

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369546733>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

LOG Id: LOG_0160

LOG Titel: Herbarii Amboinensis liber quintus. De Arboribus agens silvestribus promiscue. - Het Amboinsche Kruid-Boek. Het vyfde Boek, handelnde van de overige wilde Boomen onder malkanderen

LOG Typ: section

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

HERBARIUM HET AMBOINSCHES AMBOINENSIS KRUYD-BOEK.

LIBER QUINTUS.

*De Arboribus agens silvestribus
promiscue.*

HET VYFDE BOEK.

*Handelende van de overige wilde
bomen onder malkanderen.*

CAPUT PRIMUM.

*Varinga latifolia: Waringin Daun
Besaar.*

I. HOOFDSTUK.

De Breedblaadige Varinge-Boom.

Hic liber quintus restantes continet arbores silvestres promiscue, quæ diversi sunt usus, quantum ad nostram pervenire notitiam, certi autem sumus, in Amboinensibus solitudinibus ac silvis multo majorem latere arborum numerum, quæ materiam præbent satis copiosam diligentiae subsequendum nostrorum indagatorum. Atque uti priorem librum quartum talibus silvestribus arboribus, quæ peregrinæ penitus Europæis sunt naturæ, & incognitæ, quæ in aquis nempe crescunt, clausimus, sic in hujus quinti primordio tales inducimus, quæ in ipsa vegetant terra, ac peculiariter radiciferæ arbores vocantur, seu Indico nomine *Waringin*, quæ non minus quam antecedentes in diversas classes ac species dividuntur, & inter sese peculiares quosdam gerunt characteres.

Quorum Primus est: Quod non erectum gerant truncum, vel unicum, sed multis sese erigant furculis, seu tot sinibus & foveis quasi obruti sint, ut tota penitus trunci facies dispareat, uti & crassiores etiam rami sibi invicem sæpius adcrefcunt.

Secundus: Quod ex crassis ramis plurima filamenta vel fibrillas deorsum dimittant, quæ terram tangent radices sensim, & tractu temporis novos etiam emittunt stipites.

Tertius: Quod lacte turgeant; quod tamen in plurimis innoxium est.

Quartus: Quod nullos gerant flores visibiles; sed fructus more Ficorum progerminant, uti omnes adfines sunt *Sycomoræ*, atque hinc apud veteres sub nomine *Ficus Indicæ* descriptæ.

Quintus: Quod ipsarum folia, ac præsertim horum pars inferior in costarum interstitiis peculiari modo venulis cancellatis sit pertexta.

Prima itaque species est *Varinga latifolia*, quam hoc in capite describimus, quæ arbor est vastissima, irregularis, & ample extensa, quæ mox supra radicem variis sese extendit stipitibus instar plantæ, quorum quivis truncus non est rotundus vel æqualis instar aliarum arborum, sed mire gyris & foveis inflexus, rarissime autem solitario excrefcit trunco, quique ex variis compositus videtur minoribus stipitibus, tali quoque modo sese crassi obferunt rami, & ubi sese tangunt, concrefcunt, ita ut naturalis sit species inconditæ naturæ & luxuriæ, supra enim intricaciones istorum stipitum & ramorum, crassissimi horum solitarii plurima emittunt filamenta deorsum navigiorum filamentorum crassitiem habentia, sed vaga magis & rariora quam in subsequenti parvifolia specie, quorum extremitates bifidæ sunt, atque horum singula iterum bifida sunt, donec terram tangant, cui parvis fibrillis sese infigunt, adeo fimiter, ut instar chordarum tensa sint, hæc filamenta autem ex terra suum haurientia nutrimentum sensim in rectos & novos excrefcunt truncos, quæ instar fulcrorum arbori subposita sunt, si nempe in silvis suæ committantur naturæ, talique modo plures generat stipites, quique majori proximi sunt, sensim concrefcunt; si vero circa ædes locatæ sint arbores, rara & vaga tantum generant fulcra,

Dit vyfde boek behelst de overige wilde bomen, door malkanderen van verscheiden gebruik, zo veele tot onze kennisse zyn gekomen, want wy verzekert zyn, dat de Amboinze wildernissen nog vry een grooter getal verbergen, en stof van neerstigheid aan onze navolgers bewaren; gelyk wy het voorgaande vierde boek met zodanige wortel-boomen van een vreemde, en de Europeanen onbekende gedaante, die in 't water wasschen, beslooten hebben, zo zullen wy dit vyfde boek met diergelyke bomen beginnen, die op 't land wasschen, en men eygentlyk wortel-bomen noemt, of met een Indiaans woord *Waringin*, niet min, dan de voorige, in verscheide soorten verdeeld, en onder malkanderen eenige byzondere ken-teekens hebbende als:

1. Datze geen regte, en enkelde stam hebben, maar uyt vele strengen t'zamen gewonden, of immers zo vol bogten en kuylen zyn, dat men geen fatzoen van stam daar aan bekennen kan, gelyk ook de dikke takken dikwils aan malkanderen vastgroeyen.

2. Datze uyt haar dikke takken vele draden en vasselingen na beneden zenden, die de aarde rakende, wederom in wortelen, en metter tyd nieuwe stammen maken.

3. Datze vol melk zyn, die in de meeste onschadelyk is.

4. Datze geen bloeizel hebben, maar de vruchten komen voort op de manier, als *Vygen*, gelyk ze dan al t'zamen uyt de maagfchap zyn van *Sycomorus*, en daarom by de ouden onder den naam van *Ficus Indica* beschreven zyn.

5. Dat men aan hare bladeren en der zelfver onderste zyde de plaatzen tusschen de ribben op een byzondere manier, met kleene adertjes ruyts wys doorweven ziet.

De eerste zoorte is de grootbladige of *latifolia*, die wy in dit capittel beschryven, het welk is een zeer groote boom, woest en wyd uytgebreyd, straks boven de wortel, met verscheide stammen, zig wyd uytspreydende, gelyk een plante, yder stam is niet rond en effen, gelyk aan andere boomen, maar wonderlyk met kuylen en bogten gewrongen, en zelden vind men hem met een enkelde stam, die dan nog al uyt vele strengen schynt gevlogten te zyn, zo groeyen ook de dikke takken aan malkanderen, daar ze malkanderen ontmoeten, zo dat by is een naturelyk afbeelzel van alle wildheid en ongebondentheid, want boven de verwerringe van gemelde stammen en takken, zo schieten de dikste daar van, die dwers staan, nog vele draden na beneden, in de dikte van zeilgaren, doch ydeler en weyniger, dan de volgende kleenbladige zoorte, wiens einde zig telkens in 2. verdeelt, en yder der zelfver weder in 2., tot datze de aarde raken, als dan makenze haar met kleene worteltjes vast, en staan zo styf, als een gespanne koorde, deze touwen nu uyt de aarde haar eygen voedzel krygende, worden metter tyd regte en nieuwe stammen, die als pilaren onder den boom staan, als by in de wildernis ongemoet groeyen kan, zo gewind by veel zulke stammen, en de naaste aan de hoofstam, groeyen metter tyd aan malkanderen vast, maar omtrent de Negoryen of woningen van menschen staande, beb-

cra, quum dependentia fila continuo avellantur, ut multiplicatio incondita prohibeatur.

Ramuli in obscura genicula seu nodos divisi sunt, hisce folia insident magna; folitaria, & irregularia, palmam longa & lata, illis *Tsjampadabæ* simillima, sed non ita rugosa nec pilosa, superius latissima & subrotunda, crassa, & scabra, quorum costæ ab utraque protuberant parte, & parallelæ sunt, quæque ad oras in sinus concurrunt, costarum vero interstitia venulis pertexta sunt innumeros cancellos formantibus, illa autem brevibus insident petiolis & crassis.

Ubique ex abruptis foliis vel fauciato arboris cortice lac exstillat spissum ac pingue & albicans, saporis fatui, atque innoxium; ramulorum summum semper terminatur in longum ac viridem apicem, corniculum referentem, ex quo novum progerminat folium, qui peculiaris omnium *Varingarum* character est: In cunctis quoque hisce speciebus fructus sine notabili flore excrescunt instar *Ficorum*, quorum hæc species maximos gerit, qui adultas referunt *Olivas*, sed majores & oblongiores, atque ad summitates latiores, bini tresque, immo sex sæpius uno ex ortu proveniunt, & concrescunt quasi sessiles tenuibus in ramulis, tam inter quam post folia, primo autem hi fructus intense lutei sunt, dein rubri, & viridibus quibusdam seu albicantibus punctulis adpersi, ac demum ex nigro coerulescunt instar maturorum *Prunorum*, alba autem ista punctula sensim disparent, in inferiore autem parte aliquomodo rugosi sunt, atque maturi *Ficorum* substantiam habent, sed duriores & sicciores, sine notabili sapore, ac proinde hominibus inutiles cibo, sed eo gratiores sunt silvestribus avibus: In ipsorum centro parva conspicitur cavitas, quæ granulata obducta est, uti in *Ficis* hæc quoque observatur, illa vero rubicundæ adhærent carni, inter hæc nunc unum nunc gemina reliquis majora conspiciuntur granula, uvarum acinos referentia, per quæ hæc propagatur arbor; cujus lignum albicat, seu pallide flavescit, estque molle, leve, nec durabile. Radices ejus copiose & late dispersæ sunt tam supra quam sub terra, intus quoque fungosæ & flavescentes.

Anni tempus. Rubri fructus Augusto in conspectum veniunt, nigri vero Septembri, Octobri, & subsequen- tibus mensibus, immo aliquando Martio, ita ut non certum observet hæc arbor anni tempus, ita quoque non omni anno fructus suos profert, sed aliquando per unum alterumve annum id differt, quum ita copiose tum suos exhibet fructus, ut arbor per fructus hos tota lutescat. Loca amat maritima, sæpe etiam montana & semper aprica, ubi aëri libere est exposita, nec ullas circa sese adstantes habet arbores nisi suæ familiæ: Huc usque nullum reperi incolam, qui declarare mihi potuerit, unquam sese vidisse arbusculam *Varingæ* specierum solam ex terra nuda propullulantem instar aliarum arbuscularum, præter miram enim ejus formam peculiarem quoque propagationis observat modum, qui ipsis incolis fere hucusque penitus est incognitus.

Putatur autem vulgo, nullo alio modo has propagari nisi per volucres, qui fructus comedunt, ipsorumque maximum granum per fecessum ejiciunt inter herbas, aliarum arborum cortices, vel murorum veterum rimas tam calce quam sine illa exstructorum, ex quo *Varingæ* furculus progerminat, ramulis fursum sese æque adtollens, quam radiculis & fibrillis deorsum sese figens, & quæ tali modo arborem ipsam arcte complectuntur, donec terram adtingentes in illam radices immittant. Quando nunc filamenta hæc suum ex ipsa terra hauriunt nutrimentum, juxta truncum adeo increscunt & crassescunt, ut ipsum totum obtegant, ac tempore ipsam subfocent matricem, unde & in extirpatione vetustarum *Varingarum*, hæc in centro suo excavatæ reperiuntur, vel aliud obtegentes lignum: Tale spectaculum semel ad sinum *Clytensem* in *Hitoes* ora vidi, ubi novum propugnaculum extrueretur, atque in hunc finem iste depuraretur locus, inter alia vasta extirpabatur arbor, quam incolæ vulgo putabant *Varingam latifoliam* esse, sed interna arbor erat elegans ac silvestris *Metrosideros*, cujus coma per paucos ramos adhuc vigeat, *Varinga* erat obducta, & trabium usui nobis lignum præbebat: Ista autem dicta sunt de cunctis *Varingæ* speciebus, sed frequentius hæc observantur in subsequentibus quam in hac specie.

Nomen.

hebben weynige diergelyke pilaren, dewyl men de afhangende draden gedurig afrukt, om de verwildering te beletten.

De ryskens zyn in donkere leden of knopen verdeelt, daar aan staan groote bladeren, enkeld, en zonder order, een band lank, en breed, die van *Tsjampadaha* zeer gelyk, doch zo ruig en hairig niet, voor breedst, en in een ronde spits toelopende, dik en styf, de ribben steken te weersyden uyt, lopen wat parallel, en sluiten by de randen met bogen t'zamen, de tusschen spatien tusschen de ribben zyn met kleene adertjes doorweven, ontallyke ruitjes uytmakende, en staan op korte dikke stelen.

Over al uyt de afgebrokene bladeren of gequetste schorsse dezès booms, loopt een dikke witte melk, lach van smaak, en onschadelijk, het uytterste der ryskens eindigt altyd in een lange groene spits als een boortje, waar uyt een nieuw blad werd, 't welk mede een kenteken van alle *Waringen* is: De vruchten aan alle *Waringen*, komen zonder bloeyzel voort, gelyk de *Vygen*, waar onder deze zoorte wel de grootste heeft, zy gelyken volwassen *Olyven*, grooter en langwerpiger, aan de einden breder, en zitten met bare billen 2. 3. en 6. digt tegen malkanderen, zonder stelen, tegen de dunne takken aan, zo wel tusschen als agter de bladeren, eerst zynze boog-geel, daar na rood, en met eenige groene of witachtige puntjes bezet, ten laastten werdenze zwart-blaauw, als rijpe *Pruymen*, en de witte puntjes vergaan allenkskens, maar aan 't agterste wordenze wat rimpelig, de rijpe zyn van substantie de *Vygen* gelyk, doch harder, en droger, zonder merkelijke smaak, en dierbalven voor menschen onbequaam om te eten, maar zo veel aangenamer voor 't wilde gevogelte: In de midden ziet men een kleene bolligheid, en dezelve omgeven met kleene kortjes, gelyk in de *Vygen* aan een roodachtig vleesch hangende, onder dezelve vind men zomtyds een of twee groter, dan de andere, in de gedaante van een *Druyvesteen*, waar mede deze boom word voortgezaait; 't Hout is wit of ligt-geel, week, ligt, en gansch niet durabel. De wortelen zyn veel en wyd verspreid, zo boven als onder de aarde, van binnen mede woos en ligt-geel.

Saysoen. De rode vruchten ziet men in Augustus, de zwarte in September, October, en later, zomtyds ook in Maart, want by houd geen precisen tyd, zo draagt by ook niet alle jaren, maar slaat zomtyds een jaar of twee over, wanneer by dan weder zo overvloedig draagt, dat den boom geel schynt van alle de vruchten. Hy wast gaarn op plaatzen omtrent de stranden, zomtyds ook in 't gebergte, en dat altyd aan opene plaatzen, daar byruimte, en geen andere bomen, als van zyn geslacht, om zig heeft. Ik hebbe tot nog toe geen *Inlander* gevonden, die heeft durven verklaren, ooit gezien te hebben een jong boompje van alle *Waringe* geslachten, dat uyt de bloote aarde, gelyk andere boompjes gesprooten is, want by heeft behalven zyn wondere gedaante, ook een byzondere manier van voortteling, die by de *Inlanders* zelfs nog meest onbekent is.

Men houd 'er voor, datze anders niet, dan door de vogels kunnen voortgeteeld werden, die de vruchten eeten, en de grootste korf daar van door den afgank laten vallen, in de ruige schorsse van eenige bomen, of scheuren van oud muur-werk, zo wel met, als zonder kalk opgezet, waar uit als dan dat jonge *Waringin-spruitje* voortkomt, zo wel met zyn takjes opwaarts klimmende, als met zyne wortelen en draden nederwaarts, den boom met vele armen digt omvattende, tot dat het de aarde genaakt, en aldaar inwortelt, als 't nu zyn voedsel uyt de aarde heeft, zo worden de touwtjes langs de stam zo digt, en dik, datze den zelven bedekken, en metter tyd haar moeder-stam geheel verstoffen, weshalven men gemeenlyk by 't omkappen van de oude *Waring-boomen* dezelve van binnen bol bevind, of een ander hout verbergende: Dusdanig spectacul heb ik eens op de boek van *Clyt* ter kust van *Hietoe* bevonden, daar wy een nieuwe fortres wilden leggen, en tot dien einde de plaats schoon makende, onder anderen een groote boom omvellende, die de *Inlanders* doorgaans voor een *Varinga latifolia* aangezien hadden, maar van binnen een dikke schone, en *Tzer-houte-boom* bevonden, die boven in de kruin met weynige takken nog leefde, en ons tot balken wel te stade quam: Dit zy van alle *Waringe* geslachten gesproken, en men bevind 't meer aan de volgende geslachten, dan aan dit eerste.

Naam.

Nomen. Generali nomine cunctæ hæc arbores Latine vocantur *Varinga*, Plinio autem & antiquis *Ficus Indica*. Belgice *Waringe-boomen*, quod nomen a multiplici truncorum contorsione derivari posset, nisi verum nomen Malaiense esset *Waringin*. Portugalli illam vocant *Arbore de raix* h. e. Arbor radicum seu radicifera, unde & Græco-Latine vocari posset *Arbor polyrrhizos*. Peculiariter vero hæc prima species dicitur *Varinga latifolia*. Malaice *Waringin daun Bezaar*, & *Waringin Tsjampadaba*. In Hort. Malab. tom. 1. Fig. 25. vocatur *Atty alu*, Bracmanis *Rumbadu*, Ternatice *Fissa Foeru*, & etiam *Waringin*, Baleyice *Boemit*, Macassarice *Caju Tanang*, Amboinice *Nuno Anaban* a forma foliorum cum illis *Tsjampadaba*, Bani-danice *Sombang*.

Locus. Prima species seu *latifolia* a Java obcurrit per Orientalem plagam Baleyæ & Celebes usque in cunctas Moluccæ insulas, sed in Amboina non ita frequenter ac subsequentes species, optimæ & maximæ observatæ sunt in Hitoes ora, præsertim in litore *Lebulebu*, ubi vero nunc per ingentem inundationem anni 1674 perditæ sunt, an vero in veteri India seu aliis Occidentalibus plagis reperiantur, me latet, puto enim, *Arborem Radicum* a Linschoteno descriptam, quæ circa Goam crescit, a *Varinga* nostra quodammodo differre, atque ex auctoris istius descriptione comperio varias ibi reperiri species, quidam enim ipsi tribuunt fructum magnitudine *Ciceris*, alii *Olivæ*, quæ utraque forma immo alia etiam hic reperitur, saltem nostra *latifolia* non ex ramis suis emittit fila nec tot furculos, quot de veteri India specie testatur, unde & jure diversa hæc habetur species.

Ufus. Hæc arbor nullam partem tigno aptam exhibet, excepto quod lata quædam segmenta ex ejus trunco excidantur, ex quibus volutæ formantur, quæ in proris navigiorum Korre Korre dictorum ornamentis gratia inponuntur, & topiario opere eleganter & artificiose exciduntur, sed non durabiles sunt, si non pigmento quodam obducantur, meliores vero sunt ex minori parvifolia specie formatæ.

Amboinenses has sæpe plantant arbores in fori locis, ut sub ipsarum umbris, si excreverint, conciones frequentent, qualis vastissima & elegantissima locata erat in Hila ante memoratum istud diluvium, quæ plurimis truncis & stipitibus extensa erat instar *Brassicæ*, ita ut totum fori tractum conventus *Keytetto* occuparet, crassissimum gerens truncum, & magnam radicum congeriem instar scopulorum, unde vis horribilis undarum marinarum adparuit, quæ fere 17 Februarii anni 1674 per terram dispergentes, hanc vastam arborem ita rapuerunt, ac si nunquam ibi locata fuisset, licet ad scopeti distantiam a litore remota esset.

Homines, uti dictum fuit, ejus fructibus non vescuntur, licet maturi satis sint dulces, sed simul fatui, contra omnes majores silvestres aves, ac præsertim palumbes & annui dicti, quam maxime ejus expetunt fructus, ita ut magna copia ad has advolent, easque frequentent arbores iis mensibus, quibus maturefcunt fructus, quod bene norunt aucupes: si jam illi decidunt, apri hos investigant & comedunt, venatoresque hos iterum investigant: Tenera arboris folia plebi oleri inserviunt, quæ coquunt, sed inad-fueti conqueruntur ejus usum capitis vertiginem causare.

In *Keytetto* montibus quondam ingens locata erat *Varinga latifolia*, quæ quotannis sub finem Orientalis seu pluviosæ anni temporis vetusta sua dimittebat folia, ac mox sub initium Occidentalium seu siccorum mensium nova regerminabat, fructusque producebat, ex qua incolæ mutationem anni temporis dignoscebant, arborisque excellentem magnitudinem æstimabant, uti & omnes tales arbores, quas ante ipsorum *Ballurren* seu publica ædificia locant, ipsis magno sunt honori, quæque ipsis *Capalla Negry* h. e. pagi princeps vocantur. Hæc ipsa vero arbor circa annum 1642 prolabebatur, quum tumultuosus *Kackialay* junior Hitoes centurio montes istius regionis occuparet, ut cum nostro populo bellum gereret; unde pro certo ominabatur, immo ipsi incolæ, irregulare & inconditum istud imperium brevi destructum fieri, cujus, uti di-

Tom. III.

ctum

Naam. Met een generale naam worden alle deze boomen in 't Latyngeheten *Varinga*, by Plinius en de ouden *Ficus Indica*. In 't Duits *Waringe-boomen*, 't welk men van 't veelvoudige wringen der stammen zoude kunnen aflyden, indien de zuivere Maleytze taal niet was *Waringin*. De Portugezen noemen hem *Arbore de raix*, dat is *Arbor Radicum* of wortel-boom, en daarom men hem ook mogt noemen in 't Grieks- Latyn *Arbor polyrrhizos*. In 't byzonder word deze eerste soorte genaamt *Varinga latifolia*. Op Maleyts *Waringin* daun Bezaar, en *Waringin Tsjampadaha*. In Horto Malabarico tom. 1. Fig. 25. biet by *Atty alu*, in 't Braminees *Rumbadu*, Ternataans *Fissa Foeru*, en slegts *Waringin*, op Baley's *Boemit*, Macassers *Caju Tanang*, Amboins *Nuno Anahan* van de gelykenisse der bladeren met die van *Tsjampadaha*, *Bandanees Sombang*.

Plaats. De eerste soorte of breedbladige vind men van Java Oostwaarts aan door Baly en Celebes, tot in alle de Moluxe Eilanden, doch in Amboina zo veel niet, als de volgende geslagten, de schoonste en grootste zag men op de kust van Hitoë, inzonderheid op de strand van *Lebulehu*, daarze nu door de groote waterloed van 't jaar 1674 uitgeroeit zyn, of menze in oud Indiën of andere plaatsen om de West vind, is my onbekent, want ik sustinere, dat de *Arbor Radicum* by Linschoten beschreven, en omtrent Goa wasschende, van onze *Waringin* wat verschild, en uit de beschryving van de Autbeuren bemerk ik ook, dat hy zelfs aldaar van verscheide soorten zy, vermits zommige hem een vrucht toeschryven, in de grootte van een *Cicer*, zommige van een *Olyve*, welke beide gedaanten en meerder men alhier vind, immers onze breedbladige geeft zo veel draden niet uit hare takken, nog zet zo veel stammen, als men van de oude Indische zegt, en daarom menze billyk voor een byzondere soorte rekenen moet.

Gebruik. Van dezen boom kan men niets vinden, tot timmer-bout bequaam, behalven dat men eenige brede stukken uit 't hout kapt, waar van men de krullen maakt, die men voor op de *stevens der Korre Korre* zet tot cle-raat, en met lofwerk konstig uitgesneden zyn, doch zy zyn aldaar niet durabel, zo menze niet met eenige verwe bestrykt, en beter werden van de kleenbladige soorte gemaakt.

De Amboinezen planten zomtyds deze boomen, met een tak of stok op baar markt-plaatzten, om onder deszelfs schaduwte, alsze groot werden, vergadering te houden, diergelyke een zeer schoone en groote stond op Hila voor gemelde waterloed, met veele stammen uytebreid, als een kool-plante, zo dat by de gebeele markt-plaats van 't gespanschap *Keytetto* besloeg, met een zeer dikken stam, en klompen van wortelen, als klippen, waar aan de kragt van we scbrukkelyke Zee-baren gebleken is, die zig op den 17 February van gemelde jaar 1674 op 't land werpende, dien geweldigen boom weggevoert hebben, als of hy daar nooit gestaan hadde, hoewel by ruim een musquet-schoot van strand afstand.

De menschen, als gezegt, nuttigen zyne vruchten niet, hoewelze in baar volle rypheid redelyk zoet, maar daar by last zyn, daar en tegen allerhande groote wilde vogels, inzonderheid wilde Duiven, en jaar-vogels zyn zeer gretig na deze vruchten, zo dat men de wilde Duiven met menigte daar op ziet, in de maanden, alsze ryp zyn, daar de *Wildschutters* op letten, als nu de vruchten afvallen, zo passen daar de wilde *Varkens* op, om dezelve op te knappen, en dan de *Jagers* weer op baar: De jonge bladeren zyn by 't slegte volkje een moeskruid, om te koken, doch de ongewone klagen, datze 't hooft wat bezwaren.

In 't gebergte van *Keytetto* stond eertyds een groote *Waringe-boom* van dit geslagte, die jaarlyks in 't einde van de Oost- of regen-mousson zyne oude bladeren afsmeet, en straks daar op in 't begin van de West- of droge mousson nieuwe bladeren en vygjes voortbragt, waar aan 't landvolkje de verandering van de moussons leerde kennen, en zyne uitnemende grootheid in waarden bielden, gelyk zy alle zodanige bomen doen, die zy voor bare *Baleuwen* of *stadhuizen* planten, en *Capalla Negry*, dat is, hooft van 't Dorp noemen. Dien zelven boom viel omtrent 't jaar 1642 omver, als den miteling *Kackialay* jongste *Capitein* van Hitoë in 't zelve gebergte zig nederlagen hadde, om onzen staat te beoorlogen, tot een vast voorbeduidzel, zelfs na 't zeggen der Inlanders, dat die wilde en ongebonden regering haast zoude uitgeroeit werden, waar van, als gezegt, de *Waringa* een *Symbolum* is,

R

ge-

Etum fuit, hæc Varinga Symbolum est, uti libro primo simile quid narravimus de Calappo tricipiti.

Hanc nostram *Orientalē Varingam*, licet ab illa veteris Indicæ *Arbore Raiz* dicta quodammodo differat, unius tamen ejusdemque esse speciei, tales profitentur, qui ambas has arbores & regiones adtento perlustrarunt oculo, atque pronunciabunt *Varingam*, & *arbore de raiz*, unam eandemque esse arborem cum antiquorum *Ficu Indica*, quo nomine descripta est a *Theophr. hist. pl. lib. 4. cap. 5.* & ex eo apud *Plinium hist. nat. lib. 12. cap. 5.* sed sine nomine, apud *Strabonem libr. 5. Geograph.* & apud *Curtium libr. 9. ut & apud doctum Clusium libr. 1. exotic. cap. 1.* cum quo consentio, sed cum venia magni istius viri errorem quendam adnotabo, quem cum aliis communem commisit, putans *Mangue* seu *Mangiu* circa *Malaccam* crescentem, quæ a *Ferd. Lopes Castagueda hist. Orient. Indicæ libr. 7. cap. 3.* ut & *Mangle a Ferdinando Oviedo general. & natur. hist. Occident. Indicæ libr. 9. cap. 6.* descriptam, unam eandemque esse arborem cum *Varinga* seu *Ficu Indica*, quum illæ sint arbores aquaticæ, a me sub finem libri precedentis sub nomine *Mangi Mangi* descriptæ, tales autem errores facile quis committere potest, si ex aliorum relatu quis quædam describat, atque hic illos noto, neutiquam ut doctos derideam viros, uti alii id solent, sed ut plantarum historiam ac veritatem magis detegam, optans talem cordatam correctionem alios, qui scripta mea forte in posterum corrigent, suscepturos esse, corrigent inquam bono judicio, tales enim nihili facio neotericas cavillationes, quas Indiæ peregrinatores aliis exprobrant, qui nempe unam eandemque arborem in variis ac diversis observantes regionibus parvam forte in foliis, floribus, similibusque notantes varietatem, mox scriptorem talem excutiant, ac mendacii vel erroris reum proscribunt, uti inter alios bonus *Linschotenus* a popularibus suis hisce in terris immerito adculpatur.

Figuer D' Indi, seu *Ficus Indica* in *Gallica Antillarum historia* a *Rochefortio libr. 2. cap. 6. art. 11.* descripta, quæ parvum producit fructum osculo destitutum, quæ formam ac saporem habet ad *Ficos Gallicos* adcedentem, meo judicio species quoque erit *Varingæ*, auctor enim iste dicit, arborem illam folium gerere ab illis *Ficus Europææ* multum differens, multoque angustius, ipsamque arborem multo esse crassiorē, ejus truncum multi homines vix complecti possunt, ejus enim truncus non est solidus, atque in peripheria sua solitarius, sed ex plurimis simul alis & furculis compositus a radicibus usque ad ramorum initium, qui quasdam formant cellulas & sulcos quatuor & quinque pedes latos. Alæ autem unam eandemque cum arbore habent substantiam, eodemque cortice obductæ, sex, septemve pollices crassæ respectu trunci; arboris autem lignum est album & molle, ex hisce alis afferes & menfæ formantur, nec nocet arbori, licet illæ excidantur, quia intra breve temporis spatium regenerantur.

Dicit porro, tales quoque ingentes arbores reperiri in insulis de *Fortugas*, præsertim in montibus, sub quarum tegmine ducenti homines recubare possunt, densam enim gerunt comam, harumque fructus forma & sapore cum *Ficis Gallicis* quodammodo conveniunt.

Eadem inter *Varingam* & *Mangi Mangi* confusio quoque reperitur in *Hispanico Plinio*, puto *Eusebio Nierenbergio*, *Hist. nat. lib. 14. cap. 38.* quam in præcedenti libro in capite de *Mangio* jam notavimus, quam hic iterum in memoriam revocamus, ut commissus diu ac fatus apud auctores error circa has binas arbores tandem evanescat.

Baleynses aliquid fabulosi nobis de hac narrant arbore, quosdam nempe felices homines argenteum aliquando seu album in hac reperisse arbore florem, quem tanquam præciosam gemmam conservant, putant enim ac credunt talem, qui hunc inveniunt florem, inde ditescere, hic flos forte similis erit illi *Angrecii* Majora autem figmenta nobis obtrudunt de *Varinga parvifolia*, quæ ipsis *Babingin* vocatur, in hac, dicunt,

gelyk wy in 't eerste boek iets diergelyks gezegt hebben van een drieboofdige *Calappus-boom*.

Dat nu deze onze Oostersche *Waringen*, hoewel van de oud Indische arbore *raiz* een weinig verschillende, nogtans van een, en 't zelfde geslagt zy, zullen die gene moeten bekenen, die beide deze boomen, in beide die landen met opmerkinge gezien hebben, en dat *Varinga*, en arbore de *raiz*, een en dezelfste zyn, met den ouden *Ficus Indica*, met namen beschreven by *Theophrastus*, *hist. plantarum lib. 4. cap. 5.* en uit den zelven *Plin. hist. natural. lib. 12. cap. 5.* maar zonder naam, by *Strabo lib. 5. Geograph.* en by *Curtius in de reizen van Alexander de Grootte lib. 9.* heeft den geleerden *Heer Clusius lib. 1. exot. cap. 1.* genoegzaam bewezen, met wien ik het ook volkomenlyk houd, maar (met verlos van dien grooten geest) moet ik mede aanwyzen 't kleen abuisje, het welke by, en veele andere gebad hebben, meenende, dat de *Mangue* of *Mangiu* een boom omtrent *Malacca* wasschende, en van *Ferd. Lopes Castagueda hist. Orient. Indiæ lib. 7. cap. 3.* als mede de *Mangle* by *Ferdinando Oviedo. gener. & nat. Hist. Occident. Indiæ lib. 9. cap. 6.* beschreven, een en dezelve boom zy met de *Varinga* of *Ficus Indica*, daar dezelve water-boomen zyn, van ons in 't einde van 't voorgaande boek, onder den naam van *Mangi Mangi* beschreven, diergelyke abuisen kan iemand zeer ligt begaan, als by iets uit het verbaal van andere beschryven moet, en werd hier aangehaalt, geenzints om geleerde mannen te bespotten in baren yver, gelyk men genoegzaam diergelyke kittelyke neuswyze menschen vind, maar om de waarheid der planten te meer te ontdekken, wenschende dat my diergelyke discretie ook wederwaren mogte van anderen, die myne schriften zullen komen te verbeteren, ik zegge verbeteren met een goed oordeel, want ik acht dat neuswys berispen niet, 't welk men aan de Oost-Indische *Reysigers* vind, die een en dezelve boom in verscheide landen gezien hebbende, daar aan zy mischien een kleene verandering van bladeren, bloemen &c. gemerkt hebben, straks durven uitkryten, dat den *Autheur* daar van leugens beschreven heeft, gelyk onder anderen den goeden *Linschoten* van zyne *Landslieden* op veele plaatsen ten onregt lyden moet.

Figuer d' Indi of *Indiaanse Vyge-boom*, in de *Fransche Historie van de Antilles* door *Rochefort lib. 2. cap. 6. art. 11.* beschreven, dragende een kleene vrucht, zonder kraaksteen, die de gedaante heeft, en den smaak naderende by de *Fransche Vygen*, is myns oordeels mede een zoorte van *Varinga*, want die *Autheur* zegt, dat die boom een blad heeft van de *Europise Vygen* veel verschillende, en veel smalder, dat 't een veel dikker boom zy, wiens stam veele menschen niet können omvaden, want zyn stam is niet massief, en geheel in de ronte, maar uit veele vierken, en uitprongent samen gezet, van de wortel aan tot aan 't begin der takken, dewelke uitmaken zekere kamertjes, en groeven van 4. en 5. voeten groot. Deze vlerken zyn van een substantie met den boom, en met dezelfde schorffe bedekt, 6. en 7. duimen dik, na proportie van den stam, zynde het hout van den boom wit, en week, uit deze vlerken maakt men planken en *Tafels* zonder schade van de boom, want het in 't korte weder aanwast, wat men afsnapt.

Hy zegt ook, dat men zulke groote boomen in de *Eylanden* de *Fortugas* vind, inzonderheid in 't gebergte, onder wiens schaduw 200. menschen kunnen schuilen, want by zeer dicht van loof is, aan gedaante en smaak der vruchten eenigzints de *Fransche Vygen* gelyk.

Dezelfde confusie van de *Waringen* met het *Mangi Mangi* ziet men ook in de *Spaanse Plinius*, ik zegge *Eusebio Nierenbergius hist. nat. lib. 14. cap. 38.* 't welk wy in 't voorgaande boek in 't Capittel van *Mangi Mangi* al rede verbeterd hebben, en hier wederom in gedachte brengen, op dat doch eens de lang gevoerde dwaling by de *Autheuren* omtrent deze twee boomen mogte verdwynen.

De *Baleyers* verhalen ons wat fabuleus van dezen boom, te weten, dat sommige gelukkige menschen een witte silvere bloem daar op vinden, die zy als een kostelyk juweel bewaren, want zy geloven, dat by de vinder ryk maakt, deze bloem zal die van 't *Angek* gelyk zyn: Nog grooter dingen maken zy ons wys van de kleenbladige *Varinga*, die zy *Bahingin* noemen, daar op, zeggenze, vind men ook, doch zeer zelden, een bloem, als een half ontlokene bloem

cunt, itidem, sed rarissime, invenitur flos instar semi-aperti floris *Tsjampacca* ex subtili constans auro, nec plures uno in tota occurrunt arbore, semel tantum per ejus vitam, hic flos inventori copiosas exhibebit divitias. Si verum sit, credibile est Diabolum talem florem arbori inponere, licet quosdam noverim, qui affirmabant, talem florem sese in arbore observasse: Hic forte fortuna sese obfert, non autem quaerendus est, dicuntque tali saepe obvenire, qui saepius dies festivos, convivia, & muscas frequentat (quod ipsis species religionis est,) Protestari hic iterum me oportet, quum istiusmodi fabulosas narratiunculas in scriptis meis refero neutiquam hoc fieri, quasi ipsis fidem haberem, sed quod sciam & expertus fuerim, semper aliquid veri sub hisce latere, & ut amatores ad ulteriorem investigationem exhortarer, ipsis adfirmans, me quotidie hisce in terris plura revelasse naturæ arcana, quæ Europæis ignota & incredibilia videntur: Contra non æstimo cavillationes inperitorum, qui scripta mea excutiant, ac si repleta essent quisquiliis, anilibusque fabulis: Profitetur vulgo incredibile esse, aurum, argentum, vel quodvis metallum ex plantis posse produci, neutiquam vero id incredibile est accuratis investigatoribus, atque historiarum peritis, qui nempe in iis legerunt aurum in Hungaricis crescere vitibus, hominesque aureis dentibus a natura donatos, multo minus nobis, qui ex indigenis Indiarum exaudimus, non tantum metallum per tonitrua ex cælo prolabi, sed etiam illud in hominum animaliumque corporibus detectum fuisse.

Arboris cortex contusus & circumvolutus optimum præbet funem ignarium, ignemque diu alit, sed ad pollicis crassitiem rotari oportet, truncorum vero & ramorum lignum aptissimum est ad lentum sustinendum ignem, qualem cespites foveant, flammam etiam optime concipit, si siccissimum sit, in obcluso autem & humido si deponatur loco, facillime putrescit, nec ignem admittit: Ex interiore trunci cortice silvestres *Gelolenfes* & *Ceramenfes* *Tsjedakos* seu cingula sua ampla formant, quibus nudum circumligant corpus, simili modo ex eodem cortice in aqua macerato & leviter extenso citrina charta formari potest, quali Javani utuntur, quæ ipsis *Chartas Sultan*, h. e. charta cæsarea vocatur: Longa ista fila ex arboris ramis dependentia, licet rara, ad ligacula apta sunt, quæ saepius ad pollicis crassitiem inveniuntur miris gyris & volvulis sibi intricata, quæ *Rhizothomi* Indici diligenter conligunt, magnumque putant in hisce latere arcanum ad virile robur augendum, simul cum radice *Rubi integrifolii* *Kurukeku* dicti, in partes dissecta & comesta, quales artes Indis magno sunt in usu, honore, ac licentia, quibus ex regionis more & consuetudine mulieres plures alere oportet.

Amaëka forte etiam est Occidentalis *Varinga*, in Guiana, & *Carybæis* insulis crescens, cujus major truncus plurimis erectis ramis tanquam fulcris circumdatus est, qui ex majoribus ramis solo infixis radices suas terræ implantant, unde & cum *Arbore de Raiz* seu *Varinga Indica* melius convenit, cæterum parvos quoque gerit fructus, minores *Ficos* æmulantes.

Si *Varinga* nostra *latifolia* una eademque sit cum *Attyalu H. Malab. part. 1. Fig. 25.* descripta, uti mihi adparet, tum vis ipsi tribuitur ad hepar refrigerandum, atque exæstuantem bilem refrenandam, labiorumque ac manuum fissuras consolidandas, quum vero hæc in hisce oris sint ignota, hinc lectores ad illum ablego auctorem, ubi & porro adnotandum est, commentatorem in istud caput cunctas *Varingas* vocare *Ficus Malabaricas*, quod hic moneo, ne confusionem pariat, quum hodierni, ac præsertim Portugallici scriptores, *Musam* seu *Pisang* tali indigitant vocabulo. Erroneum quoque est *Alu* seu *Varingam* regionibus Malabaricis esse propriam, quum per totam Indiam Orientalem sit nota.

bloem van *Tsjampacka*, en die van fyn goud, men vind 'er niet meer als een aan den gebeelen boom, en dat maars eens in zyn gebeelen leef-tyd; deze zal den vinder overvloedige rykdom toebrengen: Zo't waar is, zo is 't gelooffelyk, dat Heintje *Pik* zodanigen bloem aan de boom brengt; boe-wel ik 'er gekent heb, die verzeerden, datze zulken bloem aan den boom gezien hebben. Men moet ze by geval vinden, en niet zoeken, en zy zeggen, die dikwils feesten, maaltijden, en muzyken speelen, ('t welk by hunlieden een Godsdiens is) bequaam zyn om deze bloem te vinden. Ik moet hier nogmaals protesteeren, wanneer ik diergelyke fabuleuze vertellingen in myne schriften aanbale, dat dit geenzints geschiet als of ik daar aan vast geloof sloeg; maar om dat ik weet, ook dikwils bevonden heb, dat altyd wat waarheids daar onder schuylt, en om de Liefhebbers tot neerstig onderzoek aan te prikkelen, hun verzeerende, dat in deze landen zig dagelyks veele gebeymenissen der natuur openbaren, die voor Europeanen onbekent, en ongelooffelyk schynen; daar en tegen kreun ik my gansch niet aan 't schimpen van vele onwetende, die myne schriften bekladden, dat ze vervult zyn met beuzelingen en oude wyve-praatjes. Ik bekennie voor de gemeene man ongelooffelyk te zyn, dat 'er goud, zilver, of eenig metaal uit de planten kan wassen, maar geenzints voor de neerstige onderzoekers, en die in de Historie gelezen hebben van 't goud dat in de Hungarische wynstokken wast, en van menschen die goude tanden van natuure gewassen in haar mond gehad hebben: veel min voor ons, die hier in India dagelyks van de Inlanders horen, dat 'er niet alleen metaal met onweer van den hemel valt, maar ook in de ligbamen van de menschen en beesten gevonden werd.

De schorffe van de wortel gekneust en t'zamen gedraagt, geeft goede londt, die 't vuur lang houdt, dog men moet ze wel een duym dik dragen, maar 't hout van de stammen en takken is zeer bequaam om een langzaam vuur te houden, gelyk een turf doet, 't vlamd mede ligt als 't wind-droog is, maar op een bedompte of vochtige plaats leggende, verrot zeer ligt, en brand niet. Uit de binnenste bast des stams, maken de Wilden op *Gelolo* en *Ceram* baare *Tsjedakos* of brede gordels, die ze om 't naakte lyf binden; zo kan men ook uit dezelfde bast in water geweekt, en zagtjes uytgerekt, een geel-achtig papier maken, gelyk de Javanen gebruyken, 't welk zy *Chartas Sultan*, dat is *Keyzers-papier* noemen. De lange draden die in de dikte van lootlynen van des booms takken afhangen, doch weinig in 't getal, zyn bequaam tot bindwerk te gebruyken, zomtyds vind men deze touwen een duym dik, en meer, met zeldsame bogten en slaggen door malkanderen gevlochten, die de Indiaanische *Wortelmannen* neerstig bewaren, en voor een groot geheim houden, om de mannelyke kragten te vermeerderen, te zamen met de wortel van den *Rubus integrifolius* *Kurukeku* genaamt in stukjes gesneden, en gegeten; diergelyke komsjes de Indianen in groote eere, en voor geoorloft houden, als die na 's lands manier veele vrouwen moeten voeden.

Amaëka is misschien ook een west-Indische *Waringe*, in Guiana en de *Carybische* Eylanden wassende, wiens hoofdstam met veele regte takken als pilaren omgeven is, die uit de hoofd-takken na de gront afgedaalt, en in de aarde gewortelt staan, daarom met de *Arbore de Raiz* of *Indische Waringe* beter overeenkomende, by draagt anders mede vruchten als kleyne *Vygen*.

Indien onze breedbladige *Varinga* een en dezelfde is met de *Attyalu* in *Hort. Malab. part. 1. Fig. 25.* beschreven, gelyk ik gisse van ja, zo heeft by een kragt de lever te verkoelen, de woedende gal te stutten, en de scheuren aan de lippen en handen te genezen; doch dewyl zulx in deze landen onbekent is, zo wys ik den Lezer na genoemde *Autheur*: waar by nog te merken staat, dat den *Commentator* op 't zelfde *Kapittel*, alle de *Varingas* noemt *Ficus Malabaricas*, 't welk geen verzwering moet maken, om dat de bedendaagsche, inzonderheid de *Portugeze* *Schryvers*, de *Musa* of *Pisang* met diergelyke namen be-tekenen. Zo is 't ook een abuys dat de *Alu* of *Waringe* aan de Malabaarze landen eygen zouden zyn, daar ze door gansch Oost-Indiën bekend zyn.

In Rumphii Auctuario hæc adduntur.

Arbor *Enfada*, seu uti alii scribunt, *Enfanda* a *Dapero* in *Loanda* pag. 244. descripta, atque ibi *Ficus Indica* dicta, juxta ejus descriptionem folia gerit illis Mali *Cotonei* similia, fructusque pollicis articulum longos, nulla alia videtur esse arbor nisi *Varinga* nostra *latifolia*, excepto quod *Loandosensis* arbor multo major sit, quum millia hominum, immo plures sub ejus umbra latere possint. Peculiare est in *Dapero* *Madagascara* pag. 32. nomen indigenum *Varingæ Nounouk*, & fructus *Voa Nounouk* cum *Amboinensi* ita convenire, uti plura nomina istius insulæ cum *Amboinensibus* quadrant.

Tabula Octogesima Quarta

Ramum exhibet *Varingæ latifolia*.

Ubi Litt. A. fructum juxta magnitudine repræsentat.

OBSERVATIO.

Hæc est *Ficus* arbor *Americana*, *Arbuti* foliis non ferratis, fructu *Pisi* magnitudine, funiculis e ramis ad terram demissis prolifera, *Plukn. Almag. p. 144. & Phytogr. Tab. 178. Fig. 4.* quæ ex ejus sententia forte est *Ficus arborens* *Africana*, *Arbuti* foliis non ferratis *Hort. Beaum. & KATOU ALU Hort. Mal. p. 10. Tab. 57.* ut & forte *Alhu ZANON. p. 19. &c.*

Hic pertinet quoque *Ficus Indica* maxima, folio oblongo, funiculis e summis ramis demissis, radices agentibus, se propagans, fructu minore sphaerico sanguineo *Sloan. Cat. pl. Jam. pag. 289. & Hist. p. 140. Tab. 223* ubi fructus ex foliorum alis solitarius depingitur, unde alia ejus species videtur, ac forte pertinet nostra ad illam pag. 138. in *Hist. Jamaic.* propositam. Vide porro *Ray Hist. tom. 3. dendr. p. 15. & 16.*

Varinga latifolia a *Valent.* in *Amboinæ* descript. pag. 223. etiam describitur.

CAPUT SECUNDUM.

Varinga repens. Waringin Malatta.

PRæcedentis *Latifolia* altera species est, quæ, quantum scio, nunquam in arborem excrescit, sed quæ flagellis suis longis aliis sese immiscet arboribus, vel aliis incumbit herbis, cujus rami seu flagella digitum circiter crassa sunt, atque his folia infident solitaria, tres, quatuor, ac raro quinque pollices longa, binos vero lata, in inferiore parte subrotunda, quorum quædam sunt angustiora, multo crassiora, firmiora, & rugosiora quam præcedentis, in brevem durumque apicem desinentia, cæterum ejusdem formæ, atque lactescentia, ramuli autem extremi in cornicula desinunt breviora quam prioris.

Fructus bini ac terni simul dependent ex ramulis magnitudine *Ceraforum* nigrorum, primis *Ficorum* rudimentis similes, sed superius plani & umbilicati, primo lutei, dein intense rubri ac fere fusci, nullis apicibus notati: Si penitus sint maturi, plerumque solitarii dependent ex ramis, & ad tactum molles sunt, intus autem repleti sunt granulis, nullam exhibentes cavitatem, saporis fatui dulcis, edules tamen quodammodo sunt, & proxime ad *Ficorum* saporem accedunt, sed sunt parum aciduli, paucumque spissum ac flavescens lac emittunt.

Cunctas hæc arbores adscendit ac præsertim *Lingoes*, sed ipsis non firmiter adhæret, at longis suis flagellis ex ipsarum ramis dependet; ubi vero humiles arborum ramos attingere nequit, per terram prorepit, licet ortum ex truncis quarundam arborum ducat, ut id in densis & magnis observatur silvis, unde & arbores ipsas non strangulat.

Nomen.

Dit heeft Rumphius in zyn vermeerdering daar by gedaan.

Den boom *Enfada*, of, gelyk andere schryven, *Enfanda*, beschreeven by *Dapper* in de *Loanda* pag. 244. en aldaar *Indiaansche Vyge-boom* genaamt, volgens zyn beschryving met bladeren als den *Quepeer-boom*, en vruchten als een lid van een duym, schynt anders niet te zyn als onze grootbladige *Varinge*, behalven dat den *Loandozen boom* veel grooter moet zyn, om dat 'er duyzent en meer menschen onder konnen schuylen; bet is aanmerkelyk, dat in *Dapper* zyn *Madagascar* pag. 32. den *Inlandzen naam* van deese *Varinga-boom* *Nounouk*, en de vrucht *Voa Nounouk*, met de *Amboinsche* zo overeenkomt, gelyk met meer naamen op het zelve *Eyland* geschiedt, die met de *Amboinsche* naamen gemeenschap hebben.

De vier- en tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de breedbladige *Varinge-Boom*.

Alwaar Lett. A. deszelfs vrucht in zyn natuurlyke gedaante aanwyft.

AANMERKING.

Dit is de *Americaansche Vyge-Boom* met het blad van de *Arbutus*, dog niet gezaagt, en een vrucht in de grootte van een boon, met touwtjes uyt de takken, in de aarde zig vastmakende en voorttelende van *Plukn.* in zyn *Almag. p. 144* en in de *Phytogr. Tab. 178. Fig. 4.* welke volgens zyn gevoelen mogelyk is de *Africaansche Vyge-Boom*, met het blad van de *Arbutus*, dog niet gezaagt, van de *Hortus Beaum.* en de *Katoe Alu* van de *Hortus Malab* tiende deel *Tab. 57.* en mogelyk de *Alhu* van *Zanonius* pag. 19. &c.

Hier toe behoort mede de zeer groote *Oost-Indische Vyge-boom*, met een langwerpig blad, en zig vermeerderende door touwtjes, uyt de opperste takken in de aarde neerschietende, met een kleyne ronde bloedrode vrucht, van *Sloan.* in zyn *Catal. pl. Jam. p. 189.* en in de *Hist. p. 140. Tab. 223.* dog alwaar een enkele vrucht uyt den oorspronk der bladeren enkelt is afgeschetst, zo dat dit mogelyk een andere soort is, en, onze mogelyk behoort tot die geene die in zyn *Hist. op pag. 138* voorkomt. Ziet verders *Ray* in zyn *Hist. derde deel* van de *Dendrologie* op pag. 15 en 16.

De grootbladige *Waringin-boom* wert van *Valent.* in de beschryving van *Ambon* op pag. 223. meede beschreven.

II. HOOFDSTUK.

De kruypende *Waringe-Boom*.

DE voorgaande breedbladige heeft een tweede zoorte, die (myns wetens) nooyt een boom werd, maar met baare lange takken door andere bomen zig heen slingert, of op de lage rust, zynde de takken of lange ranken omtrent een vinger dik. De bladeren staan enkeld, drie, vier, en zelden vyf duymen lang, twee dito's breed, agter rond toegebild, zommige wat smalter, veel dikker, styver, en ruiger dan de voorgaande, met een korte en harde spits, anderzints van 't zelfde maakzel, ook melkachtig. De wytterste ryskens hebben korter boortjes dan 't voorgaande.

De vruchten hangen twee a drie by malkanderen aan de takjes, in de grootte van krikjes, de eerste knoppen van *Vygen* gelyk, doch voor wat plat, en met een kuyltje, eerst geel, daar na hoog-rood, en bykans bruyn, zonder puntjes. Als zy geheel ryp zyn, bangeren ze vol kleyne greyntjes, en in de midden schier zonder bolligheid, van smaak laf-zoet, dog eenigzints bequaam om te eeten, de vygen na by komende, met een kleyne rynsheid, weinige dikke en geelachtige melk uitgevende.

't Klimt alderbande bomen op, inzonderheid de *Lingobomen*, dog hegt zig daar niet vast aan, maar hangt met lange ranken van de takken af; daar 't geen laaggetakte boom kan bereyken, moet het langs de aarde kruipen, hoewel 't zyn oorspronk uyt de stammen eeniger boomen heeft, gelyk men in de digte en groote bosschagien vind: weshalven 't ook onschuldigh blyft aan 't verwoegen der boomen.

Naam.

Nomen. Latine *Varinga repens*. Malaice *Waringin Malatta*, h. e. *Varinga repens*, licet enim arbores confcendat, non tamen ipsis sese nectit: Balaice *Sappa Lalawa*, h. e. *Vespertilionum pabulum*, quum hi ipsius fructus maxime expetant, atque ubi ipsorum nucleos projiciunt, hi progerminant, novosque producunt frutices.

Locus. In Amboina crescit tam in levibus silvis & collibus, tam ex aliis dependens arboribus, quam in altis silvis per terram prorepens; invenitur quoque in Baleya.

Ufus. Hominibus non magno hic frutex usui est, sed plurimum ejus fructus sunt avium cibi, praefertim vespertilionum, nihilominus tamen ipsius fructus maturi sunt dulces & edules, magis autem delectationi quam pabulo hominum inserviunt.

Decembri & Januario maturi observantur fructus ex frugiferis ramis dependentes, qui folia saepe habent non subrotunda, sed oblonga & angustata, ita ut varietas prioris videretur esse.

Supa *Varinga* quoque est folium gerens priori secundae varietati simile, oblongius nempe, rugosum, & in durum apicem desinens, fructus ejusdem sunt formae cum priore, sed non ita edules sunt, crassissima autem est arbor ex plurimis flagellis ac ramis composita, comamque gerit amplam & regularem. Ejus radices sunt copiosae, & nudae plerumque supra terram elewantur, attamen firmiter ipsi inhærent. Maturi ejus fructus potissimum rubent, parumque fuscii sunt; quum vero tantam cum priore habeat similitudinem, parvique sit usus, uno in capite hanc simul describere volui.

Nomen. In Amboina potissimum nota est hæc arbor nomine *Supa*. Hitoenses illam vocant *Nuno Mattacau* h. e. *Varinga rubens*, a rubris ejus fructibus.

Locus. Plurimum crescit in insulis Uliasserensibus, ingens ejus arbor ante repugnaculum nostrum Ceyt locata est in litore nudo, cujus radices fere nudae supra terram elewantur, unde facile cognoscitur, sed mirandum est hanc arborem vehementes maris fluxus anno 1674. supra memoratos innoxie tolerare potuisse, qui tamen magis remote in ipsa terra milliones arborum eradicarunt & rapuerunt, uti & ipsum propugnaculum prope illam locarum, quod in plano & humili litore situm est, uti & crassissimi muri in gentes castelli Hila per eodem fluxus projecti sunt, certum indicium divinæ providentiæ, qua in communi periculo res debilissimæ magis conservantur quam fortissimæ.

Pelal *Luhunensium*, & *Anabul* *Hitoensium* forte eadem est arbor quæ *Supa*, vel ejus varietas, folia gerit *latifolia*, sed latiora, firmiora, quæ rarioribus venarum cancellis donata sunt, ejus fructus parvi sunt Fici, qui coqui possunt, & edules sunt, paucum vero gerit lac, sed duriore constat ligno reliquis *Varingæ* speciebus.

Tabula Octogesima Quinta

Ramum exhibet *Varingæ rubræ*.

Tabula Octogesima Sexta

Ramum exhibet arboris, quæ *Supa* vocatur.

Naam. In 't Latyn *Varinga repens*. Op Maleys *Waringin Malatta*, dat is kruypende Waringe; want al beklimt bet de bomen, zo maakt 't zig egter niet vast aan dezelve. Op 't Baleys *Sappa Lalawa*, dat is *Vleermuizen knauzel*, om dat dezelve deze vruchten gaarn eten en waar ze de korls laten vallen, schietenze uyt, daar dan nieuwe struyken van groeyen.

Plaats. 't Wast in Amboina, zo in de ligte bosschen en Valeyen, zo van andere boomen afhangende, als in 't boge wout langs de aarde kruypende: Als mede op Baley.

Gebruik. De menschen hebben geen of weinig gebruyk van dit gewas, dies 't meest dient tot kost van vogelen, inzonderheid van de *Vleermuizen*; niet te min zyne rype vruchten zyn zoet en bequaam om te eeten, dog meer tot smaak dan voedsel.

In December en January ziet men de rype vruchten, aan de vruchtdragende takken vind men zomtyds de bladeren, niet rond gebild, maar toefmallende, zo dat men ze voor een verandering van de voorgaande zoude houden.

Supa is een *Waringe*-boom met een blad, de voorgaande tweede verandering meest gelyk, te weten langwerpig, ruyg, en met een barde spits. De vruchten zyn van dezelfde gedaante als de voorige, dog zo goed niet om te eeten, maar 't wert een zeer dikken boom, uyt veele omwinzelen of armen gemaakt, met een breede ordentelyke kruyn. De wortelen zyn zeer veel, en staan meest boven de aarde, doch zyn niet te min vast, de rype vruchten blyven meest rood, of werden een weinig bruyn; om dat by zo veel gelykenis met 't voorige touw-gewasch heeft, en een boom van kleen gebruyk is, heb ik hem in een *Kapittel* met het zelve willen begrypen.

Naam. Hy is in Amboina meest bekend met de naam van *Supa*. De Hitoezen noemen hem *Nuno Mattacau*, dat is roodachtige Waringe, van de roode vruchten.

Plaats. Hy wast meest in de Uliasserfche Eylanden, een groote boom staat voor onze reduit op Ceyt aan het kale strand, met de wortel meest bloot, van verre kenmerkelyk, en te aanmerkelyker om dat dezen boom de geweldige bovengenoemde zee-baaren Anno 1674. onbeschadigt uytgestaan heeft, die nogtans landwaart in, veele duyzende boomen weggevoert heeft; gelyk ook 't onnozele kleyne reduitje daar by staande, op een vlakke en geheel lage strand gelegen, daar nogtans aan het sterke slot Hila alle de dikke muren van 't buytenwerk door dezelfde baren zyn omver gesmeten: een klaar bewys van de Goddelyke goedheid, die in een algemeen gevaar het swakste dikwils meer beschermt dan 't sterkste.

Pelal by de *Luhunezen*, en *Anahul* by de *Hitoëezen*, is misschien het zelfde met *Supa*, of een verandering daar van; 't heeft bladeren als de voorscreeve breedbladige, doch breder, styver, en met een ydeler geweeft van adertjes. De vruchten zyn kleyne *Vygjes*, die men koken en eeten kan; 't heeft weinig melk, en een barder bout dan andere *Varingaas*.

De vyf- en tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de roode *Waringe*-Boom.

De zes- en tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de Boom *Supa* genaamt.

CAPUT TERTIUM.

III. HOOFDSTUK.

*Grossularia domestica. Nuno Haueffi.**De tamme Grossularia ofte Bessé-Boom.*

Secundam Varingæ classem voco *Grossulariam* a copiosis ejus fructibus, qui forma *Grossulorum* plurimi ex ramis progerminant, hæc autem classis pauca emittit fila seu chordas ex ramis suis, plurimasque habet varietates, quas omnes recolligere vix possum, primarias vero ejus enumerabo, quas divido in domesticas & silvestres.

Primo *Grossularia domestica* seu *Nuno*, non ita dicitur, acsi ab hominibus colenda & propaganda esset, sponte enim sua in filvis proprie crescit, sed quia homines eam quam maxime expetunt, sique hanc inveniant, sollicitè illam colunt ob foliorum usum, quam ob rem per stipites etiam prope ædes plantatur, ubi in ingentem & late extensam excrescit arborem, solitario excrescens trunco, qui vero ex pluribus aliis videtur quasi compositus, & prope radices magnas satis format cellulas seu cameras, quæ hominum lateribus inservire possunt.

Ejus ramuli sunt longi & graciles, quibus plurima insident folia folitaria & irregularia, minora & angustiora, quam in præcedentibus speciebus, vulgaris formæ uti Mangæ, oblonga nempe, quinque, sex, & septem pollices longa, vix binos lata, albis ac purpureis costis pertexta, quæ in arcus desinunt, quarum interstitia tenuissimis venulis, more Varingarum, pertexta sunt, atque abrupta innoxium fundunt lac, quod & ubique in cortice observatur, tenera autem hæc folia saporem habent mollem & dulcem, quæ & albicant, atque intra biduum post novilunium progerminant, hæc enim tantum edulia sunt: Vetusta vero sunt dura, glabra, nec ullo modo hirsuta: Cuncti hujus arboris ramuli referti sunt copiosis grossulis, ita ut vix dignosci possint, quisque vero grossulus magnitudinem gerit Pisi, parvoque continetur pericarpio, quod brevi sustinetur petiolo, estque primo pallide virens, nigricantibus punctulis notatus, ac deum intense luteum gerit colorem, seu rufescit, nunquam vero mollescit, & intus repletus est granulis, estque siccus, atque hominibus insipidus.

Arboris lignum magis albicat quam præcedendum, est autem etiam succolum, molle, facile exsiccandum, sed non durabile: Hæc vero species nulla vel rara ex ramis suis emittit filamenta, excepto quod in quibusdam locis breviter dependeant fila, ita ut optimam arboris repræsentet formam circa hominum ædes.

Anni tempus. Uti dictum fuit, plerumque die subsequente plenilunium cornicula ista longa sese aperiant, atque in foliola explicantur, quæ per tres dies mollia sunt & edulia, non autem ita præcise suum observant tempus, ita ut aliquando per binos dies citius vel serius excrescant. Fructus ab avibus comesti, atque inter saxa vel in putridam arborem decedentes per secessum, in arbusculas excrescunt, quæ transplantari possunt, alioquin longa emittit flagella, per quæ proximæ sese necit arbori, multis quasi brachiis sese extendens, atque tali modo circa istam novum format truncum.

Alterâ hujus Varingæ varietas præcedenti similis est, excepto quod folia sint paulo longiora, obscure virentia; sique tenera, rubentia, faporis aciduli, ac proinde non ita grata, quam ut cruda edantur; Fructus ejusdem sunt formæ & magnitudinis, sed rariores in ramis observantur, ac tardissime maturescunt.

Tertia varietas quam maxime differt a binis prioribus, hancque ad parvifoliam reducerem, sed communem sequi cogor methodum, quum a vulgo ad *Nuno* edule revocetur, ejus folia minora sunt quam præcedentium, tenuiora, & glabriora, quatuor & quinque pollices longa, binos lata, nec costæ multum protuberant, nec adeo parallelæ sunt, interstitia alio item modo constituta sunt, juniora autem folia albicant ac splendent, atque circa novilunium sese aperiant: Fructus rari sunt & rotundi, uti in parvifolia specie, eodem quoque modo plura ex ramis emittit filamenta ruffa seu mellini coloris, quæ instar filorum navigii dependent, sique suæ committantur naturæ, terræ sese implantant, novosque formant truncos.

Nomen.

Het tweede geslacht van de Waringe-bomen, noem ik *Grossularia*, van de veele vruchten, die men ingedaante van kleyne *Vygjes*, overvloedig aan alle de takken ziet, en geeft dit geslacht mede weinig draden of koorden uyt zyne takken, maar 't heeft veele veranderingen, die ik niet al ontbouden heb, ten principaalsen verdeel ik 't in tam, en wild.

1. *Grossularia domestica*, of tamme *Nuno*, zo niet genaamt, als of ze van menschen moesten voortgeteelt werden, want zy waft eygentlyk van zelfs in 't wild, maar om datze de menschen geern bavenen, als ze dezelve vinden, wegens 't gerief der bladeren, en ook tot dien eynde met stokken by baare woningen planten. 't Werd een zeer bogen en wyd uytgebreyden boom, met een enkelde stam opschietende, maar die uyt veele armen zamen gezet schynt, en by de wortels groote kamerijes of cellen makende, daar in men zig verbergen kan.

De ryskens zyn lang en rank, daar aan staan veele bladeren, enkeld en zonder ordre, kleender en smalter dan aan 't voorgaande geslacht, van gemelde fatzoen als *Mangas* bladeren, te weten langwerpig, vyf, zes, en zeven duymen lang, schaars twee breed, met witte en parallelle ribben, die met haar bogen sluyten, welkers tusschenplaatzen met fyne adertjes na de manier van de *Waringe* doorweven zyn, en afgebroken, een onschadelyke melk uytgevende, gelyk ook over al de schorsse, van smaak mals en zoet, inzonderheid de jonge bladeren, die witachtig zyn, en een dag a twee na de nieuwe Maan haar openen, want die alleen zyn tot eeten bequaam: De oudere werden hard, glad, zonder eenige ruigte, alle de takjes hangen zeer vol kleyne *Vygjes*, dat men ze qualyk bekennen kan, en yder *Vygje* is in de grootte van een *Ervet*, en staat op een kleen bordje aan een kort steeltje, eerst bleek-groen, met swartachtige puntjes, ten laatsten hoog-geel of ros, nooit weekwerdende, binnen kleen-korlig, droog, en zonder smaak voor de menschen.

Het hout is witter dan aan 't voorgaande geslacht, mede zappig, week, ligt opdragende, en niet durabel; deze soorte geeft geene of weinig touwen van baare takken, behalven dat men hier en daar korte draden ziet afhangen, zo datze de beste fatzoen van een boom maakt, te weten omtrent de woningen der menschen.

Sayzoen. Als gezegt, ziet men gemeenelyk een dag na de nieuwe Maan, de lange boorentjes haar openen, en in bladeren uytbreyden, die dan in drie dagen mals en eetbaar zyn, doch zy houden zo precies haar tyd niet, dat men ze niet een paar dagen vroeger of later vind. De vruchten van de *Vogelen* gegeten, en door den afgank tusschen stenen en in een verrotte boom vallende, schieten op kleyne boompjes, die men dan verplanten kan, anders wert het een lange rank, die aan de naaste bomen oploopt, met veele armen omgeven, en zo metter tyd om dezelve een nieuwe stam formeert.

De tweede verandering van deze *Waringe*, is de vorige gelyk, behalven dat de bladeren wat langer zyn, donker-groen, en als ze jong zyn rood-achtig, van smaak zuur-achtig, en dierhalven zo aangenaam niet om raauw te eeten. De vruchten zyn van het zelfde fatzoen en grootte, dog staan ydelere aan de takken, en werden langzaam ryp.

De derde verandering verschildt vry wat van beyde de vorige, en ik zou deze onder 't kleenbladige geslacht rekenen, dog ik moet de gemeene man volgen, die ze onder de eetbare *Nuno* teld. De bladeren zyn kleender als de vorige, dunner, en gladder, vier en vyf duymen lang, twee breed, de ribbetjes steken niet verre uyt, en lopen zo parallel niet, ook zyn de tusschenplaatzen op een andere manier geadert, de jonge zyn witachtig en glimmend, openen zig omtrent de nieuwe Maan. De vruchten zyn weinig en rond, gelyk aan de kleenbladige, op dezelfde manier geeft 't ook veele draden over al uyt zyne takken, ros of boning-verwig, die als zeylgaren afhangen, en als men ze begaan laat, baar in de aarde waft maken, en nieuwe stammen formeeren.

Naam.

Nomen. Latine *Grossularia Domestica*. Malaice *Daun Ulang Ulang*, atque *Daun Salari Boelang*, h. e. folium lunæ & unius diei, ob dictam rationem; vulgo autem vocatur *Sajor Nuno*, Amboinice *Nuno Haueffi*, & tantum *Nuno* quo nomine generaliter omnes *Varingæ* edules indigitantur. Macassarice *Darestera* & *Bonga Jangan*. Balaice *Gresslek*.

Locus. Hoc genus in omnibus Orientalibus insulis notum est, in Amboina vero potissimum occurrit in Hitoe ora.

Ufus. Hæ *Varingæ* plerumque circa ædes coluntur, quæ per stipites in foris vel latis areis propagantur ob magnum foliorum usum, quæ a vulgo avidissime cruda eduntur ad pisces & Bocassan, non quidem ad stomachum replendum, sed ad appetitum excitandum; fatua enim & lactescentia folia cum levi adstrictione quam aptissima sunt in condimentis acidis & acribus, ut impediunt abdominis tormina: Hunc in finem plerumque, uti dictum fuit, tenera eliguntur folia, quæ circa novilunium propullulant, & generali nomine *Ulang Ulang*, h. e. folium repetitionis vocantur, quem in finem in foro etiam prostant venalia in fasciculos conlecta: Fructus ab hominibus non expectantur, sed avium cibo inferviunt.

Quum anno 1654. hostile propugnaculum Laäla in parva Cerama occuparemus, in ipso ingentem hujus *Varingæ* arborem inveniebamus, quæ refertissima erat chordis ac filis istis, sed quæ potissimum abscissa erant, atque edocebamur, filamenta ista ibi masticari, eorumque succum deglutiri, atque vulneri inposita, optimum esse antidotum Macassarensium vulneribus venenatis per tela inflictis, si non nimis gravia & atrocia essent, eludebant enim sæpe hoc medicamentum, cæterum contra venenatos pisces, Cancros, similiaque adhibentur & decantantur, uti & illa parvifoliæ speciei: Similis *Varinga* videtur esse illa, quæ in Arakan & Pegu occurrit, quæ flagellis suis ingentes & crassos complectitur palos ex *Metrofidero* formatos, quibus Elephantæ adligantur, quos intra paucos annos ita obtegunt, ut dignosci nequeant.

Ad hoc quoque caput refero *Varingam Funicularis*, quum a prima eduli *Nuno* adeo parum differat, ac forte sensim in illam degeneret, constat autem ex longis, rotundis, & ligneis flagellis, quæ sese per radículas cunctis nectunt arboribus, atque in multos dividuntur ramos, itaque circa ramos veræ arboris adeo volvunt, ut ipsius coma inferior vix cognosci possit. Ejus folia sunt solitaria & vaga, majora quam in prima specie, illisque *Lansii* similia, sed flacidiora magisque virentia, palmam longa & ultra, binos cum dimidio digitos lata: tenera autem flavescunt seu pallide albescunt, ac glabra sunt, costis albis pertexta, cuivis fere folio viride obponitur corniculum, quod junioris folii est rudimentum; ex ipsis vero ramis grossuli excrefcunt bini ternive, simul paulo majores quam in præcedentibus, primo virides, dein lutei & ruffi, sique maturi, fatue dulcescunt, Ficorumque saporem referunt, raro autem inveniuntur, maturescunt vero Decembri & Januario: Si tenera sæpe abrupantur folia, vel si alias adtingere nequeat arbores, in humilem excrefcit fruticem.

Nomen. Latine *Varinga Funicularis*. Malaice *Waringin* seu *Nuno Batali*. Amboinice in Hitoe *Iffeputi* & *Moöputi* ab albedine flagellorum & juniorum foliorum.

Ufus. Tenera folia cruda edulia sunt, eundemque cum præcedentibus gerunt saporem, quique accurate attendit, comperiet sensim in eandem degenerare arborem, ut vero vulgarem sequeretur usum, tanquam diversam speciem seu varietatem hic eam descripsi & notavi.

Si hæ species in silvis crescant, nec ab hominibus vexentur, raram formant congeriem seu intricacionem, ita ut quis putaret vetus esse templum multis subfultum fulcris, cujus perfecta icon huic subijcitur capiti, & pars quædam in fronte seu titulo hujus libri occurrit.

D. O. Dapperus hanc vel similem describit *Varingam* in Madagascara, istaque lingua vocat *Nounouck*, quod nomen cum Amboinensi fere penitus convenit: Folia ipsi tribuit *Pyri*. Fructus vero *Voa Nounouck* dicti,

Naam. In 't Latyn *Grossularia Domestica*. Op Maleyts *Daun Ulang Ulang*, ook *Daun Salari Boelang*, dat is blad van de Maan, die een dag out is, om voorschreeve reden; in 't gemeen *Sajor Nuno*. Amboinsch *Nuno Haueffi*, en slegts *Nuno*; met welke naam in 't gemeen alle eetbare *Waringen* betekend werden. Op Macassars *Darestera* en *Bonga Jangan*. Baleyts *Gresslek*.

Plaats. Dit geslagt is in alle Oosterse Eylanden bekend, op Amboina valt het meest op de Kust van Hitoe.

Gebruik. Men bavent deze *Waringe* gemeenelyk omtrent de woningen der menschen, werdende met stokken op de marktplaats of groote pleynen geplant, wegens 't groot gebruyk van de bladeren, die 't gemeene volkje zeer graag raauw eten, tot allerhande visch en Bocassan, niet om den buyk te vullen, maar om appetyt te maken, want de lasse en melkachtige bladeren een zoete zamentrekking by hun hebbende, zyn zeer bequaam by alle scherpe en zuure saucen, om te beletten dat ze geen snyding in de buyk maken. Hier toe neemt men, als gezegt, gemeenelyk de jonge bladeren, die omtrent de nieuwe Maan voortkomen, en met een generalen naam *Ulang Ulang*, dat is folium Repetitionis genaamt, tot welken eynde men ze ook met bosjes op de markt verkoopt. De vruchten werden van de menschen niet gezogt, maar tot spys van de vogels gelaten.

Als wy in 't jaar 1654. de vyandlyke Vesting Laäla op kleyn Ceram inkregen, vonden wy daar in een groote *Waringe*-boom van dit geslagt, die vol touwtjes en korden bing, maar meest afgesneden, daar verstonden wy, dat diergelyke worteltjes geknowwt, en het zap ingeswolgen, ook op de quetzuure gelegt, een tegenbaat ware tegen Macassars spatte-gift, als 't niet van 't sterkste was, want het salheerde zontyds; anders werdenze mede tegens alderhande vergiftige visschen, Crabben &c. gebruykt, en geroemd, gelyk mede die van 't kleenbladige. Diergelyke *Waringe* schynt te zyn, die men in Arakan en Pegu vind, dewelke met hare ranken de groote en dikke palen omvat, van Ixerhout gemaakt, en daar men de Olipbanten aanbind, die ze in weinig jaren zo bedekt, dat men ze niet meer bekenen kan.

Zo breng ik onder dit Kapittel de *Varinga Funicularis*, dewyl ze van de eerste eetbare *Nuno* zo weinig verschilt, en misschien met de jaren dezelfde boom wert, 't zyn lange, vande en houtachtige ranken, die zig met veele worteltjes aan allerhande bomen vast maken, en in veele takken verdeelen, bun om de takken des regten booms zodanig slingerende, dat men des zelfs onderste loof kwalik bekenen kan. De bladeren staan enkeld en ydel, grooter dan aan de eerste zoorte, en die van *Lansii* gelyker, dog slapper en ligter-groen, een hand lang of meer, twee en een half vinger breed; de jonge zyn geelachtig, of bleek-wit, en glad, met witte ribben doortogen, schier tegen ieder blad over staat een groen boorentje, 't schepzel van een nieuw blad. Uyt de takken zelfs wassen de *Vygjes*, twee en drie by malkander, wat grooter dan de vorige, eerst groen, daar na geel en ros, ryp zynde, laf-zoet, en na *Vygen* smakende, men vind ze weinig, en zo veel niet aan de takken als aan 't vorige: Zy rypen in December en January; als men de jonge bladeren dikwils afbreekt, of als 't geen boomen bereyken kan, blyft het een lage struyk.

Naam. In 't Latyn *Varinga Funicularis*. Op Maleyts *Waringin* of *Nuno Batali*. Amboinsch op Hitoe *Iffeputi* en *Moöputi*, van de wittigheid der ranken en jonge bladeren.

Gebruik. De jonge bladeren zyn zeer bequaam om raauw te eten, en van dezelfde smaak als de voorgaande, en die 'er wil op letten, zal buyten twyffel bevinden, dat 't metter tyd een boom word, echter om de gemeene fleur te volgen, heb ik 't by provisie voor een byzondere zoorte aangeteykent.

Als deze zoorten in 't wild staan, en van de menschen ongemoeit blyven, zo makenze een zeldzame verwarring, dat men ze voor een oude Kerke met veele pilaren zoude aanzien, waar van de volkomene figuur by dit Kapittel, en een gedeelte daar van op 't Titel-blad dezès Boeks te zien is.

D. O. Dapper beschryft deze of diergelyke *Waringe* in zyn *Madagascar*, en noemtze in die *Landtale Nounouck*, schier 't eenemaal met de Amboinsche naam overeenkomende. Hy beschryft hem met bladeren als die van den *Peerg-*

dicti, h. e. fructus *Nounouk*, seu *Ficus Indica* saporem ac formam gerunt *Marfilienfium Ficum*, arbor incisa lac fundit, ex cortice funes fabricantur.

Peere-boom. De vruchten *Voa Nounouk* genaamt, dat is vrucht van de *Nounouk*, of *Indiaansche Vygeboom*, hebbende de smaak en gedaante van *Marfilische Vygen*, de boom doorgesneden geeft melk, de schors is goed om touw van te maken.

Tabula Octogesima Septima

Grossulariam exhibet domesticam ramis suis, flagellis, ac filamentis miram arboris formam præbentem.

De zeven- en tachtigste Plaat

Vertoont een tamme *Grossularia* ofte *Besse-boom*, met zyn takken, ranken, en touwen, een wonderde gedaante van een boom uytmakende.

Tabula Octogesima Octava

Ramum exhibet *Grossularia* domesticæ, foliis ac fructibus conspicuum.

De acht- en tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de tamme *Besse-boom*, met zyn bladen en vruchten verbeeldt.

CAPUT QUARTUM.

Grossularia silvestris. *Issipoeti*.

Grossularia silvestris cognominatur quoque alba ab albo trunci cortice, estque arbor alta & ample extensa, ejusdem formæ cum præcedentibus, aliquando etiam altior est; Hujus vero folia oblongiora sunt & majora, in longiorem apicem desinentia, sex, octo & novem pollices longa, binos ac tres lata, ad tactum rugosa, ac tenera pilosa sunt, uti & ipsorum petioli & ramuli, non autem ita apte crudi edi possunt ac præcedentium.

Fructus eandem habent formam instar minorum nempe *grossulorum*, superius fovea inpressi seu umbilicati, inferius acuminati ac rugosi, plerumque lutei ac rufi, sensimque nigricantes, quum & *Ficum* saporem æmulantur, bini ternique simul prope quodvis folium dependent ex brevibus incurvisque petiolis.

Arboris lignum est album, ac durius quam præcedentium, hæc species primum quoque flagella emittit, quæ arbores adstantes complectitur, hasque sensim enecat, tumque ejus folia sunt maxima & ampla, albicantia, & quam maxime pilosa, ac quodammodo apta ad *Ulang Ulang*. Raros vel nullos fere fructus tum producit, atque a plebe flagellum censetur esse peculiare, quod erroneum; Expertus autem fui, sensim in arborem excrefcere, licet varias ejus observaverim varietates. Quæ enim in nudis crescit scopulis, breviora ac duriora gerit folia quam quæ in silvis arbores adscendit, atque unius folia longe pilosiora sunt illis alterius, sunt etiam quædam folia latiora & rotundiora, quæ omnes varietates oriuntur ex solo, in quo crescunt: quum in arborem excreverit, ejus rami fila quoque emittunt quæ instar filorum navigii deorsum dependent, sed rara sunt, quæque hinc inde radices terræ immittunt.

Mira hujus speciei forma occurrit ad plagam *Euri magnæ viæ*, quæ ab *Hitalamma*, directe per regionem *Hiroes* decurrit ad altas silvas: Arbor oblique penitus locatur, acsi a vento disjecta esset, verasque ejus truncus adeo perforatus & distinctus est, acsi opus esset cancellatum ab artifice elaboratum, ex ejus vertice longa dependent mellina fila, ex quibus sensim excrevisse videntur bini alii trunci, viri crassitiem habentes, qui longe a radicum ortu remoti sunt, suntque incurvi admodum & sinuosi, qui mirum præbent adspectum, ex iis enim diversa & alia dependebant fila, quorum quodvis circa terram bifidum est, sique terram adtingant, parvis filamentis sese ipsi infigunt, conrescunt, atque unicum constituunt truncum.

Nomen. Latine *Grossularia silvestris* & alba, ab albo trunci colore. Amboinice *Issipoeti*, *Issipoetel*, & *Issipoeter* ob eandem rationem. Quibusdam dicitur *Nuno Hauesse poeti*. Lahonenses ipsam vocant *Peylale*.

Locus. In altis crescit montibus, atque hinc inde in rupibus, atque ubi multi lapides sibi incumbunt, uti hanc ubique fere reperi in vetustis & prolapsis castellis indigenarum, ac præsertim in monte *Lucieela* in promontorio *Quimelahas*, quod anno 1637 a *Guber*.

IV. HOOFDSTUK.

De wilde Besse-Boom.

De wilde *Grossularia* wert ook de witte genaamt van wegen de schorsse aes stams, en is een booge wyd-uytgebreide boom, van dezelfde gedaante als de voorgaande, of wel zo groot. De bladeren zyn langwerpiger en grooter, met een langer spits, zes, acht, en negen duymen lang, twee en drie breed, rug in 't aantasten, en de jonge merkelyk baayrig, gelyk ook baare steelen en takjes, zo bequaam niet om raauw te eten, als de voorige.

De vruchten zyn van dezelfde fatsoen, te weten als kleyne *Vygjes*, voor met een kuytje of navel, agter toegespits, of rimpelig, meest geel en ros, langzaam swartachtig werdende, wanneer zy wat na *Vygen* smaken, en hangen gemeenelyk twee en drie by ieder blad, op korte kromme steeltjes.

Het hout is wit, en wat harder dan het voorgaande, dan eerste is insgelyks eerst een touw, dat met lange ranken de boomen oploopt, en dezelve metter tyd verstikt. De bladeren zyn als dan zeer groot en breed, witachtig, dog zeer baayrig, en eenigzins bequaam tot *Ulang Ulang*. Weynige of geene vruchten draagt het als dan, en 't gemeene volkje rekent 't mede voor een byzonder touw, 't welk onwaar is, want ik genoegzaam ondervonden heb, dat 't metter tyd een boom word, hoewel ik verscheide veranderingen daar aangemerkt heb: Want dat op de bloote klippen wast, heeft korter en harder bladeren dan 't geene in de bosschen de boomen oploopt, en dan is 't eene ook veel bayriger dan het ander, ook met breeder en ronder bladeren, 't welk alle veranderingen zyn; na de grond, daar 't staat, als 't een boom geworden is, zo geven zyne takken ook draden uyt, die als zylgaren na beneden hangen, dog weynige, die hier en daar weder inwortelen.

Een smaakze gedaante van deze zoorte vind men aan de zuyd-oost zyde van den grooten landweg, die van *Hitoelamma* dwers over 't land *Hitoe* gaat, in 't booge woud. De boom staat gantsch schuyns, als of hy van de wind omgewaayt was, en den principalen stam is zo doorbroken en doorvlogten, als of het een konstlyk traliëwerk was van een Beeldhouwer uytgesneden; van zyn top hangen lange boning-verwige draden af, van dewelke schynen metter tyd gekomen te zyn twee andere stammen van een volkomen mans dikte, en verre van de hooftwortel afstaan, zeer krom en bogtig, vreemd om aan te zien, want daar bingen nog verscheide strengen af, yder draatje omtrent de aarde zig in twee verdeelende, en die de aarde raken, maken zig met veele kleene vezelingen daar aan vast, groeyen aan malkanderen, en werden tot eenen stam.

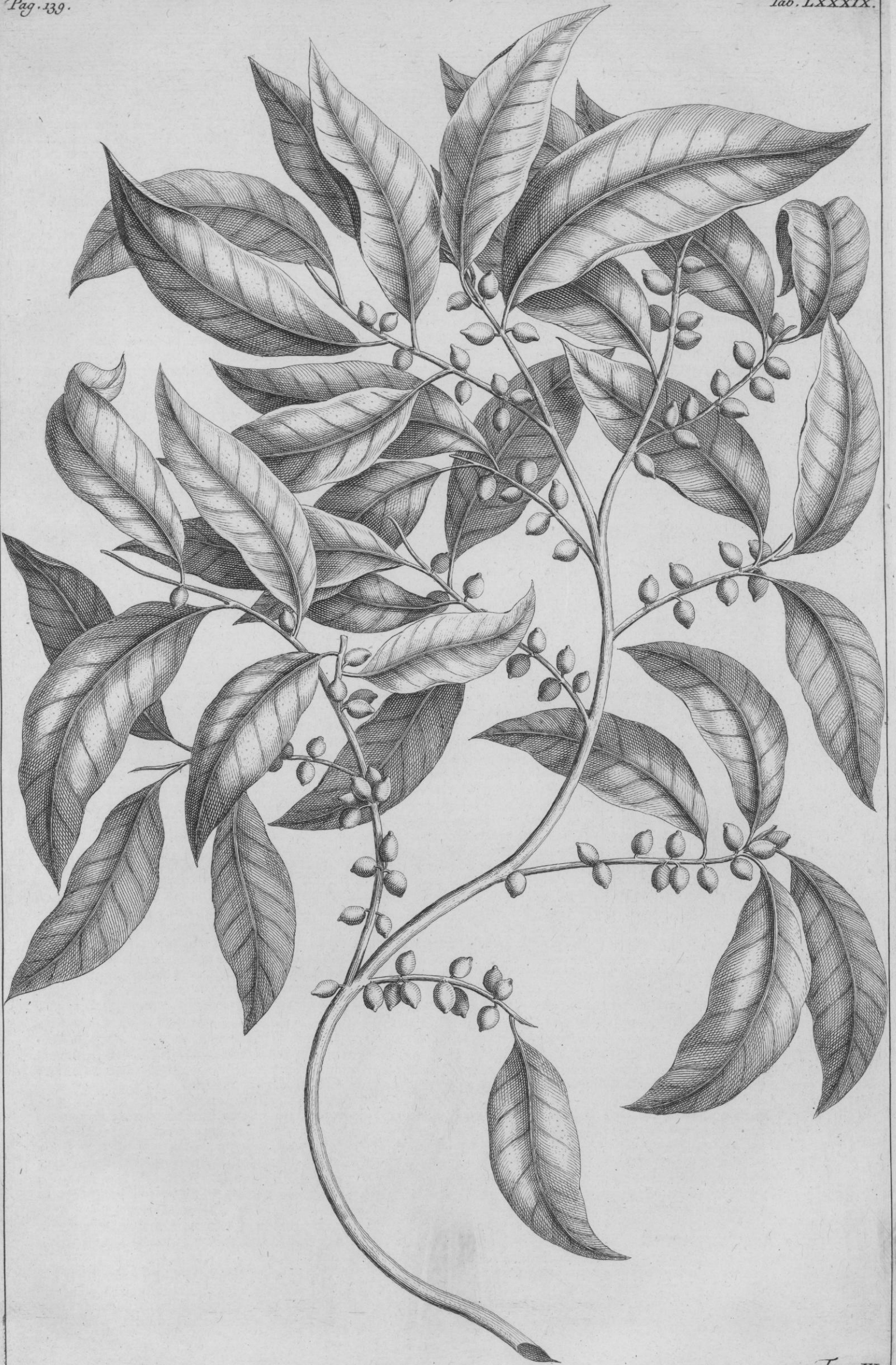
Naam. In 't Latyn *Grossularia silvestris* & alba, van de witte couleur des stams. Amboinisch *Issipoeti*, *Issipoetel*, en *Issipoeter*, om dezelfde reden. Zommige *Nuno Hauesse poeti*. De Laboenzen noemen hem *Peylale*.

Plaats. Hy wast in 't booge gebergte, en hier en daar in de klippen, en waar veele steenen op malkanderen leggen, gelyk ik hem dan meest over al gevonden heb in de oude vervallene en afgesmette Forten der Inlanders, met namen op den berg *Lucieela*, op een punt van des *Quimelahas*.

bernatore Antonio van Diemen erutum est, ubi ingens truncus locatus erat, quem tres viri vix complecti poterant, in rudeto, qui spatio triginta annorum in tantam crassitiem excreverat.

Ufus. Non peculiarem hæc arbor hominibus præbet usum, fructus enim ejus avibus cibo inserviunt, nec ejus folia eduntur, saltem non cruda, sed tantum a plebe piscibus adcoquantur, similique modo eduntur, quo ista domesticæ Grossulariæ. Crassorum truncorum lignum seu alæ (quum sint duriores quam in ullis aliis Varingæ speciebus) capreolis inserviunt navigiorum Corre Corren dictorum, de quibus capite primo fuit actum, ad quem usum hæc species melior est ista latifolia: In exstruendis calcariis fornacibus tanquam foci lignum adhibetur, aliis mixtum lignis, quum rite siccatum flammam facile concipiat, diuque ignem foveat.

Peculiaris hujus quoque invenitur species *Nunu Alulæ* seu *Laguayn* dicta, cujus truncus similis est priori, ac folia ejus sunt crassa, firma, & glabra, ramuli vero plurimis parvis onusti sunt fructibus, haud multo majoribus femine Catjang, qui dura constant carne, ac plerumque virides sunt, licet maturi, quique multum affantur & eduntur, saporemque habent Catjang, ejus vero folia cibo non inserviunt.

Tabula Octogesima Nona

Ramum exhibet *Grossulariæ silvestris*, quæ *Iffe Poeti* vocatur, estque *Tsjela H. Malab. part. 3. Tab. 63.*

CAPUT QUINTUM.

Varinga parvifolia. Waringin Daun Kitsjil.

Tertia Varingæ classis est parvifolia, quæ vulgarissima est, & elegantissimam gerit comam, dividitur autem in altas ac humiles species.

Primo alta species in initio flagellofus frutex est, qui alias adscendit arbores, ipsasque strangulat, sensimque excrefcit in altam & amplam arborem, cujus truncus ex multis quoque flagellis compositus est, quæ in hac specie notabiliora & copiosiora sibi incumbunt, primarius enim truncus plurimas emittit fibrillas, quæ ex ipso deorsum vergentes terræ sese infigunt, ibique radices agunt, atque juxta majorem truncum sese iterum erigunt: Hujus arboris coma elegantem & speciosum præbet aspectum, quodvis enim folium vulgarem habet formam, inferius rotundum, ac sensim acuminatum, Lingoi folio simile, sed minus & firmius, glaberrimum, æquale, & læte virens, tenuibus per textum venulis, instar foliorum Caryophylli, verum non ita sunt parallelæ, sunt autem tres pollices longa, binos digitos lata, atque in apicem desinunt notabilem. Ejus ramuli sunt longi, teretes, & ob foliorum numerum plerumque dependentes, ad quodvis folium brevem apicem gerentes, ex quo alia folia & ramuli propullulant, ita ut arbor densam formet comam, gratamque præbeat umbram, si nempe sit humilis, alta enim ramos suos ample & irregulariter extendit.

In ramulis prope foliorum ortum fructus excrefcunt solitarii, bini, & terni, sessiles, formam grossulorum referentes, inferius nempe angustati, superius rotundi, magnitudine Ervi seu Pisorum, primo ex viridi & luteo variegati, albisque punctulis notati, dein sanguinei, ac pauci horum nigrescunt, quum per aves non tam diu in arboribus supersint; intus autem repleti sunt plurimis granulis mollibus, fructus vero hi ficci sunt & insipidi, rubri autem succosiores sunt nigris, videnturque tum ab avibus magis expeti, quum forte ipsis rubri melius sapiant nigris.

Hæc species ex cunctis ramis ruffa seu mellinum colorem habentia emittit filamenta crassitie fili velorum, quæ tanquam tenuia & longa flagella deorsum dependent, sique terram attingere non impediuntur, radi-

Tom. III.

ces

melahas hoofstvastigheid, Anno 1637. door den Generaal Antony van Diemen, veroverd, een zeer groote stam, die drie mannen pas omvademen konden, regt op een steenboop staande, en gegroeyt in de tyd van 30 jaren.

Gebruik. De menschen hebben geen zonderling gebruyk van dezen boom, want de vruchten werden voor de vogelen gelaten, en de bladeren eet men niet, immers niet raauw, maar alleenlyk werdenze van 't slegte volkje by visch gekookt, en als dan gegeten, gelyk men met die van de tamme Grossularia ook doet. Het hout van de dikke stammen of vlerken (om dat het harder is dan de andere Waringen) wert gebruykt tot de krullen van de Corre Corren, waar van in 't eerste Kapittel gesproken is, en waar toe deze soort bequamer is dan de breedbladige. In 't maken van kalk-ovens wert het ook tot brandhout genomen, dog onder ander hout gemengt, om dat het winddroog zynde, wel brand en lang vuur hout.

Nog hebbenze een byzondere soort hier van, genaamt *Nunu Alulæ* of *Laguayn*, met een stam als de voorgaande, een dik, styf, en glad blad, de ryskens zyn bezet met veele kleene vruchten, niet veel grooter als Catjang, hard van vleesch, en meest groen blyvende, derwelke veel gezoden en gegeten werden, smakende als Catjang, maar 't blad wert niet gegeten.

De negen-en-tachtigste Plaat

Vertoont een Tak van de wilde Bessé-boom, *Iffe Poeti* genaamt, welke is de *Tsjela* van de *Hort. Malab. derde deel Tab. 63.*

V. HOOFDSTUK.

De kleynbladige Waringe-Boom.

Het derde geslagt der Waringen is 't kleynbladige, zynde 't gemeenste en fraayste van loof, onderdeelt in hooge en laage zoorte.

Eerstelyk: De hooge zoorte is in 't eerste een beesterachtig touw, die andere boomen bevattende en dezelve verstikkende, metter tyd een hooge en breede boom wert, wiens stam insgelyks uyt veele strengen gemaakt is, die in dit geslagt merkelyker en menigvuldiger over malkander leggen, want de eerste hoofdstam zend veele worteltjes uyt, derwelke langs dezelve aflopende, in de aarde wortelen, en aan de hoofd-stam vast groeyen; 't loof van dezen boom is lustig en fraay om aan te zien, want yder blad is van gemeene gedaante, agter rond, en allengskens toegespitst, het Lingoo-blad gelyk, dog kleender en styver, zeer glad, effen, en blyde-groen, met fyne adertjes doorregen, gelyk de Nagel-bladeren, dog lopen zo parallel niet, drie duymen lang, twee vingers breed, met een merkelyke spits. De ryskens zyn lang, rank, en wegens de meenigte der bladeren meest nederwaarts gebogen, by yder blad een kort spitsje hebbende, daar uyt andere blaadjes en telgen voortkomen, zo dat den boom een digt loof heeft, en een aangename schaduw maakt, te weten als by laag blyft, want hoog werdende, spreyd by de takken vry wat onordentelyk uyt.

Aan de takjes by den oorspronk der bladeren wassen de vruchten, enkeld of twee en drie by malkander, zonder stelen, meede in gedaante van *Vygjes*, te weten achter smal en voren rond, in de groote van een *Ervm* of graauwe erwete, eerst groen en geel, met witte puntjes gespikkeld, daar na bloed-rood, en weinige daar van worden swart, want zy door de Vogels zo lange geen rust aan de boomen vinden. Binnen zynze vol kleene en weeke greyntjes, droog, en zonder smaak, doch de roode zyn zappiger dan de swarte, en 't schynt dat ze als dan daarom van 't gevogelte gezogt worden, als meer smaak daar in vindende, dan in de swarte.

Dit geslacht geeft uyt alle zyne takken roffe of boningverwige draden uyt, in de dikte van zeylgaren, als dunne lange strengen nederwaarts hangende, en als ze de aarde onverbindert raken, daar in wortelende, doch 't meeste

S

deel

ces ipsi inmittunt, plurima autem horum florum pars emarcescit, si per casum quendam terram attingere nequeant, unde & raro novi excrecere observantur trunci, exceptis iis, qui juxta truncum, uti dictum fuit, decurrunt. Fila hæc aliquando miras formant intricaciones, ramusque ex his proveniens irregulares præbet sinus, oculos, & anfractus; ex abruptis autem foliis, ac fauciato cortice albissimum exstillat lac, dulce, atque innoxium.

Anni tempus. Fructus maturescunt siccis mensibus Octobri, Novembri, & Decembri, quum psittaci minores Amboinenses, Loeryen & Paroquieten dicti, has arbores magna copia frequentant, qui fructus comedunt, unde & raro in his arboribus conspiciuntur fructus: Inter omnes Varingæ species nulla est tam facile propaganda hæc, non enim tantum per avium secessum, si nuclei decidunt, in arborum rimis ac fissuris, quæ cortice constant crasso, propullulant, uti inter cæteras optime progerminant in fissuris Calappi, quæ ad ejus adscensum facilitandum inciduntur, sed in omnibus porro muris fissis, immo in ipsis ædium tectis ipsarumque frontispiciis lapideis.

Sic in Amboina circa annum 1654. ingens lapideum habuimus promptuarium, ex cujus suprema lapidea parte ingens hujus Varingæ furculus excreverat, qui licet sæpius amputaretur, de novo iterum continuo regerminabat, atque tam diu supererat, donec post quatuordecim annos totum dejiceretur ædificium: Omnes promiscue occupat arbores five vivas five mortuas, si modo ejus granula hasce attingant, quæ tum progerminant, sique illud non impediatur, flagellis suis totam arborem circumvolvunt, ad quam strangulandam non videntur hæc sufficere, quum variæ aliæ plantæ inter hanc Varingam, ac præsertim plures Polypodii, Musci, &c. species excrecant, ita ut perfectam constituent silvam ac solitudinem, atque periculofum & difficile sit ad hos adcedere truncos ob angues, Leguanos, aliaque sub hisce latitantia animalia noxia, quæ in hisce antris nidulantur ac sese abscondunt, unde & circa has arbores primum ignis exfruitur, qui hasce consumit plantas, antequam cædantur.

Secundo; humilis species crassior gerit truncum præcedenti, licet non altior sit sesqui-viro, adeoque intricata est, ut nil nisi fila ex trunco dependant: Latius quoque suos extendit ramos, comamque format amplam, rotundam, sed humilem, ita ut e longinquo collem referat fruticibus & plantis ornatum, unde & elegantem præbet umbram: Ejus folia cum illis antecedentis conveniunt, sed plerumque majora sunt, latiora, & crassiora; quorum venæ itidem sunt tenuissimæ, atque ad oras in sinus concurrunt, sunt autem illa quatuor & quinque pollices longa, binos lata: Baccæ prioribus similes sunt sed majores, instar Cerasi nempe nigri, superius latæ & umbilicatæ, inferius angustatæ, quæ solitariae vel geminae prope quodvis folium excrecant sessiles in ramis, primo rubræ, dein hinc inde nigræ, molliores, nec ita insipidæ quam antecedentis speciei.

Ex hisce ramis fila ista majori copia dependent quam in ulla alia Varingæ specie, ex quibus plura etiam fulcra quasi solida excrecant, quum hi rami non admodum alti sint, ac intra breve temporis spatium terram attingant, si e longinquo sub hac arbore oculos convertamus, officinam refert opacam, in qua fila venalia profant.

Rami admodum ductiles sunt, qui tam ample extendi possunt quam desideratur, atque hunc in finem unus alterve furculus permittitur excrecere, ita ut sensim opacum præbeat umbraculum: ad hunc itaque scopum in foris aliisque areis per stipites plantatur, ut gratam præbeat ibi umbram, sponte enim sua in media regione non crescit, nec in montibus, sed tantum circa litora.

Nomen. Latine *Varinga parvifolia* & *Microphyllus*; Malaice *Waringin Daun Kitsjil*. Ternatice *Gofforu*, Amboinice *Nuno Laun Maun*, quæ tria nomina unum idemque significant. Balaice *Baingui*, Macassarice *Maramia*: Humilis autem species peculiariter Amboinice vocatur *Nuno Assan*, ex similitudine lati arenosi colli; in Loehoea *Keneboene*. Malabarice proprie *Ittil*, in Hort. Malab. part. 1. Fig. 26. *Ittialu*. Bracmanis *Aréca Goli*.

Locus. In cunctis aquosæ Indiæ insulis occurrunt, quæ parvas exhibent varietates juxta locorum varietates

deel dezer draden verdort, en wert door eenig toeval afgebroken, eer 't de aarde raakt, en daarom ziet men zelden, dat 't nieuwe stammen werden, bebalven als gezegt, 't geene langs de stam afloopt; zomtyds maken deze draden wonderlyke ververringhen, en de tak, die daar van komt, heeft zeldzame bochten, oogen, en slagen: Uyt de afgebrokene bladeren en gequêtste schorsse, loopt een zeer witte melk, die zoet en onschadelyk is.

Sayzoen. De vruchten ziet men ryp in de drooge maanden October, November, en December, wanneer bun de Loeryen en Perocquiten (zynde kleene Amboinsche Papegayen) met menigte op deze boomen ontbouden, en de vruchten opeeten, daarom men zelden vruchten aan de boomen ziet: onder alle Waringen is 'er geene die zo ligt voortgeteeld wert, als dezen, want ze niet alleen door de afgang der Vogelen voortkomt, in de reten van alderhande boomen, die ruylge schorsse hebben, onder anderen in de kepen die men in de Calappus-boomen maakt, om diete gemakkeliker te beklommen, maar ook in alderhande muurwerk, daar een scheur in is, ja zelfs op de daken van de woonbuizen, en uyt de steene gevels.

Zo hebben wy in Amboina omtrent 't jaar 1654. een groot steene Pakbuys gebad, uyt wiens steene gevel een groote spruyt van deze Varinge gegroeyt was, en boewel men hem dikwils afsapte, egter telkens weer uyt schoot, en ook daar aan bleef, tot dat men na 14. jaren het beele gebouw om ver smiet: Geen boom is daar van vry, bet zy levend ofte dood, daar deese greynjes heen vallen, of zy schieten op, en als men niet daar tegen is, omgeven met bare ranken den gebeelen boom, en als zy alleen niet genoeg waren om dien te verstikken, zo groeyen 'er nog verscheide andere in, en op deese Waringin byzonder vele geslagten van Polypodium, Mus &c. zo dat het een gebeele weldernisse maakt, en men moeyelyk by deze stammen komen kan, die dan nog onweylig zyn wegens de Slangen, Leguanen, en ander ongedierte, die bun in zyne bollen opbouden, daarom men gemeenelyk deze bomen eerst met vuur omlegt, en de ruylge weg brand, eer men ze omkapt.

Ten tweeden: Het laage geslagt heeft al zo een dikken stam als 't voorige, boewel niet boven anderhalf man hoog, zo verwart, dat men niet als touwen aan de stam zien kan. Hy breyd zyne takken veel wyder uyt dan de voorige, en maakt een breede, ronde, dog geen booge kruyn, gelykende van verre een zandbeuvel, zeer dicht van ryskens en loof, en dierhalven een fraaye schaduwe makende. De bladeren zyn 't voorgaande gansch gelyk, doch doorgaans grooter, breeder, en dikker; de adertjes zyn ook zeer fyn, en loopen by de randen met bogen zamen, vier en vyf duymen lang, twee dito breed. De besien zyn de vorige gelyk, doch groter, te weten als een swarte krieke, voor breed met een kuyltje, en agter toegespitst, een of twee by yder blad, zonder steeltjes, tegen den tak aanzittende, eerst rood, daar na hier en daar swart, werdende weker en smakelyker dan de voorige.

Aan deese takken ziet men de voornoemde touwetjes in veel grooter meenigte afhangen, dan aan eenige andere Waringe-geslachten, waar van ook veele massieve pilaren komen, om dat deze takken niet hoog staan, en in 't korte de aarde konnen beryken, als men van verre onder dezen boom ziet, zo gelykt het een donkere winkel, daar garen te koop hangt.

Men kan de takken zeer gemakkelijk lyden, zo breed men wil, en men laat hier en daar een pilaar groeyen, dat 't metter tyd een donker verwulfsel schynt, tot dien eynde wort hy met stokken op de marktplaatzen en andere pleynen geplant, om de schaduwe daar van te genieten, want van zelfs waft hy niet landwaart in, nog in 't bergte, maar alleen omtrent de stranden.

Naam. In 't Latyn *Varinga parvifolia* en *Microphyllus*. Op Maleys Waringin Daun Kitsjil. Ternatice Gofforu. Amboinsch Nuno Laun Maun, alle drie van eene beduydinge. Balaice Baingui. Macassaars Maramia. de laage zoorte werd byzonder in 't Amboinsch genaamt Nuno Assan, na de gelykenisse van een breede zandbeuvel. Op Lohoe Kenehoene. Maleys eygentlyk Ittil, in Hort. Malab. part. 1. Fig. 26. Ittialu, in 't Braminees Aréca Goli.

Plaats. Zy zyn in alle Eylanden van water-Indiën bekend, doch met een kleene verandering, na de verscheyden-

tates juxta locorum varietatem, prima species ubique crefcit tam in montibus quam in planitie, raro autem in denfis filvis; fecunda species tantum in litore reperitur, nec ita obvia eft, quam prima.

Ufus. Lignum leviter ficcum foco utile eft, fed aliis femper lignis mixtum. Tenera ejus folia tanquam *Ulang* comedi poffunt ad Bocaffan, funt autem femper duriora illis *Groffularia*. Baccæ cibo inferviunt omnium avium, præfertim cunctis *Pittaci* speciebus, atque ex relatu Aroenfium etiam avibus Paradifiacis: fila autem ejus dependentia vires dicuntur habere exftinguendi *Macaffarenfium* venenum, fi mafcicentur, illorumque fuccus deglutiat, atque mafcificata pafte vulneri inponatur, contra pifces quoque venenatos, Cancros &c. laudantur, qui ex improvifo comefti funt: Eadem fila, fed potiffimum humilis feu latifoliae speciei, incolæ Ceramenes & infularum ad Eurum fitarum ad chordas arcuum adhibent, quæ in aqua macerantur, parumque contunduntur, donec mucilaginofa fiant, atque adglutinari poffint ad craffitiem baculi Javanenfis, dein lapidem ipfis adligant, atque per aliquot feptimanas tali modo dependent, donec in firmas exficcentur chordas.

Varinga parvifolia in Zephyreis Chinæ plagis quoque occurrit, in provinciis Quantung & Fockien, uti & ad Borealem partem, ibi alta eft arbor, femper virens, quæ ad vias plantatur & in magnis areis, ut umbram præbeat, idem fit per ramum alius arboris, fi per aliquot tempus terra obvolvatur ac dein ad truncum difsecetur & transplantetur; Chinenfibus vulgo vocatur *Tfchéug*, doctis vero *Yon*, in ædium tectis etiam crefcit, quum per avium finum ejus femina ejiciantur, atque ibi ferantur, unde & ipsis dicitur *Tsjau Ifcheng*, h. e. avium *Varinga*.

Arbor *Enfanda*, quam Portugallici fcriptores dicunt in regno Congo crefcere, nulla alia videtur effe arbor quam *Varinga* species, unde & verba *Caroli Clufii* libr. primo *Exotic. cap. 1.* hic subjungemus, quæ defumpfit ex *Philippo Pigafetta*.

In infula *Loanda* fita ante oftium fluvii *Coanza*, qui partem regni Congo perfluit, arbor crefcit ab incolis *Enfanda* dicta, quæ alta eft, femper virens, ac fingularis naturæ, ex ejus enim ramis, quos alte extendit, filamenta quædam feu chordæ dependent, quæ terram tangentes radices agunt, & arbutulas emittunt, talique modo propagantur. Sub exteriore harum arborum cortice alter reconditur, tenuem formans texturam, ex qua confufa, depurata, & per longitudinem ac latitudinem extenfa veftimenta formantur, quibus vulgus tam mares quam feminæ fuum tegunt corpus.

Supra libr. 2. in *Agallochi* descriptione innuimus, ex relatione quorundam Sinenfium, illorum arborem unam eandemque cum hac feu faltem ejus speciem effe, magnam enim fimilitudinem gerit cum parvifolia *Varinga*, qua in fententia adhucdum perfeveramus, donec certiorum hujus rei acceperimus relationem, in ea autem confirmor, quum anno 1677. ex *Bantama* juffi adferri ramulos quosdam iftarum *Varingarum*, quæ ante regis palatium locatæ funt, de quibus Chinenfes ibi habitantes fæpius teftati funt, in iis *Calambacum* feu *Agallochum* latere, ipfosque odorem iftius certis temporibus obfervaviffe, & regi pecuniam obtuliffe, nolebat autem permittere aliquid ex iftis arboribus detruncari, multo minus, ut extirparentur. Iftarum itaque ramuli cum foliis ad me delati omnino conveniebant cum prima feu alta *Varingæ parvifoliae* specie fupra defcripta, qui in ramulos plures divifi erant, quibus folia infidebant inæqualis magnitudinis, binos nempe cum dimidio, & tres cum dimidio digitos longa, cæterum ejusdem formæ, atque tenuibus venulis copiofiffime pertexta.

Sic quoque in *Uliafferenfibus* infulis vetuftam *Varingæ radicem* extirpavi, quæ in rupe ad litus locata erat, quæ intus ruffefcebat nigricantibus venulis pertexta, & ad externam faciem verum referebat *Agallochum*, nullum vero peculiarem spirabat odorem, forte quod ab aqua marina efflet confpurcata.

Quid *Malayenfes* de aureis floribus referant, quos homines quidam fortunati in hac invenerunt arbore, fupra capite primo relatam fuit, fi modo pro aureis

dentheid der plaatzen, de eerfte zoorte waft over al, zo wel in 't gebergte als in de vlakte, doch zelden in 't digte wout; de tweede zoorte vind men alleen op ftrand, en is zo gemeen niet als de eerfte.

Gebruik. 't Hout wind-droog zynde, is bequaam tot brandhout, doch altyd onder ander hout gemengt. De jonge bladeren kan men ook als een *Ulang* eeten tot *Bocaffan*, doch zyn altyd harder dan die van *Groffularia*. De befien zyn een geduurige kost voor allerhande vogelen, inzonderheid voor alle zoorte van *Papegayen*; en na 't zeggen van de *Aroëzen*, ook voor de *Paradysvogels*: de afhangende draden werden toegeschreven de kragt van 't *Macaffaarze* fpatte-gift tegen te ftaan, als men dezelve knouwt, het zap daar van infwelgt, en 't knouwzel op de quetzuure bind, als mede tegens allerhande fchadelijke vifchen, Crabben &c. die men onvoorziens gegeten heeft. De zelfde draden, dog meest van de lage of brede zoorte, gebruiken de *Inlanders* van *Ooft-Ceram*, en de zuyd-oft *Eylanden*, om peezen tot bare bogen daar van te maken, want zy wekenze in 't water, kneuzenze een weinig, tot datze ftymerig werden, en aan malkanderen kleven, in de dikte van een *Javaanze* rotting, daar na binden zy een fteen daar aan, en latenze eenige weken aldus hangen, tot dat ze in ftyve peezen opdrogen.

Deze kleenbladige *Waringe* vind men ook in de zuyderdeelen van *China*, in de Provintien *Quantung* en *Fockien*, en ook wel noordelyker, zy is aldaar een hoge boom, altyd groen, en men plantze aan de wegen, en op groote pleynen, om fchaduwte daar van te hebben; 't zelve gefchied met een tak van een andere boom, als men hem een tyd lang met aarde bewind, daar na by den ftam afzaagt en verplant; in 't gemeen *Chinees* biet 't *Tfchéug*, maar by de geleerde *Yon*, 't waft op de daken van de huizen, door der vogelen afgang aldaar gezaayt, 't welk zy bieten *Tsjau Ifcheng*, dat is vogel-*Waringin*.

Den boom *Enfanda*, die de *Portugeze* *Schryvers* zeggen in 't *Koninkryk Congo* te waffen, fchynt anders niet te zyn dan een *Waringe* van dit geflagte, weshalven wy de woorden van *Carol. Cluf. libr. 1. Exotic. cap. 1.* hier by willen zetten, gelyk by ze uyt *Philippus Pigafetta* geleend heeft.

Op 't *Eyland Loando*, gelegen voor de mond van de rivier *Coanza*, die een gedeelte van 't *Koninkryk Congo* doorfpoeld, waft een boom van de *Inlanders Enfanda* genaamt, hoog, altyd groen, en met een byzondere nature begaaf, want van zyne takken, die by om hoog uitspreyt, werden zekere touwtjes of fnaaren afgelaten, die als ze de aarde raken, daar in wortelen, en nieuwe boompjes uytmaken, en op deze manier baar vermenigvuldigen. Onder de buytenfte bafte dezer bomen vind men een anderen, als een dun geweeft, waar van geklopt, fchoon gemaakt, in de lengte uytgerekt, zy eenige ftofjes maken, waar mede 't flegte volkje, zo mannen, als vrouwen, bare ligbamen bedekken.

Boven in 't tweede boek in de befchryving van *Agallochum*, hebben wy gezegt, dat na het verbaal van eenige *Chineezen*, denzelven boom of eenderley zy met dezen, of een geflagt daar van, want hy heeft groote gelykeniffe met het kleenbladige *Waringin*, in welk gevoelen wy ook nog blyven, tot dat ik zekerder berigt daar van bekomme. Ik werd daar in gesterkt, dewyl ik Anno 1677. van *Bantam* heb laten brengen eenige takjes van die *Waringe* bomen, die voor 's Konings *Paleys* ftaan, waar van de *Chineezen* aldaar woonachtig dikwils getuygt hebben, dat in dezelve *Calambak* of *Agallochum* zoude fchuylen, om dat zy de reuk daar van op zommige tyden gewaar wierden, ook den Koning geld daar voor aangeboden hebben, doch by wilde niets daar van af laten kappen, ik laat ftaan omkappen. De voorfchreeve takjes dan met baare bladeren, by my gebragt, quamen geheel en al overeen met de eerfte of hooge zoorte van onze kleenbladige *Waringin*, hier boven befchreven, zynde vol ryskens, en daar aan de bladeren van ongelyke grootte, te weten van 2½ tot 3½ vingers lang, anders van 't bovenftaande fatzoen, en met fyne adertjes doorweven.

Zo heb ik ook in de *Uliassers* een oude *Waringe*-wortel gekapt, op een klip aan ftrand ftaande, dewelke van binnen bruyn was, met fwartachtige aderen gekrult, en van aanzien 't regte *Aguilbout* gantsch gelyk, doch van geen zonderlyken reuk, miffchien om datze van 't zee-water befpat wierden.

Wat de *Baleyers* van de goude bloemen verhalen, die zommige gelukkige menfchen op dezen boom zullen gevonden hebben, is boven in 't eerfte Kapittel verbaalt, zo zy

floribus non habuerunt certum quoddam luteorum folliculorum genus, qui ad digiti articuli magnitudinem aliquando ex hisce dependent foliis, & instar auri foliacei splendent, qui nihil aliud sunt nisi aurea aurelia seu Chrysalis, quæ post paucos dies inferne dehiscit, nigrumque emittit Papilionem, qualem ipse in juniore Varingæ frutice, qui ex muro domus meæ excreverat, inveni, quæ ex Erucis fabricatur in hac propagatis arbore.

Rumphii Adpendix hisce auctus est.

Sinenfis quidam jactat sese in Java ad inferiorem trunci partem Varingæ parvifoliæ binos invenisse flores, masculinum nempe & femininum, formam gerentem *Cassombæ* seu *Cartbami* floris, plerumque rubentem, atque ille maris circa apices ruber admodum seu fuscus erat: Per hunc florem prædicabat quam maxime divitem sese fuisse: Plures Varingæ species obcurrunt in *Hort. Malab. part. 3. Fig. 55, 56, 57, 58, 59.* quarum prima *Itti Arealu* Varinga parvifolia videtur esse, reliquæ quatuor adfines quodammodo sunt *Grossulariæ*.

Tabula Nonagesima

Ramum exhibet *Varingæ parvifoliæ*, quæ *Ficus Malabarica* folio *Mali cotonei*, fructu exiguo parvo rotundo vocatur in not. ad *H. Mal. tom. 3. Tab. 55.* ubi vide reliqua.

maar voor een goude bloem niet aangezien hebben, zeker slag van geele buysjes, die in de grootte van een vinger-lid zomtyds aan deze bladeren hangen, en als klatergoud glimmen, zynde niet anders als een goudverwig beursje of poppeken, Aurelia of Chrysalis, 't welk na weinigen dagen van onderen splyt, en een swart Kappellen uytgeeft, diergelyke ik zelfs aan een jonge Waringe-struyk, uyt de muur van myn buys gewassen, gevonden heb, zynde gegeneerd uyt rupzen, die op dezelfde boom groeyen.

Rumphius heeft in het *Aanhangzel* dit'er bygevoegt.

Een ander Sinees beroemt zig op Java onder aan den stam van deeze kleenbladige Varinge, twee bloemen gevonden te hebben, mannetje en wyfje, in de gedaante van *Cassomba* of *Carthamus*-bloem, doorgaans roodachtig, die van 't mannetje omtrent de spitze boog-rood of bruyn. Door het bezitten van deze bloem, beroemde by zich tot groote rykdom gekomen te zyn. Meer soorten van Varinga ziet in *Hort. Malab. part. 3. Fig. 55, 56, 57, 58, 59.* waar onder de eerste *Itti Arealu* een kleynbladige Varinga wil zyn; de andere vier hebben wat gemeenschap met de *Grossularia*.

De negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleynbladige Waringe-boom, welke de Malabaarze Vyge-boom met het blad van de Quec-Appelboom en met een kleyne plat-ronde vrucht genaamt wert in de aantekeningen op het derde deel *Tab. 55.* van de *Hortus Malabaricus*, alwaar het overige verders ziet.

CAPUT SEXTUM.

Arbor Conciliorum. *Caju Bodi*.

Quarta Varingæ species exotica est in insulis hisce Orientalibus, ibi autem ex Java delata, ac proinde raro obcurrit; arbor vero hæc truncum gerit brevem & crassum, hominem & ultra longum, irregularem admodum, planum, & angulosum, quasi ex variis truncis compositus esset, ejus rami sese quam latissime extendunt, non in altum sed ad latera, multosque intricatos formant gyros, qui in quibusdam locis concreti sunt, in aliis vero iterum excurrunt eodem modo, ac venæ corporis humani per anastomosis concurrunt, ita ut tota arbor *Lithodendron* referat, quod ramis suis concretum est, ejus folia sunt triangularia seu cordiformia, læte viridia & glabra, albis costis pertexta, longis petiolis ramulis insidentia, inordinata, ramulique plurimis foliis onusti sunt, qui in regularem desinunt apicem, ita ut arbor densam præbeat umbram: Ex petiolis abruptis serosus exstillat succus, qui in vulnerato cortice spissior est, dulcis, ac sine ullo acore.

Fructus plerumque bini ac bini ex foliorum alis progerminant, teneris *Ficis* magis similes, quam ulli ex præcedentibus, suntque sessiles in ramis, magnitudine globulorum sclopæti manualis, primo instar pomi virides, punctulis albis notati, ac superius quam maxime umbilicati, dein ex purpureo rubent, ac demum nigrescunt, quum alba ista punctula disparent atque umbilicus, mollescunt vero tum, saporemque habent dulcem, plurimis mollibus & oblongis referti granulis, in medio autem cavitatem formant, unde ad *Ficos* proxime adcedunt, sed semper magis fatuum habent saporem. Petiolis destituuntur, sed pericarpio insident tripetalo, quod ipsis adhæret, uti in *Pinangæ* fructibus.

Anni tempus. Fructus plerumque maturescunt Novembri & Decembri, raro autem in arboribus observantur, quum aves nimis cito illos devorent, nec certum etiam observat hæc arbor tempus, fructus novaque producendi folia, aliquando enim bis in anno, aliquando omnino nullos dat fructus, sæpe etiam in una arboris parte nil nisi nudi conspiciuntur rami fructibus onusti.

Observavi plerumque arborem hanc Decembri ad Favonium foliis esse ornatam, quum ad Orientalem plagam iis esset destituta, sed teneris fructibus onusta, qui

VI. HOOFDSTUK.

De Pitsjaar-Boom.

Het vierde geslacht der Waringen is een vreemdeling in deze Oostersche Eylanden, doch aldaar gebragt uyt Java, en dierhalven weinig te vinden. De boom heeft een korten dikken stam, een man of anderhalf hoog, zeer ongeschikt, plat en boekig, als uyt verscheyde stammen t'zamen gezet. De takken verspreyden hun zeer wyd en breed, niet om hoog, maar dwers, en maken veele wonderlyke kronkelen door malkanderen, zynde hier en daar aan malkanderen vast gegroeit, en lopen dan weder van malkanderen, in maniere van de aderen in 's menschen ligbaam, die door Anastomosis t'zamen stoten, en den gebelen boom gelykt wel eenig Coraal-gewas, dat met veele takken door malkanderen gegroeit is. De bladeren zyn driekantig of hardvormig, doch achter plat en rond gebild, vier duymen lang en breed, dikachtig, licht-groen en glad, met witte rihhen doorregen, op lange steelen zonder ordre aan de takjes staande, en de ryskens zyn wel gebladert, en voor in de gewoonelyke spits eyndigende, dies de boom een dichte schaduw maakt; uyt de afgebroke steelen, druypt een wey-achtige melk, en wat dikker uyt de gequettste schorsse, ook zoet, en zonder eenige scherpigheid.

De vruchten staan gemeenelyk twee en drie uyt de schoot der bladeren, de jonge Vygen gelyker dan alle de voorgaande, zonder steelen, tegen de takken aan zittende, in de grootte van pistool-kogels, eerst appel-groen met witte puntjes, en boven op met een kennelyke navel, daar na worden ze purper-rood, ten laatste swart, verliezende als dan de witte puntjes, en 't bovenste naveltje, maar worden week en zoet van smaak, met veele weeken lang-achtige korreltjes uytgevuld, doch in de midden met een kleyne bolligheid, de Vygen naastkomende, doch altyd laffer. Zy hebben wel geen steel, maar rusten op een bordje van drie blaadjes gemaakt, die aan de vruchten vast zitten, gelyk men aan de *Pinang*-noten ziet.

Sayzoen. De rype vruchten ziet men ordinaris in November en December, doch men vindze zelden aan de bomen, om datze de Vogelen al te vroeg opslokken, ook houd by geen precieze tyd van vruchten en jong loof, dragende zomtyds tweemaal in 't jaar, zomtyds niet eens, dikwils heeft by ook aan de eene zyde niet dan blote takken met vruchten geladen.

Ik hebbe opgelet, dat hy meest in December aan de zuyd-veest zyde vol loof was, aan de oostzyde kaal van bladeren, en vol jonge vruchten, die niet te gelyk, maar na

qui non omnes simul, sed sensim unus post alterum maturefcunt, si ab avibus non comedantur, hi enim facilius illas furantur, si baccae nudis in ramis in ipforum conspectum veniant: Sæpe etiam tota arbor nuda est, ac si emortua esset, Corallium omnino referens, dein omnibus ex partibus nova regerminat folia ac fructus, vetusta vero ac decidua folia penitus nigrescunt.

Hæc species hisce in terris nulla vel rara admodum emittit fila ex ramis, excepto quod ex crassissimis hinc inde filamenta rara excrescant, quæ terram non attingunt, contra ejus rami quam longissime extendi possunt, quique nimis alte excrescunt, per pondus adpensum deprimuntur, atque ad extremum gravissimorum ac longorum ramorum pali seu postes subponuntur, ne nimis deorsum vergant, atque in terram radices emittant.

Hic porro delineata est arbor, quæ in Amboina officina lignaria per aliquot annos iterit, ejusque internam aream occupabat raris suis gyris & sinibus, cujus lati rami instar præsepis erant formati, ita ut nautæ per noctem in iis dormirent, atque per dies hirci ejus ramos perambulant, ad tenera ipforum folia depascenda. Observatum est, elegantem hanc arborem anno 1672. mense Januario per nimbium esse eradicatam, uno die post illum, quo homo iste sepultus fuit, qui illam ante triginta annos plantaverat.

Nomen. Latine *Arbor Conciliorum*, ac Belgice *Pitsjaar-boom*, in veteri autem India nostræ nationi dicitur *Pagode-boom* & *Drommel-boom*. Malaice & Macassarice *Caju Bodi*, aliis vero Malaiensibus *Colodjo*, Javanis & Baleysibus *Antsjac*, in Mattarama *Bandira*, Amboina *Aymabu* & *Ay Pacca Java*, Banda *Camibelo*, Ternata *Hate Java*, Loehoea *Titawey*, h. e. umbrosa, Malabara *Areti*, in Horto autem Malabarico parte prima Fig. 27. *Arealu*, Bracmanis *Bipoeloe*.

Locus. Elegantissimæ & maximæ hujus speciei arbores inveniuntur in Java, Baley, & Celebe, atque inde, quantum videtur, per stipites hic in Amboina & Banda sunt propagatæ, unde & arbor Javanica ab incolis vocatur, in Amboina raro occurrit, ac pulcherrima, quæ in officina lignaria locata erat, uti dictum fuit, anno 1672. per fortiolem ventum dejecta est, alteraque in Hitoea per diluvium anno 1674 raptata.

Ufus. Quantum novi, hæc arbor nil exhibet, quod tignis inservire potest, contra folia ac fructus pabulum præbent hominibus, vaccis, hircis, capris, avibus, vespertilionibus, & Elephantis, qui posteriores cuncta Varingæ folia maxime expetunt, tenera autem & mollia ejus folia ab hominibus eduntur tam cruda, uti alia Ulang, quam cocta, cætera folia, (non autem nimis vetusta) ab animalibus: Fructus hominibus conducunt penitus maturi, hisce oblectamento, avibus, ac præsertim vespertilionibus, nutrimento inservientes.

Mulierculæ Amboinenses crassissimum ex trunco divellunt corticem, quem conterunt cum Oryza & floribus Manori in pulvere, quam faciei & corpori inliniunt, ad cutim poliendam & depurandam, sæpe autem tam ruditer truncum hunc tractant, ut tota pereat arbor, hi enim populi adeo rudes & pigri sunt, ut in posterum nil curent, si modo isto tempore, quum aliquid desiderant, illud conquirere possint; hujus folia ab illis cruda quoque eduntur noctibus festivis, quum ex more suo per totam noctem ipsis sit cantandum, ut claram reddant vocem. Eadem quoque tenera folia cum corticis frusto aquæ incocta illis profunt, quibus pectus lentis sputis & catharris est obpressum & repletum, unde maturefcunt, & ad expectorationem præparantur.

Hæc porro arbor, meo quidem judicio, per totam Indiam nota est, uti id mihi adfirmarunt illi, qui eam in India veteri, Gouzeratta, & Persia observarunt, immo penitus convenit cum ingenti Laaræ arbore, post Gamrou in Persia seu veteri Carmonica deserta sita, cujus cuncta itineraria mentionem faciunt, sub ejus umbra & copiosis gyris aliquot millia hominum latere possunt, uti inter alia Mandelslo in mirabilibus Orientalibus libr. 1. cap. 6. & doctus Oliarius in Commentariis suis ad id caput de hac scribunt.

malkanderen langzaam rypen, zo ze anders van de Vogel rust hebben, want die te gemakkelijker op den prooy vallen, als ze de besien aan de kaale steelen zien; bystaad ook zomtyds geheel kaal als of hy gansch bestorven was, en t'eenemaal een Koraal-gewas gelyk, en daar na gewind by aan alle kanten jonge bladeren en vruchten; de oude afgevallene bladeren worden swart.

Dit geslacht in deze landen geeft geene of gansch weinig draden uyt zyne takken, behalven aan de dikste ziet men hier en daar eenige drummelen afhangen, die tot de aarde niet raken, daar en tegen kan men zyne takken uitrekken zo lang men wil, en die te hoog schieten, moet men met gewigt bewaren, ook onder de eynden van de sware lange takken eenige stylen zetten, datze niet te veel neerwaarts buigen, en in de aarde wortelen.

Hier nevens staat uytgeteekent een diergelyke boom, die op de Amboinsche timmerwerf lange jaaren gestaan heeft, en deszelfs binnen-pleyn schier geheel besloeg met zyne zeldzame krullen en bochten, hebbende de breede takken als een kribbe gefatzoeneerd, zo dat 'er de Matrozen's nagts in slapen, en by dage de bokken op zyne takken wandelden om het jong loof daar af te eeten. Men heeft aangemerkt, dat die schoone boom Anno 1672. in Januarius door een harde wind uyt zyn wortels is gewaait, voorvallende een dag na dien, op dewelke die man begraven was, dewelke hem voor 30. jaaren geplant hadde.

Naam. In 't Latyn *Arbor Conciliorum*, en zo in 't Duytsch *Pitsjaar-boom*, doch in oud Indiën biet hy by onze *Natie Pagode-boom* en *Drommel-boom*. Op Maleys en Macassaars *Caju Bodi*, by andere Maleysers *Calodjo*. Javaans en Baley's *Antsjac*, in Mattaram *Bandira*, Amboinsch *Aymalu* en *Ay Pacca Java*. Banda'sch *Camibelo*, Ternaats *Hate Java*, Loehoes *Titawey*, dat is schaduwwachtig. In 't Malabaars *Areti*, maar in Horto Malab. part. 1. Fig. 27. *Arealu*, Braminees *Bipoelo*.

Plaats. De schoonste en grootste van dit geslacht vindt men op Java, Baley, en Celebes, van daar zynze, zo 't schynt, met stokken hier in Amboina en Banda gebracht, en daarom Javaanze boom by de Inlanders genaamt, in Amboina vindt men ze weinig, zynde de schoonste, die op de Timmerwerf stond, Anno 1672. als gezegt, door een wind omgeworpen, en de ander op Hitoe door een waterloed Anno 1674. weggespoelt.

Gebruik. Myns wetens heeft men niets van dezen boom tot timmeren bequaam, daar en tegen de bladeren en vruchten geven voedsel voor Menschen, Koeyen, Bokken, Geyten, Vogels, Vleermuyzen, en Olyphanten, welke laatste de bladeren van allerhande Waringin geern eeten, want de jonge en malze bladeren eeten voor eerst de menschen, zo wel raauw, gelyk ander Ulang, als gekookt, de andere bladeren (doch niet te oud) de resterende beesten. De vruchten zyn voor de menschen bequaam, als ze geheel ryp zyn, doch meest tot plaizier, anders de Vogel en Vleermuyzen tot voedsel.

De Amboinsche Vrouwjes halen dikwils de dikste schorsse van den stam af, wryvende dezelve met rys en Manoor-bloemen tot een pap, denwelken zy versich op het aangezicht en lyf smeeren, om de buyd glad en zuiver te maken, maar zy handelen dikwils den stam zo onbescheyden, dat den gebeelen boom uytgaat, zynde deze landvolkeren zo onaardig en luy, dat ze na 't toekomende niet vragen, als ze maar op die tyd, als zy iets van noden hebben, maar gerieft werden. De bladeren etenze ook raauw by haare nacht-feeften, als zy na 's lands manier de gebeelen nacht over moeten zingen en quinkelen, om een klare stem te krygen. De zelfde jonge bladeren met een stuk van de schorsse in water gekookt, helpen die geene, die de borst met taaye fluymen en Catbarren vervult hebben, want zy maken dezelve ryp, glad, en tot uytwerpen bequaam.

Voorts is dezen boom, myns oordeels, door gansch Indiën bekend, gelyk my die geene verzekeren, die hem in oud Indiën, Gouzeratte, en Persien gezien hebben, ja zelfs overeen komende met den grooten boom van Laar, achter Gamrou in Persien, of oud Carmonica deserta gelegen, waar van alle Oost-Indische Voyagien vol zyn, en onder wiens schaduw en veelvoudige bogen eenige duy-zende menschen kunnen schuylen, gelyk onder anderen Mandelslo in de wonderen van 't Oosten, in 't eerste Boek Kap. 6. en den geleerden Oliarius in zynen Commentarius over 't zelfde Kapittel schryven.

Dixi nationem nostram hanc arborem vocare *Pagode-boom* & *Pitsjaar-boom*, quum ad binos primarios usus plantetur, in veteri nempe India ubique ad vias & in areis, ubi umbra desideratur, sique elegantes & magnæ sint, Indostani gentiles plerumque diabolicam formam idolorum suorum seu Pagoden iis inponunt in cellula quadam; ipsorum enim Magi philosophantur, genios nullam arborem magis inhabitare hacce, quod & Amboinenses de cunctis Varingis credunt, quum adeo umbrosæ & ramis suis sint intricatæ, qua in re optime naturam & genium cimmericum & intricatum exprimunt & imitantur.

Talis *Cadju Bodi* quondam in Macassara erat locata, quæ, quantum videbatur, a Dæmone etiam inhabitabatur, ex relatu enim incolarum cuncti, qui eam malo animo quodam instrumento lædebant, in periculofum incidebant morbum, vel in inopinatam iruebant mortem, uti id Belgo adjutori accidit, qui non ex vera fide, sed temeritate quadam dæmonem istum obpugnare ac læscere ausus fuit.

In Baley hanc tam ample norunt extendere, ut elegantes elaboratique postes ac lapideæ columnæ sub iis exstruantur; quibus elegantes porcellanæ patinæ inponuntur loco speculorum: Ipsi fructus crudos comedunt, si sint maturi vel fufci, ipsorumque nuclei interni granulosi & arenosi abjiciuntur, reliquaque massa cum Santang in olus coquitur, alii semi-maturos sumunt fructus, in frusta conscindunt & exsiccant, quos dein Oryzæ adcoquant, ut eo magis ventrem repleant, si illa deficiat, fructus vero contriti & cuti inliniti ejus pruritus tollunt, uti & puls ex contrito arboris cortice præparata.

Nobis & adfirmare student, æque in hac arbore quam in *Varinga latifolia*, cap. I. descripta, aliquando argenteum reperiri florem forma Angreci, quem tanquam pretiosam gemmam servant, quum ex ipsorum opinione possesse florem divitiis cumulet, uti supra indicatum est. Macassarenfes hanc arborem multum propagant per stipites ad sepēs, atque unam alteramve finunt excrecere ad tenerorum foliorum usum, atque ibi veteres arbores quotannis sua dimittunt folia, mensibus nempe pluviosis, quæ ibi per aliquot menses foliis penitus sunt orbata, uti aliis in regionibus id hyeme obtinet, quodque huic arbori peculiare est præ aliis Indiæ arboribus.

Et licet hæc arbor *Pitsjaar* dicta, & in aquosa India crescens parum differat ab Indostana & Persica, quæ ex ramis suis plurimas emittunt columnas, quod in illa non observatur, unæ eademque tamen sunt species, quum folia fructusque inter sese conveniant. Sic quoque melius quadrant cum descriptione veterum *Ficus Indica*, quæ ex Plinii testimonio *libr. 12. cap. 5.* folia gerit instar *Amazonidum Peltæ*, quæ parva sunt tricuspidata scutula, subtus & supra in obliquos apices desinentia, & instar crescentis lunæ cornuta, ac superius excavata, quam figuram hæc folia quodammodo æmulantur, unde & Poëta *Virgilius Æneidos libr. 1.* canit:

Ducit Amazonidum lunatis agmina Peltis.

Fructus testatur *Plinius* similes esse *Fabæ*, & *Theophrastus* *Ciceri*, quod cum hisce Varingis etiam convenit.

Arealu descriptio in *Horto Malabarico* exhibita non multum a nostra differt, excepto quod *Arealu* folia in longum ac angustum desinant apicem, qui in nostræ arboris foliis non observatur, illius fructus maturi ex auctoris relatu non nigrescunt, uti in nostra, quos forte auctor nunquam maturos observavit, in isto capite memoratur, Indostanorum gentiliū idolum *Vistun* sub hac arbore creatum esse, unde & huic arbori divinam tribuunt gloriam, atque apud nostros Dæmonum arbor vocatur, ipsi autem virtutes adscribuntur, radicis decoctum propinatum capitis vertiginem tollere, sanguinem depurare, febresque lentas curare. Cortex vero in aqua contritus & inlinitus Ulcerationes depurat ac phlegmonem tollit.

In quibusdam itinerariis inveni hanc arborem Indico vocabulo denominari *Casta*, ac Persico *Lul*, inter alia nobilis *Gallus Legous* addit in tomo secundo *Itinerarii cap. 17.* Cau Nams famulum sub hac quiescere

Ik hebbe gezegt, dat hem onze *Natie Pagode-boom* en *Pitsjaar-boom* noemen, om dat by tot twee principale gebruyken geplant word, in oud Indien over al aan de wegen en op pleyen, daar men schadurwe hebben wil, en zo ze schoon en groot zyn, stellen de Indostaanse Heydenen gemeenelyk de Duyvelze gedaante van haare Pagoden of Afgoden daar onder in een Kapelletje, want haare Philosophen of Braminees leerenze, dat de geesten in geene boomen liever woonen dan in deeze; gelyk de Amboinezen ook van alle Waringen geloven, om datze zo schaduwachtig en verward van takken zyn, waar in zy ook den aard van den geest der duyfternisse, en alle verwerpingen zeer wel treffen.

Diergelyke *Cadju Bodi* stond ook eertyds op Macasser, (zo 't schein) van een boezen duyvel bezeten, want na 't zeggen der Inlanders, alle de geene, die hem wyt een euvel gemoet met eenig geweer quam te quetzen, verviel in een swaare ziekte of baastige dood, gelyk ook aan een Nederlands Adfistent zou geschied zyn, die niet wyt een vast geloof, maar wyt vermetelheid dien duyvel dorst tergen.

Op Baley wetenze hem zo breed te leyden, datze fraaye uitgebouwene stylen, en steene pilaaren daar onder stellen, daar in zy dan schoone porcelayne schotels metzelen, in plaats van spiegels. De vruchten eenen raauw als ze ryp zyn, of als ze nog bruyn zyn, werdende de binnenste zandige korls weggesmeten, en de rest met Santang tot een moes gekookt; andere nemen de halfrype vruchten, snydenze kleen, en droogenze, die zy daar na by de ryst koken om den buyk te meer te vullen, als 'er schaarsheid van dezelve is. De vruchten gewreven en opgesmeert, verdryft het jeuken des buyds, als mede een pap van de gewrevene schorffe gemaakt.

Zy willen ons ook verzekeren, dat op dezen boom, zo wel als op de *Varinga latifolia*, in 't eerste Kapittel beschreeven, zomtyds een zilvere bloem zal gevonden worden, in de gedaante als 't *Angre*, dewelke zy als een kostelyk juweel bewaren, om dat zy (zo ze geloven) den vinder rykdom toebrengen, zo als boven gezegt. De Macassaren planten hem veel tot tuyn-staken, latende hier en daar een opschieten tot geryf van de jonge bladeren, aldaar werpen de oude boomen ook meest jaarlyks haare bladeren af, te weten in de regen-maanden, en staan als dan eenige maanden kaal, als overwinterende, 't welk dezen boom dan byzonder heeft onder andere Indiaansche bomen.

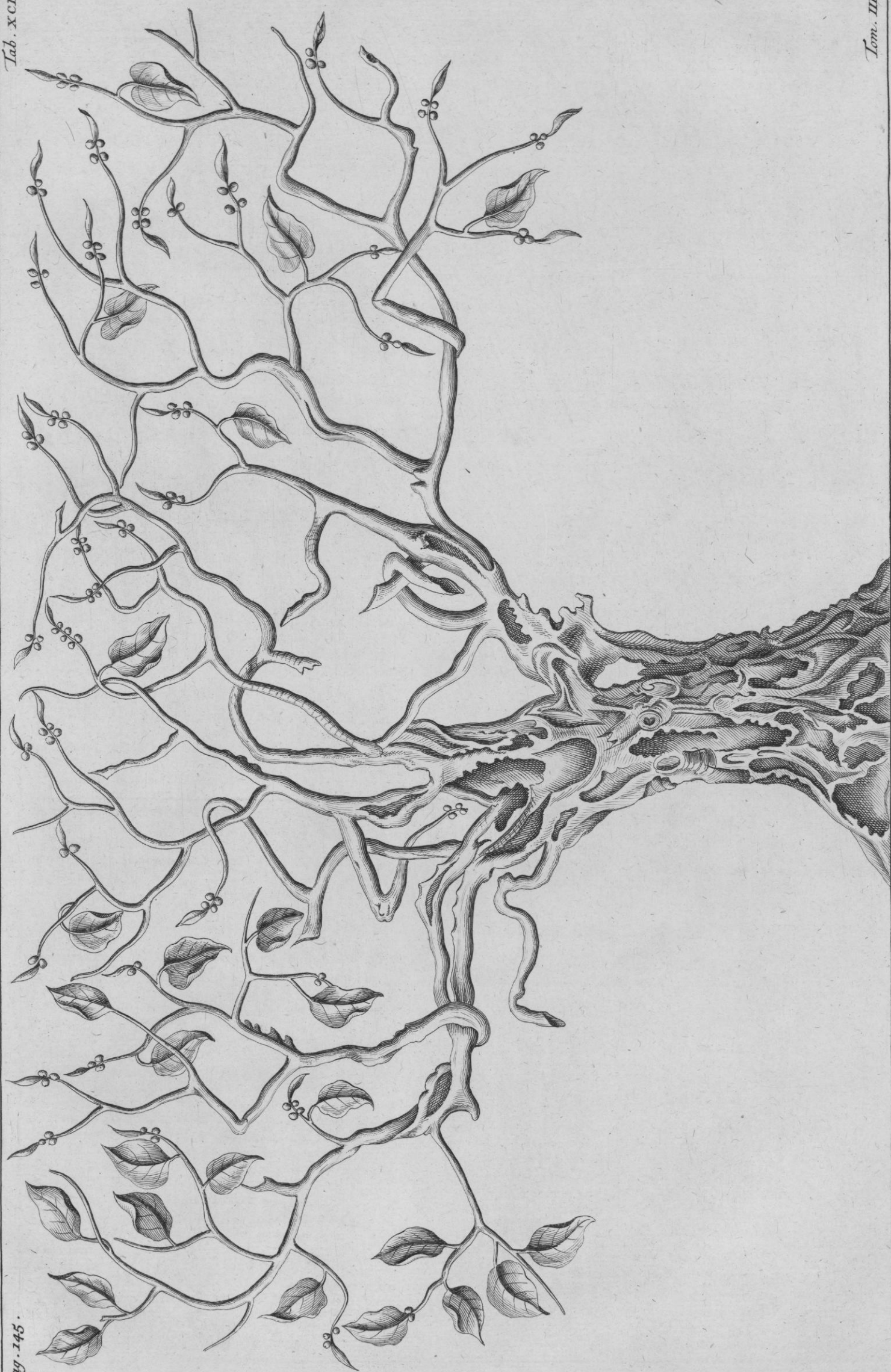
Of nu wel dezen *Pitsjaar-boom* in water-Indien wasfende, een weinig verschild van de Indostaanse en Persiaansche, dewelke wyt haare takken rondsom veele pilaren zetten, en deze niet, zo moet men ze evenwel voor een geslagt houden, aangezien de bladeren en vruchten over een komen. Zo accorderenze ook beter met de beschryving van de oude *Ficus Indica*, die na 't zeggen van *Plinius* in 't 12. Boek Kap. 5. bladeren heeft als de *Amazoonsche Peltæ*, 't welk zyn kleyne driekantige schildekens, onder en boven met een schuynze spits, als een boorn van een wassende maan toelopende, en boven mede wytgeholt als een halve maan, waar na deeze bladeren vry wat gelyken, en waar van den Poëet *Virgilius Æneidos* lib. 1. zingt:

Ducit Amazonidum Lunatis agmina Peltis.

De vruchten zegt den zelven *Plinius*, zullen gelyk zyn een boone, en *Theophrastus* een *Cicer*, 't welk ook met deze Waringen overeenkomt.

De beschryving van *Arealu* in *Horto Malab.* verschild niet sonderlyk van de onze, behalven dat de bladeren van *Arealu* een lange smalle spitze hebben, dewelke men aan de onze niet ziet. De vruchten, volgens den *Autheur*, zyn ook niet swart in haare rypheid, gelyk de onze, dewelke den *Autheur* misschien nooit ryp gezien heeft; in gemelde Kapittel vind gy, dat der Indostaanse Heydenen Afgod *Vistun*, onder dezen boom geboren is, en dierbalven de Heydenen dezen boom Goddelyke eere aandoen, en by de onzen *Drommelboom* genaamt word; hem werden aldaar de krachten toegeschreven, dat het afzietzel van de wortel gedronken, geneest de duyzeling des hoofts, zuuyvert 't bloed, en helpt tegens de vaste en ingewortelde koortzen. De schorffe in water gewreven en opgesmeert, geneest de Ulceration, en helpt tegens de rooyze.

In zommige reis-boeken heb ik gevonden, dat dezen boom in 't Indiaansch bieten zal *Casta*, in 't Persiaansch *Lul*, onder anderen doet den *Franfchen Edelman Legous* daar by in 't tweede deel van zyn Reis-boek, Kapittel 17. dat

cere quum fistula sua ludit: item Ram jussisse hanc arborem colere ob mirum crescendi modum, qui cultus postea in idololatriam degeneravit, isti enim populi semper vulgus admonuerunt tales colere res, quæ miram & vulgo incomprehensibilem naturam & crescendi modum habent. In Herodoto & Curtio etiam legitur Bracmanes hanc coluisse arborem, unde istius superstitionis antiquitas patet. In Guzaratta incolæ ne folium hujus arboris audent decerpere, timentes intra annum sese hanc ob rem morituros.

Tabula Nonagesima Prima

Arborẽm exhibet Concyliorum, miris gyris & expansis ramis sese extendentem.

Tabula Nonagesima Secunda

Ramum exhibet *Arboris Concyliorum*, ubi in una rami parte *folia*, in altera *fructus* conspiciuntur.

A. *Folium* majori repræsentat forma.
B. *Fructum* gemellum.

OBSERVATIO.

Supra in textu a *Rumphio* adnotatur, hanc esse *Arealu H. Malab. part. 1. Tab. 27.* quæ in notis ibi vocatur *Ficus Malabarensis folio cuspidato, fructu rotundo, parvo, gemino, ut & a Pluken in Almag. p. 144 T. 178. Fig. 2. & Boerb. Ind. H. L. Bat. part. 2 pag. 158. Vocaturque Ficus foliis cordatis, integerimis, acuminate. H. Cliff. p. 471. & Rejani Fl. Leid. prodr. p. 212.*

CAPUT SEPTIMUM.

Caprificus Amboinensis. Goudal. Hahuol.

JAm quædam describemus genera, quæ ad *Caprificum* magis adcedunt, ac cum *Varinga* nullam aliam gerunt adfinitatem, nisi quoad fructus & lac: Binæ ejus inveniuntur species, quæ mihi dicuntur *Caprificus esculenta*, & *Caprificus Chartaria*.

Primo *Caprificus Amboinensis Esculenta*, multas iterum habet varietates, ex regionum varietate, quas omnes comprehendo sub binis speciebus, *latifolia* nempe & *angustifolia*.

Latifolia Goudal alta est arbor, fatis crassum gerens truncum, cortice pallide cinereo & glabro obductum, qui prope radices in magnas & sinuosas alas dividitur, ejus coma gravis est & ample extensa, paucos tamen gerens majores & incurvos ramos, qui in summo in plurimos minores dividuntur: Rami autem majores nodosi sunt, & in brevibus divisi genicula, circuli vero geniculorum non undique ramum ambiunt. Nodi hi in junioribus etiam observantur truncis, ubi fructus dependerunt, sic & ramuli quoque nodosi sunt, in minora genicula divisi, ac viridi obducti cortice, atque interne albo & aquoso repleti corde seu medulla instar Sambuci, hisce folia insident arte sibi juncta, longis insidentia petiolis, hæc autem sunt magna, cordiformia, quorum quædam sunt rotundiora, quædam acutiora, & inferius rotunde auriculata, prope petiolum quinque nervi concurrunt, ad oras autem non sunt serrata, sed integra, palmam longa & lata. Juniora vero folia longiora sunt & majora, pedem nempe & ultra longa, novem & decem pollices lata, ad oras parum serrata, rugosa, flaccida, superne pilis firmis scabra & hirta, ac prope petiolum rubra macula notata, uti & nervi ibi quodammodo rubent. Vetussta autem folia glabra sunt & æqualia, ac sine ordine ramis insident, qui in plurimos breves ac pingues dividuntur ramulos laterales.

Hæc

dat *Cau Nams*-dienaar daar onder ruste, als by op zyn fluyt speelde: Als mede dat Ram belast heeft deeze boomen te eeren, wegens zyne wonderlyke manier van groeyen, 't welk naderhand tot Afgodery vervallen is, want die luyden het volk altyd vermaand hebben, zodanige dingen te eeren, die een zeldzame en voor het gemeene volk onbegrypelyke natuur en wasdom hadden. In Herodotus en Curtius vind men ook, dat de Brachmans doorgaans dezen boom eerden, waar uyt men de oudheid van die superstitie bemerken kan. In Guzaratta durven de Inlanders niet een blad daar van plukken, uyt vreeze datze binnen een jaar daar na zullen sterven.

De een- en negentigste Plaat

Vertoont de *Pitsjaar-boom*, met zyne takken en wonderlyke bogten zig verspreyende.

De twee- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Pitsjaar-Boom*, alwaar in de eene tak de *bladen*, in de andere de *vruchten* vertoont werden.

A. Wyft aan een *blad* in grooter gedaante.
B. Een *dubbelde vrucht*.

AANMERKING.

Boven staat in de Text van *Rumphius* aangetekent, dat deeze boom is de *Arealu* van de *Hortus Malab.* eerste deel *Tab. 27.* welke in de aantekening aldaar genaamt wert de *Malabaarsche Vyge-boom* met een puntig blad, en een kleyne ronde, dubbelde vrucht, zo als ze mede van *Plukenet* genaamt wert in zyn *Almag. pag. 144. Tab. 178. Fig. 2.* en van *Boerhave* in het tweede deel van de *Index H. L. Bat. pag. 258.* Verders wertze in de *Hortus Cliffort. pag. 471.* genaamt de *Vygeboom* met hertformige, heele, en puntige bladeren, gelyk ook van de *Heer van Royen* in zyn *Fl. Leid. prodr. p. 212.*

VII. HOOFDSTUK.

De Amboinsche wilde Vyge-Boom.

NU zullen wy eenige geslachten beschryven, die de *Caprificus* nader komen, en met de *Varingen* geen ander gemeenschap hebben, dan aan de vruchten en *Man heeft 'er twee geslachten aan, die ik noeme*
1. *Caprificus Esculenta.* 2. *Caprificus Chartaria.*

Eerstelyk: *Caprificus Amboinica Esculenta*, heeft wederom veele veranderingen na de verscheidentheid der landen, die ik allegaar begryp onder twee soorten, *latifolium* en *angustifolium*.

Latifolia of breedbladige *Goudal* werd een bogen boom, met een redelyk dikken stam, een ligt-graauwe en effene schorsse, die hem by de wortel in groote en bochtige vlerken verdeelt; de kruyn is swaar en wyd uitgebreid, dog met weinige en kromme hoofd-takken, die bun aan 't uytterste in veele takjes verdeelen. De hoofd-takken zelfs zyn knoestig, en in korte leden verdeelt, doch sluyten de kringen van de leden niet geheel rondom; dezelve knoesten ziet men ook aan de jonge stammen, daar de vruchten gehangen hebben, desgelyks zyn de korte takken knoestig, in korte leden verdeeld, en met een groene schorsse bedekt, binnen met een wit waterachtig bert, als *Vlier*, daar aan staan de bladeren, digt aan malkanderen op lange stelen, dezelve zyn groot, hartformig, zommige ronder, zommige spitzer, achter met ronde ooren, en by den steel stooten vyf zenuwen t'zamen, aan de kanten ongekerft, een staande hand lang en breed. De jonge bladeren zyn grooter en langwerpiger, te weten een voet en meer lang, negen en tien duymen breed, aan de kanten een weinig gezaagt, rimpelig, slap, aan de bovenste zyde met styve haartjes bezet, en by den steel een rood plekje hebbende, gelyk ook de zenuwen aldaar wat rood zyn. De oude bladeren zyn glad en effen, en staan zonder ordre rondom de takken, die bun in veele korte en vette zyde-takjes verdeelen.

Deze

Hæc arbor flores non producit, uti nec omnes Varingæ species, ejusque fructus ex trunco progerminant, atque ex vicinis ipsi crassis ramis, immo sæpe tam humiliter, ut ex radicibus elevatis excrescant, plurimi vero simul dependent ex brevibus racemis instar Uvarum, crassis brevibusque insidentes pedunculis sursum incurvatis. Formam quoque gerunt ac magnitudinem semi perfectorum Ficorum seu Grossulorum, vel instar majorum sclopeti globulorum, quorum quidam minores sunt, ex rotundo plani seu compressi, ac superius profunda notati foveola seu umbilicati. Externe pallide rubent, seu incarnatum gerunt colorem, albis maculis seu punctulis notati sunt, non protuberantibus, sed planis & glabris, intus alba repleti sunt ac dura carne instar Raparum seu Nucum avellanarum recentium, cui ad interiorem partem adhærent plurima granula more Ficorum, sed ficciora sunt, in illorum centro cavitas invenitur rhomboides, si fructus hi incidantur.

Qui penitus maturi sunt, non ita rubent, sed flavi seu fordide albi sunt, nec sapor ipforum etiam ita valet, semi-maturi enim rubentes elui quam aptissimi sunt, iporum vero sapor est fatuus, & aquosus cum levi adstrictione, quasi esset mixtus ex Castaneis & Rapis, indigeno stomacho & ori satis gratus, nostræ vero nationis stomachum gravant, atque obpressionem caussant. Fructus porro, folia, & cortex fauciati, præsertim ille trunci copiosum emittunt lac album, dulce, ad Vaccinum lac sapore & colore proxime accedens, sed magis adstringens, atque mox viscosum est, si aliquamdiu steterit: Baccæ autem raro turgent lacte.

Anni tempus. Fructus potissimum Junio & Julio observantur, quo tempore juniora plerumque demittit folia, ac brevi post nova regerminant: Trunci lignum est album, molle, succosum, ac recens grave, ita ut in aqua fundum petat, sed facile exsiccat, atque ex plurimis volvulis sibi adunatis videtur esse compositum, ita ut non sit solidum, sed fungosum, & copioso turgeat succo, quo sensim exsiccat hoc lignum leve est. Atque siccum aquæ injectum per aliquod tempus in ipsa supernatat, sed sensim hanc inhibens gravescit, ac fundum petit. Alæ solidius gerunt lignum, venarum vorticibus intricatum, ac sinibus suis elegantes formant crateres & cellulas, in quibus aqua pluvialis stagnat.

Valles amat frigidæ, per quas rivuli decurrunt, ut & planas & umbrosas silvas, in quibus solum est saxosum, in Lariques regione talia decurrunt flumina inter montium pedes, ita ut ibi sit via quasi inter duos altos muros extructa, ubi plerumque hæc arbor reperitur, quæ pluvialis mensibus fructibus adeo est onusta, ut totus truncus ruber adpareat.

Secundo *Caprificus angustifolia* similis est arbor, brevibus & geniculatis ramis ornata, qualis & junior truncus est, ejus folia sunt longiora & angustiora, instar oblongi cordis formata, inferius parvis ac subrotundis auriculis donata, in medio autem latissima sunt, sex, septemque pollices longa, quatuor & quatuor cum dimidio lata, juniora vero novem pollices longa sunt, quinque cum dimidio lata, glabra penitus, nec istis rubris maculis prope petiolum notata, ubi tres nervi in his concurrunt, æqualia quoque sunt nec ferrata in hac specie, tam vetusta quam juniora; rami, quibus insident, externe virides sunt, & medulla alba repleti, instar Sambuci, atque ubique lac album emittentes, uti in priore specie.

Fructus eodem modo ex trunco progerminant racemosi, sed magis vagi, & rariores, majores & planiores quam in præcedenti, instar caseoli, seu semi-plani & compressi Fici, superius magna fovea impressi, pallide virentes, externe glabri, nec albis maculis notati, nec rubentes, sed sensim squallide lutei, nec unquam molles, in siccis tantum mensibus maculas quasdam contrahunt rubentes, intus vero repleti sunt alba & dura carne, granulaque & cavitas sunt uti in priore, nec crudi ita edules sunt: Contra tenera hujus speciei folia ad cibum magis expetuntur quam præcedentis, tam cruda quam cocta, quæ saporem gerunt fatuum & Rapaceum.

Deze boom bloeyd mede niet gelyk alle Varingas, en de vruchten komen voort uyt den stam, en de naaste dikke takken, zo laag, dat men ze zelfs op de uytkykende werten vind. Zy hangen aan korte getakte trosjes by malkanderen, gelyk druyven, aan korte dikke steeltjes, opwaarts gekromt. Zy hebben mede de gedaante en grootte van half-volkwassene Vygies, of van een groote Musquetskogel, zommige ook kleender, uyt den ronden plat gedrukt, en voor met een diep kuyltje. Van buyten zyn ze ligt-rood of incarnaat, met witte plekjes of puntjes, niet uytstekende, maar effen en glad, binnen een wit bartachtig vleesch, als Rapen of versche Hazel-noten; aan 't welke na binnen toe kleven veele kleene korltjes, na de manier der Vygen, dog drooger, en recht in de midden hebben ze een holheid, die meest ruys- gewys is, als men ze open snyd.

De geheel rypen verliezen veel van hare rodigheid, en werden geel of vuyl-wit, dog aan de smaak geenzints beter, want de half-rype, die nog rood zyn, agt men bequaamst om te eeten, baar smaak is laf, en waterachtig, met een kleene zamentrekking, uit die van de Castangien en Rapen gemengt, voor een Inlandse mond en maag redelyk aangenaam. dog hy onze Natie drukkenze de maag wat, en maken deszelfs krop benauwt. Voorts vruchten, bladeren, en schorsse gequetst, inzonderheid de schorsse des stams, geven een overvloedige witte melk uit, zoet, ende Koe-melk aan smaak en couleur zeer gelyk, dog meer zamentrekkende, en word straks kleeverig, als 't wat staat, de bezien hebben maar weinig van deze melk.

Saysoen. De vruchten ziet men meest in Juny en July, om welken tyd by ook meest zyne jonge bladeren wegwerpt, en kort daar na weder jonge gewint: 't Hout des stams is wit, week, zappig, en versch zynde zwaar, zo dat het ook in 't water zinkt, maar droogt ligt op, en schynt van vele rollen over malkanderen gewonden te zyn, zo dat het niet digt is, maar voos, en vol vogtigheid stekende, dewelke metter tyd opdrogende, dit hout gantsch licht maakt. Dit droge hout dan weder in water komende, zal 'er een tyd lang op dryven, maar 't water ingezogen hebbende, wat zwaarder, dan 't groene, en gaat te grond. De vlerken hebben een vaster hout, met eenige drayngen van aderen, en maken met hare bogten verscheide bakken, en celletjes, zo dat het regenwater daar in staan kan.

Hy waft gaarne in koude valeyen, daar revieren doorlopen, ook in alle vlakke en schaduwwachtige Bosschen, daar een stenige grond is, in 't district van Larique lopen diergelyke revieren, tusschen de kloven der bergen, zo dat men daar doorgaat, als tusschen 2. hoge muuren, en daar vind men gemeenelyk deze hoven staan, en in de regen-maanden zo vol vruchten hangen, dat den geheel stam rood schynt.

2. De smalbladige Vyge-boom is een diergelyken boom, ook met korte en gekniede takken, gelyk den jongen stam eenigzints is, de bladeren zyn smalter, als een langwerpige bart, achter met kleene ronde ooren, dog in de midden zynze breedst, 6. en 7. duimen lang, 4. en 4½. breed, dog de jongen zyn 9. duimen lank, 5½. breed, geheel glad, en zonder voornoemde roode plekjes by den steel, alwaar 3. zenuwen t'zamenstooten, zyn ook effen, en zonder eenige tanden aan den rand, zo wel jonge, als oude, de takken, daar ze aan staan, zyn buiten groen, ook met een wit bert, als Vlier, en over al witte melk uytgevende, gelyk 't voorige.

De vruchten wasschen op dezelfste manier uit den stam, en aan trosjes by malkanderen, dog ydel, en weiniger in 't getal, grooter en platter dan de vorige, gelyk een kaaken, of half plat gedrukte Vyge, voor met een groot kuyltje, ligt- of appel-groen, van buiten glad, en zonder witte puntjes, niet rood werdende, maar metter tyd vuyl-geel, dog nooit week, alleenlyk in de droge-maanden gewinnenze eenige licht roode plekjes, van binnen hebbenze een wit bartachtig vleesch, greyntjes en een holheid, als 't voorige, zo bequaam niet, om raauw te eeten, daar en tegen de jonge bladeren van deze soort, werden meer tot de kost gebruikt, dan de voorgaande, zo wel raauw, als gekookt zynde, van smaak laf en Raapachtig.

Sub externo trunci cortice ambæ hæ species ac potissimum ultima alium solidum & lentum gerit corticem seu librum ligno incumbentem, qui nulla vi diffringi, sed in longitudinem & latitudinem extendi & deduci potest, uti postea id ulterius indicabitur. Totus vero cortex dulcem gerit saporem instar teneræ Pinangæ; Anni tempus & solum cum antecedenti convenit.

Ambæ propagantur tam per crassos ramos, quam per maxima granula, quæ per avium fecessum hinc inde projecta in hortorum areis sæpe progerminant.

Nomen. Latine *Caprificus Amboinica*, prima latifolia, altera angustifolia, Belgice *Wilde Vygen van Oost-Indië*, Malaice *Gaudal*, Javanice *Condang*, aliis vero Malaiensibus & Macassaribus *Birani* & *Virabi* vocatur. Ternatice *Tsjorro*, Amboinice in Hitoea *Hahuol* & *Malahuol*, in Leytimora *Malahuur*: ultima vero species seu angustifolia peculiariter vocatur *Sacca*, quod nomen potiore jure subsequenti tribuo, in Loe-hoea *Mattabe* & *Mattabu Malamabo*, & *Malamabulo*; Macassarenses quidam hanc quoque vocant *Krótje*, angustifoliam nempe, in Banda *Burang*, in Baleyia *Haät* dicitur.

Locus. Hæ arbores per totam aquosam Indiam notæ sunt, plurimæ vero in Orientalibus occurrunt insulis, & licet in quibusdam locis varietas quædam in hisce observetur, ad has tamen binas species commode reduci possunt. Exempli gratia *Birani* in Macassara crescens est ex angustifoliis, ejus vero fructus sunt magni & rotundi, ac sensim obscure rubentes, qui coqui etiam possunt & edules sunt, ejus folia quoque minora sunt & oblongiora Amboinensi, ad Varingæ folia magis adcedentia.

Ufus. Hoc lignum recens gravius est, sed molle, nullique tigno aptum, iis autem conducit, qui continuum alere ignem tenentur, qualis ad Aracæ & calcis exustionem requiritur & desideratur, si enim fere sit siccum, lente ardet instar cespitis, sique semel ignem conceperit, constanter hunc alit & fovet. aliis vero lignis addendum est, si clara desideretur flamma; Rubri fructus tam latifoliæ Amboinensis, quam angustifoliæ Macassarensis apud vulgus magno in usu sunt ad cibum, ac potissimum tempore penuriæ & famis: Crudi eduntur cum Sale, Canariis, & siccis piscibus, meliores autem sunt dissecti, & a granulis depurati, quæ abjiciuntur, restansque alba & duriuscula caro cum aliis herbis in aqua ebullitur.

Baleyenses conscissos & depuratos siccant fructus, quos servant in usum penuriæ tempore, quos simul cum *Oryza* coquunt, ut copiosius exhibeant nutrimentum; sæpius cum admiratione conspexi, incolas tantopere hosce expetere fructus, ac tam avidè illos comedere, quam Europæum *Homachium* adeo adgravent, ac tam difficile digerantur quam panis ab Amboinensi.

Tenera autem præfero ac mollia folia, quæ a cunctis hisce indigenis eduntur tam cruda cum Bocassan & piscibus, quam cocta cum viridi Cadjang; Æthiopes Hitoenses trunci lac propinant pueris, qui incipiunt laborare variolis Amboinensibus, ut melius erumpant, rubri quoque hujus arboris fructus seu poma antidotum sunt piscium noxiorum, ac præsertim Utricularii, si incaute comesti fuerint.

In insula Bandensi Poekeron dicta hæc arbor copiose occurrit, quæ radicibus suis ac alis supra terram mirum in modum concrevit, multasque format foveas & crateres, in quibus semper aqua pluvialis stagnat, quæ optimum hominibus præbet potum, ex quo vivunt. Hujus radices etiam eduntur tanquam antidotum, si venenati quidam fructus vel pisces comesti fuerint. Ex dicto cortice lento, qui ligno incumbit, Alphorenses Boeronem & Ceramam inhabitantes norunt ope subactionis & extensionis tenuem formare texturam, ex qua *Tsjedakkos* seu campestris fabricant, quæ circa medium circumvolvunt corpus, ac porro nudi sunt. Quum *Tsjedakkos* hæc Amboinice vocentur *Sakka*, hinc quidam hanc arborem *Sakka* vocant, ac cum subsequenti confundunt.

Ejus cortex comestus, vel aquæ incoctus, ac propinatus vim habet refrigerandi in febribus & Dysenteria sistenda, quem in finem Amboinenses quidam

Tom. III.

hanc

Onder de buitenste schorsse des stams hebben beide deze soorten, dog voornamentlyk deze laatste, een andere vaste en taye bast. naast 't hout leggende, die met geen geweld in stukken getrokken, maar wel in de lengte, en breedte van malkander uitgerekt kan werden, gelyk wy hier na zullen zeggen. Den gebelen bast is zoet van smaak, als een jonge Pinang. Saxyoen en grond zyn een en 't zelfde met 't voorgaande.

Beyde worden ze voortgeplant, zo door dikke takken, als door de grootste van de greyntjes, die door den afgang der vogelen hier en daar gesmeten werden, en ook dikwils op de bedden van de Thuyne opkomen.

Naam. In 't Latyn *Caprificus Amboinica*, d'eerste latifolia, en de tweede angustifolia, in 't Duits Wilde Vygen van Oost-Indië, op Maleys Goudal, op Javaans Condang, by andere Maleysers en Macassaren *Birani* en *Virahi*, op Ternataans *Tsjorro*, Amboinisch op Hitoe *Hahuol* en *Malahuol*, op Leytimor *Malahuur*, dog de laatste zoorte of angustifolia noemenze in 't byzonder *Sacca*, welken naam ik met beter reden de naastvolgende geef. Op Lobe *Mattahe* en *Mattahu Malamaho*, en *Malamahulo*; zommige Macassaren noemen hem ook *Krótje*, te weten de angustifolia. Op Bandanees *Burang*. Baley's *Haät*.

Plaats. Deze boomen zyn bekend door geheel water-Indië, dog wel de meeste in deze Oosterfche Eylanden, en alhoewel men hier en daar eenig verskil onder dezelve ziet, zo konnenze egter gevoeglyk onder deze twee soorten gebragt worden. By voorbeeldt, de *Birani* op Macasser is een angustifolia; maar baare vruchten zyn groot en rood, ja metter tyd donker of bruyn-rood, bequaam om te koken, baare bladeren zyn ook wat kleender en langwerpiger dan de Amboinsche, en de Waringen gelyker.

Gebruik. Dit hout versch zynde is wel swaarder, dog week, en tot geen timmerhout bequaam; maar wel voor die gene, die een gestadig vuur moeten houden, gelyk by 't Arak en kalk branden, want wind-droog zynde brand het langzaam, gelyk turf, en eens ontvonkt zynde gaat 't niet ligt uyt, dog men moet 't altyd onder ander hout mengen, als men een ligte brand hebben wil: De roode vruchten, zo van de latifolia hier in Ambon, als van de angustifolia op Macasser, zyn by 't slechte Volkje zeer in gebruik tot de kost, dog meer een steunzel en zoher beblup in hongersnood. Zy werden raauw gegeten met zout, Canaris, en droge visschen, maar beter zynze, als menze opsnyd, de binnenste korf wegsmyt, en het resterende witte, en hardachtige vleesch met ander Sayor en water wat opkookt.

De Baleyers drogen de opgesnedene en gezuyverde vruchten, en bewarenze tegen de duren rys-tyd, om als dan te zamen onder rys te koken, op dat dezelve te meer strekke. Ik hebbe dikwils met verwonderinge aangezien, dat de Inlanders zo veel werk van deze vruchten maken, en dezelve zo graag eten, daartoe nochtans een Europeaanse maag zo merkelyk bejwaren en drukken, of immers zo quality bekomen als een Amboinee's bet brood eten.

Meer boude ik van de jonge malffe bladeren, welke by alle deze Eylanders gegeten worden, zo raauw met Bocassen en visschen, als gekookt, onder groene Cadjang. De Mooren op Hietoe, geven de melk uyt den stam de kinderen die de Amboinsche pokken beginnen te krygen, om dezelve uyt te dryven, zo werden ook de roode appeljes voor een tegengift gebouden, tegen de schadelykheid van den visch Opblazer genaamt, als men daar van gegeten heeft.

Op 't Bandaaze Eyland Poekeron vind men deze boomen zeer veel, dewelke met bare wortelen of vlerken boven de aarde wonderlyk tot malkander wassen, en veele kuylen en bakken maaken, waar in altyd regenwater staat, dat goed versch drinkwater geeft, daar van men kan leven; men vind zulke kuylen dewelke altemet een pot water inbouden. De wortelen werden ook gegeten als een tegengift, als men eenige venynige visschen of vruchten gegeten heeft. Uyt de voornoemde taye bast, die tegen 't hout aanleyt, weten de Alphoerezen van Boero en Ceram, alleenlyk door kneden en rekken, een dun geweeft te maken, waar uyt zy baare *Tsjedakkos* maken, en die zy om 't middellyf gewonden dragen, en voorts naakt lopen. Dewyl men nu deze *Tsjedakkos* in 't Amboinisch *Sakka* noemt, zo komt het, dat zommige dezen boom *Sakka* noemen, en met de volgende vermengen.

De schorsse gegeten, of in water gekookt en gedronken, heeft een verkoelende kragt in koortzen, en stopt de roode-loop, tot welken einde hem dan zommige Amboi-

nezen

T

hanc prope ædes suas plantant, cæterum hic cortex cum Siri & calce masticari potest defectu junioris Pinangæ, cujus saporem optime æmulatur.

In Banda piscatores ejus lignum siccum multum adhibent ad ignem fovendum in navigiis suis, pali etiam ex hoc ligno fabricati in aqua marina & litore quam durabilissimi sunt. Fructus semi-maturi tam crudi quam cocti cibo inserviunt, penitus enim maturi rubedinem perdunt, squalide lutescunt, & insipidi sunt.

Tertia hujus generis species est omnino silvestris, nec ullius usus, unde & hanc tantum commemoro, ejus folia illis angustifolia sunt similia, sed paulo latiora, obscure virentia, externe rugosa, saporis amaricantis, unde sunt edulia, in Hitoea vocatur Tollat. Apud Hitoeses alia insuper Habuol occurrit species, forte eadem cum Macassarensium Birani. Ejus folia paulo sunt acutiora, firmiora, & glabriora illis Habuol, fere instar illorum Ovifera, inferius binas gerentia auriculas rotundas, quæ tam arcte sibi incumbunt, acsi folii petiolus cum ipsis concretus esset. Altissimæ sunt arbores, ipsarumque fructus illos Habuol referunt, sed sunt majores, ex fulco nigricantes, quique semi-maturi edules sunt, maturi enim & nigri arenosi sunt & insipidi. Lignum est instar illius Habuol, sed solidius, cortex crassus est, lentus, & lactescens, qui cum Pinanga masticatur contra Diarrhæam. Ex fructis nodosi ligni & alarum mulierculæ patinas formant parvas, quibus fila conglomerant.

Habuol radices aquæ incoctæ & propinatæ acrimoniam & ardorem Gonorrhææ temperant, radix autem Accar Cussu cum Siri Pinanga simul masticanda est ac succus deglutendus.

Peralu Hort. Malab. part. 1. Fig. 28. descripta hujus videtur esse species, ipsarum varietas potissimum hac in re sita est, quod Goudal nostra fructus gerat racemosos ex ipso trunco & radicibus, nec longa ista fila ex ramis emittat, uti Peralu. Sic etiam mihi non obstat silvestres hæc Ficus Sycomorum Indicam vocari, uti commentator in istud caput adnotat.

Tabula Nonagesima Tertia

Ramum exhibet *Caprifici Amboinensis*, quæ est Ficus foliis ovatis integerrimis obtusis, caule inferne radicato *Linn. H. Cliffort. p. 471.* ubi & huic jungitur Ficus Bengalenis, folio subrotundo, fructu orbiculato. *Comm. H. Amst. part. 1. p. 119. T. 62.* & Ficus Americana, latiore folio venoso ex Curacao. *Plukn. Almag. p. 144. T. 178. Fig. 1.*

CAPUT

nezen by baare buyzen planten, anders kan men dezelfde scherffe met Siri en kalk eeten, by gebrek van jonge Pinang, wiens smaak by zeer wel nabootst.

In Banda gebruiken de Visschers dit drooge hout veel, om vuur daar mede in baare Praauwen te houden. De palen van dit hout gemaakt, zyn in zee-water en op strand zeer durabel: Tot 't eeten, 't zy raauw of gekookt, moet men altyd de half rype vruchten kiezen, want de geheel rype verliezen baare roodigheid, worden wyl-geel en onsmakelyk.

Daar is nog een derde soort van dit geslacht, doch gansch wilt, en van geen gebruyk, dierbalven ikze maar tot memorie hier stel. De bladeren zyn die van angustifoliage-lyk, wel zo breed, donker-groen, van buyten ruyg. van smaak wat bitter, en dierbalven niet eetbaar; op Hitoe noemen ze het Tollat. By de Hitoezen is nog een zoorte van Hahoul, en misschien 't zelve met der Macassarzen Birani. De bladeren zyn wat spitzer, styver, en gladder dan die van Hahoul, bykans als die van Ovifera, agter met twee ronde ooren, zo dicht op malkander gesloten dat het schynt of den steel onder aan 't blad vast wast. Het werden zeer hooge boomen, de vruchten zyn als die van Hahoul, wat grooter, uyt den bruynen na den swarten toe trekkende, die men half ryp raauw eeten moet, want ryp en swart geworden zynde, wordenze zandig en onsmakelyk. Het hout is als dat van Hahoul, doch wat vaster, den bast dik, taay, en melkig, de welke gebruykt word met Pinang gegeten tegens de buyk-loop. Uyt de stukken en 't warrige hout van de vlerken, maken de Vrouwen kleyné bordjes, waar op zy garen winden.

De wortelen van Hahoul in water gekookt en gedronken, verzagten de scherpigheid en brand in de Gonorrhæa, doch men moet de wortel Accar Cussu met Siri Pinang daar by knouwen, en 't zap daar van inzavelgen.

Peralu in Hort. Malab. part. 1. Fig. 28. beschreven, schynt een slag hier van te zyn, bestaande 't verschil meest hier in, dat onzen Goudal zyne vruchten troswys by malkander draagt, zelfs aan den stam en wortelen, ook geene lange draden uyt zyne takken geeft, gelyk van Peralu gezegt werd. Zo heb ik 'er ook niet tegen, dat men deze wilde Vygen voor een Sycomorus Indica houde, gelyk den Commentator op 't zelfde Kapittel ook toestemt.

De drie- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de Amboinsche wilde Vyge-boom, welke is de Vygeboom met heel-brede, en stompe bladen, wiens stam zig van onderen in veele wortelen uytspreydt by *Linn. in de Hort. Cliffort. p. 471.* alwaar deze ook toegevoegt wert den Bengaalsche Vyge-boom, met een rond-achtig blad, en een ronde vrucht van *Commel. in de Hort. Amst. eerste deel. p. 119. Tab. 62.* en de Americaanse Vygeboom met een breed dik blad uyt Curassau van *Plukn. in zyn Atlas. p. 144. T. 178. Fig. 1.*

CAPUT OCTAVUM. VIII. HOOFDSTUK.

*Caprificus Chartaria. Sakka.**Papier gevende Vyge-Boom.*

IN præcedenti capite indicatum est, latifoliam speciem Amboinensibus itidem vocari *Sakka*, hoc vero nomen huic proprie arbori competit, quam hic describemus, & quæ cum utrisque prioribus speciebus magnam gerit adfinitatem, præsertim cum angustifolia; est enim adulta arbor, corticem gerens glabrum & albicantem, raras parvasque alas prope radices & ad ramos, qui glabro ac viridi obducti sunt cortice, ex quo album ac dulce exstillat lac, si vulneretur, rarius autem ex trunco, quodque alba linteâ fuscis inficit maculis.

Ejus folia minora sunt illis *Malabuols* primæ speciei, ex oblongo cordiformia, plerumque septem, decem, & undecim pollices longa, quinque, sex, & septem lata, ac sensim in apicem angustata, magisque flavescencia prioribus, prope petiolum tres majores nervi concurrunt, longisque insident petiolis inordinata circa ramos. In junioribus arboribus oblongiora sunt, undecim nempe ac duodecim pollices longa, septem lata, & integra, quædam vero ex vetustioribus breviora sunt & rotundiora, semper vero pollicem longiora sunt quam lata.

Fructus plani sunt Fici, superius profunda fovea notati seu umbilicati, illis præcedentis latifoliæ omnino similes, externe pallide virentes, paucisque albis maculis variegati, maturi vero flavescunt. Hi fructus non in trunco observantur, uti in prioribus binis *Hahuol* speciebus, sed in ramis inter & post folia. Hæc quoque arbor peculiarem internum gerit corticem ipsi proximiorum ligno, qui tenuior & lentior est priore, ac proinde aptior est ad texturam quandam ex illo formandam, uti id postea indicabitur, ejus lignum est album, molle, multisque ex vorticibus & intricatis venis constat.

Nomen. Latine *Caprificus* seu *Sycomorus chartaria*, sunt enim hæ species *Ficum silvestrium Indicarum*, quibus bina hæc competunt nomina: *Malaice* & *Amboinice Sakka* vocatur.

Locus. In *Ceram* hæ arbores obcurrunt in campis planis & tenuibus silvis, raro in *Amboina*, ibique in *Hitoes* ora.

Ufus. Hisce in insulis fructus non eduntur, sed a Bandensibus illi *Saccæ*, ni modo sit angustifolia species, contra arboris cortex ab *Alphorensibus* magno in pretio habetur, liber ejus enim seu cortex internus, qui transversaliter nullo modo frangi potest, sed quodammodo per longitudinem findendus est, succosus ac dulcis, instar junioris *Pinangæ*, hunc per aliquod tempus in aqua macerant, extenduntque quam tenuissime instar linteæ rudis, nullam instituentes texturam, est autem tali modo præparatus hic liber durabilissimus, atque ex hoc silvestres populi *Tsjedakkos* seu *campestris* formant, *Amboinensibus Sakka* vocata, quibus partes pudendas obvelant, ac porro nudo incedunt corpore; hunc in finem corticem eligunt rectorum ramorum vel juniorum arborum, quæ rectos gerunt truncos, hi enim succosiores sunt, meliores, aptioresque huic operi, recens arboris lignum adeo grave, ac succo repletum est, ut in aqua fundum perat, facillime autem siccatur.

Sacca Javana arbor est ab *Amboinensi* haud multum diversa, paulo minora gerens folia, ex ejus cortice rudiores formant chartas, fordide albicantes, & rugosas instar chartæ emporeticæ, *Malaice* & *Javanice Daluwan* dictas; sic quoque in tota *Celebes* parte Orientali præsertim circa *Tambucco*, ut & ad occidentalem ejus plagam in sinu *Cajeli* binæ obcurrunt arbores, ex quibus vestes chartaceæ fabricantur, nihil vel parum a *Javanorum Daluwan* diversæ.

Prima frutescit, seu arbuscula est, uti puto ex genere silvestris *Gossypii*, quæ postea libr. 6. describitur, & *Tambocanis Wôo* dicitur, altera est arbor alta, viri crassitiem gerens, *Topikki* vocata, quæ quodammodo convenire videtur cum *Sacca* nostra; ex relatu autem incolarum comperi, diversam esse arborem. Magna gerit cordiformia folia non laciniata, sed ad oras ferrata, rugosa, & pilosa, quæ cutis pruriturum

Tom. III.

ritum

IN 't voorgaande Kapittel is gezegt, dat de breedbladige by de *Amboinezen* ook *Sakka* genaamt werd, maar die naam komt eygentlyker deeze boom toe, die wy hier beschryven zullen, en met beyde soorten van de voorgaande *Hahuol* groote gemeenschap heeft, inzonderheid met de smalbladige. Het werd mede een volslagen boom, met een effene witachtige schorsse, weynige en kleene vlerken, by de wortel en de takken met een effene groene schorsse bekleed, waar uyt witte en zoete melk loopt, als men ze quetst, doch weinig uyt den stam, die op 't witte linnen bruyne vlakken maakt.

De bladeren zyn wat kleender dan van *Malahuols* eerste zoorte, als een langwerpig hart, in 't gemeen 7. 10. en 11. duymen lang, 5. 6. en 7. breed, allengskens in een spits toelopende, geel-groender dan de vorige, met 3. hoofd-zenuwen by de steel t'zamen lopende, en staan op lange steelen, zonder ordre rondom de takken. Aan de jonge boomen zyn ze wat langwerpiger, te weten 11. en 12. duymen lang, een dito breed, beyde met gebeele kanten, zommige van de ouden werden korter en ronder, dog altyd ruym een duym langer zynde dan breed.

De vruchten zyn platte *Vygen*, met een merkelyken kuyl voor aan, die van de voorgaande breedbladige gebeel gelyk, van buyten licht-groen, met weynige witte puntjes, ende ryp wordenze geelachtig. Deze vruchten vind men niet aan den stam, gelyk aan beyde de voorgaande soorten van *Hahuol*, maar aan de takken, tusschen en agter de bladeren. Zo heeft ook dezen boom nog een byzondere binnen-bast, naast 't hout leggende, fynder en tayer dan de voorgaande, en dierhalven bequamer om eenig geweeft daar van te maken, gelyk gezegt zal werden, 't hout is wit, week, vol drayngen en verwerde aderen.

Naam. In 't Latyn *Caprificus* of *Sycomorus Chartaria*, want 't zyn soorten van wilde *Indiaansche Vygen*, die men onder die beyde namen kan brengen. Op *Maleys* en *Amboinsch Sakka*.

Plaats. Men vind deze boomen op *Ceram*, op vlakke velden en ligte bosschen, weinig in *Amboina*, en aldaar op de *Kust* van *Hitoe*.

Gebruik. In deze *Eylanden* werden de vruchten niet gegeten, maar van de *Bandaaze Sakka* wel, zo dezelve mischien niet de smalbladige is; daar en tegen de schorsse is by alle *Alphoerexen* in groot gebruyk, namentlyk de binnen-bast, dewelke over-dwers gantsch niet te breken is, maar wel eenigzints in de lengte te scheuren, zappig en zoet van smaak als jonge *Pinang*. Dezelve weken zy een poos in water, rekkenze en makenze zo dun als grof linnendoek, zonder iets daar aan te weven: Dit is zeer durabel, en daar uyt maken de voornoemde *Wilde bare Tsjedakkos* of breede banden, by de *Amboinezen Sakka* genaamt, waar mede zy de schamele leden omwinden, en voorts naakt lopen; tot dezen eynde nemen zy de bast van de regte takken of jonge bomen, die een regte stam hebben, want dezelve zyn zappiger, beter en bequamer tot dit werk, 't versche hout is zo swaar en vol vochtigheid, dat het in 't water zinkt, maar het droogt zeer ligt op.

Sakka Javana is een boom van de *Amboinsche* niet veel verschillende, wat kleender bladeren hebbende, uyt wiens bast zy een slag van grof papier maken, vuyl-wit en ruyg, gelyk ons pak-papier, in 't *Maleys* en *Javaans Daluwan* genaamt; zo heeft men ook op *Celebes* gebeele *Oostkust*, inzonderheid omtrent *Tambucco*, en aan de *Westzyde* in de bogt van *Cajeli*, tweederley bomen, waar van men papieren kleedjes maakt, niets of weinig van 't *Javaanze Daluwan* verschillende.

De eerste is een beester of kleen boomje, na myn gissing uyt 't gellagt van wild Cattoen, 't welk wy hier na in 't zesde Boek beschryven, in 't *Tamboccaans Wôo* genaamt; de andere is een hooge boom, in de dikte van een *man*, genaamt *Topikki*, dewelke schynt eenige gelykenisse met onze *Sakka* te hebben; doch uyt 't verbaal der *Inlanders* bemerk ik, dat het een byzondere boom zy. Hy heeft groote bertvormige bladeren, zonder kepen, maar aan de kanten

T 2

ritum excitant. Ejus fructus forte erunt juli longi instar illorum *Cauda felis*, non rubri, sed albi vel vire-scentes, nullum notabile gerentes semen. Sauciatius truncus lac quoque fundit, estque circa cor concavus, lignum ejus leve est & inutile, immo ipsi foco non utile est, quum ignem non alat.

Ob magnum ejus usum, & ut continuo multæ ejus arbores ad manus essent, vetusti trunci prope radices excidebantur, quum hi multos emittant furculos, qui transplantantur. Horum medius cortex seu liber eodem maceratur modo, contunditur, subigitur, inque mensa extenditur, & ad solem exsiccatur, uti supra memoratum est. Ejus frusta dein in quadratam scinduntur formam, quorum partes adglutinantur, ac lapide poliuntur, unde tam compactam adquirunt massam, ac si unica esset vestis, ex qua amplos formant saccos, qui duobus sufficerent hominibus: Hi sonitum edunt chartaceum, nihilominus sunt lenti, nec rimas facile agunt, si modo ab humido præserventur. In hisce dormiunt tam viri quam feminae, quum leves sint, & refrigerio inserviant, sique aliquamdiu tractati fuerint, istum sonitum non edunt ac mollescent, rudiores sunt præcedentibus, sed non ita crassi, quam vulgaris nostra charta emporetica, coloris sordide albentis, seu flavescantis, omnino instar Javanorum *Daluwan*, unde & optime valent ad quævis hisce involvenda & inpingenda. Tam subtiles vidi saccos, ut nullas futuras exhiberent iis in locis, in quibus adglutinati essent, quum vero sordidi sint, in aqua marina leniter eluendi sunt, non autem circumvolvendi, sed iterum explicandi, & ad solem exsiccandi, dissolutæque futuræ iterum sibi inponendæ, ac levi lapillo seu porcellano corniculo poliendæ.

Hæc secunda vestimentorum species in Tambocco vocatur *Inike*, Malaice *Boedja*, utraque vero Javanis *Daluwan* dicuntur.

kanten gezaagt, ruyg en bayrig, dewelke op de buyd een jeuken maken. Zyne vruchten zullen zyn lange staarten, gelyk die van *Cauda felis*, niet rood, maar wit of groen-achtig, zonder kennelyk zaad. De gequetste stam geeft meede melk, omtrent 't bert bol, 't bout is ligt en ondeu-gent, zelfs tot het branden onbequaam, om dat het geen vuur houdt.

Wegens zyn groot gebruyk, en om dat men gestadig veele boomen by der hand zoude hebben, zo plag men de oude stammen by de wortel om te bouwen, wanneer de-zelve veele scheuten uytgeeft, die men dan afsteekt en ver-plant. De middelste bast bier van werd op diergelyke manier geweekt, gekneed, op een tafel uytgebreyd, en in de Son gedroogt, als voren. De stukken werden daar na vierkant gesneden, met de aarden op malkander geplakt, en met een steen gelikt, zo werd het zo vast als of het een kleed was, daar uyt ze dan groote wyde zakken maken, waar in twee perzonen gemakkeleklyk konnen gaan. Deeze kleedjes rammelen als papier, niet te min zyn ze tay, en scheuren niet ligt, als men ze maar voor vogtigheid be-waart. Hier in slapen zo wel mannen als vrouwen, om dat ze ligt en koel zyn, ook door 't handelen dat ramme-len verliezen, en gedweeg werden; zy zyn wat groover dan de vorige, dog qualyk zo dik als ons gemeen pak-papier, vuyl-wit of geelachtig van couleur, 't eenemaal als 't Javaanse *Daluwan*, daarom ze ook zeer bequaam zyn om alderbande goed daar in te winden, en te pakken. Men vind zodanige zakken, die zo subtiel op malkander gepapt zyn, dat men de voegen qualyk bekenne kan; wan-neerze vuyl geworden zyn, moet men ze in zeewater zag-jes kneeden, zonder wringen weder uytbreyden, en in de Son drogen, de losgegene voegen weder op malkande-ren leggen, met een ligt-steen of Porcellaan boornije we-der overstryken.

Deze tweede zoorte van kleedjes, noemt men op Tam-bocco *Inike*, op Maleys *Boedja*, en alle beyde op Ja-vaans *Daluwan*.

CAPUT NONUM.

Caprificus aspera. Gobi.

Hæc species *Ficum Indicarum* silvestrium pecu-liare constituit genus, ab antecedentibus quam maxime diversum, atque in binas dividitur spe-cies, in latifoliam nempe & angustifoliam.

Primo *Gobi latifolia* mediocris est arbor, obscure viridi seu nigricante cortice obducta: Ejus folia inæ-qualis sunt magnitudinis, quædam enim novem & de-cem pollices longa sunt, sex digitos lata, quædam quinque & sex pollices longa, quatuor digitos lata, sed cuncta prope summum latissima, & citissime an-gustata in acutum desinunt apicem, inferius binis rotundis auriculis donata, ad oras non quidem den-tata, sed hinc inde angulosa & sinuosa sunt ac si den-tata essent, in junioribus vero arboribus maxime dentata sunt: Sunt autem obscure viridia, sicca, & firma, ad tactum rugosa, ac fere spinosa, præsertim ab inferiore ipsorum parte. Paucis pertexta sunt co-stis transversalibus, quæ late distant, interstitia vero sunt inæqualia, multisque venulis repleta instar *Va-ringæ*, brevibus ac crassis insident petiolis, plerum-que obposita, sed non certum observant ordinem.

Fructus non tantum ex cunctis excrescunt ramis, sed ex ipso etiam trunco usque ad radices, & ubi de-nudatæ sunt, qui vero ex furculis progerminant, so-litarii dependent, grossulos referentes ex foliorum alis, suntque rotundi instar globuli sclopeti, ac su-perius umbilicati, pallide virentes, albis ac cæreuleis maculis notati, ad tactum rugosi.

Caro exterior alba est & granulosa, & dentibus in-cisa viscosa, sed lacte caret, intusque granula conti-net uti *Fici*, qui vero ex trunco propullulant, race-mosi sunt plures simul dependentes. Ex minoribus ramis & foliis nullum exsudat lac, sed tantum succus penitus viscosus & lacteus ex trunco exsultat, uti & ex fructibus ab illo pendulis.

Sponte crescit in vallibus, quidam vero ipsam plan-tant prope ædes per arbusculas.

Hæc

IX. HOOFDSTUK.

De ruyge wilde Vyge-Boom.

D Eze zoorte van wilde Indiaansche Vygen, maakt een byzonder geslagt op zig zelfs, van de voorgaande merkelyk verschillende, en verdeeld in twee zoorten, grootbladige en kleenbladige.

Eerstelyk: Grootbladige Gohi, is een middelmatige regte boom, met een donker-groene of swarte schorffe. De bladeren zyn van ongelyke grootte, want zommige zyn 9. en 10. duymen lang, 6. vingers breed, zommige 5. en 6. duymen lang, 4. vingers breed, alle na voren toe op 't breedst, schielyk in een langachtige spitze toelopende, agter met twee ronde billen, aan de kanten wel niet gekerft, evenwel hebbenze hier en daar bogtjes en boekjes als tan-den, maar aan de jonge boomen zyn ze merkelyk getand. Zy zyn donker-groen, droog, en styf, ruyg in 't aantasten, en bykans stekelig, byzonderlyk aan de onderste zyde. Zy hebben weinige dwars-ribbetjes, en die wyd van malkan-der, de spatien tusschen dezelve zyn ongelyk, en met veele adertjes doorregen, als *Varinga*; zy staan op dikke en korte steelen, meest tegen malkanderen, dog houden geen vaste order.

De vruchten wassen niet alleen aan alle de takken, maar ook aan den stam, tot aan de wortel, en waar de-zelve bloot leyd; die aan de ryskens wassen, hangen en-keld, gelykende jonge Vygen, uyt den oorspronk der bla-deren, rond als een Musquet-kogel, en voor met eenkleen kuyltje, bleek-groen, met witte en blaauwe stippeltjes, ruyg in 't aantasten.

Het buytenste vleesch is wit en korlig, kleverig in 't byten, doch zonder melk, binnen met korls gelyk andere Vygen, die aan de stam wassen, hangen met trosjes by malkander. Uyt de kleene takjes en bladeren vloeyd geen melk, maar slegts een weinig kleverig en melkachtig sap uyt den stam, als mede uyt de vruchten daar aan was-sende.

Hy wast van zelfs in de Valeyen, zommige planten hem ook by baare buyzen, met de jonge boompjes.

Deze

Hæc species iterum subdividitur in albam & rubram, foliorum & fructuum forma haud multum diversa, harum una albas & pallide virentes gerit foliorum venas & costas, altera vero costas & venas habet rubentes seu fuscas, quales & fructus sunt. Hæc latifolia species, ac præsertim juniores hujus arbores aliquando folia producant quatuordecim pollices longa, octo lata, superius latissima, ad oras parum sinuosa vel fere integra & æqualia, ab utraque parte rugosa & fere spinulosa, in vetustioribus vero arboribus superne glabra sunt.

Secundo, *Gobi angustifolia*, quæ mas habetur, folia gerit quinque, sex, & octo pollices longa, tres digitos lata, in longum apicem desinentia, integra, nec ferrata nisi in junioribus arboribus, quæ raros gerunt & amplos dentes, sique retrorsum fricantur, spinulæ observantur, quorundam vero oræ sunt sinuosæ, superius glabra sunt, inferius rugosa, ac prope petiolum tres nervi concurrunt, quorum bini laterales prope oras decurrunt, tenuibus porro pertexta sunt venulis uti *Varinga*; ex singula folii ala fructus dependet *Siri Boppar* fructum referens, sed minor est, ac rotundus, & magnitudinem globuli sclopeti obtinet, externe viridis, albisque maculis punctatus, rugosus, ac fere spinosus, si retrorsum fricatur, intus granulis repletus, instar *Siri Boppar*. Ex abrupto fructu copiosum exstillat album lac, ex foliis vero rarum.

Hæc species etiam subdividitur in rubram & albam, harumque varietas tantum in colore venarum adparet.

Tertia insuper *Gobi* species occurrit, quæ glabra vocatur, a præcedentibus maxime diversa; ejus enim folia sunt oblonga, sensim acuminata, in medio latissima, inferius auriculata, ubi & tres nervi concurrunt, hujusque folia, petioli, & fructus omnino glabri sunt, ac porro angustifoliæ *Habuol* cap. 7. descriptæ adeo similis, ut potius ad illam referrem, quam ad *Gobi*, sed vulgarem hac in re sequi cogor morem.

Anni tempus. Cunctæ *Gobi* species fructus Junio producant & subsequentibus mensibus pluviosis.

Nomen. Latine *Caprificus Amboinica aspera*. Malaice & Ternatice *Gobi*. Amboinice in *Hitoea Sajor Wassa* & simpliciter *Wassa*. In *Leytimora Utta Sasium*, h. e. *Sajor coctus*. Baleyice *Haüt Adam*. Macassarenses quidam hanc vocant *Krotje*, quæ ambo nomina communia sunt cum antecedente *Caprifico angustifolia*, & subsequenti *Mussu*.

Locus. Crescit potissimum in insulis Moluccis, in aliis etiam aquosæ Indiæ occurrit locis, in Java, Baley, &c. rugosa vero ejus species ibi non ita nota est quam in hisce Orientalibus regionibus.

Usus. Utræque species ad cibum adhibentur, tenera nempe ipsarum folia mollia adhiædunt, sive cruda cum *Bocassan*, sive cocta cum alio *Sajor*, fructus autem crudi non sunt edules, unde in aqua fortiter coquantur, donec mollescant, sed rugosus ipsorum cortex abraditur vel absconditur, tumque cibis est plebejus, defectu nempe alius cibi, satis bonum itaque subsidium est in solitariis insulis vel silvis, novique incolæ, qui per tempestates in tales prolapsi locos, diu vitam sustentarunt foliis fructibusque hujus arboris, ac præsertim Ternatenses hos maxime ad cibum adhibent. Aquam, in qua fructus ac folia incocta sunt, Indiæ epotant mulierculæ, si tempus puerperii adfit, compertum enim est, foetum quam maxime depurare a naturali muco, præsertim si matres tales nimium fructus vel pituitosos cibos comedierint, semi-maturi autem fructus coquendi sunt, qui enim penitus sunt maturi, arenulosi quasi sunt. Ex corticis libro fila quædam tenuia fabricari possunt, uti sunt retium, similiaque. Idem cortex cum radice *Socci Batu* aquæ incoctus, & propinatus Dysenteriam curat, per stipites propagari possunt hæ arbores, unde & sæpe ad hortorum sepes adhibentur.

Caju Djurang in Java crescens est *Gobi* latifolia, cujus folium decem pollices longum est, octo digitos latum, non ferratum, sed obtusis dentibus notatum, ab utraque parte rugosum, sed maxime ab inferiore ipsorum parte, ubi venæ fuscæ sunt. Truncus vix ultra crus crassescit, parvosque gerit fructus, nec ita rugosus quam vulgaris *Gobi*,

Deze soorte werd wederom onderdeeld in witte en roode soorte, aan gedaante van bladeren en vruchten niet veel van malkander verschillende, waar van 't eene heeft witte en ligt-groene aderen en ribben aan de bladeren, en de vruchten ligt-groen, aan 't andere zijn de aderen of ribben wat roodachtig of bruyn, als mede de vruchten. Deze breedbladige, byzonderlyk aan de jonge boomen, heeft zomtyds bladeren 14. duymen lang, 8 dito breed, voor breeft, aan de kanten met weinige donkere boeken, of bykans effen, aan wederzyden ruyg, als steekelen, dog aan de oude boomen werdenze glad aan de boven-zyde.

Ten tweeden: Het kleenbladige Gohi, 't welk men voor 't manneken houd, heeft bladeren 5. 6 en 8. duymen lang, en 3. vingers breed, met een lange spits, aan de kanten niet gezaagt, behalven die van de jonge bomen, die wyde tanden hebben, dog in 't agterwaarts stryken voelt men korte doorntjes; aan sommige zijn de kanten ook bochtig, boven glad, van onderen ruyg, en by den steel stoten 3. zenuwen t'zamen, waar van de 2. ter zyden dicht langs de kanten lopen, voorts met fyne adertjes uytgevult, gelyk de *Varinga*. Uyt ieder schoot hangt een vrucht, gelyk de *Siri Boppar*, dog kleender, en zo rond en groot als een roer-kogel, buyten groen, en met wit gepuncteert, ruyg en bykans steekelig als men ze agterwaarts strykt, van binnen met korls uytgevult, als *Siri Boppar*. Uyt de afgebrokene loopt veel witte melk, uyt de bladeren weinig.

Deze soorte is mede onderdeelt in roode en witte, zynde 't onderscheyt alleen te merken in de couleur der aderen.

Nog heeft men een derde soorte van Gohi, 't welk men het gladdere noemt, van de voorgaande merkelyk verschillende, want de bladeren zijn langwerpig, allengskens toegespitst, in de midden breedst, en agter toegebild, alwaar ook 3. zenuwen te zamen stooten, gantsch glad aan bladeren, steelen, en vruchten, voorts 't smalbladige *Hahuol* cap. 7. beschreven, zo gelyk, dat ik 't liever daar onder wilde brengen dan onder de Gohi, dog ik moet hier in mede de fleur volgen.

Sayzoen. Alle Gohis dragen haare vruchten in Juny, en de volgende regen-maanden.

Naam. In 't Latyn *Caprificus Amboinica aspera*. Op Maleys en Ternataans Gohi. Amboinisch op *Hitoe Sajor Wassa*, en slegts *Wassa*. Op *Leytimor Utta Sasium*, dat is *Kook-Sajor*. Baley's *Haüt Adam*. Sommige Macassaren noemen hem *Krotje*, beyde namen gemeen met het bovenstaande *Caprificus angustifolia*, en 't volgende *Mussu*.

Plaats. Hy wast meest in de Moluxe Eylanden, ook vind men hem op andere plaatzen van water-Indiën, op Java, Baley, &c. doch de ruyg soorte is daar zo bekend niet als hier in de Oostersehe quartieren.

Gebruik. Beyde soorten werden in de kost gebruykt, namentlyk de jonge bladeren die nog week zijn, 't zy raauw met *Bocassan*, 't zy gekookt met andere *Sajor*, maar de vruchten kan men niet raauw eeten, dies men dezelve sterkerlyk in water opkookt, tot dat ze week worden, alvorens de ruyg se belle afvryvende, of affnydende, en dan is 't nog een kostje voor arme luyden, te weten by gebrek van andere kost; 't is dan wel een goed bebulpmiddel als men op eenzame Eylanden, of in 't bosch vervalt, en ik kenne wel Inwoonders, die door onweder op zodanige plaatsen gevoerd zynde, 't leven lang onderhouden hebben met de bladeren en vruchten dezes booms, inzonderheid by de Ternataten is hy in groot gebruyk tot de kost. Het water, daar de bladeren en vruchten in gekookt zijn, drinken de Inlandse Vrouwjes, en eeten dezelve als ze op 't uytterste swanger gaan, want zy hebben ondervonden, dat 't zelve de vrucht zeer reynigt van de natuurlyke slymerigheid, inzonderheid als de moeders van eenige vruchten of slymerige kost gesnoept hebben, men moet altyd de half-rype vruchten nemen tot koken, want de gebeele rype zijn wat zandig. Uyt de binnenste bast van de schorsse, kan men ook eenige dunne touwen, als *Visch-lynen*, &c. maken. Dezelfde schorsse met de wortel van *Socum Batu*, in water gekookt en gedronken, geneest de roode-loop, men kan deze bomen planten met stokken, daarom ze dikwils tot thuyt-staken gebruykt werden.

Caju Djurang op Java, is een breedbladige Gohi, het blad 10. duymen lang, 8. vingers breed, ongekerft, dog met stompe tanden, te weder-zyde ruyg, dog meest van onderen met bruyn aderen. De stam werd niet boven een dye dik, met kleyne vruchten, zo ruyg niet als 't gemeene Gohi.

Ejus liber seu cortex internus cum *Aniso* & *Palassari* contritus, ejusque succus inflammatis instillatus oculis ardorem tollit & curat illos. Granula quædam resinosa seu gummosa aliquando, sed raro in hac inveniuntur arbore; Javanice *Blondoe* dicta, quæ carissima sunt. Hæc in aqua macerata propinantur contra omnes istos morbos, qui ex inflammatione ortum ducunt, depurantque probe puerperas post partum.

Rumphius in *Adpendice* hæc adnotavit.

Parvifoliæ fructus dissecti & a granulis depurati, atque cum saccharo calefacti, gratum præbent cibum.

Tabula Nonagesima Quarta

Ramum exhibet *Caprifici asperæ latifoliæ*, *Gobi Daun Bezaar* dictæ.

OBSERVATIO.

Videtur hæc esse *Teregam H. Malab. part. 3. Tab. 60.* quæ in notis vocatur *Ficus Malabarica* foliis rigidis, fructu rotundo, lanuginoso, flavescente, Cerasi magnitudine, ut & in *Commel. Fl. Malab. pag. 29.*

CAPUT DECIMUM.

Caprificus viridis. Mussu.

Hæc arbor mixtam gerit formam proxime antecedentis *Gobi*, & subsequenter *Siri Boppar*. Ejus folia optime illa *Siri Boppar* referunt, sed sunt angustiora, a sex ad novem pollices longa, tres & quatuor lata, inferius sensim angustata, superius & in medio latissima, ac subito in apicem definitia, superne glabra, inferne protuberantes & obliquas multas gerentia costas, ad tactum quodammodo rugosa, ac tenuibus cancellatisque venis pertexta, instar *Varingarum* omnium.

Fructus racemosi arcte dependent ex ramis, rotundi, ac paulo minores globulo sclopeti, externe virentes ac punctulis notati, inæquales, ac fovea superius notati, interne duriuscula repleti carne ac granulis instar *Habuol*, circa mediam vero cavitatem obscure rubent, dulcioremque habent saporem quam *Habuol*. Petioli ac folia raro repleta sunt lacte, quod in fructibus copiosius est, & siccum flavescit, si rami nempe per noctem fuerint abrupti: Fructus Augusto observantur, amatque frigidas valles, & planas silvas.

Hujus & altera minor invenitur species, in perfectam excrescens arborem, ejus autem folia non ultro palmam longa sunt, immo breviora & latiuscula, copioso turgida lacte, sordide albicante, instar illius *Siri Boppar*: Ejus fructus sunt pusilli, magnitudine piforum fuscorum, copiosi ex ramis dependentes, externe obscure virentes, punctulisque notati, arboresque hæc satis crassos gerunt truncos, non autem sunt altæ, ramosque suos extendunt ample & irregulariter. Fructus vero plerumque per totum conspiciuntur annum in ramis, crescunt autem juxta fluminum ripas in sterili solo.

Nomen. Latine *Caprificus viridis*, quum ejus fructus sint semper obscure virentes; Amboinice *Mussu*: Secunda species nondum proprium & peculiare sortita fuit nomen, nisi quod Amboinenses hanc pro parvifolia habeant *Mussu*; interim mihi dicitur *Caprificus riparia*.

Locus. Ubique in imperio Amboinensi occurrit, uti quoque in *Baleya*.

Ufus. Tenera folia, lacte rubentia, cruda eduntur ad *Bocassan*, & piscibus adcoquantur instar oleris, fructus itidem eduntur tam crudi quam cocti, & *Baleyenses* hos tantopere expetunt, quam Amboinenses & *Moluccani* illos *Gobi*, aliosque silvestres *Ficos*:

Zyn binnen-bast gewreven met Anys en Palassari, bet zap in verbitte en roode oogen gedroopen, geneest dezelve. Zelden vind men eenige gryntjes bers of gom daar aan, op Javaans Blondoe genaamt, 't welk zeer duur is. Het zelve in water gelegd, werd gedronken tegens allerhande ziekten, die uyt bitter ontstaan, en zuuyvert mede de Kraamvrouwen na 't baren.

Rumphius heeft in het Byvoegzel dit ter neergestelt.

De vruchten van de kleenbladige opgesneden, de korrels daar uyt genomen en met Suyker gestoofd, geven een aangename kost.

De vier-en-negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de ruige breedbladige wilde Vygeboom, *Gobi Daun Bezaar* genaamt.

AANMERKING.

Deze Vygeboom schynt te zyn de *Teregam* van de *Horz tus Malab.* derde deel *Tab. 60.* welke in de adnotatie genaamt wert Malabaarsche Vygeboom met ruige bladeren, en een ronde wollige geelachtige vrucht, in de grootte van een kars, als meede in de *Flor. Malab. pag. 29.*

X. HOOFDSTUK.

De Vyge-boom met groene vruchten.

Deze boom heeft een gemengt fatsoen van de naastvoorgaande *Gobi*, en de volgende *Siri Boppar*. De bladeren gelyken ook na *Siri Boppar*, dog zyn smalter, van 6. tot 9. duymen lang, 3. en 4. breed, agterwaarts allengskens toefmallende, na voren en in de midden breeft, en schielijk in een spits eyndigende, boven glad, van onderen veel uytstekende, en schuynze ribben hebbende, wat ruig in 't aantasten, en met fyne ader-tjes ruytsgewys doorweven, als alle *Varingas*.

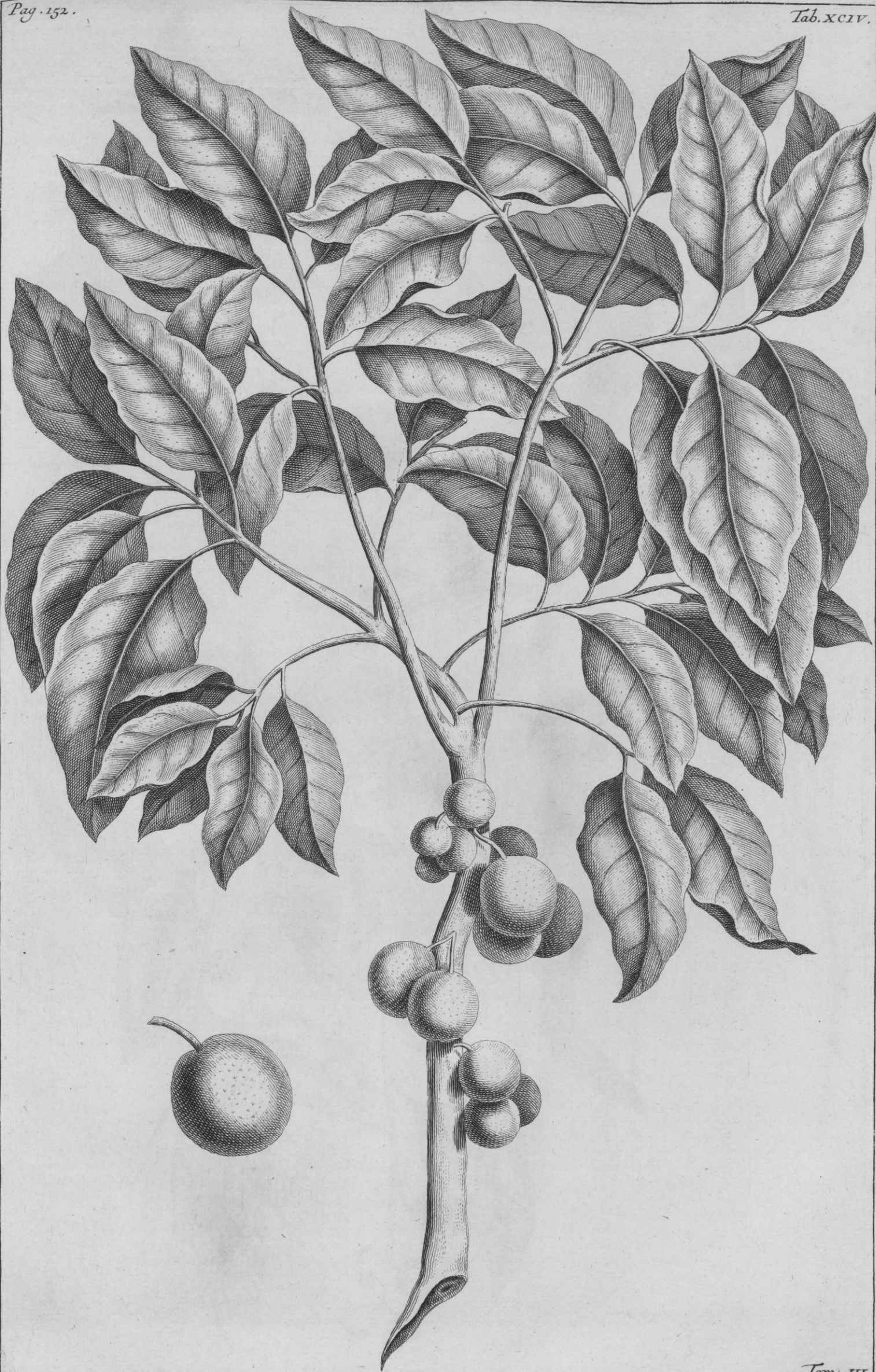
De vruchten hangen in trosjes gedrongen by malkander aan de takken, rond, en wat kleender dan een *Musquet-kogel*, buyten groen, met eenige spikkeltjes, oneffen, en met een kuyltje voor op, van binnen met een bardachtig vleesch, en kortjes als *Hahuol*, dog omtrent de middelste bolligheid zynze donker-rood, van smaak wat zoeter als die van *Hahuol*, de steelen en bladeren hebben weinig melk, de vruchten wat meerder, en droogt bykans geheel op, als de takken een nacht afgebroken zyn. De vruchten ziet men in *Augustus*, en 't wast geern in koele *Valeyen*, en in vlakke bosschen.

Daar is nog een kleene zoorte, mede een volslage boom werdende, dog de bladeren zyn niet boveeen hand lang, de meeste korter, en breedachtig, veel melk uytgevende, die wyl-wit is, als die van *Siri Boppar*. De vruchten zyn kleen, in de grootte van graauwe erweten, overvloedig langs de takken staande, buyten donker-groen, en mede met pukkeltjes bezet; de boomen hebben redelyke dikke stammen, dog werden niet hoog, en breyden hun takken wyd en ongeschikt uyt. De vruchten ziet men meest 't gebele jaar door aan de takken, en zy wassen langs de oevers van de rivieren, op een magere grond.

Naam. In 't Latyn *Caprificus viridis*, om dat zyne vruchten altyd donker-groen blyven. Op Amboinisch *Mussu*. De tweede zoorte heeft nog geen eygen naam, als datze de Amboinezen voor een kleenbladige *Mussu* houden. Ik noemze by provisie *Caprificus riparia*.

Plaats. Men vindze overal in 't Amboinsche gebied, als mede op *Baley*.

Gebruik. De jonge bladeren, die ligt-rood zyn, werden raauw gegeten tot *Bocassan*, en by *Visschen* gekookt, als ander moeskruyd; zo werden ook de vruchten gegeten, zo veel raauw als gekookt, en de *Baleyers* maken daar zo veel werks van als de Amboinezen en *Moluccanen* van 't *Gobi*,

cos: Fructus vero hi prohibentur illis, qui cutis quandam habent aperturam vel exulcerationem, quæ per horum foliorum usum exacerbatur.

Altera species nulli hucusque infervit usui, faltem is nondum innotuit, estque indicium fructus non multum valere, quum tam diu ex arboribus dependant, nec ab avibus expetantur.

Tabula Nonagesima Quinta

Ramum exhibet *Caprifici viridis*, quæ sine dubio est Peru Teregam *H. Malab. Tom. 3. Tab. 61.* uti ex Figurarum comparatione, & descriptione patet, estque *Ficus Malabarica*, foliis asperis, fructu rotundo lanuginoso majore *Ray. Hist. pl. p. 1435.*

CAPUT UNDECIMUM.

Ficus Septica, Siri Boppar.

Vulgaris hic obcurrit *Ficum silvestrium* species, quæ non perfecta est arbor, sed potissimum frutescit, uno alterove incurvo & crasso exurgens trunco, qui cortice glabro & pallide cinereo obducitur, vulgo vocatur *Siri Boppar*, varietatem quandam habet, cujus communem hic describemus formam: Frutex autem ramos, late & irregulariter extensos. Folia inordinata sunt, magna, lata, & pingua, septem, octo, & decem pollices longa, quatuor & quatuor cum dimidio lata, sex septemve crassis venis pertexta, uti in *Varinga*; nervus autem medius notabilior est quam in reliquis lactescentibus arboribus, qui amplius est, albus, & ab utraque protuberat parte. Ex foliorum alis unus alterve fructus excrescit fere sessilis, *Ficis* simillimus, sed magis compressus, supra latus & umbilicatus, primo pallide virens, punctulis albis notatus, parum rugosus, sensim flavescens, glaber, & ad tactum mollis, instar maturorum *Ficorum*. Intus repleti sunt hi fructus similibus granulis, sed semper parvam formant in centro cavitatem: Maturorum sapor fatuus est ac dulcis, ad *Ficos* magis adcedens, quam ullus alius præcedens fructus, qui ori satis gratus est, excepto quod siccor sit, & ventriculo magis nauseosus, ex toto frutice fauciato spissum, flavescens, & amaricans exstillat lac, multo magis noxium quam in ullis *Varingis*.

Arbuscula est ubivis obvia tam in silvis quam in hortis, in quibus contra hominum voluntatem crescit ex granulis feminalibus, quæ ab avibus ac præsertim a vespertilionibus per secessum hinc inde disperguntur, immo in ipsis concavis aliarum arborum corticibus, ex quibus hic frutex, uti *Varinga*, propullulat: Ejus lignum est album, molle & inutile, intus cor gerens aquosum; radix transversaliter nec profunde per terram prorepat, externe rubens, interne albicans. Folia in superiore parte albas aliquando gerunt maculas, ac ramulorum extremum terminatur in longos ac virides apices, uti in cunctis *Varingis*, hi vero majores sunt & crassiores, ramorum cortex glaber penitus est & albicans.

Hujus & altera silvestris obcurrit species, folia gerens longiora & angustiora, cujus fructus ex viridi rubent.

Nomen. Latine *Ficus Septica* a toxica vi, qua lac constat, Amboinice & Malaice *Siri Boppar* & *Siti Boppo*: In *Hitoea Siti Boppal*. Veri autem Malaienses ipsam vocant *Lipo*. Ternatice *Tagallo*, in *Banda Caju Tombor*, in *Java* & *Baleya Awar Awar*. Macassara *Tobo Tobo*.

Locus. In cunctis aquosæ Indiæ crescit insulis, in Orientalibus vero plagis magis obvia est, atque contempta arbor est.

Ufus. Ex ejus rectis ramis hortorum pali formantur, qui expetuntur vegetativi ad sepes, cæterum tignis non infervit, nec utilis est hæc arbor, ejus radices sive solæ sive cum illis *Pisang Swangy* ore masticatæ, ipsarumque succus deglutitus antidotum præbet anxie.

Gohi, en andere wilde *Vygen*; deze vrucht werd verboden die geene, die eenige opening of schilffering des buyds hebben, die door 't eeten van deze bladeren grooter zullen werden.

De tweede soorte is tot niets bequaam, immers zyn gebruik tot nog toe onbekend, een teken dat de vruchten niet veel deugen, om datze zo lang aan de boomen, en van de *Vogelen* ongemoejd hangen blyven.

De vyf- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de groene wilde *Vygeboom*, welke zonder twyffel is de *Peru Teregam* van de *Hortus Malab. Tom. 3. Tab. 61.* zo als uyt de overeenkomst der Figuren en beschryving blykt, welke verders by *Ray.* in zyn *Histor. der planten. pag. 1435.* genaamt wert *Malabaarze Vygeboom*, met ruyge bladen, en een ronde en ruyge grootere vrucht.

XI. HOOFDSTUK.

De schadelyke *Vyge-Boom*.

Noch is 'er een zeer gemeen slag van wilde *Vygen*, geen volkomen boom werdende, maar meestendeel een struyk, met een of twee kromme dikke stammen, en een effene ligt-groene schorsse; men noemtze in 't gemeen *Siri Boppar*, en zy heeft eenige veranderingen, waar van wy de gemeene gedaante hier beschryven: De struyk heeft weinige dikke, vette, en brosse takken, wyde en onordentelyk uytgespreyt. De bladeren staan zonder ordre, groot, breed, en vet, 7. 8. en 10. duymen lang, 4. en 4½ breed, met 6. en 7. dikke adertjes doorweven, gelyk aan de *Waringen*. De middel-zenuwe is kennelyker dan aan andere melk-bloemen, breed, wit, en aan weerszyden uytspylende. Uyt de schoot der bladeren wassen een of twee vruchten op korte steelen, de *Vygen* ook zeer gelyk, dog meer gedrukt, voor breedst met een kuyltje, eerst bleek-groen met eenige witte puntjes, wat ruyg, metter tyd geelachtig, glad, en week in 't aantasten, als rype *Vygen*. Binnen zynze gevult met diergelyke korls, dog maken altyd een kleene holte in de midden, de smaak in de geheele rype is laf en zoet, de *Vygen* nader komende dan eenig voorgaande, en in de mond redelyk aangenaam, behalven datze wat droger zyn, en in de maag walgelyk; uyt de geheele plante als men ze quetst, vloeyd een dikke geelachtige en bitterachtige melk, die veel zor-gelyker is dan aan alle *Waringen*.

Het is een boompje overal gemeen, zo wel in 't wild als in de boven, daar 't tegen dank van de menschen groeyd van de zaatkorrels die de *Vogels*, inzonderheid *Vleermuizen*, door den afgank hier en daar verspreyden, ja zelfs in de holle schorsse van andere boomen, daar men dit gewas, gelyk de *Varingas* ziet uytspreyten; het hout is week en ondeugend, van binnen een waterachtig bert hebbende, de wortel kruypt dwers en niet diep onder de aarde, buyten roodachtig, binnen wit. De bladeren hebben aan de bovenste zyde dikwils eenige witte plekken, en de takjes aan 't uytterste eyndigen in lange groene spitze, gelyk als *Waringen*, dog deze zyn groter en dikker; de schorsse aan de takken is gants effen, en witachtig.

Men heeft nog een wilde soorte, met langer en smaller bladeren, en de vruchten zyn uyt den groenen wat roodachtig.

Naam. In 't Latyn *Ficus Septica*, van de verrotten-de kragt, die de melk heeft. Op Amboinisch en Maleys *Siri Boppar* en *Siti Boppo*, op *Hitoe Siti Boppal*. De rechte Maleysers noemen hem *Lipo*, op *Ternaats Tagallo*, op *Banda Caju Tombor*, op *Java* en *Baleya Awar Awar*, Macassars *Tobo Tobo*.

Plaats. Hy waest op alle Eylanden van water-Indiën, dog in de Oosterfche quartieren wel zo gemeen, en is een verachte boom.

Gebruik. Uyt zyne regte takken maakt men thuyfstaaken, die men hebben wil, dat uytscbieten zullen, anders tot het timmeren kan men niets bekwaams daar van hebben, de wortelen, 't zy alleen, of met die van *Pisang Swangy* in de mond geknouwt, en het zap ingeswolgen, zyn

anxietati & noxiis qualitatibus venenatorum piscium, quales sunt Utricularii, Duriones, &c. uti & radices Oudo seu *Ubi silvestris*. Alii utrasque priores sumunt radices cum illis Caricis Lalan, quas in aqua conterunt, ipsarumque succum exprimunt, quem propinant contra quemvis noxium cibum tamquam promptum antidotum, adsumptum enim venenum per vehementem ejicit vomitum.

Foliorum ac petiolorum lac instillatur *Herpeti exedenti*, quod in India malum est quam obstinatissimum, & *Courap* vocatur, quodque difficillime curatur, si inveteratum sit, hæc vero cura non instituitur nisi tali in *Herpete*, quæ aliis non aufcultat remediis, quum dolorifica sit, hoc enim lac corporis tangens partem crudam vel sanguinolentam, vi septica adjacentem carnem exulcerat, & ut decidat, efficit, sed non late sese diffundit, ac simul acari decidunt, qui *Herpetis* propagationem causant; si ulcus jam ulceretur, cataplasma componendum est ex *Siri Pinanga*, nucibus mofehatis, ac pauxillo *Zingiberis*, quod ipsi inponitur, & escharam caussat, sub qua ulcus exsiccat, tumque simul decidit: si vero minimus acarus in cute remaneat, herpes iterum proserpit, atque cura tam diu repetenda est, donec nullum ejus superfit vestigium, hoc enim malum mirifice sese abscondit, ac difficillime eradicatur, dura vero ac robusta incolarum corpora facilius hanc subeunt curam quam mollior Europæorum cutis, dolor autem leniri potest *Oleo Ovorum*. Folia cum *Calappi oleo* inlinita & calefacta ani prolapsum curant, si ipsi inponantur, sique aliquid maligni per pisces vel fructus corpori fuerit ingestum, hæc radix coquitur cum *Amboinenfi Catjang*, quæ propinatur, ac simul portiuncula istius radicis cum *Pinanga* masticatur.

In hunc vero finem præfertur radix rubra silvestris speciei, mirandum autem est hunc fruticem innoxie posse adhiberi tam interne quam externe, si modo ejus lac non crudam vel sanguinolentam tangat carnem, quo in casu ulcera excitat: Quidam cum apicibus, qui in tenera explicantur folia, & viscosi sunt, omnem oculorum pinguem & crassum mucum detergunt, quo oculi obnebulantur, quique illis adhæret, periculosa vero est cura, quæ caute ac prudenter instituenda est ob noxium lac: Bini ejus fructus comesti tantam in ventriculo excitant commotionem, ut vix vomitum impedire possimus, licet gratum præbeant saporem, unde non eduntur, nisi aliquando delectationis gratia a pueris.

Aliud obtinet *Siri Boppum angustifolium*, quod arbuscula est mediocris, sed multo longiora gerit folia, quodammodo illis *Gajangi* simillima, quatuordecim pollices longa, quinque lata, firma, intense viridia, glabra, albisque costis pertexta, cujus ramuli in longum quoque desinunt apicem seu corniculum, uti in cunctis *Varingæ* speciebus, ex alis istorum foliorum unus alterve excrefcit fructus, rotunda poma referentes, læte virentes, maturi autem parum flavescunt, magnitudine fructuum *Bintangoræ*, seu binos digitos lati, ex rotundo parum compressi, ac superius circa umbilicum granulosi, intus vero repleti sunt carne alba & duriuscula, quæ granulis quoque referta est, uti in vulgari *Siri Boppar*.

Ex foliis & ramulis vulneratis lac quoque exstillat, maturi fructus quodammodo edules sunt. Raro obcurrit ac potissimum in silvis, tenera ejus folia cum *Siri* & calce masticari possunt defectu *Pinangæ*. *Baleysenses* quidam *Siri Boppar* fructus in minima confcindunt frustula, quæ magna copia comedunt, ad vomitum & secessum excitandum, alii folia adhibent cum dulci potu *Towak* ac pauxillo *Zingiberis* conterunt, cujus succum exprimunt eundem in finem, qui commode fatis efficitur: Aliquando etiam addidit, ut inter oculorum curam per memoratos istos ramulorum apices totum oculi globum perdiderint, quod adlego, ne cura hæc instituat.

Quam inutile hoc lignum in terra est, tam durable est in aqua marina, unde & pali corbium piscatoriorum ex hoc formantur, præsertim talium, qui circa ostia locantur, quum amarum lac inpediat, quo minus coscos ac teredines generent.

zyn een tegengift tegens de benauwtheid en schadelijkheid van quade Visschen en Crabben, als daar zyn Opblazers, *Durioens-visschen*, &c. en de wortelen Oudo of *Ubi* silvestre. Andere nemen de beyde voornoemde wortelen, met die van 't sny gras, wryven die in water, drukken 't zap uyt, drinken die tegens allerhande schadelijke kost, als een dadelyk tegen-middel, want zydoen het ingenomen fenyn door sterke braken overgeven.

De melk uyt de bladeren of steelen druypt men op den *Herpes Exedens*, in Indiën een halsterrig gebrek, en *Courap* genaamt, 't welk moeyelyk te genezen is, zo 't verouderd, dog deze Cure gebruykt men niet dan aan zodanige *Herpes*, die voor andere middelen niet wyken wil, om datze wat pynelyk toegaat, want deze melk over al 't lyf rakende, daar 't raauw of bloedig is, doet met baare rottende kragt 't omleggende vleesch sweeren en uitvallen, dog niet breed, en met eenen vallen de *Sierkens* mede uyt, die de omvretting in de *Herpes* veroorzaken; als 't zeer nu begint te sweeren, moet men een papje gereed hebben van geknouwde *Siri Pinang*, Noote-Muscbaten, en een weinig *Gingber* daar op smeeren, zo maakt het een korste, waar onder de *Ulceratie* mooytjes opdroogt, en te zamen afvalt, maar zo 't minste *Sierken* in 't vleesch verborgen blyft, zo kruypt de *Herpes* al weder voort, en men moet de Cure zo lang hervatten, tot dat men geen restantjes ziet, vermits dit euvel zig wonder verborgen kan houden, en moeyelyk uyt te roeyen is, dog de barde en robuste lighamen der *Inlanders* kunnen deze Cuur gemakkelijker verdragen dan de weeke buyd der *Europeanen*. De pyn kan men echter verzagten met olie van eyers gemaakt. De bladeren met *Calappus-olye* gesmeert, warm gemaakt, en opgelegd, geneezen den uytbangenden agterdarm, als men iets quaats van *Visschen* of vruchten gegeten heeft, zo kokenze deze wortel met *Amboinsche Catjang*, en drinken 't zelve, ondertusschen een stukje van de wortel met *Pienang* kouwende.

Hier toe werd de roode wortel van 't wilde geslagt voor beter gebouwen, zynde wonderlyk, dat men dit gewas binnen en buyten 't ligbaam onschadelijk gebruyken kan, als maar de melk geen raauw of bloedig vleesch aan ons ligbaam raakt, in welk geval alleen 't zelve sweeren veroorzaakt. Zommige kunnen met de spitze, daar de jonge bladeren uyt worden, en wat kleyerig zyn, allerhande vetigbeyd en dikke slym van de oogen afvegen, die 't gezigt verduyfteren, en daar van een vlek groeyen kan, maar 't is een periculouse handeling, en men moet voorzigtig daar mede omgaan, wegens de schadelijke melk. Meer dan 2. vruchten teffens gegeten, maken zulk een onwil in de maag, dat men zig qualyk van braken onthouden kan, hoewelze aangenaam van smaak zyn, werden dierhalven niet gegeten dan alleenlyk uyt plaaisier voor de jongens.

Daar is nog een *Siri Boppum angustifolium*, mede een middelmatig boomtje, maar heeft veel langer bladeren, eenigzints die van *Gajang* gelyk, 14. dwymen lang, 5. breed, styf, hoog groen, glad, en met witte ribben doorregen; de takjes eyndigen ook in een lange spitze of boornetje, gelyk alle *Waringen*, uyt de schoot van de voorste bladeren wassen een of twee vruchten, als ronde appeltjes, ligt-groen, dog de rype worden een weinig geel, in de groote van *Bintangors* vruchten, of twee vingers breed, uyt den ronden wat gedrukt, en boven rondom 't naveltje wat gekorlt, binnen hebbenze een wit en bardachtig vleesch, en voorts met korls gevult, gelyk de gemene *Siri Boppar*.

De bladeren en takjes gequetsd zynde, druypt daar insgelyks melk uyt. De rype vruchten kan men ter nood eeten. Men vind het zelden, en meest in 't wild, de jonge bladeren kan men met *Siri* en kalk eeten, by gebrek van *Pinang*. Zommige *Baleysers* nemen de vruchten van *Siri Boppar*, snyden die klein als bakzel, en eeten die zo op in ruyme quantiteyt, om aan 't braken en kamergang te komen, andere wryven de bladeren met zoete *Towak*, en een weinig *Gingber*, persen dat uyt het zap, en dorcken het tot den vorigen eynde, 't welk gemakkelijk toegaat. Zo is 't ook eens gebeurt, datze in 't cureren van verdonkerde oogen, door bovengemelde spitzen de oogappel gantsch bedorven hebben, tot een waarschowwing dat men die Cure myden moet.

Hoe ondeugend dat dit hout op 't land schynt, zo durable is 't nogtans in zeewater, dies men de staken van de *Visch-Serien* daar van maakt, inzonderheid die omtrent de hoofden staan, want de bittere melk laat geen worm daar in groeyen.

Amboinensium lepra *Cascoda* & *Kessi Kessi*, h. e. morbus squamosus dictus, hoc quoque lacte curari potest, si crudæ inliniatur scabiei, ut exulceret. Folia teneræ indita arundini, Bambu dictæ, atque in illa macerata, anthracibusque inposita & aposthematibus, illa adtrahunt.

Lac pedibus Hydropicorum inlinitum ulcera excitat, per quæ humores serosi exfluunt, quæ siccis turundis tam diu aperta servantur, quam diu id utile censetur.

Tabula Nonagesima Sexta

Ramum exhibet *Ficus Septicæ*, *Siri Boppar* dictæ, quæ est *Hondir-Alou H. Malab. Tom. 3. Tab. 59.* ubi & plures alia harum *Ficum* obcurrunt species.

CAPUT DUODECIMUM.

Arbor Glutinosa. Daun Caudal.

HÆc arbor *Populi* speciem præ se ferre videtur, breviorē vero, magis irregularem, sed crassiorē gerit truncum, ejus rami sunt longi, teretes, & recti, æquali & succoso cortice obducti, qui facile decorticari potest uti in *Salicibus*, trunci vero rugosus est, fissus, & squalidus, acsi adustus foret, lentus admodum, ficcus, & difficile confringitur, si vero incidatur, nigrescit: Folia hinc inde irregulāri locantur modo longiusculis in petiolis, illis *Populi* quodammodo similia, sed oblongiora. ad oras angulosa, & ample dentata, pallide virentia, paucis & obliquis admodum costis perexta, fere uti in *Siri folio*. Superiora folia maxima sunt, quatuor & quatuor cum dimidio pollices longa, binos lata, inferiora tres cum dimidio longa sunt, rotundiora, minusque dentata, illisque *Populi* similia, ipforum sapor fatue dulcescit, decidua vero & sicca nigrescunt.

Flores racemosi sunt instar illorum *Vitis*, qui primo viridia & oblonga sunt capitula, quisque vero minorem *Jasmini* refert florem, seu hujus regionis *Pulassari*, viridi constans collo, cujus superior pars in quatuor vel quinque aperitur petala alba & angusta, retrorsum inflexa. In centro totidem locantur stamina, in interna autem parte petala pilosa sunt, ipforum odor dulcis est, sed debilis, ac plerumque inutiliter decidunt. Floris pars inferior sensim crassescit, baccamque format, quæ diu ficcum sustinet florem: Hæc bacca sensim in rotundam excrescit formam instar minoris *Cerasi nigri*, estque albicans vel rubens instar æris citrini seu instar margaritæ, quæ gummosa quadam rubra aqua obducta est, estque glaberrima & splendens, ad tactum mollis. Pericarpio insident stellato & folioso, ac superius brevem mollemque gerunt apicem. Sub externa tenui pellicula humor reconditur viscosus, in cujus medio longiusculum locatur ossiculum, uti in *Cerasis*, ipsarumque sapor fatuus est & aquosus, cum quadam adstrictione: Sub externo sicco trunci cortice alius succosus & viridis reconditur cortex, ligno incumbens, qui ad interiorem partem albicat, mollis est, attamen lentus in vetustis truncis, circa cor lignum cinereum est seu nigricans.

Anni tempus. Floret Octobri & Novembri: Baccæ vero diu ex arbore dependent vagæ ex racemis, quum plurima florum pars pereat. Lignum ejus est vegetabile, unde & ad hortorum sepes adhibetur, solum amat durum & argillosum, optime autem in planis crevit campis inter *Caricem*, non vero in montibus vel densis silvis.

Nomen. Latine *Arbor Glutinosa*. Malaice *Daun Caudal*, *Caudallan*, & *Sacandal*, a fructuum viscositate, quæ cum Amylo convenit. Ternatice *Totebo* & *Totebo*. Amboinice *Aypacca*. Macassarice *Cammang*, *Baleys Candal* & *Daun Candal*.

Locus. Vulgaris & contempta est arbor, plerumque per totam aquosam Indiam obvia, præsertim in Moluccis, in Amboina potissimum obcurrit in Hitoes ora, in planis campis, circa primarium habitaculum *Hila*,
Tom. III. in

De Amboinsche Lepra *Cascoda* en *Kessi Kessi*, dat is schubbe-ziekten genaamt, kunnenze ook met deze melk genezen, als ze die op 't raauwe schurft stryken, en laten uytsweren. De bladeren in een jong Bamboesje gestoken, daar in wat gesmoort, en gebonden op bloedsweeren en Aposteumen, trekt dezelve op.

De melk op de voeten van watersuchtige menschen gebonden, maakt aldaar gaten, waar uyt de zugtige buimeuren tyfferen, dewelke men met droog plukzel moet open bouden, zo lange men 't noodig agt.

De zes- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de schadelijke Vygeboom *Siri Boppar* genaamt, welke is de *Hondir Alou* van de *Hortus Malab.* derde deel, *Tab. 59.* alwaar nog meer soorten van deeze Vygeboom voorkomen.

XII. HOOFDSTUK.

De kleeverige Boom.

DEzen boom wil een verbeeldinge van de *Populierboom* zyn, hy heeft een korten, ongeschikten, doch dikken stam, de takken zyn lang, rank, en regt, met een effene en sappige schorsse, die zig ook ligt laat afschillen, gelyk aan de *Willigen*, maar aan den stam is zeer rug, gescheurt, en lelyk, als of ze gebrand was, zeer taay, droog, en moeyelyk om aan stukken te trekken, als men daar in kapt, werd ze swart. De bladeren staan bier en daar zonder ordre, op langachtige steelen, die van *Populier* eenigzints gelyk, dog langwerpiger, aan de kanten geboekt, of wyd getand, bleek-groen, met weinige zeer schuinze ribben doortogen, bykans als in 't *Siri-blad*. De voorste bladeren zyn de grootste, 4. en 4½ duymen lang, 2. breed, de agterste zyn 3½ lang, ronder, min getand, en die van *Populier* gelyker, haar smaak is lachachtig-zoet, de afgevallene en verdroogde werden swart.

't Bloeyzel komt aan troffen voort, gelyk dat van de *Wynstokken*, zynde eerst groenachtige en langwerpige knoppen, yder bloem gelykt een kleene *Jasmyne*, of bier te lande die van *Pulassari*, te weten met een groen balsken, en 't bloemken zelfs bestaat uyt 4. a 5. kleene, witte, en smalle blaadjes, die agterwaarts gekrult staan. In de midden ziet men even zo veele draatjes, en aan de binneste zyde zyn de blaadjes wat bayrig, baren reuk is zoet, dog slap, en vallen meest vergeefs af. Het groene balsken begint daar na dik te worden, en formeert een besie, het welke de gedroogde bloeme nog lang boven opdraagt; deze besie wert metter tyd rond, als een kleene *Kriek*, witagtig of licht-rood, gelyk bleek koper, of als een peerl, die met eenig rood gomwater overtrokken is, zeer glad glimmende, en week in 't aantasten. Zy staan op een gesternt en bladig bordje, en boven op hebbenze een korte weeke spits. Onder 't buytenste dunne buydeken, werd een gantsch slymerige vochtigheid begrepen, en in de midden een langachtige steen, gelyk in de *Krieken*. De smaak is lach en waterachtig, met eenige zamentrekking. Onder de buytenste drooge schorsse des stams, leyt een andere vochtige en groene bast, dicht tegen 't hout, dewelke na binnen wit is, week, en niet te min taay aan de geheel oude stammen, omtrent 't bert asch-graauw of swartachtig.

Sayzoen. Het bloeyd in October of November, de besien ziet men lang aan den boom bangen, staande ydel aan de troffen, dewyl 't meeste deel der bloemen bederft. Het is een groeyzaam hout, dies men het gebruykt tot tbuyn-staken, doch het wil een harde kleyachtige grond hebben, en 't waft liefst op vlakke velden, in 't sny-gras, maar niet in 't gebergte of digte bosschen.

Naam. In 't Latyn *Arbor Glutinosa*. Op Maleys, *Daun Caudal*, *Caudallan*, en *Sacandal*, alles van de kleeverige der vruchten, die styfzel gelyken. Ternaats *Totebo* en *Totebo*. Amboinsch *Aypacca*, *Macassaars* *Cammang*. *Baleys Candal* en *Daun Candal*.

Plaats. Het is een gemeene en verachte boom, meest door geheel water-Indiën, inzonderheid in de Moluccos. In Amboina vind men hem meest op de Kust van Hitoë, in de vlakke velden, rondom de hoofd-residentie *Hila*,
V op

in Leytimora non multum crescit, quum solum ibi sit arenosum.

Usus. Ubi in sufficienti copia ad manus est, sepes hortorum ex ejus ramis plantantur, qui & circa aedes terræ etiam committuntur, quo autem magis ejus rami amputantur, eo densiorem gerit comam instar Salicum. Mensibus Februario & Martio tot fructibus onusta est, ut ejus rami deorsum vergant, si ejus cortex abradatur vel disrumpatur, ingratum ac fortem fundit odorem, at potissimum cortex, nihilominus tamen folia optime sapiunt, & in cibo adhibentur, præsertim in quodam piscium cibo Boboto dicto, quum pisces diversis obvolvuntur foliis, quæ simul coquantur, viscoso succo utuntur incolæ ad levia opera conglutinanda, uti papyrum, floresque in sertum conlecti diebus festivis & in nuptiis, quæ res tamen brevi iterum dissolvuntur.

Folia porro hujus arboris refrigerantem habent virtutem, multumque adhibentur interne ad æstum refranandum tam in febribus quam Cephalalgia vel aliis in morbis, hoc autem refrigerium temperatum est ac simul dolorem sedat, hunc in finem recens foliorum succus cum aqua subactus & expressus propinatur, vel folia aquæ incoquantur, & hoc decoctum quotidie hauritur: Hocce Julapium itidem conducit iis, qui ex crapula cephalalgia laborant. Succus hic etiam valet in variolis, interne enim refrigerat, atque optime variolas expellit. In Æthiopum quodam libello Spodium inveni descriptum, quo nubeculam oculorum detergunt, quod componitur ex cinere foliorum, & exusto Tsjavony, quod tenue est Bengalenium linteum, cum pauxillo Cubearum, & aqua rosarum mixtum, quod oculis instillatur, adnotatum porro erat, hoc quoque optimum esse senibus, quibus oculi obnebulantur. Crassissimus vetustarum arborum cortex quam maxime laudabatur contra Dyfenteriam, si hic cum corticibus semi-maturorum Granati pomorum in aqua ebullitur, & quotidie bibitur. Hunc in finem Ternatenfes utrosque hosce cortices contrunt, quos secum ducunt in longis itineribus marinis, liber seu cortex internus hujus arboris cum Calappi nucleo tostus, addito pauxillo feminis Anisi cum aqua, propinatur ad febrilem æstum refranandum, & extinguendum illum, qui ex calefacientibus potibus contrahitur. Vetusti corticis decoctum sæpius propinatum corpus agile reddit, decoctum vero cinerei cordis, quod circa medullium veterum truncorum reperitur, conducit morbo Rostong dicto, qui Ozæna est, seu nasi tumor, ex quo fauces simul inflammantur.

Decidua integra folia in cinerem comburuntur, qui cum Calappi oleo commiscetur, quo inliniuntur pueri scabie prorepente laborantes, tam in corpore quam in capite, ut exsiccentur, fructus ob omnibus fere avibus eduntur, uti & ab apris, quos venatores investigant eo tempore, quo hujus arboris fructus maturefcunt. Viridis ramorum cortex in ramenta fissus ad ligamen adhibetur, uti apud nos cum Salicum viminibus fit, quique hinc in usu est apud Oryzæ messores ad mergites conligandas, hoc autem post meridiem instituendum est, ante meridiem enim nimis est mucilaginosus. Ejus lignum ad costas minorum navigiorum itidem adhibetur, quum lentum sit, nec findatur; atque in aqua marina durabile.

Baleynses ex levibus hujus arboris segmentis aratrum fabricant, atque vomerem ejus formant loco ferri ex duro Sagueri ligno, quod pauco obducunt ferro. Juga quoque ex hoc fiunt, quæ bubulis inponunt.

Supra indicatum fuit, florendi tempus hic in Amboina esse menses Octobrem & Novembrem, qui menses hisce in terris sunt vernaes, in aliis vero insulis contra mense Martio floret, ac fructus Julio maturefcunt, quum ibi aliud sit anni tempus.

In Rumphii *Adpendice* hæc adnotantur.

In Hort. Malab. part. 4. Fig. 37. vocatur *Vidimaram*. Portugallice *Fruta d'Entrude*, Belgice *Kleefpruymen*, hocque discrimen observo, quod Malabarenfes fructus sint majores & oblongiores, nec apud istos incolæ in usu, neque ad cibum, neque ad *Atsjar*.

op Leytimor heeft men hem weinig, dewyl 't aldaar zandig is.

Gebruik. Daar men hem in overvloed heeft, maakt men thuyn-staken van zyne takken, en men laat hem ook omtrent de buyzen groeyen, en hoe meer men hem van takken berooft, hoe digter by uytfschiet, op de manier van Willigen. In de maanden February en Maart is by zo vol vruchten, dat de takken nederwaarts gebogen hangen, als men hem schilt of afbreekt, zo geeft by een onaangename en sterken reuk, meest uyt de schorsse, niet te min zyn de bladeren van een goeden smaak, en werden in de kost gegeten, inzonderheid by zekeren visch-kost Boboto genaamt, daar men de visch met verscheide bladeren bewint, en te zamen kookt; den kleverigen slym gebruyken alle Inlanders, om verscheide ligte werken te plakken, als papier, en bloemen aan kranzen op bruyloften, 't welk eger in korten tyd weder afvalt.

Voorts is 't loof van dezen boom van een verkoelende kracht, en werd veel gebruykt tot allerhande inwendige brand, 't zy in koortzen, hoofd-pyn, of anders, doch is deze verkoeling maar matig, en met eenen de pyn stilende, men neemt het zap uyt de versche bladeren, met water gewreven en uytgedrukt in, of men kookt de bladeren in water, en drinkt daar van dagelyks. Dezen koel-drink doet ook goed aan den genen, die verburst, en pyn in 't hoofd heeft van dronkenschap. Het zap is ook goed in de kinderpokken ingedronken, want het verkoeld inwendig, en dryft de pokken te gemakkelyker uyt. In een Moors boekje vond ik een Spodium beschreven, waar mede zy de verdonkerde oogen afvoegen, 't welk gemaakt werd van de afsch dezer bladeren, afsch van gebrande Tsjavony, dat is fyn Bengaals linnen, met een weinig Cubeben en rooze-water gemengt, en in de oogen gedaan, en daar by stond, dat 't veel gebruykt wierd van oude luyden, die 't gezigt van buyten begint te verduyfteren. De dikste schorsse van oude bomen wierd zeer geprezen tegens rode-loop, als men dezelve met de schorsse van half-rype Granaat-appelen in water kookt, en dagelyks drinkt. Tot dien eynde voeren de Ternatanen deze beyde schorsse meest by haar op verre Zee-reyze; de binnenste schorsse met Calappus-pit gebrand, een weinig Anys daar by gedaan, en met water gedronken, verkoeld den brand in de koortzen, en die uyt teete drank ontstaat. Het Decoctum van de oude schorsse dikwils gedronken, maakt het ligbaam fris, maar de Decoctie van 't graauw hout, dat men omtrent het bert van de oude stammen vind, is goed gedronken in de siekte Rostong, 't welk is een Ozæna of neus-gesweer, waar van de keel mede geïnfecteert werd.

De afgevallene gebeele bladeren brand men tot asche, vermengtze met Calappus-oly, en bestrykt daar mede de kinderen, die het vloeyende scburft hebben, zo aan 't lyf, als op 't hoofd, om die op te drogen; de vruchten werden van allerhande Vogels gegeten, als mede van wilde Swynen, daar dan de Wild-schutten op weten te passen, als de tyd is, dat deze bomen dragen; met de groene bast van de takken in riemen getrokken, kan men ook binden, gelyk met die van de Wilgen, gebruykelyk by de rys-Mayers om haar Rys-schoven te binden, doch dit moet na de middag geschieden, want voor de middag is ze te slymerig. Dit hout werd ook tot ribben aan kleene Vaartuygen gebruykt, dewyl het tay is, niet scheurt, en in zeewater durabel.

De Baleyners maken uyt de ligte houten, baare ploegen tot de schare, in plaats van yzer nemenze het harde hout van Saguer-bomen met een weinig yzer beslagen. Zo werden ook de jokken daar van gemaakt, waar mede zy baare Buffels inspannen.

Boven is gezegt, dat zyn bloeytyd hier in Amboina in de maanden October en November is, 't welk hier Lentemaanden zyn, maar op andere Eylanden in tegendeel in de Maand Maart, en de vruchten werden in July ryp, dewyl 't aldaar een andere Mousson maakt.

Rumphius heeft in het *Aanhangzel* dit'er bygevoegt.

In Hort. Malab. part. 4. Fig. 37. werd by genaamt *Vidimaram*. Portugeesch *Fruta d'Entrude*. Duytsch *Kleefpruymen*, aldaar alleen met dat onderscheid, dat de Malabaarze grooter en langwerpiger beschreven werden, en by deze Inlanders niet gebruykelyk zyn, nog tot de kost, nog tot *Atsjar*.

Tabula Nonagesima Septima

Ramum exhibet arboris glutinosæ *Daun Candal* dictæ.

OBSERVATIO.

Hæc est Sebesten Offic. *Dal. Pharm.* p. 424. & Sebesten domestica. C. B. P. 446. *Prosp. Alp. de pl. Egypt.* p. 130. Myxon & Sebesten *Dod.* p. 1262. & *Prunus Malabarica* fructu racemoso, calice excepto *Ray Hist. pl.* p. 1563. estque *Cordia* foliis subovatis, serrato-dentatis. *Linn. H. Clifford.* p. 63. ubi reliqua inveniuntur Synonyma & auctores.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

Bancudus angustifolia. Bancudu Lakki Lakki.

B*ancudus* duplex est, prima vulgatissima est angustifolia, quæ mas habetur: Altera est latifolia seu femina, forma autem non multum differunt; quum vero diversum præbeant usum, cuique singulare tribuamus caput.

Bancudus angustifolia mediocris est arbor; recto adfurgens, sed gracili trunco, ejus rami sunt lenti, inferius rotundi, superius quadrati, virides, ac quodammodo in ampla divisi genicula, interstitia vero bifidula sunt, foliaque bina sibi sunt ad genicula cruciatim opposita, ita ut bina paria crucem forment, non autem semper certum hunc ordinem observant. Vulgaris sunt formæ, octo novemque pollices longa, binos & tres lata, sensim acuminata, ac Lansii foliis quodammodo similia, superne obscure viridia & glabra, paucis incurvis costis distincta, saporis amaricantis & ingrati.

Ex foliorum alis viridia excresecunt capitula, forma strobulorum Pini, magnitudine Prunorum, quæ ex meris verrucis videntur composita, quævis autem verruca papillam refert, ad basin irregulariter pentagona est, superius vero capitulum albicat, & foraminulo notatum est. In cujusvis apicē longum, angustum, & albicans erigitur petalum, in summo latissimum instar remi, atque etiam simul aliud albicans capitulum, quod sese aperiens flosculum exhibet ex quinque, rarius ex sex albis minoribus petalis constructum, in cujus centro totidem brevia locantur stamina, petala ista oblique & extrorsum flexa posita sunt uti in Papayæ floribus, cum quibus hi flores multum conveniunt, licet multo sint minores. Superiora ista petala remiformia remanent, licet flos adpositus decidat, uti &, antequam flores progerminant, excresecunt, atque capitulum undique squamosum seu radiatum constituunt; hoc vero dein excresecit ex rotundo oblongum, formam referens Nucis Juglandis, quæ a gluma depurata est, estque plerumque viride & durum, sensim vero flavescit, ac squamæ decidunt, colorem servans maturarum Uvarum. Sub quavis autem verruca intus locatum est officulum fuscum uti in Malis Cydoniis, restansque caro aromatica est, saporis austeri & amaricantis.

Arboris lignum albicat seu flavescit circa cor, in inferiore trunci parte rubet, estque satis durum & lentum. Radices interne magis rubent, uti & ipsarum cortex ab interiore parte: Folia, fructus, cortex, omnesque hujus arboris partes recentes abruptæ vel abrasæ peculiarem fundunt odorem non quidem ingratum, sed ad recens fœnum adcedentem. Fructus non edulis est, excepto apud silvestres Ceramenses.

Nomen. Latine *Bancudus angustifolia*. Malaice *Mancudu* & *Bencudu Lakki Lakki*. Ternatice *Comi Comi*, Baleyice *Tiba*. Amboinice *Nenu Kiri* & simpliciter *Nenu*. Macassarice *Beugcudu*. Javanice *Wangcudu*.

Locus. In cunctis crescit silvis, potissimum vero circa loca maritima in Moluccis, & Amboina, in occidentalibus insulis minus nota est.

Tom. III.

Usus.

De zeven- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleeverige Boom *Daun Candal* genaamt.

AANMERKING.

Dit is de Sebesten in de Apotheken van *Dale* in zyn *Pharm.* p. 424. en de tamme Sebesten van C. B. in zyn *Pharm.* p. 446. en van *Prosp. Alp. de pl. Egypt.* p. 30. de Myxon en Sebesten van *Dodon.* p. 1262. en de *Malabaarsche Pruyboom*, met vruchten en trosfen, die op een kelk staan van *Ray* in zyn *Hist. pl.* p. 1563. en is de *Cordia* met rondachtige getande of gezaagde bladen van *Linn.* in de *Hortus Clifford.* p. 63. alwaar de overige benamingen en Schryvers aangehaalt werden.

XIII. HOOFDSTUK.

Naauwbladige Bancudie-Boom.

B*ancudus* is tweederley, het eerste 't gemeenste of smalbladige, 't welk men voor het manneken boud. Het tweede is 't breedbladige of wyfken; zy zyn aan gedaante niet veel verschillende, doch dewyl zy een verscheyden gebruyk hebben, zullen wy yder een byzonder Kapittel geven.

Bancudus angustifolia of smalbladige, is een middelmatige boom, met een regten dog niet dikken stam, de takken zyn taay, agter rond, voor vierkant, groen, eenigzints in wyde leden verdeeld, de tusschen-plaatzen hebben aan de twee zyden een voorn, de bladeren staan in knien 2. en 2. tegen malkanderen, en maken met het volgende paar een kruys, doch houden geen precieze order. Zy zyn van gemeen fatzoen, 8. en 9. duymen lang, 2. en 3. breed, allengskens toegespitst, en de Lanze bladeren eenigzints gelyk, boven donker-groen, en glad, met weinige kromme ribben, en onlieffelyk van smaak.

Uyt den schoot der bladeren komen groene bolletjes voort, in de gedaante van Pyn-appels, en de grootte van Pruymen, die van enkele vratten zamengezet zyn, yder vratt gelykt een tepeltje, aan den voet vyfkant, 't bovenste hoofdeken is witachtig, en heeft een kleen gaatje. Op 't hoofdeken draagt ieder een lang, smal, en witachtig blaadje, na voren toe breedst, als een riem, en daar by nog een wit knopje, 't welk hem openende, vertoont een bloempje, van 5. of zelden 6. witte kleene blaadjes gemaakt, nevens zo veel korte draadjes in de midden, de blaadjes staan ook wat scheef, en uytwaarts gekromt, gelyk aan de Papaye-bloempjes, met dewelke deze zeer overeenkomen, hoewel ze veel kleender zyn. De voorste blaadjes of riempjes blyven staan, al is 't nevenstaande bloempje afgevallen, gelyk ze ook voor de bloempjes uytkomen, en het bolletje rondom geschubt of gestraalt maken, 't zelve word daar na groot, uyt den ronden langwerpig, in de grootte van een Okker-nood, die van de bolster berooft is, blyft meest groen en hard, ten laasten word het geelachtig, en de schubben vallen af, behoudende de couleur van rype druiven. Binnen onder yder vratt leyd een harde bruyne steen, als in de Quee-appels, en 't resterende vleesch is kruidachtig, van smaak wrang, en wat bitter.

Het hout is witachtig of bleek-geel omtrent het hart, in den onderste stam trekt het na den roden, matig hard en taay. De wortelen van binnen zyn nog roder, gelyk ook haar schorsje aan de binne-zyde; bladeren, vruchten, schorsje, en wat men van dezen boom versch afbreekt, of wryft, heeft een byzonderen reuk, juist niet moeyelyk, echter na versch booy trekkende. De vrucht is niet eetbaar, behalven by de Wilden op Ceram.

Naam. In 't Latyn *Bancudus angustifolia*. Op Maleys *Mancudu* en *Bencudu Lakki Lakki*. Ternaats *Comi Comi*. Baleyts *Tiba*. Amboinsch *Nenu Keri*, en slechts *Nenu*. Macassaars *Beugcudu*. Javaans *Wangcudu*.

Plaats. Het wast in allerhande bosschen, doch lieft omtrent de Zeekant, in de Moluccos en Amboina; in de Westersche Eylanden is het minst bekend.

V 2

Gebruik.

Ufus. Plurimum usum præbent hujus arboris radices, quæ multum adhibentur ad lintea & fila rubro tingenda colore, tam solæ quam cum ligno Sappan mixtæ. Moluccani crassarum radicum cortices fumunt cum tertia parte corticis & foliorum arboris *Lebæ*, ac parum aluminis, in qua mixtura lintea macerant, quæ pallidam exhibet rubedinem, ad Minium adcedentem, nihilominus tamen persistentem & perpetuam, quos colores Amboinenses præferunt vivacibus. Malaienses & Javani meliorem habent methodum, qui has radices cum ligno Sappan vel alio quovis rubro tinctorio ligno commiscunt, hæc enim *Bancudus* cunctis rubris coloribus firmitatem & intense rubrum coloris gradum conciliat, qui inde instar Rubiæ rubent, folia quoque ad Cassombæ colorem adhibentur, ut constans sit. Si minus color vel igneus desideretur, cortex inferioris trunci eligitur cum cortice & foliis *Lebæ*, excoquiturque sine Sappan ligno, sine hoc enim nunquam acquiritur Rubiæ color.

Recentes fructus quidam pueris exhibent comedendos ad abdominis vermes expellendos. Si radices in aqua marina nudè fluctuant, incarnatum plerumque adquirunt colorem: Hujus maris folia aliquando magnitudine diversâ sunt a vulgari forma, ita ut mediocria subsequenteris feminæ referant. Mercatores hæc sæpe radices in fasciculos collectas magna copia ex Amboina in Javam deferunt ad rubrum colorem tingendum, quum ibi non ita sint præstantes, nec ita copiosæ. Ternatenses hanc habent congenerem *Bancalo* & *Mamelo*, ac proinde uno indignant nomine.

Tabula Nonagesima Octava

Ramum exhibet *Bancudi angustifoliae*.

Gebruik. Het meeste gebruik van dezen boom bestaat in de wortelen, die veel gebruikt worden tot rood-verwen van linnen en garen, zo alleen als met Sappan-bout gemengt. De Moluccanen nemen de schorsse van de dikke wortelen gekookt, met een derdedeel schorsse en bladeren van den boom *Leha*, en een weinig *Aluin*, daar in zy dan 't linne weken, 't geeft een bestorven rodigheid, een weinig na de *Menie* trekkende, niet te min vast en bestendig, van welke coleuren de Amboinezen meer houden, dan van de levende. De Maleyers en Javanen doen beter, die deze wortelen met Sappan-bout of ander rood-verwend-bout vermengen, want dit *Bancudu* aan alle rode coleuren de vastigheid, en bogen graad van rodigheid geeft, dewelke daar door *Crab-rood* werd, de bladeren werden ook onder 't *Cassomba*-verwen gebruikt, om dezelve vastigheid te geven. Als men *Menie* of vuur-rood wil verwen, zo neemt men de schorsse en bladeren van *Leha*, en kookt het zonder Sappan-bout, want zonder dit werd de couleur nooit *Crab-rood*.

De versche vruchten geven zommige de kinderen te eeten, om de wormen des buiks af te jagen. Als deze wortelen bloot in Zee-water dryven, zo werdenze doorgaans incarnaat-rood. De bladeren van dit *Manneken* verschillen zomtyds in grootte van de gemeene gedaante, zo datze de middelbare bladeren van 't volgende *Wyfken* gelyk worden. De *Kiopluiden* voeren zomtyds deze wortelen met veele bossen uit Amboina na Java, om tot rood-verwen te gebruiken, dewyl 't aldaar zo goed, en veel niet valt. De Ternatansen rekenen 't voor een mede-zoorte van *Bancal* en *Mamelen*, en geven 't derhalven eenderley naam.

De acht- en negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de naauwbladige *Bancudie*-Boom.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

Bancudus latifolia. *Bancudu daun* Bezaar.

Hæc arbor non ita alta ac recta est ac præcedens, sed crassior, magisque sinuosa, obscuro cortice obducta. Ejus folia multo sunt majora, plerumque spithamam longa, binas palmas lata, quædam binas spithamas longa sunt, ac fere unam lata, quædam vero minora, sunt enim diversæ magnitudinis, bina sibi sunt obposita & cruciata, brevissimis & curtis insidentia petiolis, firmis in ramis intus concavis, seu aquosa medulla repletis. Hiramipeculiarem crescendi habent modum, sensim enim ad superiorem partem quadrangulam adquirunt formam, ac virefcunt, in summo flaccidi & herbacei, in ampla divisi genicula.

Ex quavis ala inferiorum foliorum alter excrescit ramulus, quorum quatuor simul crucem formant, sunt autem multo tenuiores, nihilominus tamen firmi, inferius rotundi, in superioribus geniculis quadrati.

Latus autem majorum ramorum lateralibus ramulis obpositum per longitudinem fulcatum est, acsi ramuli isti in hoc fuissent obclusi, latera vero bina externa plana sunt seu ventricosa, in subsequenti autem geniculo econtra eadem latera fulcata sunt, horumque folia multo sunt latiora & rotundiora, quam præcedentis, oris æqualibus, flaccida, glabra, & fere splendens, intense seu obscure viridia, quinque ac sex costarum obliquarum & sinuosarum paribus per-texta, quæ flaccidum folium in superiore ejus parte inæquale reddunt, extremum ramulorum herbaceorum terminatur in capsulam, in lateralibus vero ramulis fructus conspicitur: Foliorum odor gravior magisque molestus est præcedentibus, ad Sambuci odorem adcedens, qualem & recens gerit decorticatus cortex.

Fructus solitarii dependent, semper folio directe obpositi, acsi locum decidui folii subplerent, magnitudine & forma vulgaris ovi, istis quoque verruculis ac papillis donati, uti in præcedente, inferius sunt crassissimi, viridis coloris, & duriusculi, hi vero squamosis istis petalis destituuntur, quæ in mare observantur,

XIV. HOOFDSTUK.

De breedbladige *Bancudie*-Boom.

Dezen boom werd zo hoog en regt niet, als de voorgaande, maar dikker, en meest bogtig, met een donkere schorsse. De bladeren zyn veel grooter, in 't gemeen een span lang, twee handen breed; zommige zyn twee spannen lank, en bykans een breed, zommige daar en tegen kleender, want zy zyn zeer ongelyk van grootte, zy staan twee en twee tegen malkanderen, en regt in 't kruis, op zeer korte en dikke stelen, aan styve takken, die van binnen hol zyn, of met een waterachtigert uitgevuld. Deze takken hebben een byzondere manier van wasschen, want zy worden allenxkens na voren toe vierkant en groen, tegen 't einde slap en kruidachtig, in wyde leden verdeeld.

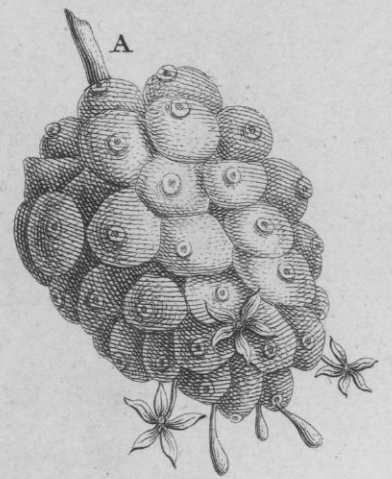
Uit yder schoot van de agterste bladeren groeit een ander takken, die dan met haar vieren ook een kruis maken, maar zyn veel dunner, niet te min styf, agter rond, en aan de voorste leden mede vierkant.

De zyde nu aan de hoofdtakken tegen over de zyde-takjes heeft een geut lanks benen, als of deze takjes daar ingeleggen hadden, maar de twee buitenste zyden zyn plat, of wat buikig, en aan 't volgende lid ter contrarie zyn dezelfde zyden gevoort; de bladeren zyn dan veel breder en ronder, dan 't voorgaande, met effene kanten, slap, glad, en bykans glimmende, boog of swart-groen, met 5. en 6. paar schuynze en bogtige ribben doorregen, die 't slappe blad aan de bovenzide wat beuvelachtig maken, 't uytterste der kruidachtige takken eyndigen in een doosken, maar aan de zyde-takjes is een vrucht; de reuk der bladeren is swaarder dan aan 't voorgaande, en naar de *Vlier* trekkende, als ook de versche afgetrokkene schorsse.

De vruchten hangen enkeld, en altyd tegen over een blad, als ofze de plaats van 't afgevallene vervulde, in de grootte en gedaante van een middelbaar *Ey*, ook van diergelyke wratten of tepeltjes gemaakt, als 't eerste, agter 't dikst, gras-groen en hardachtig. Deze hebben die schubachtige blaadjes niet, die men aan 't manneken ziet, evenwel

tur, cuius autem papillæ flosculus inponitur longo collo donatus, ex quinque, rarius ex sex, albis petalis constans extroffum flexis; maturi fructus mollescent quodammodo, coloremque adquirunt uvarum maturarum, intusque similia gerunt granula, qualia mas habet, sed majora, huiusque caro succosior est. Sapor melior est, ac quodammodo edulis incolis, nequitiam vero nostræ nationi, quum amaricet, ac maturi huius fructus facile putrescent, si in terram decidunt, foetidumque adquirunt odorem instar stercoris; Lignum magis albicat & mollius est quam maris, ac paucam vel fere nullam habet rubedinem.

Nomen. Latine *Bancudus latifolia*. Malaice *Bancudu daun Bezaar*. In Banda vocatur *Meucudu*. Reliqua nomina sunt uti prioris, cum adjectione latifoliae seu feminæ. Macassarice *Baya* dicitur.

Locus. Hæc arbor non ita copiose crescit in silvis quam præcedens, sed potius circa pagos & agros cultos, in hortis etiam & circa ædes plantatur ob vulgarem ejus usum in re Medica.

Ufus. Hujus arboris folia potissimum sunt in usu, sed ejus radices ad tinctoriam artem non valent. Maxima & latissima ejus eliguntur folia, cumque Calappi oleo obliniuntur, quæ ad ignem calefac, ac circa totum abdomen & lumbos colliga, ad ventos cruditatemque abdominis expellendam, contra dolorem Colicum, illumque, qui post partum mulieres excruciat, vulgatissimum est remedium apud incolas talibus in morbis. In doloribus quoque, qui a tenesmo & Dysenteria caussantur, calefacta hæc folia bis de die dorso & lumbis sunt applicanda, unde dolores mitigantur.

In dysuria, quæ quibusdam in annis morbus hic est Endemius, ita ut acris, calcea, & pituitosa ejiciatur urina, unde meatus urinarius excoiatur, quotidie huius arboris fructus in aqua conteritur, ejusque succus per linteum cribratur, ejus cyathus propinatur, addita prius pauca calcis albæ quantitate; idem quoque fructus cum aceto contritus & propinatus consumit & restaurat lienem induratum, morbumque Theatu dictum, alii hunc in finem maturos edunt fructus, qui incolis sapiunt, nostro vero populo ingrati sunt.

Macassarensium *Baya* Amboinensi omnino similis est, excepto quod ejus fructus magnitudinem gerat Limonis nigri, multum crudus editur instar Lactucæ contra lienem induratum, vulgarem angustifoliam vocant quoque *Cancudu*, uti & Baleynenses & Javani: *Bancudi* folium cum illo *Caju Boaraus* confissum, coctum, & propinatum Colicam curat, huius feminæ cortex radicem adhibetur ad filum rubro colore tingendum, si coquatur cum cortice arboris *Leba*, cum foliis *Prunella* seu *Ay Leaba*, tinctura autem extrahitur ex cineribus, uti in pigmento *Cassumba*.

Bontius libr. 8. cap. 7. illam Javanice vocat *Maccondou*, quod sine dubio corruptum est nomen *Maucudu*, ubi dicit Javanos illam adhibere contra dysenteriam & Choleram. Item contra vitia pectoris, Phthisim, laterisque dolores, si ejus fructus sub cineribus tostus edatur. Ipse hunc comprobavit contra Hæmoptoem, ejusque folia ulceribus & vulneribus imposita cutim generant & cicatrificant. Sal per artem Chemicam ex foliis extractus depurat & curat omnes malignas ulcerationes, ad quas in nosocomio Batavico multum adhibentur, ibique vocatur *Arbor Consolida Indica*.

Tabula Nonagesima Nona

Ramum exhibet *Bancudi latifolia*

Ubi Litt. A. ejus fructum separatim representat cum floribus ac papillis enatis.

OBSERVATIO.

Hæc est Cada-Pilava H. Mal. Tom. 1. Tab. 52. ubi pag. 98. vide notas: Estque Arbor Indica fructu aggregato conoide Cada Pilava dicta Ray bist. pl. p. 1442. quæ est Arbor Conifera *Macandou* Javanensium *Bont.* pag. 97.

CAPUT

wel op yder tepeltje staat een bloempje met een lang balse, van 5. en zelden 6. witte blaadjes, die uytwaarts gebogen zyn; de rype worden wat week, en bekomen de couleur van rype druiven, van binnen bebbenze diergelyke korl, als 't manneken, dog groter, en 't vleesch is zappiger. De smaak is verdragelyker, en eenigzints bequaam tot eeten van de Inlanders, maar voor onze Natie geensints, want by is nog al bitter, ook rotten deze rype vruchten ligt, als ze op de aarde vallen, en krygen een wuylen reuk, als stront, 't hout is witter en weeker als aan 't manneken; daar men niets of weinig rood aan ziet.

Naam. In 't Latyn *Bancudus latifolia*. In 't Maleys *Bancudu daun Bezaar*. In Banda *Mencudu*. De andere namen zyn als boven, met byvoeging van grootbladige, of 't wyfken. Op Macassaars *Baya*.

Plaats. Dit waft zo wel niet in de bosschen, als 't voorigen, maar lieft omtrent de Negoryen, en bebouwdelande, zelfs word het in de boven, en omtrent de buyzen geplant, wegens zyn gemeen gebruyk in de Medicyne.

Gebruik. De bladeren van dezen boom zyn meest in gebruik, maar de wortelen tot het verwen ondienstig. Men neemt de grootste en breedste bladeren van dezen boom, smeertze met wat Calappus-oly, warmtze over 't vuur, en bindze over den gebelen buyk en lendenen, om te verdryven allerley winden en rauwigheid in 't lyf, de pyne in de Colyk, en de weën, die de vrouwen na de geboorte bebouden, zynde dit alleen 't aldergemeenste middel in diergelyke ziekte by den Inlander. Insgelyks in de pyne, die men in de persing en Rodeloop gevoelt, zal men deze warm gemaakte bladeren tweemaal 's daags op de rug en de lendenen binden, om de pyne te verzachten.

In Dysuria, 't welk in sommige jaren een gemene plaag is, dat men een scherp, kalkagtig, en slymerig water maakt, 't welk de passagie en monden rauw maakt, en verzweert, zal men nemendagelyks een van deze vruchten, wryvende die met water, druypen 't zap door een doek, en drinken van 't zelve een roemertje vol, eerst een weinig witte kalk daar by doende, dezelfde vrucht met Azyn gewreven, en gedronken, verteert en geneest de geswolle Mild, en den koek Theatu genaamt, andere eeten de rype vruchten tot dien einde uit de vuist, dat den Inlander met smaak, maar onze Natie niet ligt doen kan.

Het Macassaars *Baya* is 't Amboinse gantsch gelyk, behalven dat de vrucht zo groot is als een zwarte Lemoen, die werd veel rauw gegeten, als Salade, tegens de mildzucht, 't gemeen kleenbladige noemen zy ook *Bancudu*, gelyk mede de Baliers en Javani: *Bancudus*-blad, en *Caju Boaraus*-blad gesneden, gekookt, en gedronken, geneest 't Colyk, de schorste der wortelen van dit Wyfken, werd ook gebruikt tot 't rood verwen van gaarn, als menze kookt, met de schorste van Leha-boom, met de bladeren van *Prunella*, of *Ay Loaha*, en de loog moet gemaakt zyn van asch, gelyk in 't *Cassumba* verwen gesbiet.

Bontius lib. 6. cap. 7. noemt hem in 't Javaans *Maccondou*, 't welk buiten twyffel bedorven is van *Maucudu*, alwaar hy zegt, dat het de Javani gebruiken tegen de Rodeloop, en het Bord. Als mede tegens gebreken van de borst, Teeringen, en Zyde-steeken, als men de vrucht onder de asch gebraden eet. Hy zelfs heeftze goed bevonden tegens 't Bloedspouwen, en de bladeren op wonden en ulceratien gebonden, doen het volwassen, en cicatriferen. Het zout door de Chymische konst uit de bladeren gebaald, zuivert en geneest alle quadaardige ulceratien, daar toe byze in 't Batavische Ziekenhuys veel gebruikt heeft, en noemtze in 't Latyn *Consolidam arborem Indicam*.

De negen-en-negentigste Plaat

Vertoont een Tak van de breedbladige *Bancudie*-Boom.

Alwaar Litt. A. deszelfs vrucht met de bloemen daar op afzonderlyk verbeeldt.

AANMERKING.

Dit is de Cada-Pilava van de *Hortus Malab.* Tom. 1. Tab. 52. alwaar op pag. 98. verders ziet de aantekeningen, en is de Oost-Indische-Boom met een byeen vergaderde kegelvormige vrucht Cada Pilava genaamt van Ray in zyn bist. pl. p. 1442. en de boom met kegelvormige vruchten *Macandou* by de Javani genamt van *Bontius* pag. 97.

V 3

XV.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

XV. HOOFDSTUK.

*Arbor Aluminosa. Leba.**De Aluyn-Boom.*

Hæc est pusilla arbor, crus plerumque crassa, raro viri crassitiem habet. Ejus truncus non vere rotundus est, sed angulosus, instar Gajani; corticem gerit tenuem, externe glabrum, interne album, ficcum, & fragilem, ita ut vetustus cortex integer ab arbore separari nequeat. Rami sunt duri & firmi, folia irregularia sunt, Lansii foliis quodammodo similia, sed minora, magisque cum Cerasinis vetustis convenientia, ab utraque parte acuminata, non crassa, attamen firma, glabra, & late virentia, sex pollices longa, binos lata digitos, ad oras maxime & tenuiter ferrata, non autem acute, subtilibus & incurvis costis donata, saporis primo dulcescentis, dein ingrati. Ex foliorum alis brevis progerminat petiolus, qui in quatuor vel quinque alios minores subdividitur, quibus acuta & viridia insident capitula, magnitudine seminis Sinapios, quæ sese in flosculos aperiunt minimos, in sex apices divisos, nunquam in totum apertos, sed semi-clausos, in hisce stamina quædam conspiciuntur parva, antheras luteas gerentia. Fructus itidem sunt pusilli instar Pisi, sed plani & apice incurvo ornati, instar tenerorum Mangæ fructuum. Intus officulum reconditur fuscum & nigricans, superius planum, inferius angustum, granulosum quasi.

Arboris lignum est pallidum, album, durum, & lentum instar Cofassi; floret autem pluviosis mensibus.

Nomen. Latine *Arbor aluminosa*. Amboinice *Leba*.

Locus. Raro hæc occurrit arbuscula, immo vix in Amboina, & tantum hinc inde in locis apertis ac montibus. In occidentalibus insulis penitus ignota est.

Ufus. Amboinenses hujus arboris foliis ac cortice utuntur loco aluminis ad rubrum colorem tingendum, quod peragitur supra memoratis radicibus *Bancudu* & *ligno Sappan*, cunctis enim pigmentis constantiam addit, uti in ora Cormandelensi hunc in finem adhibetur herbula *Say*, præsertim si supra memorato *Caju Nenu* utantur, tum hujus arboris folia ac cortex summi sunt usus, quorum defectu pigmentum nimis pallide rubens esset. Idem quoque cortex & folia exficari possunt, inque usum adservari, atque in alias mitti regiones ad tingendum.

Tabula Centesima

Ramum exhibet *Arboris aluminosa*.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

Ganitrus. Ganitri.

Ganitrus inter altissimas silvestrium arborum numerari meretur, estque proportionaliter crassa, sed non amplam gerit comam, quum ejus rami majores plerumque in altum erigantur, qui in longos gracilesque dividuntur ramulos flagellosos, quibus folia insident solitaria, aliquando autem per ordines obposita, quædam vero irregularia, Cerasinis foliis similia, seu illis præcedentis *Leba*, sed longiora, sex septemque pollices longa, binos lata, ad oras obscure ac tenuiter ferrata sunt, suntque porro glabra, tenuibus pertexta venis, brevibusque insidentia petiolis, in inferiore parte angustata; decidua vero rubent instar cancri cocti, immo multa in ipsa rubent arbore eo tempore, quo fructus maturefcunt, quo colore hæc arbor e longinquo dignosci potest, eoque magis, quum coma sua supra alias emineat arbores.

Flores post folia progermant, qui breviores sunt, & adunati in ramulorum summo conjunguntur, racemi autem floriferi simplices sunt petioli, tres, quatuor, ac quinque post folia in ramulis progermant, uti in *Ribesiis*.

Quis-

Dit is een kleene boom, meest in de dikte van een dyc, en zelden van een man. De stam is niet regt rond, maar boekig, gelyk de Gayang-boom; de schorsse is dun, van buyten glad, en van binnen wit, droog, en breeksaam, zo dat men de oude schorsse niet geheel van den boom kan brengen. De takken zyn hard en styf, de bladeren staan zonder order, en Lanze-bladeren wat gelyk, doch kleender, en nader met die van de oude Kersse-bomen over een komende, agter en vooren even spits, niet dik, egter styf, glad, en blyde-groen, 6. duymen lang, 2. vingers breed, aan de kanten digt en fyn gezaagt, dog niet scherp, met subtile en kromme ribben, van smaak eerst zoetachtig, daar na onaangenaam. Uyt den schoot der bladeren komt een kort steeltje voort, 't welk zig weder in 4. a 5. kleendere verdeeld, aan dezelve zitten spitse groene knopjes, in de grootte van Mostaart-zaad, die baar in zeer kleene bloempjes openen, in 5. spitzen verdeeld, nooit ter degen geopen, maar half gesloten, daar inne men kleene draadjes met geele nopjes ziet. De vruchten zyn insgelyks kleen, als een Erwete, dog een weinig plat, en met 't spitze na voren gekromt, als jonge Mangus. Binnen leydt een bruyne swarte korf, boven breed, onder spits, en als gegranuleert.

Het hout is bleek, wit, hard, en taay, als Cofassu; zyn bloeytyd is in de regen-maanden.

Naam. In 't Latyn *Arbor aluminosa*. Op Amboinisch *Leba*.

Plaats. Men vind dit boompje zeer weinig, zelfs in Amboina hier en daar op lustige heuvelen en bergen. In de Westersche Eylanden is 't onbekent.

Gebruik. De Amboinezen gebruyken deze schorsse en bladeren, in plaats van Aluyn, by 't rood verwen, het welk ze doen met de bovenstaande wortelen van *Bancudu* en *Sappan*-hout, want het geeft alle verwen een vastigheid, gelyk men op de Kust Cormandel doet met het kruiden *Say*, inzonderheid als ze 't bovengemelde *Caju Nenu* gebruyken, zyn deze bladeren en schorsse noodzakelyk, zonder dewelke de verwen ligt-rood of al te bleek werden. Dezelfde schorsse en bladeren kan men ook drogen, bewaren, en uyt de Landen voeren, om by het verwen te gebruyken.

De hondertste Plaat

Vertoont een Tak van de *Aluyn-Boom*.

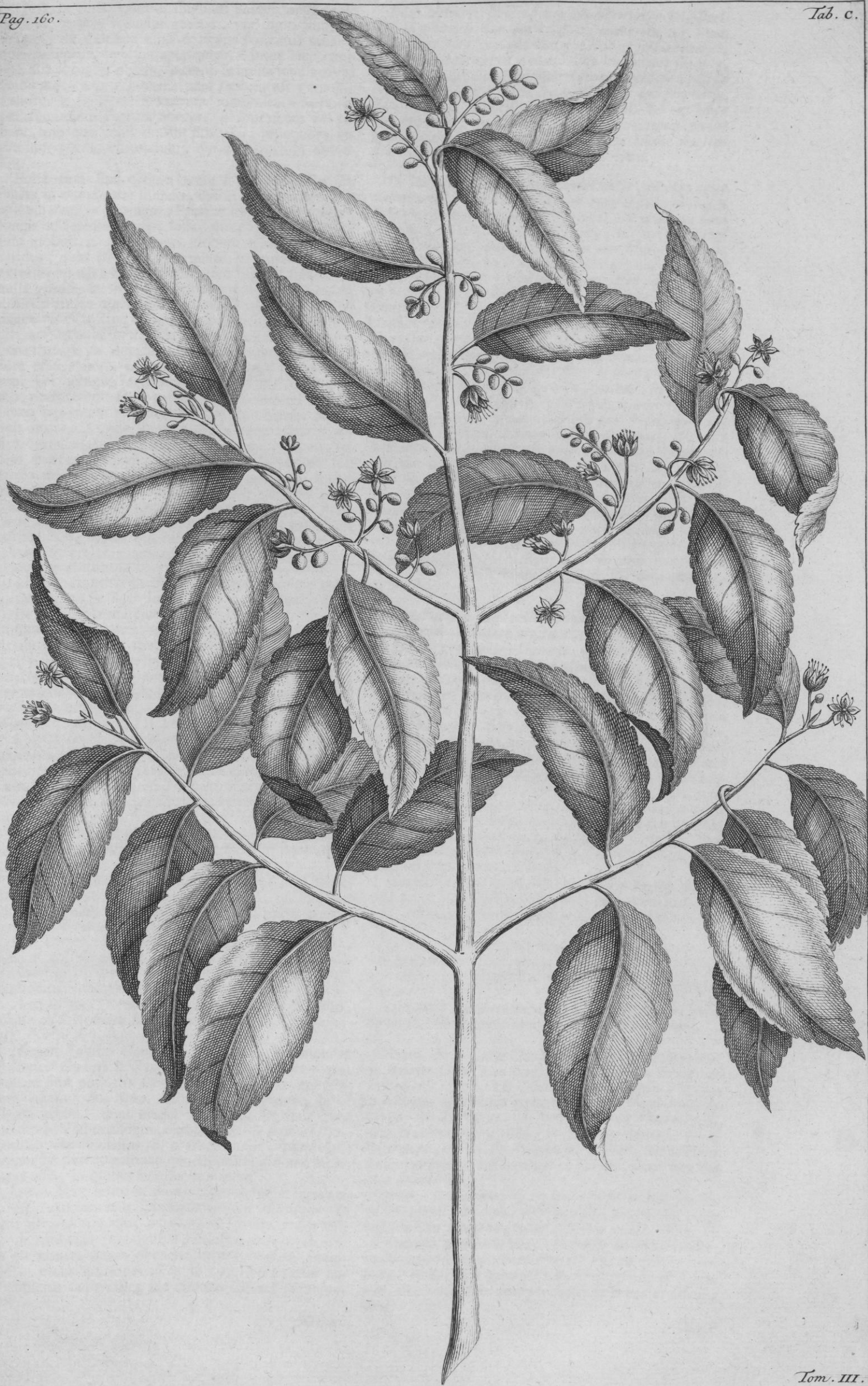
XVI. HOOFDSTUK.

De Ganiter-Boom.

Ganitrus is mede eene van de hoogste Wout-bomen, en dik na advenant, doch met geen breede kruyn, dewyl de hoof-takken meest om hoog staan, verdeeld in lange en ranke gaerten, daar aan staan de bladeren enkel, zomtyds in ryen tegen malkander, zommige verwerd, mede na de Kersse-bladeren gelykend, of na 't voorgaande *Leba*, dog langer, namentlyk 6. en 7. duymen lang, twee dito breed, aan de kanten zo donker en fyn gezaagt, dat men 't qualyk bekenen kan, en dat meest na voren toe, voorts glad, met subtile ribbetjes, en op korte steelen staande, na agter toe smal; de afgevallene worden zo rood als een gekookte Kreeft, ja zelfs veele die nog aan den boom hangen, omtrent de tyd dat de vruchten ryp zyn, waar aan men dezen boom van verre bekenen kan, te meer, alzo by met zynen kruyn boven anderen uytsteekt.

Het bloeyzel komt voort agter de bladeren, dewelke als dan wat korter zyn, en digt op malkander aan 't uytterste der takkens, de bloem-trosjes zyn enkele steeltjes, 3. 4. en 5. agter de bladeren aan de ryskens, gelyk aan de *Aalbesien*.

Ieder

Quisque vero flosculus singulari infidet longiusculo petiolo, calicis formam gerens, vix digiti unguem longus, ex quinque albis & acutis formatus petalis, quæ nunquam penitus aperiuntur. Inter hæc quinque alia locantur petala, superius in multa tenuia divisa filamenta, cætera interna pars repleta est penicillo minore ex similibus filamentis composito. Si flores per semi-diem fuerunt abrupti, purpurascunt vel rubent, totusque simul decidit flosculus, relinquens capitulum pistillo coronatum, quod in fructum excrefcit.

Folia tum sine ordine locata sunt, sed arcte sibi juncta in ramulorum summo, qui in longum desinunt apicem, uti in Varingis. Fructus solitarii dependent longis ac tenuibus ex petiolis, qui perfecte sphærici sunt globuli, paulo majores globulo sclopeti, primo virides, dein cærulei, intermixto purpureo colore, exterius quodammodo glabri, sed rugosis simul maculis notati, ac sæpe minoribus tuberculis & venulis distincti, intus ingens reconditur officulum rotundum, pauca viridi tectum carne, non autem succosa, sed fragili, acsi arena adspersa esset, saporis austeri, in penitus vero maturis ac deciduis, vinosi quodammodo, qui fere edules sunt, officulum durum est, sed in quatuor vel quinque segmenta dividi potest, inque medio perforatum fere totum est foramine, estque porro per totam ejus peripheriam foraminulis ac foveis notatum, unde penitus granulosum adparet, acsi a vermibus exesum esset, quod tamen ipsi elegantem præbet formam, putaret enim inperitus tali modo per artem esse elaboratum, inæqualis autem sunt hæc officula magnitudinis, instar vulgaris globi sclopeti, plerumque rotunda, quædam vero pyriformia, media sunt instar globuli sclopeti manualis, minima vero instar pisi fusci, quæ in una eademque tali modo crescunt arbore. Invenitur autem ejus species, quæ plerumque minores gerit baccas, cujus folia contra sunt majora quam in vulgari, novem nempe ac decem pollices longa, tres cum dimidio lata.

Sic quoque tertia ejus occurrit species, sed in Amboinarassima, quæ minima etiam gerit officula illis mox memoratæ speciei, haud multo majora vulgari piso, ab utraque parte parum compressa & plana, fulcis eleganter excavata, quæ etiam omnium pretiosissima sunt, & in veteri India mercaturæ haud vulgari inserviunt, quinque istæ futuræ externe vix in officulo adparent, si vero perforantur, facile secedunt ac decidunt, minima vero sunt duriora, ac perforationi resistunt, magna species ubique in silvis sub arboribus decidua reperitur, cujus externa vero computruit caro, cinerea est, nec æstimata, quæ autem a vaccis vel avibus comeduntur, ac per secessum iterum emittuntur, in fuscum vergunt colorem, quoque magis sunt fusca hæc officula, eo meliora, ac magis expetita, qui color per macerationem in aqua marina quodammodo conquiri potest.

Arboris truncus non semper rectus est, sed parum sinuosus, atque aliquando adeo crassus, ut bini vix viri ipsum ulnis complecti possint, ac prope radices parvas gerit alas.

Ejus cortex est glaber, sique incidatur, flavescit, lignum pallide albicat, porosum est, seu foraminulis perforatum, si per transversum sectum examinetur, nihilominus tamen est satis durum & grave.

Anni tempus. Fructus maturescunt Junio & Julio, usque in Octobrem sub arboribus decidui inveniuntur.

Nomen. Latine *Ganitrus*. Malaice & Javanice ac Baleyice *Ganitri* & *Ganiter*, quæ nomina per totam Indiam sunt nota. In Celebe apud populum Boegensem vocatur *Boa Sima*. Amboinice *Aymanu*, h. e. avium arbor, dum magni volucres, imprimis aves annuæ ac Vespertiliones, ejus comedunt fructus, quibusdam *Amale* dicitur, h. e. arbor annua, quum Amboinenfes putent gallinas quotannis ista in domo morituras esse, in quibus hoc lignum ardet.

Locus. Hæc arbor in multis aquoæ Indiæ locis nota est, maxima ejus species in cunctis montibus, & altis silvis Amboinæ, parva vero species rarior est, & in Amboina fere ignota, minima mediæ speciei in quibusdam etiam occurrit locis Amboinæ, maxime in montibus *Oerimeffing* in *Leytimora*, inter cujus officula sæpe etiam illa minoris speciei inveniuntur.

Ieder bloempje staat op een byzonder langachtig steeltje, in gedaante van een kelkje, schaars een nagel van een vinger lang, gemaakt van 5. witte en spitze blaadjes, die zig nooit ter degen openen. Binnen dezelve staan 5. andere, die zig boven in veele vezeltjes verdeelen, en de rest na binnen toe is mede uytgevuld met een penceeltje, van diergelyke vezeltjes gemaakt. Het bloeizel een halve dag afgebroken zynde, werd paars of roodachtig, en het gebeele bloempje valt af, nalatende een knopje met een stilet boven op, waar uyt de vrucht werd.

De bladeren staan alsdan zonder order, en dicht agter malkanderen, aan 't uytterste der ryskens, met een lange spits voor uyt, gelyk aan de *Varinga*. De vruchten hangen ydel, en aan dunne lange steelen, het welk zyn regt ronde bollekens, wat grooter dan een *Musquets* kogel, eerst gras-groen, daar na blaauw, zo nogtans dat 'er wat purper onder schynt, van buyten wel effen, dog met ruyge plekken, en dikwils met kleene beuveltjes en aderen, binnen leyd een groote ronde steen, omgeven met weinig vleesch, 't welk groen is, doch niet zappig en bryzelig, als of het zandig was, van smaak wrang, maar in de gebeele rype, die afgevallen zyn, wat wynachtig en eenigzints bequaam om te eeten, de steen is hard, doch kan in viere en vyven verdeeld werden, en heeft in de midden een gaatje, dat bykans doorgaat; voorts over 't gebeele lyf vol kuyltjes en groeven, die hem gansch korlig maken, en als of by van wormen doorwreten was, 't welk hem egter een mooy fytzoen geeft, want men zoude zeggen, dat by door konst also gegraveert was. Zy zyn van ongelyke grootte, want de grootste zyn als een gemeene *Musquets*-kogel, meest rond, zommige peervormig, de middelbaare zyn als een *Pistool*-kogel, en de kleenste als een graauw *Erwete*, en groeyen onder malkanderen aan een boom. Men vind echter een zoorte, die doorgaans kleene besien draagt, wiens bladeren daar en tegen grooter zyn als aan de gemeene, te weten 9. en 10. duymen lang, 3. breed.

Zo is 'er ook nog een derde zoorte, dog in Amboina gansch raar, derwelke nog kleender steenen draagt, dan die van de naastgenoemde zoorte, niet veel grooter dan een gemeene *Erwete*, aan wederzyden wat plat, met groefjes zeer aardig uytgehoud, derwelke ook de kostelykste van allen zyn, en in oud Indien tot een groote *Koopmanschap* dienen; de vyf woegen kan men van buyten aan den steen qualyk bekenen, maar als men daar aan begint te boren, zo vallen ze ligt van malkander, doch de kleene zyn harder, en kunnen 't boren verdragen; 't groot geslagt over al in de bosschen onder de bomen leggende, en daar 't buytenste vleesch afgerot is, zyn graauw en ongeagt, maar die van de *Koebeesten* of *Vogels* gegeten worden, en door den afgang weder uytgeworpen, trekken na den bruynen, en hoe bruynder deze korls, hoe beter zy zyn, en meer gaagt, welke couleur men met het weeken in zeewater eenigzints kan te wege brengen.

Den stam is niet altyd regt, maar wat bogtig, en zomtyds zo dik, dat hem twee mannen pas omvademen konnen, hebbende by de wortelen eenige kleene vlerken.

De schorsse is effen, als men daar in snyd, geelachtig; het hout is bleek-wit, poreus, of vol gaatjes, als men 't over-dwers gekapt aanziet, niet te min redelyk hart en swaar.

Sayzoen. De vruchten werden ryp in Juny en July, en tot in October vind men ze onder de bomen leggen.

Naam. In 't Latyn *Ganitrus*. Op Maleyts, Javaans, en Baleyts *Ganitri* en *Ganiter*, welke namen door gebeel Indien bekend zyn. Op Celebes by de Boegische Volkeren *Boa Sima*. Amboinsch *Aymanu*, dat is *Vogel-boom*, dewyl de groote *Vogelen*, als *Jaar-vogels* en *Vleermuizen*, deze vruchten gaarn eeten, by zommige *Amale*, dat is *Jaar-boom*, om dat de Amboinezen geloven, dat de Hoenderen jaarlyks in dat buyt zullen sterven, daar men dat hout brand.

Plaats. Dezen boom is op veele plaatzen van water-Indien bekend, de groote zoorte op alle bergen, en hooge bosschen van Amboina, maar de kleene zoorte weinig, en in Amboina meest onbekend. Ik zegge de alderkleenste, want de middel-zoorte vind men ook hier en daar in Amboina, en dat in 't gebergte van *Oerimeffing* op *Leytimor*, daar onder men zomtyds eenige korls van de kleenste vind.

Majori autem copia occurrit in Celebe, in imperio Boegenfi. In orientali Javae parte circa urbem Balimbangan, in Madura, Bima, & quædam etiam, sed raræ arbores, inveniuntur in ipsa Baleya, ubi major species cæterum vulgaris est.

Ufus. Hujus arboris lignum aliquando ædificiis inservit, potissimum vero ad trabes & superiores ædium partes adhibetur, circa solum enim non est durabile, raro autem ex silvis petitur, quum grave sit, nec facile deferri possit, atque etiam oportebat esse lignum arborum, quæ per aliquod tempus fuere prolapsæ: Fructus, uti dictum fuit, a cunctis avium majorum generibus eduntur, quique decidunt, a vaccis, in quarum stercore officula depurata inveniuntur. Homini- bus edules quoque sunt, sed potissimum ex lusu, & ad tempus terendum, uti pastores ac rusticorum pueri in Baleya illos edunt.

Plurimum commodum præbent hujus arboris officula & nuclei, qui ob miram ipsorum formam grati sunt, atque in silvis ab exteriore carne depurati inveniuntur, oportet autem, ut non diu fuerint prolapsi, quum fordidum ac pallide cinereum alioquin adquirant colorem. Cuncta autem hæc officula non bonæ sunt notæ, sed illa tantum, quæ haud multo majora sunt piso, & eleganter fusca, quæ ut conquirantur, toti sacci hisce officulis colligendi sunt, minimique horum eligendi, vel cuncta simul vili venduntur pretio mercatoribus. In Java, Baleya, & Madura tota horum vulgarium massa seu tria millia ponderum venduntur pro sexaginta imperialibus, siquæ media & minima species sint electa, cætera abjiciuntur. Media species plebi venditur, minima vero species expetitur a Benjanis & Codjis pro flaminibus & Bramineis, qui magnam pecuniæ quantitatem pro hisce inpendunt, ita ut florenos aliquot pro manipulo horum dent, si eleganter sint angulosa & fusca juxta ipsorum sententiam. Hæc autem perforant, inque lineas ducunt, atque ex regionis istius more collo vel pectori adpendent, uti apud alios cum Coralliis id fit. Æthiopum flamines ex his quoque formant *Tassiebes* seu rosaria ad preces fundendas. Divites vero inter binos Ganitros aureum interligant corallium, unde & Chinenfibus dicuntur *Kimkungsi* h. e. aurea & dura semina. Codjæ optime norunt veros Ganitros a spuris distinguere, ob ingens enim pretium adulterarunt hæc ex duro quodam ligno.

In Java norunt artem, qua Ganitros cogunt crescere in minorem formam, si nempe fructus modo progerminent, majorum ramorum corticem deglubunt, uti & quandam trunci partem, tali autem modo, ne arbor pereat, hinc Ganitri non multum excre- scunt, sed pusilli sunt & granulosi, quum alimentum fructibus subtrahatur, quod novo inservit cortici. Bangi tres quatuorque simul uni adligant amento, quod puerorum brachiis & pedibus circumducunt contra incantamentum seu *Catogoran*, caro exterior ab his quoque editur.

Tabula Centesima Prima

Ramum exhibet *Ganitri*.

Ubi Litt. A. *major Ganitri* officulum seu spurium denotat.

B. *Medium*.

C. *Minimum* ejus officulum.

Meerder heeft men daar van op Celebes in het Boegische gebied. Op 't Oostersche deel van Java omtrent de Stad Balimbangan, op Madura, Bima, en ook weinige op Baley zelfs, daar anders de groote zoorte gemeen is.

Gebruik. Het hout van dezen boom dient zomtyds tot den huysbouw, meest tot balken en bovenhouten, want omtrent den grond is 't niet durabel, doch het word weinig uyt het bosch gebaald, om dat het swaar valt om te slepen, en dan moet het nog van bomen zyn, die een tyd lang omgelegen hebben: De vruchten, als gezegt, werden van alderhande groot Gevogelte gegeten, en die afvallen van de Koebeesten, in wiens drek men dan de seboonge- maakte korls vind. Menschen kunnenze ook eeten, doch meest tot tyd-verdryf, gelyk de Herders en Boere-jongens op Baley doen.

Het meeste profyt heeft men van de korls en steenen, dewelke wegens haar fatsoen aangenaam zyn, en die men in 't bosch van 't buytenste vleesch gezuuyvert vind, doch die moeten niet lang gelegeen hebben, want anders wordenze leelyk, en doots-graauw. Zy zyn dan nog niet alle goed, maar alleen die geene, die niet veel grooter dan een Erwete, en mooy bruyn zyn, om welke te hebben, moet men gebeele zakken vol van allerhande slag vergaderen, en als dan de kleinste wytzoeken, of zo te zamen voor een geringe prys aan de Kooptieden overlaten. Men koopt er op Java, Baley, en Madura, een geheel last of 3000. ponden van dit gemengt goetje voor 60. realen, en als men 't middel en kleinste slag wytgezocht heeft, smyt men de rest weg. De middel-zoorte werd voor de slegte luyden verkogt, maar de kleinste zoorte zoeken de Benjanen en Codjas voor haare Priesters en Braminees, die veel geld voor deze korls spenderen, zo datze veel 10. realen voor een hand vol geeven, die mooy geboekt, bruyn, en na baren zin zyn. Zy doorboorenze, rygenze aan snoeren, en dragenze na haar lands manier om 't lyf en den bals, gelyk wy de Koralen doen. De Moorje Priesters maken ook bare Tassiebes of Pater-nosters daar van, om bare gebeden te lezen. De ryke voegen telkens tusschen twee Ganiters een goude Koraal, en daarom noemen bet de Chinezzen *Kimkungsi*, dat is goude harde zaden. De Codjas zyn zeer geslepen om de regte Ganiters van de valsche te onderscheyden, want wegens de groote prys heeft men dezelve beginnen na te maken uyt eenig hart hout.

Op Java hebbenze dit Konst-stuk om kleene Ganiters te doen wasschen, als de kleene vruchten even beginnen voor den dag te komen, dan schillenze van de groote takken den bast af; als mede een partye van den stam, doch zodanig, dat den boom niet uitgaat; hier door werden de Ganiters kleen en gekorlt, wordende bet voedzel de vrucht onttrokken, en tot een nieuwe bast aangewent. De Bangis rygen 3. en 4. te zamen aan een snoertje, en hangenze de Kinderen om de armen en de beenen, tegens Belesing of Catogoran, bet buytenste vleesch eetenze ook.

De hondert en eerste Plaat

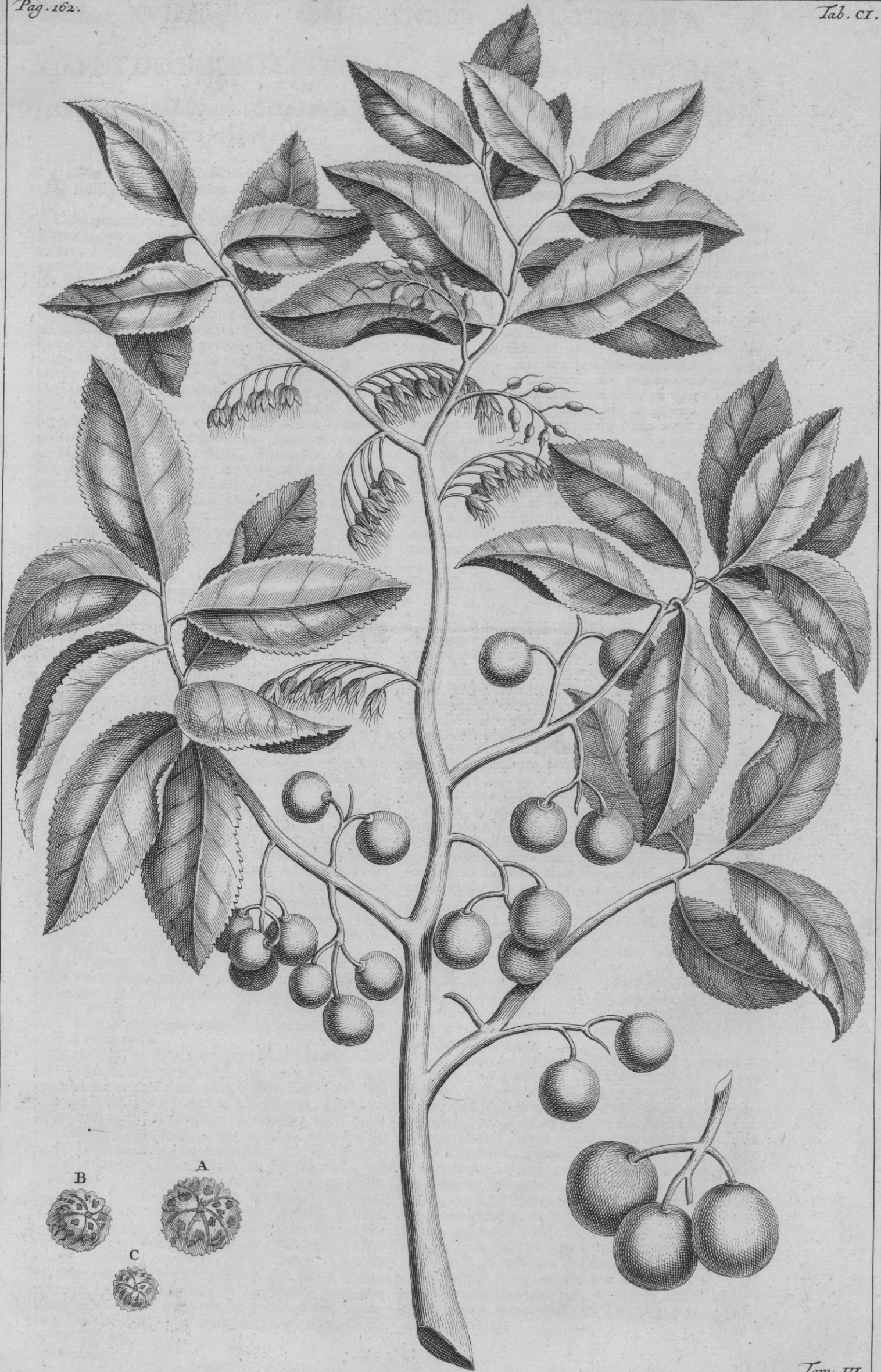
Vertoont een Tak van de *Ganiter-boom*.

Alwaar Letter A. de grootste ofte de valse steen aanwyft.

B. De middel-zoort.

C. De kleinste zoort.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

XVII. HOOFDSTUK.

*Ganitrum oblongum. Catulampa, &
Cantjulikan.*

*Ganiter-boom met langwerpige
vruchten.*

A Mbæ hæ arbores *Ganitri* species habentur, sed foliis maxime differunt.

Catulampa filvestris est arbor altissima, haud multo minor *Ganitro*, folia irregulari locata sunt modo in ramis, crassiora & majora illis *Ganitri*, ipsorumque petioli prope folii ortum geniculati sunt instar *Durio- nis foliorum*, inæqualis sunt magnitudinis, a quatuor cum dimidio ad octo pollices longa, tres quatuorve digitos lata, superne obscure viridia, inferne gilva, ad tactum mollia, in medio latissima, atque ab utraque parte sex septemve gerunt costas oblique admodum decurrentes, ipsorumque oræ sunt obscure & ample dentatæ, ita ut vix dignosci possint: Flores fert fere instar *Ganitri*. Fructus magnitudinem ovi columbini habet, sed inferius parum compressus & planus, superius acutus, sique maturi sunt, rubent, & tandem obscure rubrum gerunt colorem. Ipsorum caro externa est obscure lutea, sicca, sed mollis, & viscosa, saporis dulcis & fatui cum levi adstrictione, nec grata, intus officulum reconditur oblongum, coloris pallide cinerei instar *Nucis Moschatæ*, sed angustius est, multisque rugis distinctum, & foveolis excavatum instar nucleorum *Ganitri*, non autem ita profunde; officula hæc crassam habent substantiam, intusque unicam tantum gerunt cavitatem, in qua angustus & tenuis locatur nucleus instar *Canarii nucis*, sed minor & angustior est, saporis dulcis instar *Catappæ* cum levi adstrictione.

Lignum intus albicat, in medio ex cinereo & fusco variegatum, fibrosum est, durum, & grave instar illius *Cajoe Poeti* seu *Arboris albæ*.

In *Macassarâ* binæ hujus obcurrunt species, domesticæ nempe, quæ prope ædes plantatur, ac parvos & angustos gerit fructus magnitudine *Gnemonis*. Altera filvestris est, supra memoratos profert fructus magnos, utrique sunt edules.

Nomen. Latine *Ganitrum oblongum*. Malaice & *Macassarice* *Tay Gigi*, h. e. dentium fordes, quum inter edendum caro mucosa dentibus adhæreat. *Baleiyice* *Catulampa*.

Locus. In *Amboina* non multum nota est hæc arbor, copiosior est in *Celebe* & *Baleya*.

Ufus. Apud *Amboinenses* non est in usu, neque ejus fructus, neque lignum in usum advocantur, in *Baleya* vero & *Macassarâ* tam circa ædes plantatur, quam in silvis. Crudos ejus edunt fructus, qui & hinc in foro venales prostant, licet modicam gerant carnem, magisque ex delectamento, quam ut fames sedetur, eduntur; ipsorum sapor maxime convenit cum prunis silvestribus per gelu subactis.

Ejus lignum est solidum & durabile instar illius *Cajoe Poeti*, atque apud *Macassarenses* & *Baleyen- ses* usitatum ad ædium exstructionem, quumque grave sit, in silvis exsiccatur, ut levius sit, antequam deducatur, fructus oblongos referunt *Ganitros*, suntque duri & offei quasi.

Cantjulikan in *Baleya* crescens hujus species habetur, cujus folium minus est illo *Ganitri*, ad oras maxime & tenuiter dentatum, fructus illos *Catulampæ* referunt, sed sunt minores & rotundiores, primo virides, dein lutei, ac demum ex cæruleo nigri instar maturorum *Canariorum*, sique maturi, mucosi, saporis dulcis & fatui, intus magnum continetur officulum oblongum, non excavatum vel rugosum, uti *Ganitri*, sed glabrum & cinereum. Truncus crassitiem habet *Canarii*, ejus lignum exterius est albicans, interius obscure cinereum, inque vetustis penitus truncis nigricans, uti in veteri *Caju Baru* ligno, estque porro gravissimum & durum. *Baleyen- ses* hanc vocant arborem *Cantjulikan*, ibique crescit in montibus *Brattanæ*. In *Amboina* ignota est, semel tamen racemum fructibus onustum ex *Leytimoræ* montibus ad me adduxerunt, quos parvos putabam esse *Canarios*, sed vocabatur ejus arbor *Tay Gigi Itam*, h. e. nigrum *Tay Gigi*.

Tom. III.

DEze beyde boomen werden mede voor soorten van *Ganiter* gehouden, dog verschillen aan de bladeren merkelyk.

Catulampa is een zeer hooge *Wout*-boom, niet veel minder dan de *Ganiter*, de bladeren staan zonder order aan de takken, dikker en grooter dan de *Ganiter*, en bare steeltjes hebben by 't begin van 't blad een knietje, gelyk de *Durioens*-bladeren, zy zyn van ongelijke grootte, te weten van 4½ tot 8. duymen lang, 3. en 4. vingers breed, boven donker-groen, onder vaal, en zagt in 't aantasten, in de midden breedst, en hebben ter wederzyden 6. a 7. ribben, die zeer schuyns lopen, en de kanten zyn donker en wyd gezaagt, dat men 't even bekennen kan; het bloeyd ook bykans als een *Ganiter*. De vrucht is zo groot als een *Duyven-ey*, dog agter wat plat, en voor spits, als ze ryp zyn, rood, en eyndelyk beel donker-rood. Buyten hebbenze een donker-geel, droog, dog week en smeurig vleesch, zoet en smets van smaak, met een kleene t'zamen-trekking, en niet onaangenaam; binnen is een langwerpige steen, van verwe ligt-graauw, gelyk een *Note Mus-schaat*, doch smalder, met veele rimpeltjes en kuyltjes gegraveert, gelyk de korls van *Ganiters*, dog zo diep niet; de steenen zyn van een dikke substantie, hebben binnen maar een bolligheid, daar in leyd een smalle en dunne korl, gelyk in de *Canary-noot*, dog kleender en smalder, zoet van smaak, gelyk de *Catappan*, met weinig zamen-trekking.

Het hout is van binnen witachtig, na binnen toe uyt den graauwen en ligt-rossen gemengt, dradig, hart, en swaar, gelyk dat van *Cajoe Poeti* of *Arbor alba*.

Op *Macasser* heeft men twee geslachten hier van, het eerste tamme word by de buyzen geplant, en heeft kleene en smalle vruchten, in de grootte van een *Gnemon*. Het tweede wilde draagt de bovenstaande grootste vruchten, beyde zynze eetbaar.

Naam. In 't Latyn *Ganitrum oblongum*. Op *Ma- leyts* en *Macassaars* *Tay Gigi*, dat is wyligheid der tanden, om dat in 't eeten het smeerige vleesch aan de tanden kleeft. *Baleys* *Catulampa*.

Plaats. In *Amboina* is 't weinig bekend, overvloediget is by op *Celebes* en *Baley*.

Gebruik. By de *Amboinezen* heeft by geen gebruyk, noch vruchten, noch hout, maar op *Baley* en *Macasser* wert by zo wel omtrent de buyzen geplant, als by in 't wilde wast. Zy eeten de vruchten raauw, daarom ze ook op de Markt verkogt werden, hoewel daar weinig vleesch aan is, en meer uyt plaister dan om den honger te stillen, gegeten werden. De smaak komt meest overeen met de *Sleen*, die een vorst of twee hebben uytgestaan.

Het hout is vast en durabel, als dat van *Caju Poeti*, en by de *Macassaren* en *Baleys* gebruykelyk tot den buy- bouw, om dat het wat swaar is, laat men het in 't bosch drogen, dat het ligter word, eer men 't afbale; de korls zoude men voor langwerpige *Ganiters* aanzien, want zy zyn meede steen-hart.

Cantjulikan op *Baley* wassende, word voor een mede- zoorte hier van gehouden, 't blad is wat kleender dan de *Ganiter*, aan de kanten ook syn en getand; de vruchten zyn die van *Catulampa* gelyk, doch kleender, en wat ron- der, eerst groen, daar na geel, ten laatsten blaauw-swart, als rype *Canary*, als 't ryp is, mede wat smeurig, zoet en laf van smaak, binnen is een groote steen, langwerpig, niet gegraveert of rug gelyk de *Ganiter*, maar glad en graauw. De stam gewint de dikte van een *Canary-boom*, van buyten heeft by een witachtig hout, maar van bin- nen donker-graauw, en in de gebeele oude stammen swart- achtig, gelyk aan 't oude *Caju Baru*, en daar zeer swaar en hart. De *Baleys* noemen 't *Cantjulikan*, en 't wast aldaar in 't gebergte van *Brattan*. In *Amboina* is 't on- bekend, echter is my eens een tros vruchten uyt het ge- bergte van *Leytimor* gebragt, die ik voor kleene *Canaris* aanzag, maar men noemden het *Tay Gigi Itam*, dat is swarte *Tay Gigi*.

Baleyensēs ejus fructus edunt, sed potissimum ex oblectamento. Lignum fatis durabile est ad ædificia, quum vero adeo sit grave, ac tam longe petendum, vulgo non conducit, ipsorum autem reges per ingentem subditorum numerum ex montibus id deduci jubent, atque ad palatiorum postes adhibent.

Catulampa in Baleya crescens quodammodo differt ab Amboinensi *Tay Gigi* silvestri, Baleyensis enim majus & mollius gerit folium, ejusque fructus sunt dulcioris & gravioris saporis, magisque hæc arbor plantatur.

Tabula Centesima Secunda

Ramum exhibet *Ganitri oblongi*, fructibus onusti.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Lignum momentaneum. Pagamatta.

HÆc arbor crassum, sed non altum, gerit truncum, plerumque tamen altiore Limonio, glabro ac cinereo obductum cortice. Folia irregularia sunt, illaque *Daun Candal* referunt, non dentata sunt, sed integra & æqualia, juniora autem leviter dentata sunt, quorum tamen anguli sensim excrescunt, suntque quatuor pollices longa, binos & tres digitos lata, glabra, paucisque costis donata, quarum tres prope petiolum concurrunt, uti in præcedenti folio.

Flosculi sunt muscosi, brevibus racemis insidentes, qui in baccas excrescunt magnitudine nucum avellanaarum, sed rotundiores, rariore carne obducti, quæ plerumque virefcit, ac cito putrescit, si in terram decidunt, sub hac durissimum reconditur ossiculum, magnitudine globuli sclopeti manualis vel etiam minus est, quod foraminulis & verruculis perforatum & obfessum est, instar Ganitri, exterius autem quatuor protuberantes venæ adparent, quæ nucleum per longitudinem in quatuor dividunt partes, per bina vero segmenta aperiri potest.

Superne vero desinunt in brevem durumque apicem cum excrescentia seu alio breviori apice, e longinquo ex cinereo gilvum habent colorem, nec adeo profunde sunt excavata hæc ossicula quam Ganitri, ac quodammodo poliri possunt, intus gerunt nucleum albicantem, qui saporem habet Catappæ. Flores plerumque decidunt, ita ut hinc inde tantum unus alterve fructus in racemis excrescat.

Recens lignum pallide flavescit instar Buxi, estque solidum, grave, succosum, & viscosum, putarentque homines lignum esse durabile, sed fallit, uti infra indicabitur, e contra trunci cortex est fœcus, & admodum fragilis.

Nomen. Latine *Lignum momentaneum*. Malaice & Amboinice *Pegamatta*, quod quidam interpretantur *Pegang Matta*, h. e. momentaneum, seu quam diu oculi aperiuntur & clauduntur, quum tam cito putrescat. Ternatice *Sal*.

Locus. Ubique in Amboinæ silvis crescit, etiam circa litus; in Leytimora raro occurrit, sed copiosa est arbor in Moluccis.

Ufus. Hoc fallax lignum ad primum aspectum, uti dictum est, videtur durabilissimum, quum adeo solidum & grave sit, sed cum admiratione experimur, tam cito corrumpi, intra paucos enim menses costos generat, cujus causa sine dubio est copiosus liquor. Ternatense autem videtur fœcioris & solidioris esse substantiæ, aliquando enim ibi adhibentur ad postes vetusti arborum harum trunci. Fructuum ossicula a quibusdam ad utrosque apices poliuntur ac perforantur, ex quibus amuleta formantur, quæ Amboinensium mulierculæ brachiis circumligant, Corallii naturalibus vel aureis interpositis, eleganter enim poliri possunt instar Ganitri, quæque, si perforantur, non facile franguntur, unde & confido, si hæc incolis veteris Indiæ essent nota, hosce gestaturos illa in amuletis æque ac ista, quæ ex Ganitro formantur.

Siccum

De Baleysers eeten de vruchten, doch meest uyt plaaisier. 't Hout is durabel in den bouw, maar om dat het zo swaar is, en verre te baalen, dient het voor de gemeene man niet, maar baare Koningen laten het met meenigte van volk uyt 't gebergte slepen, en gebruyken het tot stylen van haare buyzen.

Het Catulampa op Baley groeyende, verschild wat van de Amboinsche wilde Tay Gigi, want het Baleysche heeft een grooter en zagter blad, de vruchten zoeter en aangenamer van smaak, en word meer geplant.

De hondert en tweede Plaat

Vertoont een Tak van de langwerpige Ganiter-boom, met zyn vruchten beladen.

XVIII. HOOFDSTUK.

Pagamatta-Boom.

Dit werd een dikken, dog geen bogen stam, in 't gemeen hooger dan een Limoen-boom, met een effe, ligte graauwe schorsse. De bladeren staan zonder order, en gelyken die van Daun Candal, geensints getant, maar met effen randen, doch 't jonge blad is wyd getand, wiens boeken metter tyd uytgroeyen, 4. duymen lang, 2. en 3. vingers breed, glad, met weinige ribben, waar van 3. agter by de steel te zamen stooten, gelyk in 't voornoemde blad.

Het bloeyzel zyn moschagtige bloempjes, aan korte trosjes wassende, waar uyt werden besen, in de grootte van *Hayst wieren*, dog ronder, met weinige vleesch bekleed, 't welk meest groen blyft, en baast afrot, als ze op de aarde vallen, daar onder leyd een zeer harde steen, in de grootte van een pistool-kogel, en minder, rondom met gaatjes en wratten bezet, gelyk de Ganiters, en van buyten ziet men 4. uytbuylende aderen, de korts langs beenen, als in 4. verdeelende, doch men kan ze maar in 2. deelen openen.

Voor hebbenze een korte harde spitze, met een andere kleinder ofte een uytwasje, van verre zyn ze uit den graauwen vaal, zo diep niet gegraveert als de Ganiters, en laten zig eenigsints glad polysten. Binnen hebbenze een wit beestje, van smaak als Catappan. Het bloeyzel valt meest af, zo dat 'er hier en daar aan de trosjes een vrucht blyft hangen.

Het versche hout is bleek-geel, als dat van Bux-bomen, dicht, swaar, zappig, en slymerig, en men zoude zeggen, dat het een durabel hout was, maar 't bedriegt, als hier na gezeld zal worden, daar en tegen is de schorsse des stams droog, en bryzelig.

Naam. In 't Latyn *Lignum momentaneum*. Op Maleys en Amboinsch *Pegamatta*, 't welk zommige uytleggen *Pegang Matta*, dat is een ogenblik, of zo lang men de ogen mogte op en toedoen, om dat het zo ligt vergaat. Op Ternaats *Sal*.

Plaats. Het wast over al in 't Amboinsche bosch, ook langs de Zeeant. Op Leytimor is 't weinige, maar overvloedig in de Moluccos.

Gebruik. Dit bedriegelyke hout schynd (als gezegt) in 't eerste aanzien zeer durabel, om dat 't zo digt en swaar is, maar met verwondering werd men gewaar, dat het zeer ligt vergaat; want in weinige maanden komt 'er den woem in, waar van buyten twyffel het overvloedige zap de oorzaak is. Het Ternataansche echter schynd van droger en vaster natuur te zyn, want 't werd zomtyds aldaar tot stylen gebruykt, als 't van oude stammen is. De korts werden by zommige aan beyde de eynden geslepen, en een gat doorgeboord, en aan snoeren gereegen, die zommige Amboinsche Vrouwen aan de armen dragen, met goude of andere Coralen gemengt, en laten zig zo glad polysten als Ganiters, die in 't boren ligt breken, dies ik vertrouwde, zo ze de Inwoonders van oud Indien wierden bekend gemaakt, dat zy dezelve zo lief zouden dragen aan snoeren gereegen, als de Ganiters.

Het

Siccum lignum foco optime conducit, lentum enim fovet ignem, albosque exhibet cineres, si vero in silvis computruerit, ingratum & acidulum fundit odorem instar vetustæ *Sagumantæ*, tum quoque ex hoc ligno æque ac ex Sagu-medulla crassi pinguesque generantur cossi, qui in *Scarabæos lucanos nigros* & ingentes degenerant, atque ad alias advolant arbores, ut cibum quærant, præsertim ad *Sagerum*, ubi in *Gorugons* seu infundibulis inveniuntur, in quibus potus exstillans excipitur, ita ut hæc arbor genitrix omnium *Scarabæorum nigrorum* habeatur.

Tabula Centesima Tertia

Ramum exhibet arboris, cujus lignum momentaneum est, & ab incolis hinc *Caju Pegamatta* vocatur.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Arbor rediviva. Eyparebu.

IN cunctis Indiæ locis circa æquatorum sitis omnes arbores plerumque semper virentes sunt, ac proinde rarissimum est arborem invenire, quæ ex parte vel omnino cuncta sua dimittit folia, in præcedentibus autem libris quasdam descripsimus, quæ partim illa deponerant, nullas vero, quæ ita ex toto ista amittunt, ac vicissim illis penitus orbæ sunt quam hæc, quam nunc describemus.

Mediocris est arbor, ejusque folia vulgaris sunt formæ, & irregularia quatuor, & quinque pollices longa, binos lata, paucis ac subtilibus costis pertexta, atque prope ortum ad petiolum geniculata sunt, instar foliorum *Canarii*. Fructus racemosi sunt, sed pauci simul dependent forma ac magnitudine ovorum *Lacertæ* seu cordium avicularum, primo cærulei, dein nigricantes, & uti maturi *Canarii*, punctulis quibusdam obscuris & albis notati. Sub pauca insipida exteriori carne oblongum reconditur ossiculum, formam gerens minoris *Canarii*, magnitudinem vero *Olivæ* ossiculi vel paulo minus, quod hexagonum est, quorum tres anguli magis protuberant, atque nucleum potissimum trigonum formant, in acutum durumque desinens apicem, qui in toto quoque fructu erigitur, angulorum porro interstitia rugosa & foraminulis excavata sunt, ac si granulosa & elaborata, vel a vermibus exesa essent, uti in *Canario decumano* id observatur, in tota autem arbore nulla pars reperitur, quæ *Canarium* spirat vel sapit, totaque nux in tres partes divisibilis est, in qua oblongus, siccus, & durus reconditur nucleus, in apicem quoque desinens, cui appendix quasi alterius nucleï additur, ossicula quædam maximè trigona sunt, quædam hexagona ac breviora. Lignum satis grave est, solidum, & tignis quodammodo utile.

Anni tempus. Fructus in Orientalibus observantur mensibus.

Nomen. Latine *Arbor rediviva*. Malaiensibus ignota est. Amboinice in *Leytimora* vocatur *Typarebu* & *Tette Palebu*, h. e. lignum vegetum & coma viridis, non quum ejus lignum sit durabile, sed quia aliquando videtur mortua, ac mox reviviscit, novam emittens frondem, omni enim anno sub finem pluviolorum mensium hæc arbor cuncta sua dimittit folia, ita ut mortua videatur, quod in hisce terris rarissimum præbet spectaculum, quum homines non adfuerint arbores videre foliis destitutas, ac viventes, post mensis vero spatium novam regerminat frondem.

Locus. In Amboina raro occurrit, atque una tantum alteraque solitaria tam circa litus crescit, quam in montibus. In Celebe etiam erit nota, quum Macassares ejus quandam habeant notitiam.

Uusus. Amboinenses dicunt hanc arborem optima præbere fulcra domibus, ipsarumque pavementis, atque æque durabile esse ejus lignum isto *Macili*, cujus species quoque haberi posset, alii contra testantur, circa solum non esse durabile ejus lignum, ac proinde illud adhibent ad superiores ædium partes. Cæteræ hujus arboris partes, uti fructus, & folia, nullum hucusque, quantum novi, obtinuerunt usum, excepto quod ejus nucs a quibusdam adserventur ob elegantem ipsarum formam.

Tom. III.

Het droge hout is goed om te branden, het houdt een langzaam vuur, en geeft witte asch, maar als 't in 't Bosch verrot, zo geeft het een onliefslyken gooren reuk, als oude *Sagumanta*, zo groeyen uit dit hout, zo wel als uit *Sagumerg*, dikke vette wormen of rupzen, waar uit groote zwarte *Torren* werden, dewelke na andere bomen vliegen, om daar baar kost te zoeken, inzonderheid na de *Zagueers-bomen*, daar menze in de *Gorugongs* vind, waar in men den drank tyffert, zo dat dezen boom voor de moeder van alle zwarte *Torren* gehouden word.

De Hondert en derde Plaat

Vertoont een Tak van een Boom, wiens hout kort van duur is, en by de Inlanders *Caju Pegamatta* genaamt werd.

XIX. HOOFDSTUK.

Eyparebu-Boom.

IN alle de Indische landen, die omtrent den Æquator leggen, dragen de bomen doorgaans gedurig groen lof, en is dierbalven zeer raar, als men der eene vind, die ten deele of teenemaal zyne bladeren afwerpt, wy hebben in de voorgaande boeken wel eenige beschreven, dieze ten deele afwerpen, maar gene, die zo volkomenlyk 't zelve doen, en met beurten zo kaal staan, als dezen, die wy nu beschryven zullen.

Het is een middelbare boom, de bladeren zyn van gemeen fatsoen, staan zonder order, vier en vyf duimen lank, twee dito breed, met weinige en subtile ribben, by baar oorspronk aan den steel een kuiltje hebbende, gelyk de *Canary-bladeren*. De vruchten hangen aan trosjes, weinige by malkanderen, in de gedaante, en grootte als *Hagedisse-Eyeren*, of *Vogel-bertjes*, eerst ligt-blaauw, daar na zwart-blaauw, als rype *Canaris*, met eenige donkere puntjes van buiten bezet. Onder 't buitenste weinig en onsmakelyk vleesch, leid een langwerpige korf of steen, in de gedaante van een kleene *Canarie*, en grootte van een *Olyf-steen*, of wat kleender, in ses kanten verdeeld, waar van de drie meer uitsteken, en de korf meest driekant maken, voor met een kort hard spitsje, 't welk ook aan de gebeele vrucht uitsteekt, voorts zyn de spatien tusschen de kanten rimpelig, en vol kuytjes, als ofze uit-gegraveert, of van de wormen uit-gegeten waren, gelyk men ziet aan 't *Canarium decumanum*, hoe wel aan den gebeelen boom niets is, dat na *Canaries* riekt, of smaakt, en 't gebeele nootken kan men in drien verdeelen, binnen leid een langwerpig, droog, en hard heeftken, mede met een spitsje voor uit, en waar by nog iets hangt, als een tweede korf, zommige korls zyn merkelyker driekant, zommige seskant, en ook wat korter. 't Hout is matig zwaar, ligt, en eenigzints tot timmeren bequaam.

Saysoen. De vruchten vind men in de Ooster-Mousson.

Naam. In 't Latyn *Arbor rediviva*, by de Maleyers is by onbekend. Op Amboins op *Leytimor* *Typarehu* en *Tette Palehu*, dat is levend hout, en levendige kruyn, niet om dat by een durabel hout heeft, maar om dat by zomtyds dood schynende, kort daar na weder jonk loof gewint, want alle jaren in 't einde van de regen-Mousson, werpt dezen boom alle zyne bladeren af, zo dat by als verdord staat, het welk in deze landen een raar spectacul is, alzo men niet gewend is bomen zonder bladeren te zien, die nog levendig zyn, en een maand daar na gewint by wederom groen loof.

Plaats. Hy is in Amboina weinige te vinden, wassen de bier en daar een, zo wel omtrent de strand, als in 't gebergte, by moet op Celebes ook zyn, want de Macassares bebbender eenige kennisse aan.

Gebruik. De Amboinexen zeggen, dat men goede onderleggers daar van maken kan, onder-foldingen, en vloeren in de buyzen, daar zy zo durabel zal zyn, als *Makilan*, en voor wiens mede-zoorte men hem houden mag, andere daar en tegen zeggen, dat by omtrent de grond niet durabel zy, gebruiken hem dierbalven aan de bovenste deelen van de huizen. De andere deelen, als vruchten en bladeren, hebben tot nog toe (zo veel my bekend is) geen gebruik, behalven dat de nootkens zomtyds bequaam worden, wegens bare mooye gedaante.

X 2

Dit

In

In Rumphii Appendice hæc adduntur.

Ayparehu rami in plurimas rachides breves dividuntur, ac tres quatuorque rami uno ex ortu progerminant. Folia solitaria, sed arcte sibi juncta, sunt, tres quatuorve pollices longa, binos lata digitos, ad oras obscure dentata, nervus magnus non directe per medium transit, unde una folii pars latior est altera, binæ quoque laterales costæ inferius concurrunt, quæ cum aliis oblique admodum decurrunt. Ex superiorum foliorum alis solitarius progerminat petiolus, ultra digitum longus, ex quo flores excrescunt, ubi foliolum erumpit. Flosculi sunt pusilli, caliculo insidentes pentapetalo viridi, in quo quinque alia obfusa alba locantur, cum plurimis brevibus & albis staminibus ejus cavitatem replentibus. Fructus in textu describuntur, qui decembri observantur.

Tabula Centesima Quarta

Ramum exhibet Arboris redivivæ *Ayparehu* dictæ.

CAPUT VIGESIMUM.

Fructus Bobæ. Caju Boba.

Arbor hæc magna gerit folia vulgaris formæ, quæ solitaria locantur & irregularia, fatisque ingentia sunt, novem nempe & decem pollices longa, quatuor & quinque lata, integra, brevibusque insidentia petiolis, in longum apicem terminantia, quorum costæ ample distant sine ulla proportionem. Fructus *Myrobalanos Chebulos* referunt, sed non ita angulosi sunt, inferius angustati instar junioris fere *Jambosæ*; ipsorum caro exterior obscure viridis est seu nigricans, arenosa, & fragilis, sub qua tenue reconditur putamen, uti in nuce avellana, in qua nucleus invenitur aquosus, fatuus, & ingrati saporis cum levi amaritie; Arboris lignum inutile est.

Nomen. Latine *Fructus Bobæ*. Malaice *Caju Boba*, juxta Amboinenses *Aybola Lamahu*, h. e. lignum *Guajacum* a subsequenti usu.

Locus. Raro occurrit, ac potissimum in Leytimora, unde & nostræ nationi non multum innouit.

Ufus. Amboinenses hanc arborem *Guajacanam* vocant, quum ejus nucleos clavis pedum inliniunt, qui plerumque vestigia sunt Amboinensium variolarum, ut illos enecent & exsiccent, pedem vero per horam supra ignem torrere debent, donec linimentum sit siccum & penetratum.

Tabula Centesima Quinta

Ramum exhibet arboris, quæ *Caju Boba* vocatur.

Dit werd 'er in het Byvoegzel van Rumphius bygedaan.

De takken van *Ayparehu* zyn vol korte ryskens, ook staan drie a vier takken uit een oorspronk. De bladeren staan enkeld, dog digt agter malkander, drie en vier duimen lang, twee vingers breed, aan de kanten donker getant, de groote senuwe gaat niet regt door de midden, waar door de eene helft van 't blad breeder is dan de andere, ook stooten nog twee zyden ribben agter by malkander, dewelke nevens nog andere zeer schuyns loopen. Uit den schoot van de voorste bladeren komt een enkele steel, ruim een vinger lang, daar aan het bloeizel zit, met een kleen blaadje agter aan. Dit zyn kleene bloempjes, staande in een kelkje van vyf groene blaadjes gemaakt, en daar in vyf andere vuil-witte, voorts digt uitgevult met korte en witte draatsjes. De vruchten zyn in de text beschreven, men ziet die in December.

De Hondert en vierde Plaat

Vertoont een Tak van de herlevende Boom *Ayparehu* genaamt.

XX. HOOFDSTUK.

Bobe-Vrucht.

Dezen boom heeft groote bladeren, anders van gemeen fatsoen, zy staan enkeld, zonder order, en zyn rykelyk groot, te weten, negen en tien duimen lang, vier en vyf dito breed, met effene randen, korte stelen, en een lang spitsje voor aan, de ribben staan wyd van malkander, en zonder proportie. De vruchten zyn, als *Myrobolani Chebuli*, dog zo boekig niet, en met een smalle bals, bykans als een jonge *Jamboes*, het buitenste vleesch is donker-groen, of zwartachtig, zandig, en bryzelig, daar onder een dunne schaal, als een *Hazel-noot*, en daar binnen een witte waterachtige korf, luf, of onaangenaam van smaak, met een kleene bitterheid; het hout is ondeugend.

Naam. In 't Latyn *Fructus Bobæ*. In 't Maleys *Caju Boba*, na 't Amboinse *Aybola Lamahu*, dat is, *Pokhout*, van 't volgende gebruik.

Plaats. Hy word weinig gevonden, meest op Leytimor, en is dierhalven de onze nog niet wel bekend.

Gebruik. De Amboinezen noemen hem, als gezegt, *Pokhout*, om datze de binnenste korts op de krabben der voeten smeren, dewelke gemeenlyk zyn een restantje van de Amboinse pokken, om dezelve te doden, en op te drogen, maar zy moeten dan den voet over een vuur braden, tot dat het opgesmeerde droog werd.

De Hondert en vyfde Plaat

Vertoont een Tak van de Boom *Caju Boba* genaamt.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

XXI. HOOFDSTUK.

*Arbor Spiculorum. Caju Caloway.**Caloways-Boom.*

Caloway duplex est, latifolia & angustifolia, quæ iterum duplex est. Latifolia est arbor medio-cris, ramos gerens utcunque rectos, firmos, & virides, quorum folia superiora plerumque sunt inordinata, inferiora vero bina & terna simul in una rami parte; Folia hæc sunt longa & angusta, majora illis Canarii, firma, ab utraque parte acuminata, decem & undecim pollices longa, tres ac tres cum dimidio lata, pallide virentia, paucisque tenuibus & nigricantibus costis pertexta. Truncus haud multo crassior est illo Calappi.

Ejus lignum pallide flavescit, & siccum albicat, quibusdam in locis nigricantibus venis distinctum, seu filamentis variegatum, quæ circa cor adeo concurrunt, ut *Novella nigra* simile sit lignum, estque porro satis grave & durum, quales & reliquæ hujus arboris partes.

Angustifoliæ speciei alia varietas observatur, quæ multo breviora gerit folia, quam præcedens, sed quæ paulo latiora sunt. Alia insuper species, quæ latifoliæ magis adcredit, folia gerit decem & duodecim pollices longa, tres quatuorque lata, horum vero costæ sunt frequentiores ac parallelæ, inferior ipsorum pars ex cæruleo virefcit, uti *Palala* secundæ & tertiæ, quorum saporem hujus arboris folia quoque habent. Hujus lignum magis albet & mollius est quam præcedentis, sine nigris maculis, nihilominus tamen durabile ad testâ.

Tertia ac propriè angustifolia species folia gerit tredecim ac quatuordecim pollices longa, tres quatuorque lata, inferius glauca, paucis obliquis costis donata, suntque firma, in junioribus ramis sunt alternata, & in orbem simul locata, inferius nempe quinque ac sex, superius octo in circulo quasi disposita, quæque flaccida sunt & deorsum dependent, interstitia nodorum pedem circiter longa sunt, viridique cortice obdusta, in longis ramis superiores isti circuli in quinque firmos ramulos dividuntur, quorum quatuor in orbem ponuntur, ac quintus incurvus eminet, ex octo, novem, & decem foliis formati, eodem modo positis, quæ decem ac undecim pollices longa sunt, binos lata, omnia per flacciditatem dependentia, ac tali modo penicillum Partisani referunt, ubi vero hi quinque ramuli exoriuntur, circulus est ex decem vel undecim foliis compositus, quæ non dependent, sed oblique eriguntur, atque post sesquipedale interstitium alius exoritur circulus, ex octo novemque foliis forinatus, quæ simul longissima & firmissima sunt, atque transversaliter instar radiorum stellæ emittuntur.

Hujus speciei truncus angulosus & fulcatus est instar illius *Lansii*. Lignum vero durum, grave, plurimisque nigris maculis variegatum, quam in ulla antecedente specie, circa cor obscure cinereum est, instar *Novellæ nigra*, videturque siccum esse, sed subtili imprægnatum est pinguedine, unde & flammam facile concipit, claramque excitat, odorem vero fundit instar piscis saliti & tosti.

Per ingentem siccitatem tam raro fructus producit, ut nunquam illos viderim, licet varios ejus truncos excidi jufferim, nec incolæ mihi istos notare poterant.

Nomen. Latine *Arbor spiculorum*, ac prima species *latifolia*, secunda & tertia species *angustifolia* & *æruginea*, ac peculiariter quoque tertia *stellata*. Malaice *Caju* & *Danu Caloway* a subsequenti ejus usu, ac sic quoque Amboinice *Manu Caloway* seu *Oebat Caloway*, h. e. *pharmacum contra arundinacea jacula*. In Hitoea *Aylanu Selu*, ex similitudine foliorum piscis *Geep*, alii Hitoeses hanc vocant *Haul Amuret*. Ternatice *Gabi Gabi*, h. e. *Pangil*, seu nutu clamare.

Locus. Hæc arbor raro occurrit, ac tantum in ventosis monticulis.

Usus. Lignum aptum est ædificiis ac potissimum ipsarum tectis, quum graves ex ipso postes formari nequeant. Tenera ejus folia masticata, vulneribusque inposita, ex telis jaculatoriis, *Caloway* dictis, contra-

Caloways-boom is tweederlei, breedbladige en smalbladige, die weder tweederlei is. De breedbladige is een middelbare boom, met veel regte, styve, en groene takken, waar aan de voorste bladeren meest zonder order staan; maar de agterste twee en drie bymalkander, en dat aan de eene zyde van den tak, de bladeren zyn lank en smal, grooter dan die van de Canari-boom, styf, agter en voren toegespitst, tien en elf duymen lank, drie en drie en een half breed, doots-groen, met weinige subtile en swartachtige ribben. De stam werd niet veel dikker, dan een Calappus-boom.

Het hout is bleek-geel, en besterft witachtig, hier en daar met zwartachtige aderen, ofte draadjes gespikkeld, en omtrent het hart zo aigt vy malkanuer, dat 't de *Novella nigra* gelykt, voorts redelyk zwaar en hard, dog droog, gelyk alle deelen des booms zyn.

Het smalbladige heeft eenige verandering, want eene zoorte heeft wel korter bladeren, dan de voorgaande, maar die wat breder zyn. Een andere zoorte, die meer met 't breedbladige over-een-komt, heeft bladeren mede tien a twaalf duymen lank, drie en vier breed, maar de ribben zyn meerder, en lopen parallel, de onderste zyde is blaauw-groen, gelyk aan de *Palala* de tweede en derde, welkers smaak deze bladeren ook eenigzints hebben. Het hout is wat witter en weker, dan 't voorige, zonder de zwarte stippeltjes, niet te min durabel in 't dakwerk.

De derde en eigentlyk smalbladige, heeft bladeren dertien a veertien duymen lank, drie en vier breed, van onderen regt-blaauw of Spaans-groen, met weinige schuinze ribben, en styf, aan de jonge takken staanze met beurtten, en in kringen van malkander, te weten, agter vyf en set, voor acht in een kring, maar de voorste zyn slap, en hangen nederwaarts, de plaatsen tusschen de kringen zyn omtrent een voet lang, en met een groene schorsse bedekt, aan de lange takken verdeelen baar de bovenste kringen in vyf styve ryskens, waar van de vier om de middelste staan. en dragen boven een kroon van acht, negen, en tien bladeren in voorschreve situatie, tien en elf duymen lank, twee dito breed, alle wegens baare slappigheid afhangende, en zo een quast van een Partisaan vertonende; daar deze vyf takjes t'zamen stoten, staat een kring van tien of elf bladeren, niet hangende, maar schuyns over eynd, en na een spatie van anderhalf voet, een andere kring van acht en negen bladeren, de langste en styfste van allen, en regt over-dwers, als de stralen van een Ster.

De stam van deze zoorte is wat hoekig, en gevoort, als die van de *Lanze-boom*; het hout mede hart, swaar, en met meerder swarte spikkeltjes dan alle de voorgaande, omtrent het hart donker-graauw, gelyk de *Novella nigra*; 't schynt droog, maar heeft een subtile vettigheid, daarom het vuur ligt ontfangende, en helder brandende, doch riekt als gebrande zoute visch.

Het draagt zo zelden vruchten wegens zyne groote droogte, dat ik ze tot noch toe niet gezien heb; hoewel ik verscheide stammen heb laten omkappen, en de Inlanders wistenze ny ook niet te beduyden.

Naam. In 't Latyn *Arbor spiculorum*, de eerste zoorte *latifolia*, de tweede en derde *angustifolia* & *æruginea*, en in 't byzonder de derde *stellata*. Op Maleys *Caju* en *Danu Caloway*, van 't volgende gebruyk, en zo in 't Amboinsch *Manu Caloway* of *Oebat Caloway*, dat is *Pharmacum contra aundinacea jacula*. Op Hitoea *Aylanu Selu*, van de gelykenisse der bladeren na den *Visch Geep*; andere Hitoezen noemen hem *Haul Amuret*. Op Ternats *Gabi Gabi*, dat is *Pangil*, of roepen met een wenk.

Plaats. Dezen boom word mede weinig gevonden, en dat alleen op luchtige bergkens.

Gebruik. Het hout is bequaam tot den huysbouw, meest tot 't dakwerk, want men kan geen swaare stylen daar van hebben. De jonge bladeren geknouwt, en op de wonden gelegd, die van *Werp-pylen Caloway* gemaakt zyn,

Sta, ramenta & fragmenta extrahunt, quæ ex ipsis inhærent vulneribus; Caloway enim longa sunt tela ex acuta arundine aliove ligno confecta, quæ ex manu vibrantur, Ceramensi populo vulgarissima, quæ noxia admodum sunt instrumenta vulnerantia, atque ad ossa penetrantia in ramenta facile diffiliunt, vel ipsis tam firmiter inhærent, ita ut evelli nequeant, quin disrumpantur. Piscis Gepe hanc quoque malignam habet naturam, quod homines pusillis navigiis insidentes vulneret in pedibus vel brachiis eodem modo ac Caloway, a quibus utrisque hæc arbor suum fortita fuit nomen, ac folia formam. Alii masticata vel contrita folia anthracibus inponunt, ut magis intumescant, & disrumpantur. Ejus lignum foco etiam conducit.

Tabula Centesima Sexta

Râmum exhibet *Arboris spiculatorum*, quæ *Caju Caloway* incolis dicitur.

zyn, trekt de splinters en stukken uyt, die van dezelve in de wonde zyn steken blyven, want Caloway zyn lange pylen van scherp riet, of ander hout gemaakt, die men uyt de hand schiet, by de Ceramse Volkeren zeer gemeen, een snood geweer 't welk in 't quetzen op het been stotende, ligt splintert, of in 't been zodanig steken blyft, dat men 't zonder stukken niet uyttrekken kan. De Visc Gepe is mede van die booze natuure, dat by de luyden in kleene prauwen zittende, dikwils in een arm of been schiet, als een Caloway, van welke beyde dezen boom zynen naam, en de bladeren baare gedaante hebben. Andere leggen de geknouwde of gewrevene bladeren op de bloed-
fweren, die ze sterkelyk optrekken, en tot 't breken brengen. Zyn hout kan men tot brandhout gebruyken.

De hondert en zesde Plaat

Vertoont een Tak van de Splinter-boom, die *Caju Caloway* by de Inlanders genaamt wert.

CAPUT VIGESIM. SECUNDUM.

Clompanus major. Clompan.

HÆc arbor *Eriophoro* quam simillima est, ejus autem rami non ita ordinati sunt, nec truncus spinis obsessus est, nec cortex ita albicat quam *Eriophori*, cæterum ejusdem altitudinis & crassitie. Folia plerumque in ramorum summo progernant longis in petiolis, qui ad finem incurvantur, atque inordinati sunt. Septem autem folia petiolo simul infident, plerumque in orbem, *Eriophori* foliis simillima, sed majora, & superius latissima, ac subito in apicem desinentia, horum medium novem pollices longum est, tres cum dimidio latum, reliquaque tria lateralia pollice breviora sunt, firmiora, & crassiora illis *Eriophori*, inferne viridia, superne pallidiora.

Flores concavum referunt caliculum, ex quatuor vel quinque petalis formati obliquis, & retrorsum flexis, fere instar *Papajæ* floris, in medio autem pistillum erigitur, ex albo flavescens ac viscosum, quod ad basin obscure rubet, odoris ingrati.

Fructus bursam refert uno latere rectam, altero incurvam, instar crescentis lunæ, incurvum gerens apicem instar harpaginis, externe primo viridis, dein croceus, ac demum nigricans, ex brevi crassoque petiolo dependens, quique maturus ad rotundam defiscit partem. Putamen exterius durum est, femidigitum crassum, interne ex incarnato colore eleganter rubet, in multas cellulas divisum, in quibus officula locata sunt rubra pellicula obducta, atque sub hac tenuis ac nigra gluma. Officula hæc sicca inposita sunt medullæ, multis fibrillis pertextæ instar *Tamarindi* fructuum. Quodvis officulum *Fabæ* magnitudinem habet, oblongo-rotundum, externe nigerrimum, non autem splendens, interne albicat, estque durum, ac pinguisimum, ita ut oleum ex illo exprimi possit.

Si cortex incidatur, album exstillat lac, quod statim inspissatur instar calcis, sed paucissimum, & in petiolis non observatur: Vulgare arborum lignum est album, molle, & fragile, si vero arbor sit vetusta, cor gerit flavum & duriusculum, per longitudinem striatum instar ligni *Ciati*, ex quo *Bandaneses* & *Ceramenses* afferes fecant, ad cistas & scriniaria opera, lignum hoc, licet sit leve, in aqua fundum petit, quum sit fungosum, & aquam inbibat.

In *Macassarâ* hæc arbor in tantam non excrescit altitudinem quam *Amboinensis*, sed magis extensa est, & crassior gerit truncum, si floreat, tetrum spirat odorem, qui per ventum ad longam percipitur distantiam. Lignum ibi quoque flavescit, ac quodammodo rufescit, & per longitudinem striatum est, quod ad crassos adhibetur afferes, ex quibus *Æthiopes* sepulchra & minora formant navigia.

Nomen. Latine *Clompanus major*. Malaice *Clompan*. *Macassarice* *Calompon*. *Bandanice* *Fougul*, quidam hanc vocant *Eriophorum silvestrem*, contra *Ternatenses silvestrem Maroccam*, quum subsequenter *Clompanum* minorem domesticam putent esse.

Locus.

XXII. HOOFDSTUK.

De groote Clompan-Boom, ofte de wilde Capox-Boom.

DEze boom is den *Capox*-boom zeer gelyk, doch de takken wassen juist in zulken order niet, ook heeft den stam geene doornen, en de schors is zo wit niet als aan den *Capox*-boom, woorts van dezelfde dikte en hoogte. De bladeren hangen meest aan 't voorste der takken, op lange steelen, dewelke aan 't eynde krommen, en zonder order staan, 7. bladeren teffens op eenen steel, meest in een kring, de *Capox*-bladeren gelyk, maar grooter, na voren wat breed, en schielik in een spits eyndigende, het middelste is 5. duymen lang, 3. dito breed, de andere 3. te weersyden telkens een duym korter, styver, en dikker, als de *Capox*-bladeren, binnen zynze wat groen, van buyten wat bleeker.

De bloemen zyn als een bol keltje, van 4. a 5. blaadjes gemaakt, scheef, en agterwaarts gebogen, schier als de bloemen van *Papaja*, in de midden met een hoornje, van verwe wit-geel, en als besmeerd, op de grond donker-rood, van reuk wyl.

De vrucht is als een beurs, doch de eene zyde is regt, en de andere krom als een wassende Maan, met een kromme spits voor op, als een baak, van buyten eerst groen, daar na hoog-geel, en ten laatsten swartachtig, aan een korte dikke steel hangende, ryp zynde, aan de ronde zyde open blyvende. De buytenste bolster is hart, en wel een halve vinger dik, binnen is ze schoon incarnaat-rood, in veele Cellen verdeeld, daar inne korts leggen met een rood vlies bekleed, en daar onder een swarte dunne schaal. Deze korts leggen in een droog merg, met veele vezelingen doortrokken, gelyk de vruchten van *Tamarinde*. Ieder korts is in de grootte van een boon, langwerpig-rond, van buyten pikwart, doch niet glimmende, 't binnenste is wit, hardachtig, doch zeer vet, zo dat men oly daar uyt persen kan.

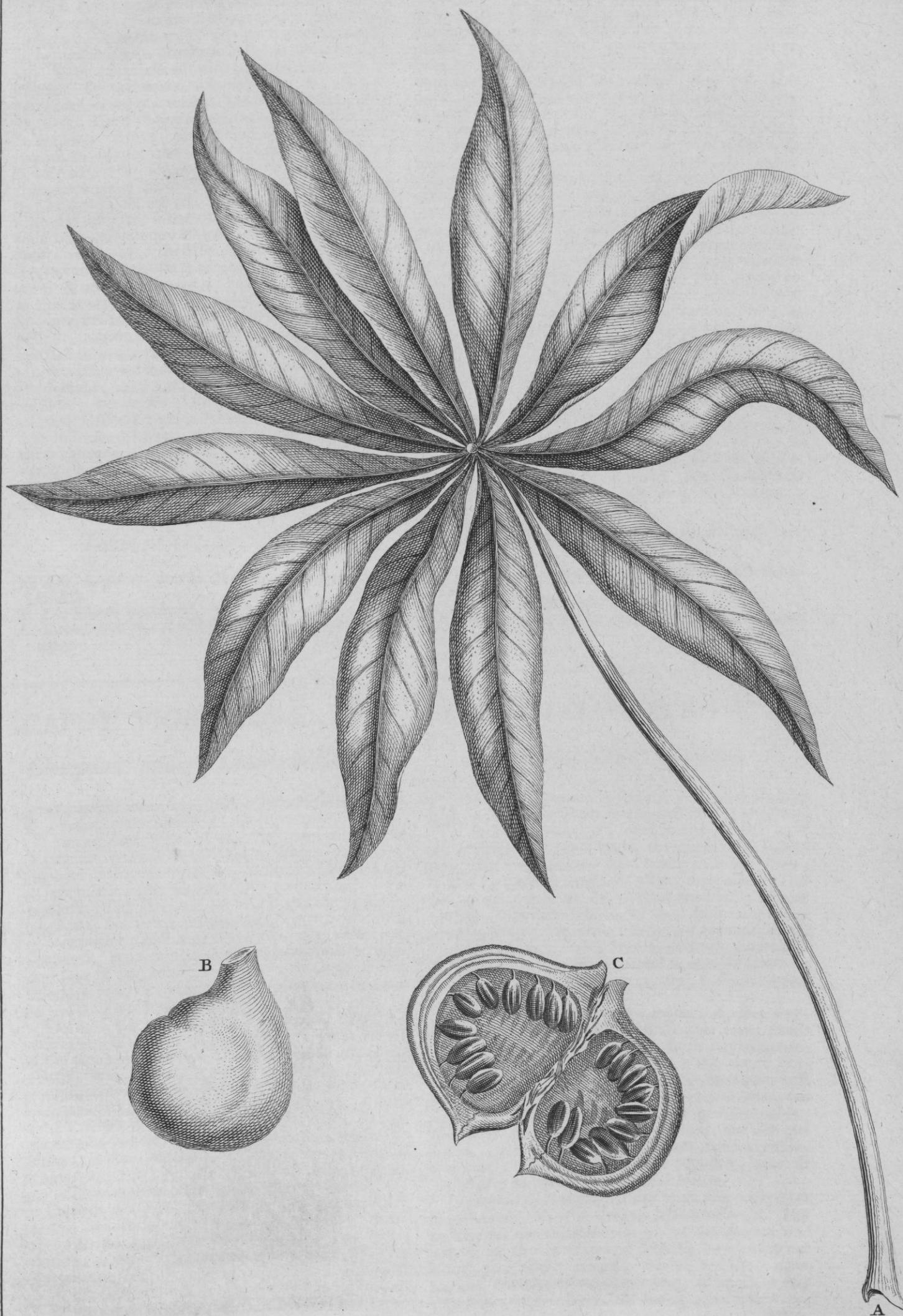
Als men in de schors kapt, komt een witte melk voor den dag, doch word terstond droog, als kalk, maar zeer weinig, en is aan de steelen niet te zien; 't hout van de gemeene bomen is wit, week, en breekzaam, maar als den boom oud word, krygt hy binnen een geel en hardachtig hout, in de lengte gestreept als *Kiaten*-hout, waar van de *Bandanzen* en *Ceramers* planken zagen, tot *Kistjes*, en voor de *Schrynwerkers* bequaam; dit versche hout al is 't ligt, zinkt evenwel in 't water, om dat het voos is, en 't water inzuygt.

Op *Macasser* werd deze boom zo hoog niet als de *Amboinsche*, maar meer uytgebreyd, en dik van stam, als hy bloeyd, geeft hy een wylten reuk van zig, die de wind verre voerd; 't hout is aldaar ook geelachtig, na den rofsen trekkende, in de lengte geaderd of gestreept, gebruykelyk tot dikke planken, waar van de *Mooren* bare graven maken, als mede prauwen.

Naam. In 't Latyn *Clompanus major*. Op *Maleyt*: *Clompan*. *Macassars* *Calompon*. *Bandanese* *Fougul*, sommige noemen hem wilde *Capok*-boom, daar en tegen de *Ternatanen* wilde *Marocca*, om datze de volgende kleene *Clompan* voor de tamme houden.

Plaats.

Locus. Raro in Amboina occurrit, quæque ibi invenitur, flores potissimum profert, rarosque fructus, majori copia reperitur in parva Cerama circa Erangam, ac copiosior in Banda, Cerama orientali, & Macassara.

Usus. Ejus fructus potissimum in usu sunt, quorum tosta putamina cinerem præbent ad pigmentum Cassomba, qui alioquin ex Durionum corticibus præparatur, uti in capite *Cartami Indici* id latius explicatur. Folia contusa confractis inponuntur artubus vel luxatis. Teneral autem folia contusa, & cum aqua propinata, omnem internum temperant æstum ut & febrilem. Hunc in finem multum adhibentur in Amboinensibus variolis, ubi refrigerium quam maxime requiritur. Caput hisce etiam lavari potest, uti cum illis Eriophori sit, sed non ita viscosa sunt, magisque refrigerant quam depurant. Ex pinguibus ejus officulis oleum, uti dictum est, exprimi potest, sique bacello sint adligata, instar candelæ ardent. Amboinenses arbores plerumque album producant lignum, Bandenses vero & Macassarenses, si sint crassissimæ & vetustæ, flavum ac striatum generant cor, ex quo trabes minores & asseres formantur, quæ arbores potissimum in altis & ventosis crescunt montibus, in densis enim silvis non inveniuntur. Per stipites hæ arbores propagari possunt, quarum tamen paucæ progerminant. Hæ arbores circa ædes non plantantur, quum per fortiorem facile disjiciuntur ventum, licet altæ & crassæ sint, ob fragile lignum, rami vero transplantari possunt in solo argilloso, in arenoso enim & levi non facile progerminant. Officula nigra in sartagine tosta, donec putamen ipsorum dehiscat, esui apta sunt & dulcescunt instar Nucum avellanarum, nec Cephalalgiam aut vertiginem caussant, uti a vulgo putatur. Ex iisdem officulis Javani oleum exprimunt ad Lampades usitatum.

Tabula Centesima Septima

- Ad Litt. A. folium denotat *Clompani majoris* seu *Eriophori* silvestris.
B. Ejus fructum repræsentat.
C. Eundem apertum, ut officulorum *seminarium* situs conspiciatur.

CAPUT VIGESIM. TERTIUM.

Clompanus minor. Clompan Boerong.

Clompanus minor cum majori quo ad folia parvam habet convenientiam, fructus autem quodammodo conveniunt: Arbor est plerumque recta & gracilis, præcedente humilior, sensim vero ad Eriophori crescit altitudinem. Ejus folia sunt solitaria & irregularia, cum Canarii foliis quodammodo convenientia, sed glabriora & angustiora, ad petiolum angustata, ubi verrucam quædam gerunt, ac tres nervi concurrunt, bini autem laterales non ample extenduntur, reliquæ enim costæ transversales plerumque sunt & parallelæ, inæqualis sunt longitudinis, inferiora enim sex septemve pollices longa, superiora novem & undecim, ac quatuor pollices lata.

Flores in racemis excrescunt spithamam longis, ex quibus rari & vagi dependent flosculi, ex quinque angustis petalis constantes, ex angusto collo ortum ducentes, dein sese explicantes, ac demum cito sese contrahentes in unum centrum, ubi & plures simul conjunguntur, & corymbi formam exhibent, coloris fordide albicantis, seu ex viridi & albo mixti. In fundo minium habent colorem, ubi & luteum erigitur pistillum, trigono capitulo insistens, odoris gravis, sed cito dispergentis, qui nostræ nationi hircinus habetur, Ternatensibus vero gratus & masculinus.

Capitula oblonga, antequam flores sese aperiant, viridia sunt & splendentia, acsi gummi essent obdita, plurima autem horum flosculorum pars frustra decidit, ita ut ex uno racemo tres tantum, quatuor vel quinque fructus perfecti excrecant & glomerati quasi dependeant, qui crassæ sunt siliquæ & breves, vulgarem digitum longæ, pollicem crassæ, binos trans-

Plaats. Hy wast weinig in Amboina, en die men aldaar vind, draagt meest bloemen, en weinige vruchten, meerder vind men hem op kleen Ceram, ontrent Erang, en noch meer in Banda, Oost-Ceram, en Macasser.

Gebruik. Zyn gebruyk is meest in de vruchten, welkers gebrande bolsters een afsche geeft tot 't Cassomba verwen bequaam, die men anders van de Durioen scbellen maakt, gelyk in 't Kapittel van Chartamus Indicus te lezen is. De bladeren gestoten, werden gelegd over gebroke leden, of gewrigten, die verstuylt zyn. De jonge bladeren gestoten, en met water gedronken, verkoelen alle inwendige bitte, en koortzen &c. Het wert tot dien einde veel gebruykt in de Amboinsche pokken, die groote verkoeling van noden hebben. Men kan ook 't booft daar mede wasschen, gelyk met de bladeren van Capok, doch zyn zo slymerig niet, en verkoelen meer, dan zuiveren. Uyt de vette korls kan men, als gezegt, olie persen, en aan een stokje geregen, brandenze als een kaarze. De Amboinsche bomen blyven meest wit van hout, maar in Banda en Macasser, als de bomen zeer dik en oud van stam werden, gewinnenze dat geele en gestreepte bert, waar van men balkjes en p anken kan maken, welke boomen meest op booge en lugtige plaatzen groeyen, want in 't dichte bosch vind men ze niet. Met stokken kan men hem verplanten, waar van egter weinige opkomen. Deze bomen leyd men niet geert om de buyzen, om dat ze wel boog en dik worden, maar door een sterken wind zeer ligtelyk gebroken, en omgeworpen worden, wegens 't brosse hout, doch de takken kan men weer verplanten, als 't een kleyachtige grond is, want in zandige en losse willenze niet wel opkomen. De swarte korls in een panne geroost, tot dat de scbelle daar van berst, werden bequaam tot eten, en zyn zo zoet als Hæfel-noten, zonder vreeze voor hooftpyn of duyzeling, gelyk de gemeene man geloof. Uyt dezelve korls persen de Javanen een olye, gebruykelyk tot de lampe.

De hondert en zevende Plaat

- Vertoont by Lett. A. een blad van de groote wilde *Capox Boom*.
B. Wyft aan deszelfs vrucht.
C. Dezelfde geopent, op dat de plaatzing der zaaden gezien wert.

XXIII. HOOFDSTUK.

De kleyne Clompan-Boom.

De kleyne Clompan heeft met de groote aan bladeren weinig gemeenschap, maar wel met de vruchten, het is in 't gemeen een regte en dunne boom, lager dan de voorgaande, doch metter tyd wort by een Capox-boom gelyk. De bladeren staan enkeld en zonder order, de Canary-bladeren eenigzints gelyk, doch effender, en wel zo smal, agter na den steel toe smallende, alwaar zommige een wratte hebben, en daar ook drie zenuwen te zamen stoten, doch de twee ter zyden gaan niet verre, want de resterende ribben lopen meest dwars en parallel. Zy zyn van ongelijke lengte, want de agterste zyn 6. en 5. duymen, en de voorste 9. en 11. lang, 4. duymen breed.

Het bloeyzel komt voort aan trossen, een span lang, daar aan seldzame en ydele bloempjes hangen, van 5. smalle blaadjes gemaakt, uyt een naauw balsje ontspringende, baar uytbreydende, en dan schieelyk weer te zamen sluytende in een Centrum, alwaar ze ook aan malkander vast zyn, en zo de gedaante van een kroontje uytmakende, van verwen vuyl-wit, of uyt den witten en groenen gemengt. Binnen op den grond zynze Menie-rood, met een geel draatje, op een driehoekig knopje staande, van reukswaar, doch slap, dewelke onze Natie voor bokachtig, maar de Ternatansen aangendam en mannelyk bouden.

De langwerpige knopjes, eer den bloem komt, zyn groen en glimmende, als of ze met gom bestreken waren. Het meeste deel dezer bloempjes valt af, zo dat aan een tros maar 3. 4. en 5. vruchten tot perfectie komen, en op een klomp by malkander hangen, dezelve zyn korte dikke bouwten, een middelbaare vinger lang, en een duym dik, twee dwars-vingers breed, een weinig achterwaarts gebogen.

versales digitos latæ, ac parum retrorsum flexæ ad apicem, ita ut una seu suprema pars dorsum gerat rectum, altera pars inferior seu venter rotundior est, ac hilo notatus, ubi & maturi sponte dehiscunt, uti de præcedenti fuit dictum, ita ut formam renis vel semi-plenæ lunæ repræsentent, primo externe virides, dein eleganter carmesini coloris cum albo viscofoque gummi adhærente, interne incarnatum gerunt colorem seu pallide rubentem instar Rosæ, ubi & septem officula locantur, enucleatas nuces avellanas referentia, vel semina *Nymphææ Indicæ majoris*, quorum latera compressa sibi ita adcumbunt, ut angulosa videantur, suntque nigerrima, nec splendens externe, interne vero albicantia & duriuscula instar Castaneorum, quæque uno latere ad oram fissi putaminis dependent, quod elegans præbet spectaculum per officula ista nigra in rubro hoc fructu; in clauso autem fructu viscosus continetur succus, qui per exterius putamen undique exsudat, inque dictum mutatur gummi. Lignum est album, fragile, nec durable.

Anni tempus. Floret mense Julio, seu pluviosis anni temporibus. fructus autem Septembri conspiciuntur, estque una ex illis arboribus, quæ folia vicissim deijcit, quod tamen in Ternatenfi magis observatur: antequam vero tenera iterum progerminant folia, viscosa emittit capitula dein decidua.

Ternatenfis Marocca parum differt ab Amboinenfi, primo enim arbor major est quam in Amboina, uti & folia, quorum supremum & maximum quatuordecim pollices longum est, quinque latum, inferius acute desinens, ubi & tres concurrunt nervi, uti in Amboinenfi, inferiora autem folia angustis & rotundis auriculis donata sunt, quæ in Amboinenfi non observantur, brevibus porro insident utraque petiolis. Flores fructusque plurimum cum Amboinenfi conveniunt, excepto quod florum odor ibi sit gratior.

Similis satis magna arbor solebat crescere in castello Orangie in Ternata, quæ cum ejus exstrukione ibi plantata erat, & a militibus Arbor stipendiorum vocabatur, quum plerumque omni semi-anno flores produceret, tumque plurimis foliis esset orbata, quum & tempus esset, quo stipendia militibus solvebantur, quo autem esset vetustior, eo minus hoc observabat tempus & ordinem.

Nomen. Latine *Clompanus minor*, Malaice *Clompang Boerong*, ac sic Macassarice *Clompang Tsjendab*, h. e. avium Clompang, quum volucres ejus officula quam maxime expetant. Quidam hanc vocant *Clompang Kitsjil*, & *Clompang Utan*, Ternatice *Marocca*, Amboince in Hitoea *Mahuëwan*, h. e. decus montium, ob elegantem fructuum colorem, aliis *Hamile Ooa*. In Sumatra circa Jambay *Glompan Tita*.

Locus. Copiose in Moluccis crescit, in Amboina raro obcurrit, uti & in Celebe ac Sumatra, plurimum in remotis montibus, quæ enim circa ædes inveniuntur, per stipites propagatæ sunt, nec alte excrescunt, ac tarde florent.

Marocca Ternatenfis duplex est, prima vulgaris est *Fœka* seu *femina* dicta, cujus una arbor, uti dictum fuit, in Ternatenfi castello Orangie locata est, quæ nunc magnitudinem Durionis obtinet, nec foliorum prolapsum tam præcise observat. Altera *Marocca Nonau* seu *mas* raro obcurrit, magna ac rotunda gerit folia, septem octoque simul in trunci vertice posita, ejusque truncus est rectus, altus, & glaber, ac proinde multum adhibetur ad palos Parre Parren, quum altissime excrescant, nec facile pereant, de quibus vide ulterius subsequens caput *Folii Mappæ*.

Ufus. Hæc arbor fragile admodum gerit lignum ac leve, si ficcum sit, unde & quidam illud vocant *Caju Gabba Gabba*, optime tamen per stipites propagatur, unde & hortorum sepibus inservit & Siri palis, quum creditur, *Siri daun* ad illos excrescens bonum inde acquirere odorem, si trunci sint magni, asseres ex ipsis formari possunt, qui adhibentur ad constratum navium Joncken & Corre Corren dictorum, quum leves sint, clavique facile transfigi possint.

bogen, met de spitze, zo dat de eene of bovenste zyde een rugge verbeeldende, meest regt is, de ander of den buyk is ronder, en met een naat, daar ook de rype van zelfs opbersten, gelyk als van de voorgaande gezegt is, zo datze de gedaante van een Nier of halve Maan uitmaken, eerst groen, en metter tyd schoon levend scharlaken-rood van buyten, doch daar aan men gemeenlyk een witte gom ziet kleeven. De binnenste zyde is incarnaat-rood of Rooze-rood, en daar binnen vind men 7. korls gepelde Hasel-noten gelykende, of de Indische *Nymphæa Major*, meest met de zyde wat tegen malkander gedrongen, zo datze kantig schynen, mede pik-swart, en zonder glans van buyten, binnen wit en hardachtig, als de Castanje, en met 't eene eynde aan de kanten van de geborstene scharl bangende, 't welk een fraay spectacul geeft, van deze swarte korls, aan de roode vrucht, tusschen de swarte korls en de bolster, in de geslotene vrucht legt een kleverig zap, dat door de buytenste bolster over al uyt-sweet, en in de voornoemde gom verandert. Het hout is witachtig, bros, en gantsch niet durabel.

Saysoen. Zyn bloeytyd in Amboina valt in de regemaanden, of in de maand July, en zyne vruchten ziet men in September, en 't is mede een van die bomen, die zyne bladeren met beurten afwerpt, 't welk egter aande Ternataanse klaarder gemerkt werd, en eer de jonge bladeren uitkomen, gewind by kleverige knopjes, die afvallen.

De Ternataanse Marocca heeft een klein verschild van de Amboinse, want voor eerst word den boom grooter dan in Amboina, gelyk ook de bladeren, waar van 't voorste en 't grootste veertien duimen lank is, en vyf breed, agter spits toelopende, alwaar drie zenuwen 't zamen stooten, allesints gelyk de Amboinsche, maar de agterste lopen met smalle en ronde billen toe, dat men aan de Amboinsche niet en ziet, voorts beide op korte stelen. De bloemen en vruchten komen meest met het Amboinsche overeen, bebalven dat de reuk van de bloemen aldaar voor aangenamer gehouden werd.

Een diergelyken redelyken grooten boom plegt te staan in 't Casteel Orangie op Ternaten, geplant by dezelve stigting, en by de Guarnisoen-bouders goede maanden boom genaamt, om dat by gemeenlyk alle halve jaren bloeide, en als dan van de meeste bladeren berooft stond, als 't tyd was, dat men de goede maanden aan 't guarnizoen uitreikte, dog hoe ouder by wierd, hoe minder by deze ordre bield.

Naam. In 't Latyn *Clompanus minor*, op Maleys *Clompang Boerong*, en zo in het Macassaars *Clompang Tsjendab*, dat is, Vogel Clompang, om dat de Vogels zyne korls gaarne eeten. Zommige noemen hem *Clompang Kitsjil* en *Clompang Utan*, in 't Ternataans *Marocca*, in Amboina op Hitoë *Mahuëwan*, dat is, Decus montium, cieraat der bergen, wegens de fraye couleur van de vruchten, by andere *Hanile Ooa*. Op Sumatra omtrent Jamby *Glompan Tita*.

Plaats. Hy wast overvloedig in de Moluccos, in Amboina heeft men hem weinig, als mede op Celebes en Sumatra, meest in 't afgelegen gebergte, want die men omtrent de woningen van de menschen ziet, zyn aldaar met stokken geplant, en werden niet groot, bloeyen ook langzaam.

De Ternaatse Marocca is tweederley, de eerste is de gemeene *Fœka* of wyfken bygenaamt, waar van, als gezegt, een op Ternaten in 't Casteel Orangie staat, zyn de nu zo groot, als een Durioens-boom, en de verwisseling der bladeren nu zo nauw niet meer onderhoud. De tweede Marocca *Nonau* of 't Manneken is zelden te vinden, heeft groote ronde bladeren, die zeven a acht aan 't opperste van den stam by malkander staan, de stam is regt, hoog, en glad, en werd daarom veel gebruikt tot stylen van Parre Parren, om datze zeer hoog opschieten, en niet ligt vergaan, waar van in 't volgende Capittel van 't Folium Mappæ.

Gebruik. Deze boom heeft een zeer bros ligt hout als 't droog werd, daarom het zommige *Caju Gabba Gabba* noemen, echter wil 't wel groeyen als men het met stokken plant, daarom 't gebruykt wert tot thwyn-staken aan Ziry-stokken, dewyl men gelooft, dat de Siri Daun daar by oplopende, een goede reuk krygt. Als men groote stammen heeft, kan men smalle planken daar van maken, gebruykelyk tot de boven boorden van de Joncken en Corre Corren, dewylze ligt zyn, en de houte pennen gemakke-lyk doorlaten.

Fructuum putamina in cineres comburuntur, qui ad pigmentum *Cassomba* adhibentur, instar illorum præcedentis *Clompani*, hic autem non ita præstans est, ac potissimum a Moluccanis in usum advocatur, quum præcedens *Clompanus* ibi non multum crescat. Officula in sartagine tosta, donec exterior niger cortex separetur & dehiscat, edulia sunt, cruda quoque edi possunt; sed si nimia ingerantur copia, caput adgravant, omnes contra aves hæc maxime expetunt & comedunt. Mucosa substantia circa officula locata contrita ingratum spirat odorem instar crudarum farum.

Ex vulgaribus truncis *Nadjas* formant seu trabes transversales actuariolorum & Corre Corren, quas ex levibus formare oportet lignis. Ternatenses mulieres hujus arboris cortice utuntur ad menstrua provocanda, ejus radix cum *Pinanga* masticata, capiti que inlinita *Cephalalgiam* curat lancinantem.

Cavalam, *Bracmanis Bencaro*, in *Hort. Malab. Tom. 1. Cap. 49.* descripta, cum hac magnam videtur habere convenientiam, uti & *Talabo* a D. P. *Hermann* ex *Zeylana* transmissa D. *Arnoldo Syeno*, cum adnotatione, ejus flores quodammodo sterus humanum oleum, quod de nostra quoque dici potest arbore.

Rumphius in *Auctuario* suo hæc adnotavit.

Clompanus major in *Banda Fongol* vocatur, ejusque folia contrita & inlinita efficaciora habentur illis *Pausoldo Solorensis* ad consolidandas partes internas lapsu vel contusione vulneratas.

In *Rarakit*, seu *Ceramæ* magnæ plaga *Orientali* peculiaris occurrit species *Clompani silvestris* seu *Clompan Buron* dicta, quæ ingens quoque arbor est, cujus folia tria simul uno ex ortu proveniunt, quorum medium seu maximum novem pollices longum est, & quatuor latum, bina reliqua dimidio minora sunt, subtus mollia & lanuginosa: Ejus fructus multi simul dependent racemosi instar *Cacare*, filiquæ vero hæc multo sunt crassiores, digitum longæ, & instar acinacis incurvæ, retrorsum inflexæ, externe ex viridi rubentes, interne pallide rubentes, hisce octo circiter officula inclusa sunt, oblongo-rotunda, albâ obducta pelliculâ, ipsæ vero hæc fabæ nigrescunt; *Rarakites* vocabant illas *Coackas*, ejusque longos ramos ad *Siri* plantant, quod sese hisce circumvolvit, uti hic *Clompanus silvestris* eum in finem quoque adhibetur: Fabæ vero istæ interne plurimum excavatæ sunt.

Tabula Centesima Septima

D. Ramum repræsentat *Clompani minoris*, floribus fructibusque onustum.

Ubi ad Litt. E. racemus florifer separatus conspicitur;

F. Fructus ejus est integer.

G. Fructus apertus, ut officulorum situs adpareat.

OBSERVATIO.

Hæc est Arbor filiquosa *Malabarica*, plurimis ad singulos flores lobis *Ray hist. pl. p. 1754.* & *Nux Malabarica* sulcata, mucilaginosa fabacea a D. *Syen* in not. ad *H. Malab. part. 1. pag. 90.* ubi perperam *Telabo* *Cinghalensium* huic tribuit, quod proprie præcedenti competit arbori, quæque cum *Karyl H. Malab. Tom. 4. Tab. 36.* convenire videtur, de qua ulterius vide *Thef. Zeyl. pag. 169.* quæque ab *Herm.* vocatur in *Mus. Zeyl. pag. 61.* *Nux Zeylanica*, folio multifido digitato, flore merdam olente. &c.

De bolster der vruchten werd tot asche gebrand, de welke tot het *Cassomba* verwen gebruikt werd, gelyk die van de vorige *Clompang*, dog deze is zo goed niet, en werd meest by de *Moluccanen* gebruikt, daar de vorige *Clompan* niet veel wast. De korls in de pangeroost, tot dat de buytenste zwarte schale afspringt, zyn eetbaar, de rauwen kan men ook eeten, dog te veel genuttigt, bezwaren 't hoofd, daar en tegen allerley Vogels eetenze graag. Het slijberige merg, dat buiten om de zwarte korls hangt, gewreven, heeft mede een onlieffelyke reuk, gelyk rauwe boonen.

Uit de middelbare stammen makenze ook *Nadjas*, dat zyn dwars-balken over hare *Galeyen* en *Korre Korren* leggende, dewelke van ligt hout moeten zyn. De *Ternataanse* vrouwen gebruiken de schorste, om de stonden af te dryven, de wortel met *Pinang* geknouwyt, en op het hoofd gesmeert, geneest de hoofd-pyn, die met steken gemengt is.

Cavalam, op *Braminees Bencaro*, in *Horto Malab. Tom. 1. Cap. 49.* beschreven, schynt hier mede groote gelykenisse te hebben, gelyk mede *Talabo* van D. P. *Hermannus*, uit *Ceylon* gezonden aan de Heer *Arnoldus* van *Syë*, met beduidinge, dat des zelfs bloeme eenigzints na menschen-drek riekt, 't welk van de onze ook kan gezegt werden.

Rumphius heeft in zyn *Vermeerdering* dit aange-tekent.

De groote *Clompanus* op *Banda Fongol* genaamt, houd men de bladeren gevreven en gesmeert also kragtig, ja beeter als die van *Pausoldo* van *Solor*, om als zig iemandt door vallen of stootten van binnen bezeert heeft te genezen.

Op *Rarakit*, of groot *Cerams Oostkant* is nog een byzondere zoorte van wilde *Clompanus* of *Clompan Buron* genaamt, werdende mede een groote boom, wiens bladeren drie en drie by malkander staan, waar van het middelste of grootste negen duymen lang, en vier breed is, de twee andere zyn pas half zo groot, van onderen zagt en wolachtig. De vruchten hangen veele by malkander, in trossen, gelyk *Cacara*, dog de bouwen zyn dikker, een vinger lang, krom gebogen als een *Zabel*, en na agteren gekeert, van buyten trekkende uyt den groene na het roode, van binnen ligt-rood, daar in liggen omtrent acht boontjes, lankwerpig-rond, bekleed met een wit vliesken, maar de boontjes zelfs zyn zwart; die van *Rarakit* noemdenze *Coackas*, en gebruyken zyn langentakken by de *Siri*, die daar aan oploopt, gelyk men hier met de wilde *Clompang* ook doet: De boontjes zyn van binnen meest bol.

De Hondert en sevende Plaat

Wyft aan by Lett. D. een Tak van de kleyne *Clompan-boom* ofte de kleyne wilde *Capock-boom*, met zyn bloemen en vruchten behangen.

E. Vertoont een bloem-trosje afzonderlyk.

F. Een gebeele vrucht.

G. Een geopende vrucht, op dat de plaatsing der zaaden gezien werd.

AANMERKING.

Dit is de *Peuldragende Boom* met veel *Peulen*, uit elke byzondere bloem voortkomende, van *Ray* in zyn *Hist. pl. p. 1754.* en de *Malabaarsche* gevoorde *Noot*, met slymerige boonen van *Syen*, in de aanmerking op het eerste deel van de *H. Malab. pag. 90.* alwaarze qualyk by de *Telabo* van de *Cinghaleze* gevoegt werd, welke eigentlyker aan de voorgaande boom behoort, die met de *Karyl* van de *H. Malab. 4. deel Tab. 36.* schynt overeen te komen, waar over verders ziet de *Thef. Zeyl. pag. 169.* en die van *Herman* in zyn *Mus. Zeyl. pag. 61.* genaamt werd *Zeylonsche Noote-Boom*, met gevingert en ingesnede bladt, wiens bloem na drek stinkt, &c.

CAPUT VIGESIMUM XXIV. HOOFDSTUK.
QUARTUM.*Folium Mappæ. Daun Dulang.*

Ternatenses hanc arbusculam referunt ad *Clompani minoris* speciem, ipsi *Marocca* dictam, ejusque marem esse putant, de quo præcedens vide caput 23, ego autem hanc tanquam diversam penitus arborem describere malui. Ejus truncus est rectus, gracilis, & altus, nullos emittens ramos nisi in vertice, ubi in paucos breves nodosque dividitur ramos, quorum superiores partes lanuginosæ sunt; Folia ejus omnium maxima sunt, quæ umquam vidi in arbore, binos nempe cum dimidio pedes longa, sesquipedem, immo binos lata pedes, vetustiorum vero arborum minora sunt. Folium ipsum formam gerit extensæ *Rajæ*, inferius nempe latissimum, ac superius eleganter angustatum cum parvo apice instar caudæ *Rajæ*, superne glabrum, inferne lanuginosum, octo protuberantibus magnis costis donatum, ad oras integrum, nec serratum. Quodvis folium crasso flaccidoque insidet petiolo lanuginoso & peltato, ita ut folium ipsi quasi incumbat, uti in *Aro Ægyptiaco*, ac superne fovea impressum sit.

Ex foliorum alis racemus progerminat in paucos laterales petiolos divisus, ex quibus flores progerminant, qui hucusque mihi ignoti sunt. Hos insequuntur fructus, illis *folii calcosi* similes, sed minores, ex binis nempe tribusve partibus compositi, externe arenosi & viscosi, ita ut compressi digitis fortiter adhæreant, qui in tres cellulas dividuntur, totidem semina obcludentes, magnitudine seminis *Coriandri*, tenera ac lutea carne obducti, quæ facile separari digitis potest: Folia per aliquot dies in ædibus adservata, foetent instar putridæ aquæ. Arboris lignum est molle, nec durabile, quod tamen ad Tartarren seu tectorum tegmina minorum domuum adhibetur. Hujus binæ inveniuntur species, alba nempe & rubra, ejusdem cæterum formæ, quæ colore tantum differunt, rubra autem seu fusca paulo minora gerit folia.

Nomen. Latine *Folium Mappæ*, juxta Malaiense *Daun Dulang*, quibusdam vero dicitur *Totarre Palecong*. Ternatice *Sou* & *Marocca Nonau*. Amboinice *Aylanu Sunu*, in *Leytimora Ekana*.

Locus. Crescit ad adscensum altorum & remotorum montium, raro autem in Amboina, potissimum vero ad finem *Nussanive*, non in densis sed levibus silvis. Copiosum est in *Cerama* & *Moluccis*, uti & in *Celebes* ora Orientali.

Ufus. Utriusque folia ab incolis *Moluccarum* & *Amboinensium* insularum usurpantur loco mapparum & mantilium, in publicis conviviis pro quovis hominem unicum sternitur, quem in finem melius conducunt illis *Daun Medji*. Adhibentur etiam in *Oryzæ* cistis, atque *Oryzæ* subponuntur, quum non putrescant, licet per summos montes devehantur, ubi aer cæterum est nebulosus & humidus, atque facile in pluvias dissolvitur, ibi & incolæ hæc folia solebant capiti inponere loco petasi, ut a pluviis arborumque stillis caput arcerent, uti & plerumque ad talium montium adscensum crescunt, de quo ulterius vide versiculos ante Caput 63. libr. 10. in *Musco Capillari* positos.

Alphorenses *Celebem* inhabitantes hostium capita hisce involvunt foliis.

Tabula Centesima Octava

Ramum exhibet arboris, quæ *Folium Mappæ* vocatur. Ubi Litt. A. ejus fructum trigonum & trilocularem denotat.

De Tafellakens-bladt-Boom.

DE Ternatanen rekenen dit boompje onder 't geslacht van *Clompanus minor*, by hun lieden *Marocca* genaamt, en bouden het voor 't manneken van 't zelve, waar van ziet 't voorgaande 23. Capittel, dog ik heb 't liever voor een byzonderen boom willen beschryven. De stam is regt, rank, en hoog, zonder takken tot in den top, alwaar by zig eerst in weinige korte en knoestige takken verdeeld, welkers voorste einden wolachtig zyn; De bladeren zyn van de grootste, die ik ooit aan eenigen boom gezien heb, te weten, twee en een half voeten lank, een en een half, en twee voeten breed, dog aan de oude bomen zynze kleender, het blad heeft de gedaante van een uitgebreiden *Rog*, namentlyk van agteren breedst, navoren schielijk toelopende, waar aan een klein spitsken is, als een staartje van een *Rog*, aan de bovenste zyde even, aan de onderste zyde wolachtig, met acht uitstekende grove ribben, aan de kanten even, en ongezaagt. Ieder blad staat op een dikken slapen steel, die mede wolachtig, en onder 't blad gevoegt is, zo dat 't blad daar op ruft, als aan 't *Arum Ægyptium*, en boven een kuyl maakt.

Uit den schoot der bladeren komt een tros, in weinige zyde-stelen verdeeld, daar aan 't bloeizel voorkomt, 't welk nog onbekend is. Daar op volgen de vruchten, die van 't folium calcosum gelyk, dog kleender, te weten, van twee en drie delen te zamen gezet, buiten zandig en kleeveerig, vast aan de vingers hangende, binnen in drie celletjes vind men zo veel zaden, in de grootte van *Coriander*, met dun geel vleesch omgeven, 't welk zig ligt laat afwryven, de bladeren eenige dagen in huis bewaart, rieken wat wyl, als speel-water. Het hout is week, niet durabel, egter tot *Tartarren* of *dak-Sparren*, aan ligte gebouwen bequaam. Men vind twee geslachten daar van, witte en rode, van eenderley gedaanten, maar verschillen in couleur, het roode of bruinsteelige heeft wat kleender bladeren.

Naam. In 't Latyn *Folium Mappæ*, naar 't Maleys *Daun Dulang*, zommige noemen 't *Totarre Palecong*. Op Ternataans *Sou* en *Marocca Nonau*. Op *Amboins* *Aylanu Sunu*, op *Leytimor Ekana*.

Plaats. Het wast aan 't opgaan der boogte van verre afgelegene gebergten, weinig in *Amboina*, en meest omtrent de boek van *Nussanive*, niet in digte, maar in ligte bosschen. Men vind 't mede op *Ceram*, en in de *Moluccos*, als mede op *Celebes* Oost-kust.

Gebruik. Beyde wordenze gebruikt van de *Inlanders* der *Moluxe* en *Amboinze* eylanden, in plaats van *Tafellakens* en *Servetten*, in publicque maaltijden voor yder mensch een blad leggende, waar toe zy bequamer zyn, als *Daun Medji*. Het werd ook gebruikt, om in de *Rys-kassen* onder de *Rys* te leggen, want ze bederven niet, als men over 't hoge gebergte reyst, daar 't altyd mistig en mottig is, en de lugt zig gemeenlyk in een regen ontdoet, daar plegen de *Inlanders* deze bladeren op 't hoofd te zetten, als een weer-hoed, om van den regen of droppen der bomen bevrjyd te zyn, gelyk zy gemeenlyk wasschen aan 't opgaan van zodanige bergen, waar van ziet de *Veerskens* voor het 63. Cap. Lib. 10. in *Musco Capillaris* gezet.

De *Alphorezen* van *Celebes* bewinden in deze bladeren de koppen, die zy van hare vyanden balen.

De Hondert en achtste Plaat

Vertoont een Tak van de *Tafellakens-blad Boom*. Alwaar Letter A. deszelfs driehoekig en driehollige vrucht aanwyft.

CAPUT VIGESIM. QUINTUM.

XXV. HOOFDSTUK.

*Corallaria parvifolia. Zaga Pobon.**De kleynbladige Coraal-Boom.*

Nunc binas describemus arbores, quæ ob elegantem foliorum & officulorum seminalium formam hic locari merentur, *Corallarias* has vocamus, suntque divisæ in latifoliam & angustifoliam, quibus singulis peculiare tribuimus caput.

Corallaria parvifolia harum vulgarissima est, atque in satis altam excrescit arborem, *Tamarindo* simillimam, ejus autem coma non adeo ample est extensa, quæque recreationis gratia circa ædes plantatur, humilior est, elegantemque format frondem, ramorum cortex, uti & juniorum arborum est glaber, fragilis, parumque fissus, in adultis vero truncis cinereus est, ramulique seu foliorum rachides sibi obponuntur ex tenuibus viridibusque formatæ petiolis, octo novemque pollices longis, quarum tria quatuorve paria binos cum dimidio & tres pollices a sese invicem remota sunt, raro autem inpar extremum claudit, hisce rachidibus elegantia increscunt foliola, per binos ordines sibi obposita & alternata, quorum inpar extremum est, plerumque unum cum dimidio & binos pollices longa, ultra unum lata, juniorum vero arborum sunt majora, ab utraque parte acuminata, foliis *Blimbingi Teretis*, libro primo descripti, simillima, sed minora, glabriora, & firmiora, e longinquo glauca, glabra, & splendentia, quæ jucundum præbent adspectum, brevibus vero atque incurvis infident petiolis, qui inferiori foliorum parti semper proximi sunt, ac proinde nervus medius folium in binas inæquales dividit partes, saporis dulcis leguminosi.

Foliola hæc naturam sequuntur omnium arborum, quæ minora & pinnata gerunt folia, quod nempe post solis occasum sese claudant, quædam sursum, quædam deorsum, nulla autem planta est, quæ tam præcise hanc observat legem, quam hic *Zaga frutex*, de quibus postea ulterius.

Flores ex longis ac tenuibus excrescunt spicis, palmam circiter longis, quarum quædam simul prove-niunt, ita ut laxum & vagum constituant racemum, per quorum decursum flosculi conspiciuntur radiati seu rosacei, ex quinque parvis & angustis petalis formati, primo albentes, dein flavescetes, in quorum centro staminula quædam locantur flava, odoris debilis, quique facillime decidunt, hos vero insequuntur tenues & planæ siliquæ, octo pollices longæ, digitum latæ, vix cultrum crassæ, parum retrorsum incurvatæ instar falcis, quarum septem octove simul uno ex racemo dependent, primo virides, dein nigricantes externe, quæ maturæ dehiscunt, ipsarumque segmenta retrorsum incurvantur, interne vero hæc siliquæ flavescunt, ex quibus officula facile prolabantur, quæ copiose intus locantur, *Lupini* officulis quodammodo similia, sed minora, magnitudine nempe unguis digiti minimi, seu instar trigonæ & semi-plenæ bursulæ, angulis rotundis donata, quæ in medio parum protuberant, suntque durissima, eleganter rubra seu corallina, glabra, & splendentia, ita tamen, ut ipsorum latera intense magis rubra sint per lineam cum ipsis parallelam, quæ similem quasi format bursulam seu speculum, ab utraque nempe parte; prope angulum acutum per brevem venulam parieti siliquarum adnectuntur, facillime autem decidunt, magnæque copia sub arbore inveniuntur.

Ipsorum substantia interna est flava, dura, & sicca uti *Lupinorum*, ejusdemque fere saporis; officula vero hæc terram tangentia in arbusculas cito excrescunt tenues & erectas, quarto jam anno florentes.

Trunci lignum est solidum, album, & vetustarum arborum circa cor, fuscum, ac durius, hæc tamen raro conspiciuntur. Floret mense Septembri.

Nomen. Latine *Corallaria parvifolia*, h. e. Corallo-dendrum ab officulorum colore. Malaice *Zaga Pobon*, Amboinice *Aylaru* & *Aylalu*, utraque nomina a similitudine parvæ *Zagæ* & *Alaru*, qui sarmentosus est frutex. Veri Malayenses hæc officula vocant *Condori* seu *Condorin*, ac Chineses *Tschongfidji*.

Locus. Raro occurrit in Amboina, plerumque sponte crescit in litoribus planis, & in levibus silvis maritimis.

Tom. III.

WT zullen nu twee bomen beschryven, die wegens de mooye gedaante van haar loof en korts alhier plaats verdienen, wy noemenze Coraal-bomen, en zyn verdeeld in *Corallariam parvifoliam* en *latifoliam*, die wy ieder een byzonder Kapittel geven.

Corallaria parvifolia is de gemeenste, en werd een redelyken bogen boom, de *Tamarinde*-boom zeer gelyk, doch zo breed van kruyn niet, die men om plaasier omtrent de buyzen plant, blyft lager, en breyd zig uyt met een cierlyken kruyn; de scborse aan de takken, als mede aan de jonge bomen is effen, bros, en weinig gescheurd, maar aan de volwasse stammen ligt-graauw, en de ryskens staan regt tegens malkanderen aan dunne groene steelen, 8. en 9. duymen lang, by 3. en 4. paren, 2½ en 3. duymen van malkanderen, en zelden met een alleen voor uyt, aan deze steelen hangen cierlyke blaadjes in twee rye tegen malkander, met een voor uyt, doch de blaadjes in 't byzonder staan verwisselt, in 't gemeen 1½ en 2. duymen lang, meer dan een breed, doch aan de jonge bomen zynze grooter, agter en voor toegerond, de bladeren van *Blimbing Teres* in 't eerste Boek beschreven, zeer gelyk, doch kleender, gladder, en styver, van verre hoog zee-groen, glad, en blinkende, zeer lustig om aan te zien, op een kort en krom steeltje staande, 't welk de agterste helft van 't blad altyd naast is, en dierbalven de middelste zenuwen het blad in twee ongelyke deelen verdeeld, van smaak zoetachtig, als peulen.

Deze bladeren volgen de natuur van alle bomen, die kleene en gevleugelde blaadjes hebben, te weten datze haar na Sonnen ondergang sluyten, zommige opwaarts, zommige nederwaarts, doch geen plant die 't met zulke preciese wetten doet, als de *Zaga Frutex*, waar van hier na.

Het bloeyzel komt aan lange dunne ayren voort, omtrent een hand lang, en ettelyken by malkanderen, aan een ydelen tros staande, aan welken langs benen kleene bloempjes wassen, dewelke zyn gesternt, van 5. kleene en smalle blaadjes gemaakt, eerst wit, daar na geel, met eenige geele draatjes in de midden, slap van reuk, en ligt afvallende, daar op volgen dunne en platte bouwen, 8. duymen lang, een vinger breed, en sbaars een mes dik, een weinig agterwaarts gekromt als een Sikkell, en met 7. a 8. aan een tros by malkander hangende, eerst groen, daar na swartachtig, van buyten ryp geworden splytenze van zelfs, en de deelen krullen haar agterwaarts op malkander, en aan de binnen-zyde zynze geel, waar door de korts ligt uytvallen, binnen schuylen veel korts of boontjes, de *Lupinen* eenigfints gelyk, doch kleender, in de grootte van een nagel van een pink, of beter als een drie-zydig en half gevuld beursje, met ronde boeken, in de midden wat uytbuylende, steen-hard, schoon Coraal-rood, glad, en blinkende, zo nochtans dat de kanten wat boger-rood zyn, een linie, die met de kanten parallel loopt, formeerd een diergelyk beursje of spiegeltje aan wederzyden, en by den spitze boek hangenze met een kort adertje aan de kanten van de schale, doch vallen licht af, en leggen met meenigte onder den boom.

Hare binnenste substantie is geelachtig, hard, en droog, gelyk aan de *Lupinen*, ook meest van die smaak, deze korts op de aarde vallende, schieten licht op tot dunne regte boompjes, die in 't vierde jaar al beginnen te bloeyen.

Het hout van den stam is digt, wit, en aan de oude bomen omtrent het bert bruyen, en nog harder, doch die vind men zelden. Zyn bloeytyd is in September.

Naam. In 't Latyn *Corallaria parvifolia*, dat is kleyn-blaadige Coraal-boom, van de gedaante des korts. Op Maleys *Zaga Pobon*. Amboinsch *Aylaru* en *Aylalu*, beyde na de gelykenisse van 't kleene *Zaga*, en *Aylaru*, 't welk een slingerend struykje is. De rechte Maleysers noemen deze korts *Condori* of *Condorin*. De rechte Chinezzen *Tschongfidji*.

Plaats. Men vindze weinig in Amboina, by wast meest van zig zelfs op vlakke stranden, en in lichte bosschen,

Y 2

niet

timis tam in Hitoea, in litore ejus Senalo, quam in Leytimora in districtu Oerimeffing.

Ufus. Hæc arbor non peculiarem præbet usum, sed ob elegantem ejus formam & gratam umbram circa ædes plantatur, ubi in arenoso mollique solo citissime excrescit, & late sese extendit, ejus coma ibi quoque multo viridior est quam illarum arborum, quæ in silvis crescunt, inter quam apertæ filiquæ cum rubris officulis jucundum præbent spectaculum. Ihanenses aurifices hisce officulis utuntur ex defectu verorum Sagi officulorum ad cohibendum aurum, non quia hæc officula hanc habent virtutem, sed quod ipsorum farinam in amyllum norunt subigere, cum quo Metallicum miscent pigmentum, quod auri frustis & segmentis firmissime adhæret.

Mulierculæ quædam officulorum angulos poliunt, quæ perforant, & in amuleta ducunt, quæ pueri loco Corallorum ad collum gerunt. Chinenfis Condorius seu Tschongsidji in Australibus partibus Chamchui, Hayting, & insulæ Aymyu crescens, officula gerit rotundiora, duriora, solidiora, & graviora Amboinensi, quæ proprie argenti ponderi inferiunt, eo quod æqualem habeant gravitatem. Colliguntur ibi quoque ex altis arboribus, quæ filiquas gerunt breviores Amboinensi, non ultra digitum longas, sed semper incurvas instar acinacis. Decem talia Condorii officula libræ momentum constituunt, decemque momenta unum Tayl seu sectiunculam forte, quæ apud nos decem sunt drachmæ, nostrorum vero Amboinensium officulorum quindecim unum Maas seu momentum constituunt, & centum & quinquaginta unum Tayl seu decem drachmas, ita ut in aliis regionibus sint graviora & majora forte. In Malabara aliisque Indostanæ regionibus quoque crescunt, atque Portugallice ibi vocantur Gondjo seu Gonzo Chapete, h. e. plana grana, ad distinctionem Zagæ officulorum, quæ Gonho Cabeça Preta vocant. In Java tam hæc quam Zagæ officula ad pecuniæ librationem adhibentur, atque utraque vocantur Zaga seu Zoga.

In Rumphii Adpendice hæc adnotantur.

In Hort. Malab. part. 6. Fig. 14. Malabarice vocatur Mantsjadi, Portugallice Mangelins, Belgice Week-bomen, ejusque descriptio ac figura cum nostra convenit; usus vero ipsorum ad cibum, lignique ad tignum hisce incolis ignotus est. Ex relatu D. Commelini hæc arbor in Surinama quoque nota est. Javani hujus officula itidem Zaga vocant, a quibus etiam adhibentur ad auri & argenti librationem.

Tabula Centesima Nona

Ramum exhibet *Corallariæ parvisoliæ floriferae*.

A. Ramulum denotat filiquis apertis & dehiscensibus onustum, ubi & officulorum situs in conspectum venit.

OBSERVATIO.

Hæc arbor a Breyn. in Prodr. 2. p. 38. vocatur Crista Pavonis, Glycyrrhizæ folio, maxima, Indica, flore subluteo, minimo, spicato, filiquis angustis, longissimis, ubi semina occulantur, protuberantibus, semine orbiculato compresso sanguineo: & est Phaseolus alatus arboreus, fructu orbiculato compresso, coccineo. Herm. Cat. H. L. B. p. 495. & Arbor filiquosa Indica, flore spicato pentapetalo, filiquis longis nodosis, fabis coccineis Ray Hist. pl. p. 1752. Hæc vero mihi in Thef. Zeyl. pag. 79. vocatur Crista Pavonis arbor, foliis subrotundis, alternis, flore spicato, pentapetalo, flavo, lobis longis, fructu orbiculato coccineo, ubi vident reliqua, & Not. ad H. Malab. part. 6. pag. 26.

niet verre van zee gelegen, zo op Hitoe op de strand van Senalo, als op Leytimor in 't district van Oerimeffing.

Gebruik. Men heeft geen zonderling gebruyk van dezen boom, als dat men hem om zyn fraaye gedaante, en om schaduw te hebben, voor de buyzen plant, daar by in een zandige losse grond baast opschiet, en zig fraay uitbreyd, ook is zyn loof veel jeugdiger-groen, dan aan de gene, die in 't wild wassen, daar tusschen dan de geboorte bouwen met de roode korls zeer speculatief hangen. De Ibaneze Goud-smeden gebruyken deze korls by gebrek van de regte Saga-korls, tot 't solderen van 't goud, niet als of het merg zelfs van deze korls die kragt had, maar om datze dezelve tot een styfzel weten te wryven, waar mede zy 't Metallische solderfel mengen, en aan de stukken van 't goud kleven.

Zommige Vrouwjes slypen de korls wat aan de kanten, doorborende, rygenze aan snoeren, en latenze de kinderen in plaats van Coralen dragen. Der Chinezen Condorius of Tschongsidji, wassende in de Zuyder-deelen van Chamchui, Hayting, en 't Eyland Aymuy, zyn ronder, harder, vaster, en swaarder dan de Amboinsche, en werden eygentlyk tot 't wegen van zilver-gewigt gebruykt, om datze eenparig van swaarte zyn. Zy wassen aldaar mede op hooge bomen, de bouwen zyn korter dan de Amboinsche, niet boven een vinger lang, maar altyd gekromd, als een Sabel, van zulke Condorius 10. maken een Maas, en 10. Maas een Tayl, 't welk by ons 10. Drachmæ zyn; doch van onze Amboinsche korls gaan 15. in een Maas, en 151. op een Tayl, zo datze in andere landen wat grooter of swaarder moeten zyn. Op Malabaar, en andere Indostaanfche landen wassenze ook, en bieten in 't Portugeesch Gondjo of Gonzo Chapete, dat is platte gondjes, tot onderscheyd van de Zaga-korls, dieze Gonho Cabeça Preta noemen. Op Java gebruykt men zo wel deze als de Zaga-korls, tot het wegen van 't geld, en noemen ze alle beyde Zaga of Zoga.

Rumphius heeft in het Aanhangzel dit 'er bygevoegt.

In Hort. Malab. part. 6. Fig. 14. wert het in 't Malabaars Mantsjadi. Portugeesch Mangelins, in 't Duitfch Week-boomen genaamt, en de beschryving zo wel als de Figuur accordeert met het onze. Doch het gebruyk tot de kost, en 't hout tot het timmeren is by deze Inlanders geentlyk onbekend. Na 't schryven van de Heer Commelin, zoude den boom ook in Surinamen bekend zyn. De Javanen noemen deze korls mede Zaga, en gebruykenze ook om goud en zilver daar mede te weegen.

De hondert en negende Plaat

Vertoont een Tak van de kleynbladige Coraaldragende-Boom, met zyn bloemen.

A. Wyft aan een Takje met de houwten ofte vruchten opengeborsten, en daar in der zelve zaaden.

AANMERKING.

Deze Boom wert van Breyn. in zyn tweede Prodr. p. 38. genaamt de Oost-Indische groote Crista Pavonis, met het blad van de Zoethout-struyk, met een geelagtige, kleyne bloem, met lange smalle peulen uytpuylende, daar de zaaden leggen, met een rond gedrukt rood zaat: en is de boomagtige gevleugelde Boom met rond-gedrukt rood zaadt, van Herm. in de Catal. H. L. Bat. p. 495. en de Oostindische peuldragende Boom met een vyfbladige bloem aan een stengel groeyende, met lange bultige peulen, en roode zaaden van Ray in zyn Histor. pl. p. 1752. en wert van my genaamt in de Thef. Zeyl. pag. 79. Crista Pavonis-Boom, met rondachtige bladen, die over en weer staan, met een stengelagtige bloem, die vyfbladig is, en geel, met lange houwten, en een rondt rood zaadt, alwaar het overige ziet, als mede de Aanmerking op het zesde deel van de Hortus Malab. pag. 26.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM. XXVI. H O O F D S T U K.

*Corallaria latifolia. Zaga Pobon.**De breedbladige Coraal-dragende Boom.*

Corallaria latifolia quoad folia parvam cum præcedenti habet similitudinem, cæterum arbor etiam est silvestris & alta, aliquando binas ulnas in diametro crassa. Ejus coma densa est per frequentes foliorum rachides. Folia autem per tria & quatuor paria sibi obponuntur, in pari extremo, quod cæteris longius est, quæ plerumque quatuor pollices longa sunt, unum lata, superius angustata in brevem firmumque apicem, suntque glabra, & firma, obliquis & intricatis venis pertexta, parumque protuberantibus, rachides quoque foliosæ ad ortum geniculatæ sunt, atque inferiora folia dimidio minora sunt superioribus, unde & a prioribus multum differunt, uti & multo etiam pallidiora sunt. Flores longis ex racemis dependent, prioribus fere similes.

Fructus a præcedentibus differunt, sunt enim parvæ rotundæ siliquæ, magnitudine biobuli, in apicem incurvum desinentes, duræ, & externe nigricantes, quævis autem siliqua unicum tantum continet officulum, raro geminum, officula vero cum antecedentibus conveniunt, sed plerumque sunt majora, & ex trigono oblonga, unum enim latius, cui venula adhæret, latius est, nec illud speculum gerunt per lineam parallelam formatum, uti præcedentia, sunt porro durissima, corallii rubrum gerentia colorem, & splendentia, interne similem habent substantiam, atque magnitudinem unguis digiti indicis; trunci cortex glaber est, lignum album, & durum.

Nomen. Latine *Corallaria latifolia*. Malaice *Zaga & Aylaru Pobon*, quod commune est nomen cum præcedenti, sed ad distinctionem additur latifolia & parvifolia.

Locus. Raro occurrat in Amboina, paucæ quædam hujus arbores inveniuntur in remotis Lariques montibus, & in sinu ipsis vicino Ley, uti & in Oma. Notæ quoque sunt in Banda, Cerama Orientali, & Macassar.

Ufus. Parvum quoque præbet usum, ejus enim forma haud elegans est, unde neque apud ædes plantatur; ejus vero officula magis expetuntur quam præcedentis, quum læte magis rubeant, & in amuleta duci melius possint, & circa collum gestari instar Corallorum, alioquin ab aurificibus etiam adhibentur ad cohibendum, uti de prioribus fuit dictum, sed ex defectu potissimum veræ Zagæ, quæ ad hoc opus melius conducit.

Radices effossas quidam servant ad usum Medicum, supra porphyritum enim contritæ, & cum aqua propinatæ, abdominis tormina tollunt, quæ ex bile vel ardore caussantur.

Corallaria latifolia heeft aangaande de bladeren, kleene gelykenisse met de voorgaande, 't is anders mede een booge Wout-boom, zomtyds twee vademen in de rondte beslaande. De kruyn is mede digt van ryskens en loof; de bladeren staan met 3. en 4. paren tegen malkanderen, met een alleen voor uyt, dat langer is als de andere, die in 't gemeen 4. duymen lang zyn, ruym een dito breed, voor toelopende in een korte styve spits, glad en styf, met schuynze en verwerde aderen, die weinig uytspuylen; ook hebben de blad-dragende telgen by baren oorspronk een dik knietje, de agterste half zo groot als de voorste, dierhalven van de voorgaande veel verschillende, gelykze ook veel doodser-groen zyn. Het bloeyzel hangt na malkander aan lange steelen, het voorgaande meest gelyk.

De vruchten verschillen wederom van het voorgaande, want het zyn kleene ronde bouwen, in de grootte van een dubbelde stuyver, voor met een kromme spits, hard, en swart van buyten, hebbende ieder bouwte maar een korf van binnen, en zelden twee. De korls komen met het voorgaande over een, maar doorgaans grooter, en uyt den driekanten langwerpiger, hebbende de eene hoek, daar 't adertje gestaan heeft, wat breeder, en hebben dat spiegelte niet van de parallele linie gemaakt, als 't voorige, voorts mede steen-bard, coraal-rood, en blinkende, van binnen van diergelyke substantie in de grootte van een nagel van de voorste vinger: De schorsse des stams is effen, het hout wit, en hard.

Naam. In 't Latyn *Corallaria latifolia*. Op Maleyts *Zaga* en *Aylaru Pohon*, gemeen met 't voorgaande, dog tot onderscheyd met byvoeging van groot en kleenbladige.

Plaats. Hy word weinig gevonden in Amboina, eenige weinige vind men in 't afgelegene gebergte omtrent *Larique*, en de daar by gelegene bogt *Ley*, als mede op *Oma*. Zy zyn mede bekend in *Banda*, *Oost-Ceram*, en op *Macasser*.

Gebruik. Zyn gebruyk is mede kleen, want hy heeft geen mooye gedaante om by de buyzen te planten, maar de korls werden meer gezogt dan 't voorige, om datze blyder-rood zyn om aan snoeren te rygen, en als Coralen te dragen, andersints werdenze van de Goud-smeden tot 't folderen gebruykt, gelyk van de voorige gezegt is, dog mede by gebrek van regte *Zaga*, die daar toe veel beter is.

De wortelen uitgegraven bewaren zommige tot *Medicynen*, want op een steen gewreven, en met water ingenomen, genezen zy 't krimpzel des buyks, dat van gal of bitte komt.

*Tabula Centesima Decima**De hondert en tiende Plaat*

Ramum exhibet *Corallaria latifolia*.
Ubi Litt. A. ejus siliquam,
B. Vero officulum seminale denotat.

Vertoont een Tak van de breedbladige *Coraal-dragende-Boom*.
Alwaar Litt. A. deszelfs vrucht,
En B. de korls aanwyft.

CAPUT VIGESIMUM XXVII. HOOFDSTUK.
SEPTIMUM.*Clypearia. Caju Salowacko.**De Schildt-Boom.*

A Rbor Clypeorum seu Clypearia duplex est, alba seu vulgaris, & rubra.

Primo, alba est arbor lata, corticem gerens glabrum & albicantem, cum trunco rotundo; per comam suam facillime e longinquo dignosci potest, quæ umbellam refert fusti inpositam. Ejus ramuli sunt magni, parum striati, & albis punctulis notati, hisce rachides insident inordinatæ, quæ prope ortum geniculatæ sunt, atque tenues & firmæ, quibus foliorum pinnae adnectuntur fere oppositæ, aduodecim ad octodecim pares, uti & folia hisce insident opposita, a decem ad viginti quinque paria. Vetusiarum vero arborum rachides tantum sex septemve foliorum pinnae gerunt, ac sexdecim foliorum paria, supremæque pinnae & rachides semper longiores sunt inferioribus. Foliorum forma cum illis Tamarindi convenit, sed minorum sunt & angustiora, inferne albicantia, superne intense viridia, saporis fatui cum quodam acore, abruptaque ramorum folia sursum sese contrahunt & claudunt.

Flosculi sunt pusilli, ex quatuor flavescentibus petalis constructi, qui in centro gerunt plurima crassa & brevissima staminula cum antheris luteis. Fructus sunt siliquæ tenuissimæ & planæ, ultra quatuor pollices longæ, vix unum latæ, externe transversaliter distinctæ, in quibus oblonga reconduntur officula nigricantia.

Trunci cortex est succosus & viscosus, si incidatur, non crassius est, sed tenuis, lentus, cinereus, & externe parum rugosus, odoris tetri instar putridæ aquæ. Lignum est album & parum rufescens.

Nomen. Latine Arbor Clypeorum alba, & Clypearia alba. Malaice Caju Salowacko Poeti. Amboinice Sye seu Sya. Ternatice Rare. Bandice Sikat.

Locus. Leves amat silvas, & plana loca Soli bene exposita, nunquam vero densas silvas.

Ufus. Virtus ejus medica nondum innotuit. Trunci lignum magno in usu est ad Amboinensium clypeos longos, seu Salowackos ex ipso fabricandos, quum ejus lignum siccum sit leve & lentum, quod vix incidi potest vel perforari. Monoxyla etiam ex hoc formantur ligno, non quum sint durabilia, sed ex incolarum opinione, quod faustum sit lignum piscatoribus. Non autem conducunt in saxosis & rugosis litoribus, quum solum tangentialia & adtracta filamentosa sint, unde & oportet illa omni mense levi adurere flamma; ex arboris cortice canales formantur, in quibus Sagumanta contrita pinfitur & subigitur.

Secundo rubra species maxime ab alba differt, ejus enim truncus longior est, & magis fruticosus, sensim tamen adeo crassescit, ut Monoxyla ex ipso itidem formari possint. Ejus cortex magis etiam rugosus est & fissus, atque ad fuscum accedit colorem. Ejus rami sunt irregulares & solitarii, quorum superiores pentagoni sunt, & angulis acutis distincti, in horum summo tenues excrescunt rachides plures simul, atque in ipsis a sex ad decem foliorum paria, quæ magis distant. Folia maxime ab antecedenti differunt specie, atque inter sese etiam non multum conveniunt, inferiora enim haud longiora sunt ungue digiti. Supremum vero par ultra tres pollices longum est & latum, ab utraque acuminatum parte, illis Utta Manu similia, intermedia etiam variant respectu aliorum, atque peculiarem insuper habent characterem, quod nervus nempe medius non directe per folium decurrat, atque ipsum folium oblongam refert tessellam, quæ figura Rhomboides dicitur. Cuncta autem subtus instar ferici mollia sunt, ac brevissimis insident petiolis.

Flores parvis insident racemis, qui primo capitula sunt Sinapios semen referentia, quæ in flosculos sese explicant, ex quinque fordide albicantibus petalis formatos, quæ in centro penicillum quasi gerunt ex staminulis compositum.

Fructus

A Rbor Clypeorum is tweederley: Eerstelyk bet witte of gemeene: Ten tweeden bet roode.

Eerstelyk: Het witte is een booge regte boom met een effene witachtige schorsse, rond van stam, by is zeer kennelyk van verre, want zyn kruyn gelykt een Kiepersol op een stok gestooken. De takjes zyn groot, wat gestreept, met eenige witte puntjes, daar aan staan de ryskens zonder order; hebbende by haaren oorspronk een wratte, dun en styf, en aan dezelve bykans tegens malkander de steelen, van 12. tot 18. paaren, dragende insgelyks de bladeren tegens malkander van 10. tot 25. paar, doch aan de oude boomen hebben de ryskens alleenlyk 6. a 7. paar steelen, en 16. paar bladeren, en de voorste steelen en ryskens staan altyd langer dan de agterste. De gedaante van de bladeren is als van Tamarindus, kleender en smalder, aan de onderste zyde wit, aan de bovenste hoog-groen, van smaak snets met eenige scherpigheyd, en de afgebrokene bladeren sluyten baar opwaarts.

Het bloeyzel zyn zeer kleene bloempjes, van vier geelachtige blaadjes, en in de midden met veele dikke, korte, en witte draatjes met geele nopjes. De vruchten zyn zeer dunne en platte bouwen, ruym vier duymen lang, schaars een breed, van buyten over-dwers geribt, binnen in gemelde bouwen, leggen langwerpige swartachtige zaden.

De schorsse is sappig en slymerig, als men daar in kapt, niet dik, maar dun, taay, ligt-graauw, en van buyten wat schurft, sterk van reuk als vuyl water. Het hout is wit, en een weinig na den rossen trekkende.

Naam. In 't Latyn Arbor Clypeorum alba & Clypearia alba. Op Maleyts Caju Salowacko Poeti. Amboinsch Sye of Sya. Ternaats Rare. Op Banda Sikat.

Plaats. Hy waft geern in ligte boschen en vlakke plaatsen, die wel ter Sonne staan, maar nooit in 't digte bosch.

Gebruik. Zyn gebruyk in de Medicynen is nog onbekent. Het hout van den stam is in groot gebruyk om de Amboinsche lange-schilden of Salowackos van te maken, om dat zyn hout droog zynde, ligt en taay is, 'daar men qualyk doorkappen of steeken kan. Men maakt ook de kleene Praauwen van dit hout, niet om datze durabel zyn, maar na 't geloven der Inlanders, gelukkig zyn in 't visschen. Zy en deugen niet op ruyge en steenige stranden, om datze in 't op- en afhaalen aan den grond zeer veselen, dierhalven alle maanden eens gebrand willen zyn; wyt de schorsse werden geuten gemaakt, waar in men de gekapte Sagumanta kneed.

Ten tweeden: De roode zoorte verschild merkelyk van de witte, want den stam is laager en meer struykachtig, egter met ter tyd zo dik, dat men Praauwen daar wyt maken kan. De schorsse is ruyger, meer gescheurd, en trekt na den bruynen. De takken staan wat ongeschikt en enkeld aan de boomen, de voorste zyn vyfkantig, met scherpe ruggens afgedeelt. Aan 't voorste der zelve staan dunne ryskens, veele agter malkander, en aan dezelve van 6. tot 10. paar bladeren, wat wyt van malkander. De bladeren verschillen van 't voorgaande merkelyk, en onder malkanderen zelfs, want de agterste zyn niet langer dan een nagel van een vinger, 't voorste paar is ruym drie duymen lang en breed, agter en vooren toegespitst, die van Utta Manu gelyk, die tusschen beyde staan naar advenant, en hebben nog iets byzonders, want de groote zenuwe gaat niet regt door de midden, en 't blad zelfs gelykt een langwerpige ruyte, welke figuur men Rhomboides noemt. Alle zynze van onderen zagt in 't aantasten, als sulp, en hebben zeer korte voetjes.

Het bloeyzel komt voort aan kleene trosjes, zynde knopjes als mostart-zaad, die bun openen in zeer kleene bloempjes, van vyf vuyl-witte blaadjes gemaakt, in de midden met een quastje van fyne draadjes.

De

Fructus planæ sunt filiquæ, singularis ac miræ formæ, sunt enim irregulariter contortæ & compressæ instar cochleæ, externe summi aurantii coloris, atque instar ferici molles, in quibus officula reconduntur ex rotundo plana, uti *Condoryns Corallaria parvifolia*, diu virentia, dein fusca, & lapidea.

Arboris lignum album est, sed magis rubet quam præcedentis; gravior est, ac crassioribus constat ex fibris, unde & Amboinensium clypeis non ita conducit ac prioris.

Nomen. Latine *Arbor Clypeorum rubra*, & *Clypearia rubra*. Malaice *Caju Salowacko Mera*. Amboinice *Sea-Cau*. Alii hanc vocant *Kellor Goenong*, & *Kellor Octan*. In *Leytimora Menabu Cubu* dicitur, quod denotat, ubi decidit, ibi vegetat, forte quum ejus officula ubique facile progerminant.

Ufus. Ex crassis arboris truncis æque *Monoxyla* formantur quam ex prioris truncis, illo autem laborant vitio, quod licet sint levia ac facillime ex aqua evehi possint, aquam inbibant marinam, ac tardissime exsiccentur, unde nec etiam durabilia sunt, contra trunci cortex aptus est ad quævis retia tingenda, qui plurimus hujus arboris usus est.

Alia insuper minor *Sye* species est, quæ parvas gerit rachides, in quibus folia directe sunt obposita, ultra pollicem longa, foliorumque pinnæ sibi etiam obponuntur, dimidio minores illis *Tamarindi*, folia etiam mox sese contrahunt & claudunt, si illæ abrumpanitur uti in prioribus. Foliorum rachides duplicem gerunt verruculam instar viridis *Catjangh*, inter folia & ramum.

Flores videntur in ample extensis *Corymbis* excrecere, quos insequuntur filiquæ planæ & tenuissimæ, binos ac quatuor pollices longæ, digitum latæ, ab utraque parte sulcatæ, superius rotundæ, externe pallidæ, illis *Aymalabæ* similes, sed minores, intus semina locantur oblonga, angustata, & tenuia, viridia, glabra, & dura, vix cultri dorsum crassia.

Locus. Ad pedes montium crescit, ac *Baleyenfes* hanc comparant cum ipsorum *Palandingan*, quæ majora gerit folia, inque similibus filiquis paulo majora officula, nigricantia, edulia, sed acria, & linguam vellicantia, unde & ab ipsis plantatur.

Tabula Centesima & Undecima

Ramum exhibet *Clypearia alba* filiquis planis & erectis.

Tabula Centesima & Duodecima

Ramum exhibet *Clypearia rubra* filiquis contortis.

CAPUT VIGESIM. OCTAVUM.

Catti-marus. Kinar.

Catti marus *Tiliæ* species haberetur, licet non tam alte excrecat, magnitudinem enim plerumque habet vulgaris *Mali*. Ejus truncus est crassus, compressus, incurvus, & nodosus, cujus cortex est rugosus, fissus, fordus, ac plerumque musco aliisque herbis concretus, ejus rami sunt recti, ac plerumque sursum elevati, glabro obducti cortice, lento admodum & succoso, qui a ligno separari facile potest, uti in *Salicibus* ac *Novella*.

Ejus folia sunt magna & cordata, inferius nempe auriculata, superius in brevem apicem definita, plerumque semi-pedem lata & longa, integra, tenuia, superne glabra, inferne parum rugosa seu scabra ob plurimas venulas. Prope ipsorum petiolum quinque concurrunt nervi, petiolis autem insident longis & rotundis folia, quæ inordinata circa ramos locantur, vetusta quoque folia ad nervum medium verrucam gerunt. *Malvaceum* habent saporem, & contrita ad *Violarum* odorem adcedunt, præsertim tenera: Ipsorum succus fuscus est, cutisque pruritum excitat.

Flores longis insident racemis, qui in laterales quosdam dividuntur petiolos, quibus & foliola interponuntur.

Flosculi

De vruchten zyn platte bouwen van een vreemde gedaante, kluchtig gedraayd, en gewrongen als een wenteltrap, van buyten hoog oranje-geel, en mede zagt als sulp, daar in leggen uyt den rondon platte zaden, gelyk de *Condoryns* van *Corallaria parvifolia*, langen tyd groen, daar na bruyn en steen-bard.

Het hout is wit, rooder dan 't voorgaande, swaarder en grofdradiger, daarom tot de Amboinsche schilden zo bequaam niet als 't voorige.

Naam. In 't Latyn *Arbor Clypeorum rubra*, en *Clypearia rubra*. Op *Maleys* *Caju Salowacko mera*. Amboinsch *Sea-Cau*. Andere noemen het *Kellor Goenong*, en *Kellor Octan*. Op *Leytimor* *Menahu Cuhu*, het welk wil zeggen, waar het been valt, daar groeyd het, misschien om dat de zaden over al ligt opkomen.

Gebruik. Uyt de dikke stammen maakt men zo wel *Praauwen* als uyt het voorgaande, maar hebben die faute, datze wel ligt zyn, en gemakkeelyk om op en af te balen, maar zuigen 't zeewater in, droogen langzaam weer op, en zyn dierhalven niet durabel; daar en tegen de schorffe des stams is bequaam om alderhande netten te tanen, 't welk dan het meeste gebruik van dezen boom is.

Daar is nog een kleene zoorte van *Sye*, die kleene ryskens heeft, en daar de bladeren regt tegens malkanderen staan, ruym een vinger lang, aan de steeltjes staan de blaadjes ook tegens malkander, half zo groot als die van *Tamaryn*, en sluyten straks t'zamen als men ze afbreekt, gelyk ook de voorige. De ryskens hebben een dubbeld wratje als een groene *Catjang*, tusschen de bladeren en de tak.

Het bloeyzel schynt voort te komen aan wyd uitgebreide trossen, daar op volgen zeer dunne platte bouwen, 2. en 4. duymen lang, een vinger breed, te wederzyde gesoomt, voor rond, bleek van buyten, die van *Aymalaha* gelyk, dog kleender, binnen leggen langachtige, smalle, en dunne zaden, groen, glad, en bard, qualyk zo breed als een rugge van een mes.

Plaats. Hy wast aan 't bangen van 't gebergte, en de *Baleysers* vergelyken 't by haar *Palandingan*, het welk grootere bladeren heeft, en in diergelyke bouwen wat grooter zaaden, swartachtig, eetbaar, doch scherp op de tong, en 't wert by bunlieden geplant.

De Hondert en elfde Plaat

Vertoont een Tak van de witte *Schildt-Boom*, met platte rechte peulen.

De hondert en twaalfde Plaat

Vertoont een Tak van de roode *Schildt-Boom*, met gedraayde peulen.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Kinar - Boom.

De Kinar-boom zoude men voor een *Linde*-zoorte kunnen aanzien, hoewel zy zo hoog niet werd, want by houd gemeenelyk de grootte van een gemeenen *Appel-boom*. De stam is dik, kort gedrongen, krom, en knoestig, de schorffe mede rauw, schilferig, wyl, en gemeenelyk met *Mosch* en andere kruiden bezet, de takken zyn regt, en meest overeynd staande, met een effene schorffe bekleet, die zeer taay en zappig is, latende zig van 't hout afschillen, gelyk de *Wilge* of *Novella*.

De bladeren zyn groot en bertvormig, te weten agter met twee ronde billen, en voor met een korte spitze, in 't gemeen een halve voet breed, en lang, met effene kanten, dun, boven glad, van onderen wat ruyg of rimpelig, wegens de veele kleene aderen. By den steel stooten vyf zenuwen te samen, de steelen zyn lang, rond, en staan zonder order rondom de takken, ook hebben de oude bladeren aan de middelzenuwe gemeenlyk een wratte. Zy hebben een *Maluwachtige* smaak, en gewreven een reuk na *Violen* trekkende, byzonderlyk de jonge. Haar zap is bruyn, en jeukt wat op de buyd.

Het bloeyzel komt voort aan lange trossen, bun in eenige zyde-steeltjes verdeelende, daar tusschen kleene blaadjes staan.

De

Flosculi sunt pusilli, late purpurei, ex decem angustis petalis compositi, quorum quinque exteriora parum aperta sunt, quinque interiora vero eriguntur, quæ pistillum ambiunt inodorum.

Fructus pentagonæ sunt vesiculæ, primo virides cum purpureo intermixto colore, ac demum rubescunt, & facillime dehiscunt, anguli autem profundis sulcis distincti sunt, ita ut stellam referant. In quavis vero cellula nigricans semen reconditur. Si hæ arbores in remotis locatæ sint locis, altiores & elegantiores excrescunt, circa ædes vero humiles sunt & inelegantes, quum ejus rami sæpius amputentur, quos tamen cito regenerat instar Salicum, hinc etiam fit, quod ipsarum stipites adeo concreti sint, totque parasiticas alant herbas, plures enim ipsis increscunt Filicis, Polypodii, & Musci species, contra in fummis ipsorum cavitatibus putrefactis latent angues, leguani, formicæ, similiaque animalia.

Arboris lignum est pallidum, vetustorum truncorum flavescens, atque in quibusdam locis nigris venis distinctum, molle, attamen crassum & lentum, nodosum, nec poliri potest, nigræ vero istæ maculæ non in cunctis reperiuntur arboribus, sed potissimum in talibus, quæ sæpius detruncatæ fuere, in Java autem copiosius quam in Amboina. Ejus radices irregulares quoque sunt, crassæ, & nodosæ, atque magna ex parte supra terram denudatæ conspiciuntur, ejusdem itidem substantiæ.

Anni tempus. Sæpius in anno floret, ac fere nunquam fructibus destituta est, copiosissime autem hi Octobri & subsequenter mensibus æstivis conspiciuntur.

Nomen. Latine *Catti marus*, juxta Malaiense & Javanicum *Catti Mahar*. Amboinice in Leytimora *Kinar*. Hitoea *Kenal*. Macassara *Kauwas*. Ternata *Ngaro*. Baleya *Catti Maba*.

Locus. Ubique nota est arbor, sed juxta regionum varietatem folia quodammodo differunt.

Ufus. Stipites quotidie adhibentur ad sepes & palos hortorum ex iis formandos, lignum enim ejus quam maxime est vegetabile, non autem ita quam *Novellæ*. Ramorum cortex aptus est ad quævis ligamina, nodosum ramorum & radicum lignum manubriis majorum cultorum inservit, non ob coloris elegantiam, sed soliditatem ac tenacitatem, in Java vero aliisque locis, ubi hoc lignum nigras istas exhibet maculas, ad vaginas telorum adhibetur. Amboinenses teneris ejus foliis caput lavant, ob violaceum ipsorum odorem, Europæi vero cutis pruritum inde sentiunt.

Chirurgi quoque indigeni ipsorum succum oculis meis instillarunt, quum mihi oculi inciperent esse caliginosi, ad illos depurandos, quod in initio non percipiebam, sed brevi post acredine sua penetranti usque ad ipsum penetrabat cerebrum, non autem mihi solatio fuit, forte quod malum esset nimis pertinax.

In Baleya & Java has alunt arbores, ut majores sint, nodosque præbeant vetustiores, ex quorum variegato ligno elegantes fabricant elaboratas telorum vaginas.

Tabula Centesima & Decima Tertia

Ramum exhibet *Catti Mari*.
Ubi Litt. A. ejus fructum denotat.

CAPUT

De bloempjes zyn klein, ligt-paars, van 10. smalle blaadjes gemaakt, waar van de 5. buytenste wat geopent staan, en de 5. binnenste over eynd, omgevende een draadje zonder reuk.

De vruchten zyn vyfhoekige blaaskens, eerst groen, met wat paars gemengt, ten laatsten roodachtig, en bersten zeer ligt, zynde de boeken met diepe voorns onderscheyden, zo datze een Sterre gelyken. Binnen heeft men in yder Celletje een swartachtig zaden; als deze bomen aan afgelegene plaatzen staan, zo wassen ze hoger en cierlyker, maar omtrent de woningen van menschen blyft by kort en lelyk, om dat zyne takken zo dikwils afgekapte werden, die by egter gaauw wederom gewind, gelyk de Wilge knoppen, daar van komt het ook, dat deze stronk zo bewassen is, en veele bastaard-kinderen voeden moet, namentlyk veelderley soorten van Filix, Polypodium, en Mos, daar en boven in de verrotte bollen schuylen Slangen, Leguanen, Mieren, en andere ongedierten.

Het hout is bleek, aan oude stammen geelachtig, hier en daar met swarte aderen of vlammetjes, week, nogtans dik en taay, werrig, en onbekwaam om glad te schaven. De swarte vlammen vind men niet aan alle bomen, en dat meest aan zodanige, die dikwils gekapt werden, op Java meer dan in Amboina, de wortelen zyn ook onbesnyft dik, en knoestig, en leggen een groot end boven de aarde bloot, mede van dezelfde substantie.

Sayzoen. Hy bloeyd dikwils in 't jaar, en men ziet hem bykans nooit zonder vruchten, doch wel de meeste in October, en de volgende Somer-maanden.

Naam. In 't Latyn *Catti Marus*, na 't Maleys en Javaans *Catti Mahar*. Amboinsch op Leytimor *Kinar*, Hitoe *Kenal*. Macassars *Kauwas*. Ternataans *Ngaro*. Baley's *Catta Mala*.

Plaats. Hy is overal bekend, hoewel na 't onderscheyd der landen de bladeren een weinig verschillen.

Gebruik. De stokken werden dagelyks gebruykt, om paggers, dat is levende heyningen daar van te maken, en allerhande stylen in boven en thuynen, want 't is een groeyzaam hout, doch zo ligt niet als de *Novella*. De bast is bequaam tot alderhande bindwerk, 't werrige hout aan de knoesten en wortels, dient tot begten van bouw-messen, zynde wel niet mooy in 't aanzien, niet te min taay en vast; maar op Java, en elders, daar dit hout swarte vlammetjes heeft, werd het gebruykt tot kris-scheden. De Amboinezen nemen de jonge bladeren om 't hoeft mede te wassen, wegens haare bloemachtige geur, maar de Europeanen gevoelen een jeukte daar van op de buyd.

Ook hebben de Inlantze Meesters het zap van de zelfde bladeren my in de oogen gedroopen, doen my 't gezigt begon te begeven, om de oogen te zuiveren, 't welk in 't eerst niet gevoeld wierd, maar 't geen ik kort daar na met een doordringende scherpigheid tot in de berffenen gevoelde, en 't holf my niet, om dat misschien het gebrek te balsterrig was.

Op Baley en Java voedenze expres deze boomen, om grooter en oude knoesten te gewinnen, uyt wiens gevlamt hout zy fraaye uytgesnedene kris-begten maken.

De Hondert en dertiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Kinars-Boom*.
Alwaar Litt. A. deszelfs vrucht aanwyft.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

XXIX. HOOFDSTUK.

*Butonica. Boa Boeton, Huttum.**Boeton - Boom.*

Hæc alta est arbor litorea, raro erecta, sed plerumque crasso & sinuoso trunco inclinans adeo sæpe humili, ut genibus proropere sub hoc oporteat, ejusque coma ab aqua marina adspargatur, eodem modo uti in *Bintangora*. Corticem gerit glabrum, cinereum, ejusque rami sese amplissime extendunt, qui superius in quatuor vel quinque minores & tenuiores dividuntur instar coronæ majoris lampadis seu arboris *Catappæ*, folia in ramorum summo fasciculatim congesta sunt undique, inordinata, arcte sibi juncta, vestigia autem deciduorum secundum ramos notari possunt, sessilia sunt, atque ex angusto ortu sensim dilatantur ab utraque parte, juxta nervum medium crassum usque ad summum, ubi octo & sex transversales digitos lata sunt, ac subrotunda, octodecim pollices, immo binas spithamas longa, paucis lateque distantibus costis pertexta, quæ usque ad oras non excurrunt, suntque glabra, intense glauca, & pingua; tenera folia, ex fructu primum propullulantia, pallide fusca sunt, uti & arboris, sed non ita grata, licet cruda edi possint cum *Bocassan* & piscibus, parvam enim habent amaritiem & adstrictionem, nec ita grata sunt ac illa *Butonica terrestris*.

Flos ingens est, fere instar illius *Jambosæ silvestris*, sæpe etiam magis dilatatus, quorum quivis singulari insidet petiolo, prope suprema folia proveniens, qui intus repletus est longis, rectis, & rubentibus staminibus, uti in *Jambosis*, sed multo copiosioribus, instar penicilli rubri, in horum medio longum & firmum instar cornu erigitur pistillum, haud ingrati odoris.

Rubescences hi flores elegantissimum præbent aspectum inter glaucam illam comam, sique stamina decidunt, terram sub arbore rubram efficiunt, post flores calicis binæ partes sese contrahunt, quibus flos insidebat, illisque subcrefcit ingens pomum, superius acuminatum, quadragonum, inferius quatuor rotundis oris connivens, ubi & foveolam gerit, totusque fructus *Jesuiticam* refert mythram, qui diu virefcit & glaber est, maturus vero fumeum acquirit colorem seu obscure fuscum, uti & in viridi fructu cinereæ quædam adparent venæ prope apicem, & quatuor isti anguli non semper æquales sunt, unus enim alterve sæpe deficit aut irregularis est. Maturus fructus externe crassa ac pilosa obductus est gluma, uti *Calappæ nux*, intus durum locatur ossiculum putamine destitutum, quod quadragonum fere est, bina vero ejus latera paulo latiora sunt reliquis, suntque rotunda, caro intermedia est dura, & alba instar *Castanearum*, parumque mucosa, insipida, seu parum falsa. Vulgaris fructus magnitudo pugnum adæquat, ita ut quodvis latus ultra palmam latum sit, in *Celebe* autem & *Occidentalibus* insulis multo major est, instar capitis nempe infantis, inveniuntur sæpe etiam fructus pentagoni. Ramorum medulla est alba uti *Sambuci*, sed pauca, lignum penitus molle est nec durable.

Anni tempus. Fructus in conspectum veniunt Aprili & Majo, quique decidunt, per mare multum fluctuant, vel in litore projecti jacent, ubi & progerminant, internus nempe albus nucleus, ad partem petiolo proximam furculum emittit, in superiore autem parte radix propullulat, ita ut furculus per nucleum radici non neclatur, quumque hic fructus per maris undas in litus projiciatur, hinc fit, ut incurvus excrefcit truncus.

Nomen. Latine *Butonica*. Malaice *Boa Boeton* & *Caju Boeton*. Javanice *Calappa Lupa* & *Lali*. Ternatice *Modjo*. Amboinice *Huttum*. Macassarice *Talissey*. Chinice *Tsjinckbi*, h. e. ora maritima, quum nullibi nisi in litore crescat, & ad ostia majorum fluminum.

Locus. Per totam aquosam Indiam reperitur, usque in ipsis *Zephyreis Chinæ* plagis, potissimum vero in insulis, nullibi in tantam altitudinem quam in *Boetona*, unde & nomen obtinuit, in *Java* quoque & *Palembang* crescit.

Tom. III.

Usus.

Z

Gebruik.

Dit is een bogen strand-boom, zelden regt staande, maar gemeenelyk met een dikke bochtige stam voor over hangende, dikwils zo laag, dat men daar onder door moet kruipen, en zyn kruyn van 't zee-water bespat werd, gelyk men aan de *Bintangor* ziet. Hy heeft een effen graauwe schorsse; de takken spreiden hun zeer wyd uit, en aan baar voorste in 4. a 5. andere dunder, gelyk een kroon van een groote lampe of *Catappan-boom*. De bladeren staan aan 't voorste der takken in bossen by malkanderen, rondom, zonder order, dicht op malkander gedrongen, doch ziet men de voetstappen van de oude afgevallene langs de takken heen: Zy hebben geene steelen, maar beginnen met een smalle bals, te weerzyden van de dikke middelrib allenckens breder; tot voren toe, daarze 8. en 6. dwars-vingers breed zyn, en in een ronde spits toelopen, 18. duymen en 2. spannen lang, met weinige en wyd van malkander staande ribbetjes doortogen, die niet tot aan de kanten raken, glad, boog-zee-groen, en vet. De jonge bladeren, die uit de vrucht eerst uytscbieten, zyn licht-bruyn, als mede aan den boom, doch zo veel niet, en zyn als dan bequaam raauw met *Bocassan* en visch te eeten, want zy hebben een kleene bitterheid en zamentrekking, en zyn zo aangenaam niet als die van *Butonica terrestris*.

De bloem is groot, bykans als de wilde *Jamboes*, of wel zo wyd, ieder staande op een byzonderen steel, by de voorste bladeren uitkomende, binnen gantsch uytgevuld met lange, regte, en rood-verwige draden, gelyk de *Jamboezen*, doch veel meer, en als een roode quast, in de midden staat een langer en styver boornije, van reuk niet onaangenaam.

Deze roos-verwige bloemen staan zeer cierlyk, onder dat zee-groen loof, en als de draden afvallen, makenze de grond onder den boom geheel rood; na de bloemen sluiten hun twee deelen des kelks, daar de bloem in stond, wederom te zamen, en daar onder wast een grooten appel, na voren toegespitst, vierkant, achter met vier ronde billen toelopende, en een kuyltje makende, en de geheele vrucht gelykt een *Jesuiten Muts*, langen tyd groen en glad, ryp werdende, wordenze rook-verwig of donker-bruyn, gelyk men ook aan de groene vrucht eenige graauwe aderen ziet voor by de spitze; de vier boeken zyn ook niet altyd egaal, maar zomtyds ontbreekt 'er een, of staan ongeschikt. De rype vrucht heeft buyten een dikke bayrige bolster, gelyk de *Calappus*, binnen is ook een harde korf zonder sibaal, die nog eenigzints vierkantig is, doch twee zyden zyn wat breder dan de andere, en de boeken zyn rond, van binnen hebbenze een hard wit vleesch, gelyk *Castanje*, een weinig slymerig, onsmakelyk, of een weinig brak. De ordinariis grootte van deze vrucht is als een gemene vuyst, zo dat yder zyde ruym een hand breed is; maar op *Celebes* en de *Westerse Eylanden* valtze veel groter, te weten als een kindskop, ook vind men 'er zomtyds die 5. boeken hebben, 't merg in de takken is wit, gelyk in de *Vlier*, doch weinig, 't bout gantsch week, en niet durabel.

Sayzoen. De rype vruchten ziet men in April en May, en die afvallen vind men veel in zee dryven, op 't strand verspreyd, alwaarze weder uytscbieten, te weten de binnenste witte korf scbiet aan de agterste zyde (die naast den steel staat) een nieuwe scheut uit, en aan de voorste zyde komt de wortel uit, zodanig dat de wortel en de scheut door de korf niet aan malkander hangen, en dewyl deze vrucht door de zee-baren aan de strand gesmeten werd, daar door komt bet dan, dat de stam niet recht op scbiet.

Naam. In 't Latyn *Butonica*. Op Maleys *Boa Boeton* en *Caju Boeton*. Javaans *Calappa Lupa* en *Lali*. Ternaats *Modjo*. Amboinsch *Huttum*. Macassaars *Talissey*. Chinees *Tsjinckhi*, dat is water-kant, om dat bet nergens dan op de strand gevonden werd, en aan de uitgangen van de groote rivieren.

Plaats. Het wast door geheel water-Indiën, zelfs tot in de *Zuyder-deelen* van *China*, doch liefst op *Eylanden*, nergens zo groot als op *Boeton*, waar van by ook den naam heeft, by wast mede veel op *Java* en *Palembang*.

Ufus. Hujus arboris lignum ad tigna non adhibetur; folia, quum sint magna, elegantia & glabra orbibus mentæ & patinis inferviunt, in quibus omne ciborum genus deponitur, circumfertur, & obtegatur, præsertim pisces, unde & multi incolæ hanc prope ædes suas plantant ad foliorum usum & commodum, fructus aliquando ad rem Medicam adhibentur, interne nempe ipsorum nuclei in pulverem combusti & contriti contra Colicam, vel si cum Pinanga masticeantur, pauxillo Caryophyllorum addito, ac radice Bangle, abdomen quoque his inlinitur, idem quoque pulvis aliis admixtus medicamentis adsumitur. Vulgo autem recentes hi nuclei adhibentur ad pisces capiendos in litore, maris recursum in foveis, si illi conterantur, ipsique injiciantur, vel quod melius est, si cum Cubæ radice pusillisque cancris, similibusque, vel & Cattamandjing misceantur.

Chinenses in Java ex hisce nucleis contritis viscum formant, quo umbellas inliniunt contra pluvie perforationem, quum antea Oleo Cicino fuerint oblitæ, quod in China per aliud perficitur oleum, quod præparatur ex fructibus arboris Faughio. Incolæ porro variarum insularum hisce utuntur fructibus ad res superstitiosas, Bangayenses enim cum quibusdam ceremoniis hosce aperiunt, in quibus obcultas quasdam observant res, alii autem, quorum amici itinera instituerunt marina, ex iis ominari volunt, an sint vivi & incolumes nec ne, hunc enim sumunt fructum, inque aquam illum projiciunt marinam, sique apice supernatet, bonum ominantur præfagium, si vero pars plana supernatet, contrarium indicat. Nautæ, si fiant, nec aliud quidquam conquirere possint, tenebrosos hos manducant fructus, ex quibus aquam exsugunt ad sitim sedandam, acidula enim seu quodammodo falsa est, qua incolæ magis delectantur quam nostra natio.

Hi fructus delineati sunt nullo adjecto nomine a D. Carolo Clusio libr. 2. Exotic. cap. 5. sub nomine tantum peregrini fructus, ubi horum binos describit, qui uni iidemque sunt ac supra descripti Huttum, inveniuntur enim quidam, quorum anguli per quatuor & quatuor cum dimidio pollices distant, alii minores sunt, quorum quodvis latus binos & binos cum dimidio pollices latum est, additque Chirurgum ipsi narrasse, sese in India Orientali in litore ex arena illos eruisse, in quod radices immiserant, quod verum esse potest, neutiquam vero folia gerunt Myrto similia, quorum formam forte oblitus fuit.

Ternatenses ipsorum nucleis tam solis quam cum Boeroera nucleis mistis, ut & arboris cortice contuso & in stumulus projecto utuntur ad pisces enecandos, qui infra fluxus sese abscondunt, præsertim anguillas produnt. Cum succo recentium nucleorum omnes inliniunt scabies & inpetigines, ad vermiculos, qui pruritum excitant, enecandos.

Javani fructus nucleum conterunt cum Pipere, Alho, & Lumbricis terrestribus, ex quibus globulos formant, quos aquæ injiciunt, ut pisces vertiginosos reddant, uti alii id peragunt cum Coculis Indi: vide ulterius Tubam Bacciferam.

Tabula Centesima Decima Quarta

Ramum exhibet Butonicæ.
Ubi Litt. A. ejus fructum denotat.

CAPUT

Gebruik. Het hout van dezen boom wert tot geen timmerhout gebruykt, de bladeren, om datze schoon, groot, en glad zyn, dienen tot tafelborden, en schoteltjes, om alderbande kost en eetwaren daar op te leggen, daar mede te dragen en toe te dekken, inzonderheid alderbande vischen, daarom hem veel Inlanders by haare buyzen planten, om 't gerief van de bladeren te hebben. De vruchten werden zomtyds tot Medicynen gebruykt, te weten de binnenste korls tot poeder gebrant, en fyn gemalen, tegens 't colyk, als men 't zelfde knouwt met Pinang, daar by doende een weinig Nagelen, en de wortel Bangle, ook den buyk daar mede besproeid: als mede 't zelfde poeder met eenige andere dingen gemengd, ingevende. In het gemeen werden de versche korls gebruykt, om visch daar mede te vangen op strand, by aflopend water, in de kuylen, als men de korls wryft, en alleen daar in strooyt, of, 't welk beter is, met de wortel Cuba, en de kleine Crabbetjes, Lopertjes, of Cattam andjing gemengd.

De Chinezen op Java maken ook uit deze korls een slym, als zy dezelve wryven, en door een doek doen, 't welk zy gebruiken om de Kiperfols daar mede te bestryken, tegens 't inwateren van de regen, na datze dezelve te vooren met Oleum Cicinum bestreken hebben, 't welk in China met een andere olye geschiedt, dat gemaakt wert van de vruchten des booms Faughio. Verders gebruiken de Inlanders van verscheide Eylanden deze vruchten tot eenige superstitieuse dingen, want die van Bangay wettenze met zekere ceremonie op te kappen, en daar in eenige verborgene dingen te zien; andere, wiens Vrienden over zee vertrokken zyn, willen daar in weten of ze nog leven, en welwaren of niet, want zy nemen deze vrucht, werpen ze op 't zee-water, en zo ze met de spitze boven komen dryven, zo houden zy 't voor een goed teken, zo de vlakke zyde boven komt, het tegendeel. De Zee-luyden, als ze dorst hebben, en anders niet krygen kunnen, byten in de jonge vrucht, en zuigen 't water daar uyt om den dorst te verstaan, want het is wat brak, waar aan de Indianen meer gewend zyn, als onze Natie.

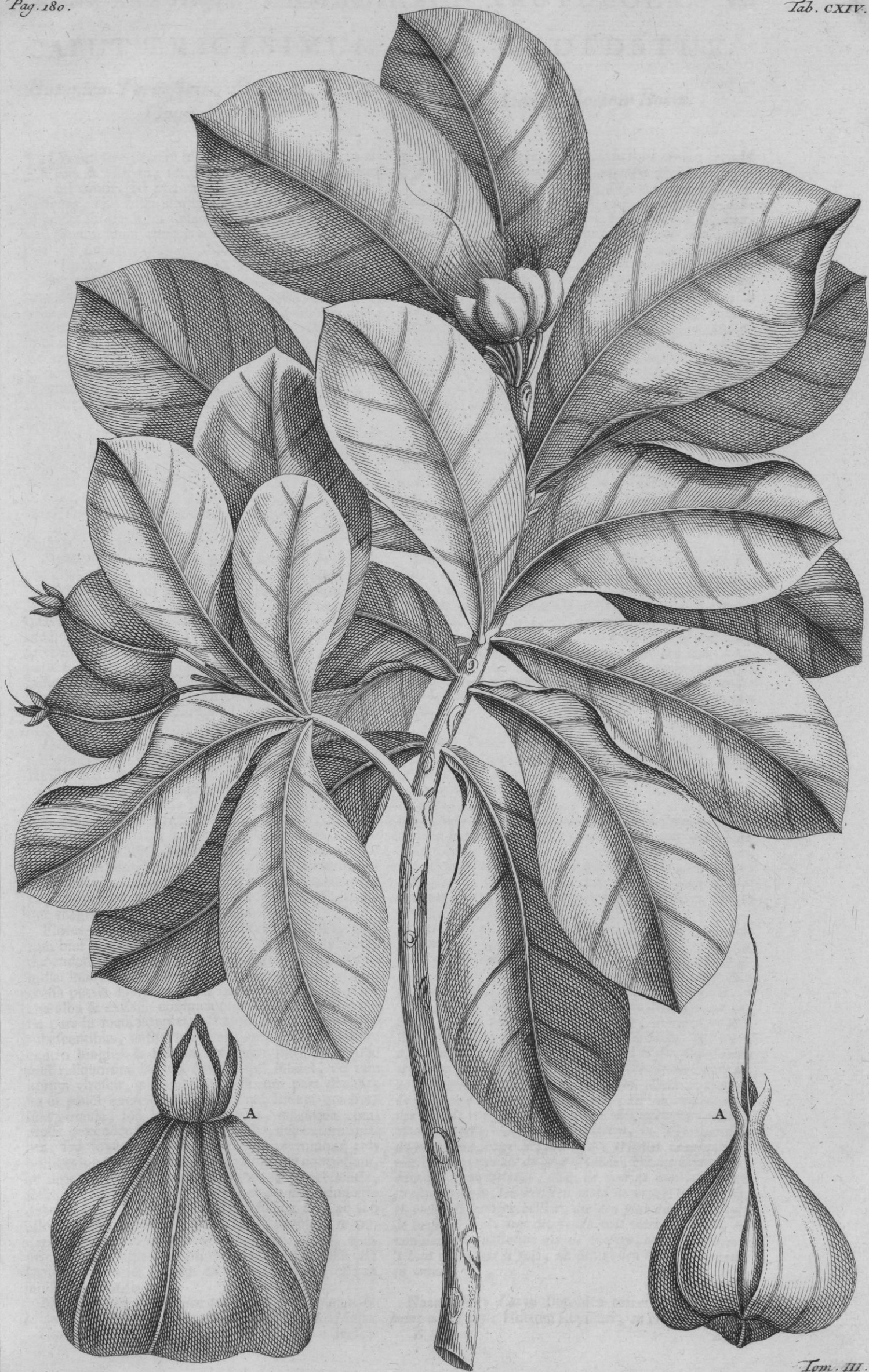
Deze vruchten ziet men afgetekent, en zonder eygen naam beschreven by den Heer Carolus Clusius lib. 2. Exotic. cap. 5. onder de naam van Peregrinus fructus, alwaar by twee van deze vruchten beschryft, die men voor een en dezelfde met 't bovenstaande Huttum houden moet, want men vind 'er wiens boeken 4. en 4½ duymen van malkander staan, andere veel kleender, van 2 en 2½ duymen yder zyde, en dat een Chirurgyn hem verbaald heeft, dat hy ze in Oost-Indien op het strand, en wyt het zand getrokken hadde, alwaarze vast geworteld was, is wel waar, maar geensints datze Myrte-bladeren hadden, welkers gedaante hem mischien vergeten was.

De Ternatansen gebruiken zo wel de korls alleen, als met Boeroera-korls gemengd, of de schorffe dexes booms gestampt, in de rivieren gesmeten, om de vischen te doden, die beneden strooms wonen. Inzonderheid brengt bet de alen voor den dag, met het zap van deze versche korls uytgetrokken, bestrykenze ook alderbande schurftbeyt en jeuken, om de wormpjes, die 't jeukzel maken, dood te byten.

De Javanen wryven de kern van de vrucht met peper, look, en aardpieren, maken bolletjes daar uyt, en smytenze in alderbande water, om de vischen duyzelig te maken, gelyk anderen met de Coculi Indi doen: Ziet de Tuba Baccifera.

De hondert veertiende Plaat

Vertoont een Tak van de Butonie-boom.
Alwaar de Litt. A. deszelfs vrucht aanwyft.

CAPUT TRIGESIMUM. XXX. HOOFDSTUK.

*Butonica Terrestris. Huttum Darat.
Daun Putat.**De Landt Boeton-Boom.*

Butonica terrestris in binas dividitur species, in albam & rubram, seu vulgatissimam, quæ humilis est arbor, ad viri crassitiem & altitudinem excrecens, ejus folia inordinata quoque sunt, arcte sibi juncta in ramorum summo uti in Catappan, hæc autem ramum suum ulterius occupant, quam in Catappan vel Butonica littorea. Ejusdem cum præcedenti sunt formæ, sed angustiora & flaccidiora, unum vel sesquipedem longa, immo longiora, mox ex ramo ortum ducentia angusto collo, prope apicem vero latissima sunt, palmam nempe lata, vel paulo latiora, paucis incurvis costis donata, nervum vero gerunt crassum medium, inferius maxime protuberantem. Ad oras subtiles dentes conspiciuntur, sed adeo rari, ut non ferrati videantur; Tenera folia fusca sunt & splendentia, saporis instar Lactucæ, parum nempe amarificant, cum magna satis adstrictione, haud ori ingrata.

Flores ex longo, tenui, & dependente petiolo, binos pedes longo, & ulterius excrecunt, huic viridia insident capita instar Olivarum tenerarum, per illum laxè dispersa, quæ sese aperiunt in bina vel terna crassa & concava petala, quorum medium repletum est omnino staminibus rubentibus, uti præcedentium, sed plerumque minora sunt, atque in ipsorum centro pistillum erigitur.

Fructus quadragona sunt poma, inferius angustata, tenuibus ex pedunculis dependentia, tres quatuorque transversales digitos longa, binos lata, & superius paululum angustata, ubi & coronulam formant ex binis quatuorve crassiusculis squamis compositam, in cujus medio filamentum extenditur, suntque primo glabra & viridia, dein ex fusco flava seu fumea, externe parum rugosa, intus officulum reconditur oblongum instar globuli, sed quodammodo quadratum, substantiæ durioris, ferioris quam Castanearum, sine putamine, sed crassa & pilosa gluma vel cortice obductum, nec edule.

Locus. Arbor hæc humiles amat silvas haud longe a litore remotas, in quibus solum est sulphureum & lapillis mixtum.

Alba species paulo majora gerit folia, eodem cæterum modo circa ramos locata, sesquipedem longa, immo longiora, superius ad apicem quatuor, quinque, & sex pollices lata, ad oras obscure crenata, ita ut vix dignosci possit, tenera autem ejus folia pallide magis fusca sunt, quam præcedentis. Nervus medius itidem maxime protuberat, & magis albicat, quam prioris, cujus nervus magis fuscus est, folia ejus sunt quoque magis glauca quam antecedentis.

Flores itidem ex longis excrecunt petiolis, quorum bini ternive simul ex quovis foliorum fasciculo dependent, binos tresve pedes longis, atque hisce similia insident capitula viridia, sese in bina ternave crassa petala aperiuntia, in quorum centro quatuor alia alba & extensa conspiciuntur petala, restans floris pars in medio repleta est albis staminibus ad basin rubescentibus, antheras fuscas gerentibus, in horum centro longius & rubrum excrecit pistillum, quod post reliquorum lapsum fructui ipsi insidet, ac tum iterum virefcit, plurima autem florum pars decidit, ita ut pauci excrecant fructus; qui itidem quadrata sunt pomula, sed latiora, breviora, magisque compressa præcedentibus, intense viridia, nec externe glabra, sed foveolis ac rugis scabra, plerumque tres pollices longa, binos lata, sed maxime sese contrahunt, ac superius quoque coronata sunt, uti præcedentia, sessilia fere, quum priora longiusculo ex pedunculo dependeant; fructus hic demum fuscus est, ac sub pilosa gluma minorem digitum crassa, nucleus reconditur ex rotundo parum quadragonus, albus, ejusdemque substantiæ cum priore, neque hic edulis est: Utriusque speciei lignum ex albo flavescit, estque molle, & inutile.

Nomen. Latine *Butonica terrestris*, Amboinice & Malaice *Huttum Leymuri*, & *Huttum Darat*. Malaicenses

De land-Butonica is onderdeel in twee soorten, roode en witte, de roode of gemeenste blyft een lagere boom, op het hoogste in de dikte van een man, de bladeren staan insgelijks zonder order, en digt agter malkander, aan 't voorste der takken, gelyk aan de Catappan, doch deze bekleeden baren tak wat verder, als men aan de Catappan of Butonica littorea ziet; zy zyn van deze zelf de gedaante als de voorgaande, dog smalder en slapper, 1. en 1½ voet en meer lang, straks by den tak beginnende met een smallen oorspronk, en by de spits op 't breedste, te weten een band breed, of wat meer, met weinige kromme ribben, maar met een dikke middel-zenuwe, die beneden verre uytsteekt. Aan de randen ziet men kleyne tandekens, doch zo weinige, datze ongezaagt schynen. De jonge bladeren zyn bruyn en glimmend, salaad-agtig van smaak, te weten een weinige bitter, met een merkelyke zamentrekking, niet onaangenaam in de mond.

Het bloeyzel komt voort aan een lange, dunne, en beel afhangende steel, twee voeten lank en meer, daar aan staan groene knoppen, als jonge Olyven, langs benen wat ydel, die hun openen in twee of drie dikke en bolle blaadjes, 't middelste is gantsch uytgevuld met roze-verwige draden, gelyk aan 't voorige, doch doorgaans kleender, met een lange draad in de midden.

De vruchten zyn vierkante appelkens, achter met een smalle bals, aan dunne steelkens hangende, drie en vier dwers-vingers lang, twee dito breed, voor weder wat toegespitst, en aldaar een kroontje makende, van twee of vier dikke schubbetjes, met een draadje in de midden, eerst glad en gras-groen, daar na bruyn-geel of rookagtig, en van buyten wat rimpelig, binnen leyd een witte langwerpige korf, als een klooitje, dog wat vierkant, wel zo hard on droog van substantie, als een Kastanje, zonder schaal, met een dikke en bayrige bolster omgeven, en niet eetbaar.

Plaats. Dezen boom wast gaarne in lage bosschen, doch die niet verre van strand zyn, en daar een swavelagtige grond is, met kleene steentjes vermengd.

De witte soorte heeft wat grooter bladeren, op dezelfde manier rondom de takken staande, 1½ voet lang, en meer, voor omtrent de spits 4. 5. a 6. duymen breed, aan de kanten ook donker gezaagd, dat men qualyk bekenen kan, en de jonge bladeren zyn wat ligter bruyn, dan de voorgaande. De middelste zenuwe is ook hier zeer uitbuylende, en witter dan aan 't vorige, daar ze wat bruynagtig is, de bladeren zyn ook zee-groender dan de voorige.

Het bloeyzel komt insgelijks aan lange steelen voort, welker 2. of 3. uyt ieder bosch bladeren afhangen, 2. en 3. voeten lang, daar aan staan diergelyke groene knoppen, die hun in 2. a 3. dikke blaadjes openen, daar binnen ziet men 4. andere witte en uitgebreyde blaadjes, en 't middelste is digt uytgevuld met witte draadjes, op den grond roze-verwig, met vale nopjes, in dixer midden staat een langer en gantsch roze-rood draadje, dat na 't afvallen der anderen op de vrucht vast blyft, dog als dan wederom groen werd, 't meeste deel der bloemen valt af, zo dat weinige vruchten te regt komen. Dezelve zyn mede vierkante appeltjes, doch breeder, korter, en gedrongener dan de vorige, hoog-groen en niet effen van buiten, maar met eenige kuyltjes en rimpelen, in 't gemeen drie duymen lang, twee dito breed, dog krimpen zeer in, voor met een kroontje als de bovenstaande, bykans zonder steel aan den rank zittende, daar de voorige aan lankagtige steeltjes hangen, ten laatsten word de vrucht bruynagtig, en onder de bayrige bolster, die een pink dik is, schuyt de beest of korf, uyt den ronde wat vierkant, wit, en van dezelfde substantie als de voorige, ook niet eetbaar; 't hout aan beyde is wit, na den geelen trekkende, week, en onnut.

Naam. In 't Latyn *Butonica terrestris*, in 't Amboins en Maleys *Huttum Leymuri*, en *Huttum Darat*. Zom-

enses quidam hanc vocant *Daun Putat*, Macassarice *Putsja* dicitur, aliis autem Macassaribus *Siëta*, Ternatice *Tupac*, in Leytimora *Kenassal*, Javanice *Bangung*.

Locus. Nota est hæc arbor in cunctis Amboinenfibus infulis, uti & in Celebe & Java.

Ufus. Tenera folia, adhucdum fusca & flaccida, cruda multum eduntur cum piscibus & Bocassan, quod incolis salubre habetur, quum modica adstrictione & amaritie stomachum confortent, qui cæterum per crudos cibos flaccescit. Parata quasi lactuca est, præsertim in silvis, atque comperi, stomachum non adgravare, si modo non nimia ingeratur copia, immo fere necessaria est hæc lactuca, si alia frigida & viscosa folia cruda edantur, præsertim *Filix esculenta*, quæ in silvis vulgare est obsonium, unde corrigitur, ne diarrhæam excitet, ipsius folia cum Catjang aliisque minoribus fabis coqui possunt instar oleris. Arboris cortex ad scabiem adhibetur contritus & inlinitus. Rami sepibus inserviunt, quum facile progerminant, qui & simul commodum tenerorum foliorum præbent.

Alba species nullum peculiarem habet usum, quum ejus folia sint amariora, fructusque albæ speciei supra descripti forte degenerationes sunt fuscæ, fructus enim genuini albæ speciei non quadragoni sunt, sed oblongo-rotundi, instar longarum Jambosarum, plerumque pallide virentes, inque longum apicem porrecti; Javani tenera pallide fusca edunt folia ad *Ulang Ulang*. Ejus radices contunduntur, & aquæ injiciuntur ad pisces enecandos.

Tabula Centesima Decima Quinta

Ramum exhibet *Butonica terrestris rubra*.

Tabula Centesima Decima Sexta

Ramum exhibet *Butonica terrestris albæ*.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

Olus Catappanicum. Sajor Catappan.

CUm præcedenti *Butonica terrestri albæ* maxime convenit hæc arbor, quæ *Sajor Catappan* vocatur, ac sine dubio ejus species habenda est, cujus folia eodem modo dependent, ejusdemque sunt formæ quam *Butonica terrestris*, videntur autem paulo longiora & flaccidiora esse, ac subtus albicantia, ad oras non ferrata, sed crasso itidem nervo medio donata, qui infra trigonus est. Fructus ex longis itidem dependent pedunculis, suntque grana rotunda parva, instar *Piperis*, quisque vero ex peculiari ac tenui dependet petiolo. Tenera ejus folia sunt gilva feu flavescencia, nullam vel modicam admodum habent amaritiem, majorem vero adstrictionem, ac proinde saporem habent tenerorum *Varingæ foliorum*, atque cruda eduntur.

Aliud simile folium flores in umbellis gerit parvos & albos, rami, quibus folia insident, molles sunt, folia sunt instar illorum *Huttum Darat*, ad oras non ferrata, nec apta ad *Ulang Ulang*.

Nomen. Latine *Olus Catappanicum*, Malaice *Sajor Catappan*, ex foliorum similitudine cum illis *Catappan*, aliis autem dicitur *Putat Utan*, Ternatice *Hatejujo*.

Ufus. Tenera ejus folia apta sunt ad *Ulang Ulang*, h. e. ad cruda edenda cum Bocassan & piscibus, quæ & fabis adcoquantur, uti de *Butonica terrestris* fuit dictum, apta quoque sunt ad quosvis piscium cibos iis involvendos, qui in alia mittuntur loca.

NB. Ob similitudinem figurarum forte huic capiti nulla hujus arboris adjecta invenitur figura.

CAPUT

Zommige Maleyers noemen hem Daun Putat, in 't Macassaars Putsja, andere noemen het in 't Macassaars Siëta, in 't Ternataans Tupac, op Leytimor Kenassal, op Javaans Bangung.

Plaats. Hy is bekend op alle Amboinsche Eylanden, als mede op Celebes en Java.

Gebruik. De jonge bladeren, die nog bruyn en slap zyn, werden veele rauw gegeten, met visch en Bocassan, 't welk de Inlanders voor gezond houden, om dat het met zyne matelyke zamentrekking en bitterheid de mage versterkt, dewelke anders door de veele rauwe kost verslappen zoude. 't Is een gereed Zalaadje, als men in 't bosch eeten moet, en ik heb bevonden, dat het de mage niet beswaart, als men 't in geen menigte nuttigt, ja 't is bykans nodig, als men andere koude en slymerige bladeren in 't bosch tot Zalade eet, inzonderheid de *Filix esculenta*, dat in 't bosch een gemeene toespys is, om die te verbeteren, datze geen Buikloop maakt, dezelve bladeren kan men ook met Catjang of kleene boontjes koken, als een moeskruyt. De schorsse werd gebruikt tegen schurftbeid, gewreven, en opgesmeert. De takken gebruikt men ook tot thuyntaken, om datze ligt uitschieten, daar van men met eene 't geryf der jonge bladeren heeft.

De witte zoorte heeft geen zonderling gebruik, om dat zyne bladeren wat bitterder zyn, dan 't bruyn. Noteert ook, dat de vruchten by de witte zoorte beschreven, mischien een verandering zyn van de bruyn, want de vruchte van de rechte witte zoorte zyn niet vierkant, maar langwerpig-rond, als lange Jamboezen, meest altyd ligt-groen, en met een langen tuyt voor uit; De Javanen eeten de jonge bruyn bladeren mede tot Ulang Ulang. De wortelen stotenze, en smytENZE op 't water, om de visschen te vergeven.

De Hondert vyftiende Plaat

Vertoont een Tak van de Roode land Butonie-Boom.

De Hondert seftiende Plaat

Vertoont een Tak van de witte wilde Butonie-Boom.

XXXI. HOOFDSTUK.

De Moes Catappe-Boom.

MEt de voorgaande witte *Butonica terrestris* heeft groote gelykenisse een anderen boom, die men *Sajor Catappan* noemt, en buyten twyffel een mede zoorte daar van is, de bladeren hangen op dezelfde manier, en zyn ook van dezefte gedaante, als aan *Butonica terrestris*, dog schynen wel zo lang en slap, van onderen wat witachtig, aan de kanten gantsch ongezagt, en met een dikke middel-zenuwe, die beneden driekantig is. De vruchten hangen aan lange steelen, en zyn kleene ronde korls, als *Peper*, yder aan een byzonder dun steeltje hangende. De jonge bladeren zyn vaal of geelachtig, hebben weinige of gene bitterheid, maar wel zamentrekking, smaken dierbalven, als 't jonge *Waringe-blad*, en werden rauw gegeten.

Een ander diergelyk blad brengt zyne bloemen aan een dolle voort, kleen en wit, de takken, daar de bladeren aan staan, zyn week, de bladeren zyn lank, gelyk die van 't *Huttum Darat*, aan de kanten niet geschaart, onbequaam tot *Ulang Ulang*.

Naam. In 't Latyn *Olus Catappanicum*, in 't Maleys *Sajor Catappan*, na de gelykenisse der bladeren, met die van *Catappan*, en by anderen *Putat Utan*, op Ternataans *Hatejujo*.

Gebruik. De jonge bladeren zyn een *Ulang Ulang*, dat is bequaam, om rauw met Bocassan en visch te eeten, als mede met boontjes te koken, gelyk van *Butonica terrestris* gezegt is, zy zyn ook bequaam, om alderhande kost van visschen daar in te winden, die men verzenden wil.

NB. Mogelyk dat om de overeenkomst der figuren by dit Hoofdstuk geen afbeelding van deze boom gevonden werd.

XXXII.

CAPUT TRIGESIMUM XXXII. HOOFDSTUK.
SECUNDUM.*Malaparius, Malapari. Awakkal.*

Malaparius arbor est alta litorea, plerumque sinuoso crescens trunco, qui ulnæ sæpe crassitiem in diametro habet, ejus cortex plerumque ubique est glaber excepta inferiore trunci parte, ubi rugosus est & fissus, uti in Bintangora, interne succosus & luteus, amarus, & ingrati odoris ac saporis. Folia plerumque per bina & tria paria sibi obponuntur, uti in Syderoxylo, inpar vero in hac arbore extremum claudit, quod maximum & acutissimum est, alia illius respectu sunt minora & rotundiora, plerumque tres quatuorque pollices longa, binos cum dimidio & tres lata, juniorum arborum folia septem pollices longa sunt, quinque digitos lata, tenuia, & glabra instar chartæ, intense viridia, tribus quatuorve costis ab utraque parte donata, oblique admodum decurrentibus instar illorum *Daun Candal*, quorum oræ sunt sinuosæ atque inflexæ, & tenuibus viridibusque insident rachidibus brevissimis, in petiolis directe sibi opposita, atque contrita fortem spirant odorem, fere instar lixivii coriariorum, vel instar pisorum viridium, cuius autem rachidi tria tantum foliorum paria insident.

Flosculos gerit luteos cum illis *Lingoa* fere convenientes, qui racemosi quoque sunt, quos fructus insequuntur plures simul conjuncti, qui siliquæ sunt breves, illis *Cacara* seu fabarum similes, sed breviores, digitum circiter longæ, externe glabræ, gilvæ, crasso cortice obductæ, unde & difficulter aperiuntur, in quibus unum, bina, immo tria locantur officula, seu fabæ nigræ instar *Lupinorum*, pallide ruffæ sen gilvæ, satis duræ, saporis ingrati.

Arboris lignum est molle, fibrosum, & lentum, citrinum, nec durabile; Plerumque ad mare inclinat hæc arbor, radicibus denudata. Fructus maturescunt Decembri.

Nomen. Latine *Malaparius*, juxta Malaïense *Malapari*, Amboinice *Awakkal* & *Wawakkal*. In parva Cerama *Assa wali*, & *Sawali*, in Cerama Orientali *Liada*, in Banda *Wanyer*.

Locus. Raro occurrit in hisce Orientalibus insulis, ac potissimum talibus in litoribus, ubi altæ sunt ripæ & ingentes rupes, in quibus sæpe adeo denudata crescit, acsi ipsis adglutinata esset: in arenosis etiam crescit oris, sub quibus tamen saxa latent, estque porro rarissima arbor.

Usus. Luteus ejus cortex, sed potissimum radix rasa, & vulneribus inposita, ictus curat *Ican Sambalang*, & *Glauçii*. Ceramenses Orientales & Bandanenses arcanam habent artem plurima corporis vitia per hanc curandi arborem, primo enim decoctum coquant ex hoc cortice in aqua, cui incoquant parum *Catjang*, *Porri*, *Massoy*, & *Caryophyllorum*, quo decocto *Beriberi* seu Orientalem Paralytin curant, quod interne propinant, & externe paralyticis inponunt artubus, quos foveant & abluunt hujus residuo. Eodem hoc decocto cunctos quoque corroborare volunt paralyticos artus & firmare, hujus radix contrita, vel idem decoctum naribus adtractum, sine dubio cerebrum depurat ab omni pituita per os, nares, & oculos, quod civis quidam Bandensis tanquam summum habebat arcanum, atque a Ceramensibus didicerat ad cunctas cephalæas & vertigines, ex pituita ortum ducentes, curandas, quum vero hoc instituebat in hominibus biliosi temperamenti, quibus cerebrum fervet, plures Cephalæas caussabat lincinationes. Sic quoque medicamenta ex hoc ligno & cortice hujus arboris præparata, interne si adsumantur, ingratum præbent saporem ob fabaceum illum ac nauseosum odorem.

Cæterum iidem Ceramenses Orientales, & Keffingenses, qui homines sunt, plurimum in mari victum quaerentes, longaque instituentes itinera marina, crassas plerumque radices hujus arboris ac segmenta secum ducunt in navibus, ut ex ipsorum opinione solidum adquirent corpus, quod ipsos in mari a multis liberat malis, quæ illis superveniunt, præsertim ex

lenta

Malaparie-Boom.

Malaparius is een bogen strand-boom, meest met een bogtige stam, wel een vadem dik in de rondte; de schors is meest over al effen, bebalven aan 't onderste van den stam is ze ruig en gescheurt, gelyk aan de *Bintangor*, binnen zappig, en geel, bitter, en onleeflyk van reuk en smaak. De bladeren staan meest met twee en drie paren tegen malkanderen, gelyk aan 't *Xzer-bout*, dog voor aan met een alleen, het welk ook het grootste en spitsste is, de andere na advenant kleender en ronder, door den bank drie en vier duymen lank, twee en een half en drie breed, aan de jonge bomen zeven duymen lank, vyf vingers breed, dun en glad, als papier, hoog-groen, met drie a vier ribben ter weder zyden, die zeer schuyns lopen, als die van *Daun Candal*, met de kanten wat bogtig of gekronkeld, zy staan aan dunne groene ryskens, op zeer korte steeltjes, regt tegen malkander, en gewreven hebbenze een sterken reuk, bykans als *Loó van Leerbereyders*, of als groene erweten; aan yder rysken zyn maar drie paren bladeren.

Hy bloeit met kleene geele bloempjes, ten naasten by als de *Lingoa*, ook in trosjes by malkander; aan dezelve wasschen de vruchten in bosjes by malkander, 't welk zyn korte bouwten, gelyk *Cacara* of bonen, dog korter, omtrent een vinger lank, van buyten zonder bulten en naden, vaal, dik van schaal, en moeyelyk om op te breken. Binnon leggen een, twee, en drie zwarte boonen, gelyk *Lupynen*, ligt-ros of vaal, redelyk hard, en onleeflyk van smaak.

't Hout is week, dradig, taai, ligt-geel, niet duurzaam. Hy staat meest voor over, na de Zee hangende, en met de wortelen bloot. De vruchten ziet men ryp in December.

Naam. In 't Latyn *Malaparius*, na 't Maleysch *Malapari*, in 't Amboins *Awakkal* en *Wawakkal*. Op klein Ceram *Assa wali*, en *Sawali*, op Oost-Ceram *Liada*, in Banda *Wanyer*.

Plaats. Men vind hem weinig in deze Oosterse Eylanden, en dat meest op zodanige stranden, daar boge oevers, en groote klippen zyn, daar by zomtyds zo bloot staat, als of by 'er opgeplakt was. Hy wast nogtans ook op zandige oevers, dog die van onderen stenen hebben, en is voorts ongemeen.

Gebruik. De geele schors, dog meest de wortel geschaapt en opgelegt, geneest de steken van de *Ican Sambalang*, en de *Pylsteert*. De Oost-Ceramers en Bandanzen hebben een secrete konst, veelderley gebreken met dezen boom te genezen, want voor eerst makenze een decoctum van deze schors in water, daar by doende een weinig *Catjang*, *Ajuyn*, *Massoy*, en *Nagelen*, waar mede zy de *Beriberi* of Oost-Indische Lammigheid genezen, van binnen drinkende, en buiten op de lammelieden bindende, en daar mede wasschende. Met het zelfde decoctum willenze ook in 't generaal alle leden versterken, en een vast ligbaam maken, de wortel gewreven, of het decoctum daar van door de neuse opgetrokken, zuiverd het hoofd sterkelyk van alle slym, door den mond, neuse, en oogen, 't welk een Bandaas burger voor een groot secrete hield, en van de Cerammers geleerd hadde, om alderhande hoofdpyn en duyseling, die uit de slym ontstonden, te genesen; dog als by dit aanzoemige menschen aanleyde, die galachtig en beet van berseken waren, verwekte by in de hoofdpyn nog meerder steeken. Zo is ook de cure met het hout, ende schors dezes booms binnenslyfs, wat vies, wegens haren onleeflyken bonen-reuk.

Anders dezelfste Oost-Ceramers en Keffingers, 't welk lieden zyn, die meest op Zee leven, en verre vaarten doen, voeren de dikke wortelen of de stukken daar mede gemeenlyk by hun op de vaartuigen, om, zoze zeggen, een vast ligbaam op Zee te maken, en hun van veele toevallen te bevryden, die hun op Zee ontmoeten, inzonderheid door de taye slym, als mede door 't nuttigen van

Z 3

schad.

lenta pituita, uti & per ingestionem noxiorum piscium, cancrorum, & concharum. In Hitoe compertum est, hujus arboris radicem cum Pinanga masticatam, vel contritam, coctam, & propinatam salutare esse remedium iis, qui noxium piscem, utricularium dictum, comederint, uti & contra venenatos boietos, suffocantes tubas marinas, similesque maris cibos perniciosos.

In sinu Portugallico arbor invenitur plura gerens folia, ac binos diversos fructus ex uno eodemque ramo, quorum primi sunt filiquæ istæ memoratæ, alteræ sunt baccae rubræ, quarum quædam solitariae, aliæ geminae longis ex pedunculis dependent, externe rugosæ seu granulosa inftar Fragorum, interne nunc concavæ, nunc alba siccaque medulla repletæ.

In Rumphii *Appendice* hæc adduntur.

Hæc *Nuffanives* species non tantum minora gerit folia, sed ejus fructus sunt quoque breviores & latiores, binos nempe pollices longi, ultra unum lati: atque rotundus spurius fructus nunc ex simplici dependet petiolo, aliquando sessilis est in ramo, ex quo fructus dependent, ita ut *Quercus gallam* repræsentet, sed multo minor est.

Tabula Centesima Decima Septima

Ramum exhibet *Malaparîi*.

CAPUT TRIGESIM. TERTIUM.

Vidorici silvestris species quædam.

Libro primo capite 57. prima invenitur descripta *Vidorici silvestris* species, quæ domesticæ proximè adcedit, atque edulis est, quum vero in Amboinensibus silvis variæ hujus insuper aliæ mihi sese obtulerunt species, quæ silvestres penitus sunt, atque maxime ab utrisque antecedentibus differunt, has simul breviter hic describam, quantumque de iis ad meam pervenit notitiam, quum arbores sint, quæ non multum inquiruntur.

Vidoricum itaque silvestre secundum foliis cum primo maxime convenit, quæ superius sunt subrotunda, & obtuso apice donata, crassiuscula, firma, ultra quinque pollices longa, tres digitos lata, sex costis transversalibus ab utraque parte nervi medii donata.

Fructus cum *Manga foetida* convenit, estque oviformis, sed quodammodo irregularis, quatuor pollices longus, binos cum dimidio & tres latus seu crassus. Ejus cortex exterius est sordidus, ex cœruleo viridis & cinereus inftar corii, gummi albo & viscoso obductus. Caro interna est sicca, ex albo flavescens, odoris gravis, fere inftar Musæ, viscosaque, dividitur autem in quatuor, quinque, & sex cellulas, in quibus totidem locantur officula oblonga, ab utraque parte acuta & acuminata, ex nigro fusca & splendentia, tres digitos transversales longa, unum lata, inftar novæ lunæ excavata, ventris vero pars ulterior cinerea est, seu hepatici coloris, nec glabro cortice obducta. Quinta ac sexta cellula sæpe vacua est. Externe autem hæc officula inftar lapidis dura sunt, interne oblongum ac ficcum gerunt nucleum, substantiam Castanearum referentem, quæ in bina dividi potest segmenta, caro autem circumjecta ac viscosa, licet gravis odoris, acidula est & austera, unde inedulis. Arboris cortex est crassus, ex crassis brevibus & luteis fibris compositus, ac fragilis, lignum tigno non infervit.

Nomen. Vocari potest *Vidoricum silvestre secundum* & *Oviforme*. Malaice *Widorik Utan Pandjang*, quibusdam etiam dicitur *Gatsjo*.

Secunda hæc species varietatem habet, cujus fructus minores & rotundiores sunt, uti & ipsorum nuclei & officula, binos transversales digitos longi, vix minorem digitum crassi, unum quoque extremum semper magis acutum est altero, ac notabilem cinereum gerit ventrem, plerumque rectum, ejus nucleus in quatuor

schadelyke visschen, Crabben, en schulpen. Op Hitoe is 't geexperimenteert, dat de wortel dezès booms met Pinang gegeten, gewreven, gekookt, en gedronken, helpt die gene, die van de schadelyke visch Opblazer gegeten hebben, als mede tegens de fenynige Paadde-stoelen, worgende Zee-boortjes, en diergelyke schadelyke kost uit de zee.

In de Portugeze Bay, staat een boom met wat meerder bladeren, dragende tweederley vruchten aan een en dezelfde tak, de eerste zyn de bovengenoemde bouwen, de andere zyn ronde besien, zommige enkeld, zommige dubbeld op lange steeltjes, buyten rug, of met korls, als Aard-besien, binnen zommige bol, zommige met een wit droog merg uytgevuld.

Dit werd 'er in het Byvoegzel van Rumphius bygedaan.

Deze zoorte van Nuffanive heeft niet alleen kleender bladeren, maar de vruchten ook zyn korter en breeder, te weten twee duymen lang, en ruym een breed, en de ronde byvrucht bangt zomtyds aan een enkelden steel, zomtyds dan zit ze dicht tegens dezelfde, daar de vruchten aan hangen, zo datze een Gal-appel verbeelden, dog veel kleender.

De hondert en zeventiende Plaat

Vertoont een Tak van de *Malaparie-boom*.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Enige zoorten van wilde Widorik.

In 't eerste Boek, Kapittel 57. staat beschreven de eerste zoorte van wilde Widorik, die met de tamme naaſt overeen komt, en ook eetbaar is. Dewyl nu in de Amboinsche bosschen nog verscheide andere zoorten gevonden werden, die gansch wild zyn, en merkelyk van de beyde voorgaande verschillen, zullen wy dezelve hier na malkander kortelyk beschryven, zo veel ons daar van bekend is, om dat 't dog bomen zyn, daar men weinige werks van maakt.

De tweede wilde Widorik komt aan bladeren met de eerste meest overeen, voren rondachtig, met een stompe spits, dikachtig, styf, ruym vyf duymen lang, drie vingers breed, met zes dwers-ribben aan wederzyden van de middel-zenuwe. De ryskens zyn rank, en neerwaarts hangende door de sware vruchten.

De vrucht gelykt wat na een stinker (*Manga foetida*) eyvormig, dog wat irregulier, vier duymen lang, 2½ en 3. dik. De buytenste schors is vuyl, uit den blauw-groenen en grauwen gemengd, als leer, en met een wit kleverig gom besmeert. Het binnenste vleesch is droog, wit-geel, geyl van reuk, schier als Piesang, en kleverig, binnen is ze verdeeld in 4. 5. en 6. Celletjes, daar in leggen zo veele lange steenen, aan beyde eynden scherp en spits, swart-bruyn en glimmend, lang drie dwers-vingers, en een breed, geformeert als een nieuwe Maan, doch de buytzyde is recht-graauw of leververwig, en met die gladde schaal niet bedekt. Het vyfde en zesde Celletje is ook gemeenlyk ledig: buyten zynze steen-hard, binnen hebbenze een langwerpige drooge beest, van substantie als Kastanjen, die zig in twee laat deelen, het omleggende droge en slymerige vleesch, boexwel geyl van reuk, is egter suurachtig en wrang van smaak, dierhalven niet eetbaar. De schors des booms is dik, grofdradig, van korte, dikke, en geele aderen gemaakt, en breeksaam, het hout deugt tot geen timmerwerk.

Naam. Men mag 't noemen *Vidoricum silvestre secundum* & *oviforme*. Op Maleys Widorik Utan Pandjang, zommige noemen 't ook Gatsjo.

Deze tweede zoorte heeft nog een veranderinge, bestaande meest daar in, dat de vruchten wat kleender en ronder zyn, als mede de korls of steenen in de vruchten, twee dwers-vingers lang, en qualyk een pink dik, het eene eynd is ook altyd scherper dan 't andere, met een merkelyken grauwen buyk, meest regt, de binnenste kan men in vier

tuor segmenta foliacea dividi potest, substantiæ & saporis Castanearum, sed magis amaricat; contra nuclei binarum priorum specierum in bina tantum segmenta dividi possunt, si confringantur, viscosi sunt cum ingrata amaritie.

Vidoricum silvestre tertium folia gerit minora illis primæ speciei libr. 1. cap. 57. descriptæ, ejusdem cæterum formæ ac situs. Ejus fructus est rotundus, paulo major *Limone Nipis*, externe glaber & glaucus, intus carne repletus crassa & fungosa: Huic insident bina lapidea officula, inferioribus partibus sibi adpositis, formam præbentia binarum semi-lunarium completarum, ultra pollicem crassa, minorem digitum lata, fusca, nigra, & rava, glabra, & splendentia, ab utraque itidem parte acuminata, angulus autem petiolo obpositus semper acutissimus est, inferior ipforum pars pallide quoque cinerea est & rugosa. Sub crasso ac lapideo putamine nucleus reconditur planus & oblongus, ficcus, & insipidus, seu parum amaricans cum acore quodam. Fructus ex rotundo sunt aliquando compressi ad illud latus, in quo nulla reperiuntur officula, quidam fructus unicum aliquando tantum gerunt officulum oblongum vel pyriforme, ac firmissime petiolo adherent. Fructus autem iste, qui unicum modo gerit officulum, externe fulcis quibusdam est notatus instar majorum *Myrobalanorum*. Una parte officulum pauca obductum est carne, altera autem pars carne penitus repleta est. Semi-maturorum fructuum color est glaucus, si vero externa farina detergatur, virides penitus sunt, ac demum ex flavo virentes instar Pomorum, tumque dulcem quodammodo gerunt saporem. Fructus bina gerentes officula in medio inter ista fissuram habent cavam. Fructus caro odorem quodammodo Muscæ spirat, ab Ambonensibus vero non editur, sed tantum a vespertilionibus. Fructus hi Septembri maturescunt, arboresque in Hitoes montibus crescunt, ubi juxta magnam regionis istius viam obcurrunt: recens harum arborum lignum est succosum & grave, sed facile exsiccatur, & ad ædium exstructionem aliquando adhibetur.

Vidoricum silvestre quartum similem gerit fructum, cujus officula eandem habent magnitudinem, unum vero ipforum latus est angustum, atque venter usque ad alterum apicem est crassus, subrotundus, formam citharæ exhibens, multo pallidioris coloris quam præcedens, gilvus nempe seu hepaticus est hic fructus, ejusque venter multo pallidior, qui parum etiam protuberat & rotundus est, quum binarum priorum specierum rectus sit, intus nucleus rotundus sonitum edit, ejusdem cum prioribus substantiæ. Hi nuclei elegantissimi sunt, ac digni, ut adserventur, ipforum vero usus nondum innotuit: In Amboina rara est hæc arbor, in Leytimora hinc inde una alterave, copiosior est in insulis Xulafensibus.

Macassarenium Nani, in *Auctuario* memorata, diu mihi habita fuit congenera huic quartæ silvestris *Vidorici* speciei ob officulorum similitudinem quandam, quæ in fructibus reperitur. Ulteriore autem examine comperi diversas esse arbores, exoticam illam in Amboina *Nani* omisi, inque *Auctuarium* transtuli.

Vidoricum silvestre quintum satis magna gerit folia, illis *Tsjampadabæ* quodammodo similia, sed majora, glabriora, novem, decem, & undecim pollices longa, quatuor & quinque lata, obliquis costis pertexta, binaque sibi in ramis sunt obposita. Fructus solitarius dependet ex foliorum alis forma *Limonis Nipis*, vel paulo minor, ac supra umbilicatus, externe glaber, pallide virens seu grysius, maturi vero rubescunt, hisque semper lentus adhæret liquor, qui in album tandem gummi exsiccatur, quique facile exsudat, si caro fructus comprimitur, quæ lenta est & viscosa, instar omnium *Vidorici* fructuum, in maturis autem dulcescit, sapore & odore cum *Manga foetida* conveniens, intus quinæ cameræ seu cellulæ adparent, in quibus totidem officula ventribus sibi sunt obposita, una autem alterave cellula plerumque vacua est. Horum nuclei minores sunt illis præcedentium, magnitudine oblongæ fabæ, seu feminum Anonæ, formam tamen crescentis lunæ servantes, excepto quod rectiores sint, & ad hilum parum dehiscant, unus quoque ipforum apex rotundior est altero, suntque porro durissimi, glabri, splendentes, ex nigro fusci.

Sub

vier stukken als blaadjes deelen, van substantie en smaak als Kastanje, doch wat bitterachtig, daar en tegen de korts van de twee voorgaande wilde soorte, laten zig maar in twee deelen, als men daar op duwt, en zyn kleverig, met een onadngename bitterbeyd.

De derde wilde *Widorik* heeft bladeren kleender dan die van de eerste soorte, lib. 1. cap. 57. beschreeven, anders van dezelfde fatsoen en situatie. De vrucht is rond, ruym zo groot als een *Lemon Nipis*, van buyten even en spaans-groen, van binnen met een dik en voos vleesch, daar in staan twee steen-barde korts, met de buyken tegens malkander, in de gedaante van twee gevulde halve Manen, ruym een duym dik, en een kleene vinger breed, bruyn, swart, en *Wolfs-verwig*, glad, en glimmende, aan beyde de eynden mede spits, dog den boek na den steel toe is altyd de scherpfste, de buyk is mede smal, graauw, en rimpelig. Onder de dikke en steen-barde schaal leyd een platte langwerpige beest, droog, en onsmakelyk, of een weinig bitter, met eenige scherpfgebeyd. De vruchten zyn uyt den ronde, zomtyds wat gedrukt aan die zyde, daar geen korts staan, zommige vruchten hebben ook maar eenen steen, die dan wat langwerpig of peere-vormig zyn, en hangen zeer vast aan haare steel; welke vrucht maar een korts heeft, is van buyten met zommige voorns geteykent, gelyk de groote *Mirobalane*. Aan de eene zyde leyd de korts met weinig vleesch bedekt, maar de andere helft bestaat uyt enkeld vleesch. De coleur van de half-rype is spaans-groen, maar als men 't buytenste stof of meel afwryft, zynze regt groen, en ten laatsten appel-groen, en als dan wat zoet van smaak. De vruchten van twee korts, hebben in de midden tusschen de korts een holle scheur. Het vleesch van de vrucht riekt eenigzints na *Pisang* of *Musa*, doch by de *Amboinezen* wert het niet gegeten, maar wel van de *Vleer-muyzen*. De vruchten werden ryp in September, en de bomen wasssen mede in 't gebergte op *Hitoe*, daar men ze langs de groote landweg vind: het versche hout is sappig en swaar, dog droogt ligt op, en wert tot den huisbouw zomtyds gebruykt.

De vierde wilde *Widorik* heeft een diergelyke vrucht, wiens korts ook zyn van dezelfde grootte, dog de eene boek is smal, en voort den buyk tot aan de andere spits dik, rondagtig, de gedaante van een luyte uytmakende, veel ligter van coleur dan de vorige, te weten vaal of lever-verwig, en den buyk nog ligter, die ook wat uytsteekt, en rond is, daar de twee voorgaande regt zyn, binnen boord men een rondachtig kortse rammelen, van dezelve substantie als de vorige. Het zyn zeer mooye korts, en waardig om te bewaren, al is 't gebruyk nog onbekend. In *Amboina* vind men ze weinig, op *Leytimor* hier en daar een boom, meerder in de *Xulaze Eylanden*.

Het *Nani* der *Macassaren*, waar van in 't *Auctuarium* gewag gemaakt werdt, heb ik lang voor een mede-soorte van deze vierde wilde *Widorik* gebouden, wegens eenige gelykenisse der stenen, die men in de vruchten vind. Doch by nader onderzoek bemerkende, dat 't verscheide bomen zyn, heb ik dat vreemde *Nani*, hier in *Amboina* uytlands zynde, willen uytlaten, en tot in myn voornoemt *Auctuarium* sparen.

De vyfde wilde *Widorik* heeft redelyke groote bladeren, die van *Tsjampadaha* eenigzints gelyk, dog groeter, gladder, 9. 10. en 11. duymen lang, 4. en 5. breed, met eenige schuynze ribben, en staan twee en twee tegen malkander aan de takken. De vrucht hangt enkeld uyt den schoot der bladeren, in de gedaante van *Lemon Nipis*, of wel zo kleen, met een navelijze voor aan, buyten effen, bleek-groen, of grys, maar de rype trekken na den rooden, daar aan kleeft altyd een taaye vogtigheid, die eindelyk in een witte gom opdroogt, en die ook ligt uyt-sweet, als men in 't vleesch drukt. Het vleesch is taay, kleverig, gelyk in alle *Widorik*, in de regt-rype zoetagtig, van reuk en smaak na de *Manga foetida* trekken-de, binnen ziet men 5. kanten of Cellen, en daar in zo veel korts, met de buyken tegen malkander staande, doch gemeenlyk een of twee Cellen zyn leeg. De korts zyn kleender als alle de voorgaande, in de grootte van een langwerpige boone, of zaden van *Anona*, doch nog al de gedaante van de wassende *Maan* behoudende, bebalven dat ze regter zyn, met een kleene opening aan den buyk, en de eene spitze is ook ronder dan de andere, voorts zeer bard, glad, glimmende, en swart-bruyn.

In

Sub finem mensium Orientalium fructus maturi observantur, quos Amboinenfes spernunt, in Celebe autem hi a Bougensibus populis, uti & a Baleyensibus comeduntur, qui maturi sponte decidunt, Boegensium porro ridicula humanitas dicitur in confectione horum fructuum non retrorsum arborem esse adspiciendam, tumque fructus molliores & delicatiores erunt, meo autem iudicio fructuum maturitas saporem hisce addit, ut edules sint, ac praesertim si muria condirentur, vel alio praepararentur modo, odor enim ipsorum adlicit, ad maturam adcedens *Mangam fatidam*, caro vero ipsorum est lenta, ac pastacea, si manducetur.

Hæ arbores quam crassissimæ & altissimæ excresecunt, ita ut conscendi nequeant, nisi palus ipsarum truncis adligetur, variis funibus adpensis, quibus pedes subfulciuntur, qui vulgaris est mos apud cunctos Indiæ incolas ad quasvis altas & crassas arbores adscendendas, quas complecti nequeunt.

Vidoricum silvestre sextum minima gerit folia, fructus, & semina. Folia quam maxime illa Caryophyllorum referunt, non autem ita ordinata sunt, nec in ramis cruciata, quinque pollices longa, binos digitos lata. Fructus copiosi ramis insident, sed vagi & solitarii suo ex petiolo, quales in parvifolia *Varinga* observantur, magnitudine globorum sclopeti, externe grisei, sique conterantur, instar pomi virescunt, plerumque sphaerici & glabri, aliquando obscuris fulcis notati juxta nucleorum numerum, qui intus locantur & plerumque sunt bini, terni, quaterni, & quini, qui hilis sibi adcumbunt ejusdem coloris ac formæ cum proxime antecedente, vel paulo magis nigrescunt, sed omnium minimi sunt, haud enim majores sunt Pomi feminibus, caro eandem habet substantiam viscosam, ac sapore convenit cum illo quintæ speciei. Ejus lignum durius videtur esse illo præcedentis, quantum autem novi, nullius usus.

Nomen. Omnes hæ species ad *Vidoricum silvestre* pertinent, quod Malaice *Widorik Utan* vocatur, quarum prima & secunda hoc in capite descripta cognominantur *Pandjang*, h. e. *Vidoricum silvestre oblongum*, omnes vero subsequentes species *Kitsjil* seu parvæ. Amboinensibus dicitur *Labutta* seu *Labuttan*, in Leytimora *Anaban*, h. e. *Sjampadahæ* folium ob foliorum formam. Quinta & sexta species peculiariter Baleyensibus dicitur *Njalatta*, h. e. viscosa, & Boegensibus *Bolematta*.

In Amboina raro hæ arbores ad tigna adhibentur, quum recens ipsarum lignum sit succosum & grave, ac lente exsiccat, si autem penitus sit siccum & leve, superioribus ædium partibus infervit.

Tabula Centesima Decima Octava

Ramum exhibet *Vidoric silvestris quarti*, cum ejus fructu & officulo separato.

In 't eynde van de Ooster-Mouffon heeft men de rype vruchten; de Amboinezen veragten deze vruchten, doch op Celebes werdenze door de Bougise Volkeren, als mede by de Baleyers gegeten als ze van zelfs afvallen, lerende daar en boven de Boegische belagcbelykheid, dat men in 't oprapen der vruchten niet agterwaarts na den boom moet zien, zo zullen de vruchten murwer en smakelyker werden; myns oordeels brengt de smaak aan de rype vruchten mede, dat ze tot het eten bequaam konnen gemaakt werden, als men ze inpekeld, of anders toebereyde, want den reuk is aanlokkelijk, na een rype Manga foetida trekkende, maar 't vleesch is taay, en deegachtig in 't knouwen.

Het werden dikke en regte bomen, die men niet beklommen kan, of men moet een andere spar tegens den stam aanbinden, met verscheide touwen, daar men de voeten op zetten mag, 't welk een ordinarie manier is by alle Inlanders, om allerhande bogen en dikke bomen te beklommen, die zy niet omvatten konnen.

De zesde wilde Widorik heeft de alderkleenste bladeren, vruchten, en zaden. De bladeren gelyken zeer na de Nagel-bladeren, doch staan zo ordentelyk niet in 't kruys om de takken, vyf duymen lang, twee vingers breed; De vruchten staan veele langs de takken, dog ydel, enkeld op een steeltje, gelyk men aan de kleene *Waringe* ziet, in de grootte van roer-kogels, van buyten mede grys, en als men ze wryft, appel-groen, meest regt-rond, en effen, of met donkere voorens geteykent, na 't getal der korls, die binnen in zyn, binnen in ziet men 2. 3. 4. en 5. korls, met de buyten tegens malkander staan, van dezelve couleur en fatzoen als de naast voorgaande, of wel zo swart, maar de kleenste onder allen, want zy zyn niet grooter als de zaden van een appel, 't vleesch is van de zelve substantie, slymerig, en smaakt als die van de vyfde zoorte. Het hout schynt wat harder te zyn dan 't voorgaande, dog zo veel my bekend is van geen gebruik.

Naam. Alle de zoorten zyn een *Vidoricum silvestre*. In 't Maleys *Widorik Utan*, waar van de eerste en tweede in dit Kapittel beschreven, bygenaamt werden *Pandjang*, dat is langwerpige wilde Widorik, alle de volgende zoorten *Kitsjil*, of kleene wilde Widorik. By de Amboinezen *Labutta* of *Labuttan*. Op Leytimor *Anaban*, dat is *Tjampadaas*-blad, na de gelykenisse der bladeren. De vyfde en zesde zoorte biet in 't byzonder by de Baleiers *Njalatta*, dat is kleverig, en by de Boegische *Bolematta*.

Zy werden in Amboina weinig gebruikt tot timmeren, om dat het versche hout zeer zappig en swaar is, en langzaam opdroogt, als het evenwel ter degen uyt droogt, en ligt is, zo werd het tot bovenwerk aan buyzen genomen.

De hondert en achtiende Plaat

Vertoont een Tak van de vierde zoort van de wilde Widorik-Boom, met zyn vrucht en steen afzonderlyk.

CAPUT TRIGESIMUM XXXIV. HOOFDSTUK.
QUARTUM.*Restiaria alba. Caju Moron. Caju Totarra.**De witte Londt-Boom.*

Restiaria duplex est, alba & nigra, maxime inter sese differentes, unde & utrique singulare tributum caput.

Restiaria alba humilis ac tenuis est arbor, raro virum crassa, cujus cortex est glaber, ex fusco & cinereo variegatus, parumque maculatus, unde & cutim Leguani quodammodo refert, interne succosus, lentus, flexilis, ac facile a ligno separandus, raros gerit ramos comamque tenuem, ramulorum ac rachidum supremum lanuginosum est. Folia ab utraque parte ramis insident inordinata, palmam longa, ultra transversalem palmam lata, ad oras subtiliter ferrata, sed non profunde, multis venulis rugosa, superne ex nigro virentia nec splendens, inferne albicantia & grisea, ad tactum mollia & lanuginosa, quædam spithamam longa sunt, quædam dimidio breviora, ac plurimum exesa, inferne etiam obfessa sunt plurimis lanuginosis verrucis seu tuberculis.

Primo propullulantia foliola longe aliam habent formam, latissima nempe, & ad latera unum alterumve angulum gerunt expansum, unde trigona & pentagona videntur, Vitis foliis similia, sed mollia, & lanuginosa, hæc plerumque progerminant, si veteres trunci amputentur, qui novos emittunt furculos. Folia contrita odorem spirant *Sampacæ* florum, sed facile exsiccantur, ita ut sonora sint. Adulta inferius sunt subrotunda, in medio autem latissima, sex nempe digitos transversales lata sunt illa, quæ palmam longa sunt. Costæ illorum majores, seu primariæ rarissimæ sunt, & oblique admodum decurrunt, quarum tres prope petiolum concurrunt.

Flores parvis racemis insident, qui primo sunt pallide virentia, lanuginosa, & pentagona capitula, in flosculos sese aperientia albos, pentapetalos quoque, in quorum centro decem breviora & lutea locantur stamina, in quorum medio rugosum excrescit pistillum, Sambuci flores referunt, sed inodori sunt fere, saltem debilissimi.

Fructus sunt pilulæ quædam, externe pallide virentibus apicibus obductæ, instar capitum *Bardanæ*, qui tamen multo sunt flaccidiores, totusque fructus vix ejus magnitudinem habet, non autem acutus est, vel adhærens, sub lignoso ejus putamine quinque reconduntur cellulæ, in quibus semina continentur pusilla, fusca, & angulosa instar illorum *Acetosæ*, sed minora.

Arboris lignum est leve, siccum, nec durabile, nisi sicco tempore & decresciente luna cædatur, & fumo induretur, unde lentum, durum, ac durabile est.

Hæ arbores plerumque copiosæ in planis obcurrunt collibus, desertis hortis, similibusque locis, soli bene expositis, ubi & levem formant silvam, quæ apta quoque est, ut *Caryophyllorum* arbusculæ in hac plantentur.

Nomen. Latine *Restiaria alba*, ex foliorum colore, & *Perticaria prima*, ab ejus usu; Malaice *Caju Totarra*, *Caju Moran*, & *Totarra Itam*, ex corticis colore, h. e. anguina arbor & *restiaria*. Amboinice in *Hitoea Aymette*, h. e. lignum nigrum a corticis colore, quod nomen cum multis arboribus ipsi est commune, proprie autem vocatur *Mulebua*, h. e. Leguani dorsum, quod cortex, uti dictum est, representat, in *Leytimora Sappar* vocatur. In *Loehcæ Amakin Abbal*, h. e. *Soccus silvestris*, vel magis proprie vocatur *Mare*. In *Ternata Disau Sayo*, & *Mobutoe*.

Locus. In hisce potissimum crescit insulis Orientalibus, ibi vulgatissima est arbor.

Usus. Hoc lignum quotidiano in usu est ad ædificationem, tam ad ædium tecta, sepes, & ad omnia opera, ad quæ fustes, pali, & tigna requiruntur; constructiones quævis ex hoc etiam formantur, quas non durabiles esse oportet, ac tandem optimum præbet

Tom. III.

foco

Restiaria is tweederley, witte en swarte, doch merkelijk van malkander verschillende, daarom wy ieder een byzonder Kapittel geven.

De witte Londt-boom, is een lagen en dunnen boom, zelden een man dik werdende, de bast is effen, uit den bruynen en graauwen gemengt, een weinig gespikkeld, en daar door de buyd van een Leguaan eenigzints verbeeldende, binnen zappig, taay, buygzaam, en laat zig van 't hout afschillen. Hy heeft weinige takken, en een ydel loof, 't voorste der takken en ryskens is wolachtig. De bladeren staan te wederzyden aan de takken, doch zonder order, een band lang, ruym een dwers-band breed, en aan de kanten fyn gezaagt, doch niet diep, met veele adertjes, rimpelig, boven swartgroen, en doots, van onderen witachtig en grys, mede zagt of wolachtig in 't aantasten, zommige zyn een span lang, zommige maar half zo lang, en de meeste doorvoren, van onderen ziet men ze ook behangen met veele wolachtige wratjes of knopjes.

De eerst uitkomende blaadjes zyn van een beel andere gedaante, te weten zeer breed, aan de zyde met een of twee uytstekende boeken, waar door zy drie en vyfhoekig werden, en 't wyngaard-loof gelyk, doch zagt, en wolachtig; dit ziet men gemeenlyk als men de oude stammen afsnapt, die dan jonge scheuten voortbrengen. De bladeren gebandelt, rieken wat na *Tsjampacca* bloemen, maar worden ligt droog, zo datze rammelen. De volwassen lopen agter wat rond toe, zyn egter in de midden breedst, te weten zes dwers-vingers, van de gene die een band lang zyn. De principaalste ribben zyn weinige, en lopen zeer schuyns, waar van drie agter by den steel te zamen staten.

Het bloeyzel komt voort aan kleyne trosjes, zynde eerst bleek-groene, wolachtige, en vyfhoekige knopjes, die bun openen in kleyne witte bloempjes, ook van vyf blaadjes gemaakt, daar binnen tien korte en geele draadjes, en in de midden een ander ruyg knopje, de *Vlier*-bloemen gelykende, doch zonder, of met een slapen reuk.

De vruchten zyn eenige pillen, van buyten met bleek-groene spitzen bekleed, als de groote kliffen, dog veel slapper, en de geheele vrucht is qualyk zo groot als een gemene kliffe, doch gantsch niet scherp of klevende, ook onder een boutachtige schaal ziet men 5. Celletjes, en daar in kleen, bruyn, en boekig zaad, gelyk dat van *Zuring*, doch kleender.

Het hout is ligt, droog, en van zelfs niet durabel, het zy dan dat 't by droog weer en afgaande Maan gekapt, en een weinig berookt werd, waar door 't hard, of eygentlyk taay, en duurszaam word.

Deze bomen vind men gemeenlyk veele by malkander op vlakke beuvelen, verlatene thuynen, en diergelyke plaatsen, die wel ter Sonne staan, alwaarze een licht bosje maken, bequaam om jonge *Nagel-boompjes* daar in te plantten.

Naam. In 't Latyn *Restiaria alba*, na de couleur der bladeren, en *Perticaria Prima*, van haar gebruyk. Op *Maleyts Caju Totarra*, *Caju Moron*, en *Totarra Itam*, van de couleur des schorffe, dat is *Stange-boom* en *Londt-boom*. Amboinsch op *Hitoe Aymette*, dat is swart-hout van de couleur der schorffe, een naam met veele bomen gemeen; eygentlyk *Mulebua*, dat is *Leguaans-rug*, waar na, als gezegt, de schorffe gelykt. Op *Leytimor* biet by *Sappar*. Op *Loehoe Amakin Abbal*, dat is wilde *Soccus*, of eygentlyker *Mare*. In *Ternaten Disau Sayo*, en *Mohutoe*.

Plaats. Hy waft meest in deze Oosterfche Eylanden, en is aldaar over al gemeen.

Gebruik. Dit hout is een dagelyks gebruyk tot alderhande buytwerk, zo in den buysbouw tot het dakwerk, beyningen te maken, en alles daar toe men stangen, stokken, en sparren gebruyken moet; men maakt 'er ook alderhande stellingen van, die niet lang duren zullen, en

A a

ten

foco lignum; Nunquam est adhibendum ad quodvis opus, quamdiu cortice est obductum, quum coslos facile generet, sed decorticandi sunt trunci & rami, qui per aliquod tempus Soli, vel quod melius, fumo sunt exponendi.

Tempore quinti Amboinensis belli, quod per Ternatensem præfectum *Quimelaba Madjira* excitatum est, alius ejus usus, non minus utilis quam necessarius innotuit, restes nempe seu igniarios funes ex ejus cortice neverunt, qui alioquin ex *Calappi* putamine formabantur, qui usus nobis re ipsa, istius belli tempore, multum commodi adtulit, quum antea hi sæpius quam maxime desiderabantur, primo externa rugosa pellicula abraditur, ac residuus flavus cortex seu liber decorticatur, qui recens baculis ligneis contunditur, ac per diem ad solem ficcatur, ac tandem funis bombardarius ex ipso formatur, quod facile peragitur, atque a pueris, ancillis, & quibusvis instituitur hominibus. Si inter nendum nimis exsiccet, aqua pauxillum conspergendus est; hic restis est ex fusco ruffus, vix digitum crassus, ignemque optime alit, atque omni in re tam præstans est ac ille *Calappi*, utrique autem in India multo aptiores sunt *Belgarum* reste, qui facile putrescit, & si semel sit madidus, non cito exsiccat. Multi cives & pauperes in *Ternata*, *Tidora*, & *Amboina* victum habent per restem hunc fabricandum, ita ut aliæ provinciæ hunc itidem acquirant. Hujus inventionis laus *Boetonensibus* est adscribenda, qui nobis primum hanc demonstrarunt arborem in *Manipa* anno 1654. quum illud bellum sævissimum esset.

Vocatur itidem *Caju Russa*, quia cervi ejus umbram amant, & cornua huic adfricant.

Tabula Centesima Decima Nona

Ramum exhibet *Restiaria alba*.

CAPUT TRIGESIM. QUINTUM.

Restiaria nigra. Mulebua.

Secunda *Restiaria* species tenuis quoque est arbor instar præcedentis, raro viri crassitiem adtingens, sed rectiorem gerit truncum.

Hujus cortex multo melius cutem refert *Leguani* quam prioris, est enim glaber, ex fusco niger, multisque parvis ac luteis maculis variegatus, multo autem fragilior est præcedenti, unde & ad restem nendum non ita aptus: Ejus folia majora sunt, ultra spithamam longa, septem & octo pollices lata, ad oras profundius ferrata, & infra cordata, in medio latissima, tres autem magni nervi prope petiolum concurrunt, suntque rugosa admodum, & ad tactum lanuginosa, ac si arena essent conspersa, quales sunt & superiores furculi.

Fructus copiosiores simul dependent quam in præcedenti, nec externe molles gerunt apices, sunt autem pentagoni, seu ex quinque alis constant, qui tenui lignofoque cortice obducuntur, qui in maturis dehiscit, in quibus ex nigro splendentia conspiciuntur femina. Si rami amputentur, mucus exstillat *Papedam* referens. Hujus arboris lignum pallidius rufescit quam præcedentis, ac fragile est.

Nomen. Latine *Restiaria* seu *perticaria nigra* & *Secunda*. Belgice *swarte Londt-boom*. Malaice *Caju Totarra Itam*, uti præcedens. Amboinice *Mulebua*, quod magis proprie est huic quam priori. In *Hitoea* peculiariter vocatur *Umarea*, *Amare*, & *Amake*, *Baleyen* fibus *Bintano*.

Locus. In levibus itidem crescit collibus, ac desertis hortis, uti antecedens.

Ufus. Altior excrecit prima, hinc ad postes, qui Malaice *Totarra* vocantur, aptior est priori, hi autem leviores sunt & fragiliores, unde & *Caju Gabba Gabba* dicitur, quod nomen ipsi commune est cum *Clompano minore*, ac subsequente *Hunut*. Ex ejus cortice restis etiam defectu alius fabricari posset, non autem ita solidus ac præstans est ac prioris. In quibusdam *Hitoen* fibus pagis potus *Saguerus* hoc cortice amarus redditur, defectu veri *Oebat*: *Baleyen*ses folia *Bintano* aliis oleribus adcoquant & edunt.

N. B. Huic capiti nullam adjectam inveni figuram.

CAPUT

ten laatste is 't nog goed brandhout. Men moet het nooit in eenig werk gebruyken, zo lang 'er den bast nog om is, want het ligt wormen genereerd, maar men moet hem afschillen, en de blote stangen een tyd lang in de Son, of, dat beter is, in de rook stellen.

Ten tyde van den vyfden Amboinschen oorlog, door den Ternataansen Stadhouder *Quimelaha Madjira* verwekt, heeft men nog een ander, niet min nuttig als nodig gebruyk aan dezen boom gevonden, te weten, Lonten uyt deszelfs bast te spinnen, die men anders van de *Calappus* bolster maakt, welke inventie ons inderdaad, ten tyde van die oorlog, groot gerief aangebragt heeft, daar men te vooren dikwils daarom verleen was; men schraapt voor eerst de buytenste ruwe buyt af, en schilt de resterende gebele bast af, die men zo versch met boute klepels klopt, weder een dag in de Sonne droogt, en ten laatste tot Lonten spint, 't welk ligt toegaat, en van jongens, meyden, en alderbande gefinde kan gedaan werden. Zo ze in 't spinnen te droog valt, moet menze wat met water bevochtigen; deze bast-londt is bruyn-ros, schaars een vinger dik, houd een goede kool, en in alles zo goed als de *Cocus*-londt, maar alle beide in Indien veel bequamer dan de Hollandse londt, dewelke licht verrot, en eens vochtig zynde, langzaam opdroogt. Veele Burgers en arme luyden in Ternaten, Tidore, en Amboina, generen hun met londt-spinnen, zo dat nu ook andere Provincien daar mede geries worden. Den lof van deze inventie moet men de Boetonders toeschryven, die ons eerstmaal dezen boom gewezen hebben op *Manipa* in 't jaar 1654. als de voornoemde Oorlog op 't bevigste was.

Hy wert ook genaamt *Caju russa*, om dat de Hartebeesten zig graag daar onder ophouden, en baare boorns tegens de stammen wryven.

De hondert en negentiende Plaat

Vertoont een Tak van de witte Londt-Boom.

XXXV. HOOFDSTUK.

De swarte Londt-Boom.

DE tweede zoorte van *Restiaria* of *Londt-boom*, is mede een dunne boom, gelyk de voorige, zelden de dikte van een man bekommende, doch regter van stam.

Deze schorffe gelykt veel beter na 't vel van een *Leguaan*, dan van 't vorige, want zy is effen, bruyn-swart, en met veele kleene en geele spikkeltjes bezet, maar veel brofser dan de vorige, en daarom tot het londt-spinnen zo bequaam niet. De bladeren zyn groter, een span lang en meer, 7. en 8. duymen breed, aan de kanten dieper gezaagt, agter hertvormig, doch in de midden breedst, drie groote zenurwen stooten by den steel te zamen, zy zyn zeer ruw, en wollig in 't aantasten, als ofze met zand bestrooyt waren, als mede de voorste telgen.

De vruchten hangen meer by malkander als aan de vorige, hebben geen weeke spits van buyten, maar zyn vyfhoekig, of uyt vyf vleugelen gemaakt, dewelke een dunne boutachtige schel hebben, die in de rype opberst, en daar in ziet men swartblinkend zaad. Als men de takken afkapt, loopt 'er een slym uyt als *Papeda*. Het hout is mede licht-roffer dan 't vorige, en broser.

Naam. In 't Latyn *Restiaria* of *Perticaria nigra* en *Secunda*. Op Duitfch swarte *Londt-boom*. Maleyts *Caju Totarra Itam*, als 't vorige. Amboinisch *Mulebua*, eygentlyker dan 't vorige. Op *Hitoe* noemt men het in 't byzonder *Umarea*, *Amare*, en *Amake*, de *Baleyers* *Bintano*.

Plaats. Het wast mede op ligte heuvelen, en verlatene thuyren, gelyk het vorige.

Gebruik. Hy wast hoger dan de voorgaande, daarom is hy tot stangen (die men in 't Maleytsche *Totarra* noemt) also gebruykelyk als de vorige, doch deze zyn lichter en brofser, daarom men 't ook *Caju Gabba Gabba* noemt, een naam gemeen met 't voorgaande *Clompanus minor*, en 't volgende *Hunut*. Uyt den bast zoude men ter nood londt konnen maken, doch die zyn verre zo wast en goed niet als van 't vorige. In zommige *Hutueze* dorpen makenze den drank *Saguer* daar mede bitter, by gebrek van 't regte *Oebat*. De *Baleyers* eeten de bladeren van haar *Bintano*, onder andere *Sajor* gekookt.

N. B. Ik heb by dit Hoofdstuk geen aftekening gevonden.

XXXVI.

CAPUT TRIGESIMUM XXXVI. HOOFDSTUK.
S E X T U M.*Perticaria tertia. Hunut.**De Stange-Boom.*

Perticaria tertia crassum, sed non altum, gerit truncum, albo glabroque cortice obductum, quò a cæteris distinguitur, & dignoscitur arboribus, atque in binas subdividitur species, latifoliam & parvifoliam, quæ utraque unam eandemque habent formam, excepto quod magnitudine differant.

Hunut parvifolia vulgarissima est, paucos gerens sinuosos & breves ramos: Hujus folia solitaria sunt, formam habentia potissimum perticariæ primæ, sed latiora sunt, nec mollia aut lanuginosa instar illius, sed rugosa admodum & scabra, ut & petioli ac superiores ramuli, unde & quodammodo spinulosa & arenosa videntur, ad oras subtiliter ferrata sunt, ac porro ficiissima, injucundi adpectus, & sonora.

Folia hæc inæqualis sunt magnitudinis, atque inordinata ramis insident, quædam enim spithamam longa sunt, ac sex digitos lata, quædam quinque & sex pollices longa, vix quatuor lata, inferius subrotunda, ac sinuosa prope petiolum, ubi tres magni nervi concurrunt cum aliis costis transversalibus & venulis, a quibus folium rugosum est.

Flores in ample extensis racemis excrescunt, qui singularis sunt formæ, compositi enim sunt ex decem angustis aureis petalis, instar stellæ expansis, in quorum medio alia quædam minorâ petala locantur circinnata, aureum referentes auris ornamentum, quod ex mulierum auribus dependet. Fructus magnitudinem Cerasi nigri habet, substantiæ lentæ, atque in quinque ejus cellulis totidem locantur tenuia, oblonga, & incurva semina, quorum anguli acuti sunt, maturescunt autem Octobri & Novembri, floresque producunt sub finem pluviosorum mensium. Fructus vero ipsi sunt pentagoni instar *Catti-Marus*, ac si ex quinque alis seu cellulis essent compositi, coloris fumei, & leves.

Arboris lignum levissimum, mollissimum, & inutilissimum est omnium lignorum, licet crassis constet fibris, & crassum sit, ad oras silvarum crescit hæc arbor ubique, tam in planitie, quam in montibus, plurimum vero in arenosis & sterilibus locis.

Latifolia præcedenti similis est forma, ejus vero truncus altior est, atque folia plerumque spithamam longa sunt, quinque & sex pollices lata, eodem modo ferrata & venosa, multo autem rugosiora sunt, nec tantum arenosa, sed etiam pungentibus pilis hirta, præsertim petioli & rami, ita ut difficulter tractari possint, atque pruritum excitent. Fructus eandem gerunt formam cum prioribus, sed sunt oblongiores, digiti articulum longi: Ejus lignum magis albicat, mollius est, & fragilius quam præcedentis, nec durabile.

Ambæ arbores corticem gerunt glabrum & album, quo ab aliis facile dignoscuntur arboribus, qui que lentus est uti Restiaria.

Nomen. Latine *Perticaria tertia*, quum tertia sit ordine & virtute, a vulgo vocatur Malaice *Caju totarra*, uti præcedens, verum autem nomen Amboinense est *Hunut*.

Ufus. Parvifolia vulgares præbet palos, ad opera vero, quæ per aliquot tempus durabilia esse oportet, non vel raro adhibetur, latifolia nullum subministrat tignum, sed foco utile est ejus lignum.

Tabula Centesima Vigesima

Ramum exhibet *Perticariæ*.

De derde Stange-boom heeft een dikke, dog geen bogen stam, met een witte effene schorffe bekleed, die bun onder andere kennelyk maakt, en is onderdeeld in twee soorten, grootbladig en kleinbladig, zynde van een fatzoen, behalven dat de bladeren in grootheid verschillen.

Het kleinbladige Hunut is 't gemeenste, heeft weinige, bogtige, en korte takken. De bladeren staan enkeld, van fatzoen meest als de *Perticaria Prima*, dog breeder, niet zagt of wolachtig, gelyk die, maar zeer rimpelig en ruyg, gelyk ook de stelen en voorste takken, waar door zyeenig-sints stekelig of zandig vallen in 't bandelen, aan de kanten ook syn gezaagt, voorts zeer droog, onaanzienelyk en rammelende.

De bladeren zyn van ongelyke grootte, en dat door mal-kander aan een tak, want zommige zyn een span lang, en 6. vingers breed, zommige 5. en 6. duymen lang, schaars 4. dito breed, agter met ronde billen, die aldaar een boesem maken, daar den steel ingelaten werd, en zig daar in drie groote zenuwen verdeelen, nevens andere dwers-ribben en adertjes, die 't blad ruyg maken.

Het bloeyzel hangt aan wyd uytgespreyde troffen, 't welk zyn bloemen van een zeldzaam fatzoen, want zy zyn gemaakt van 10. smalle goud-geele blaadjes, als een Sterre uytgebreyd, daar binnen staan nog eenige andere blaadjes in krulletjes, verbaeldende een goude oor-vercierfel, dat de Vrouwen in de ooren dragen. De vrucht is in de grootte van een krieke, taay van substantie, en in haar vyf vlerken leggen zo veel dunne langachtige, en wat kromme zaden, en de boeken zyn van buyten aan de kanten scherp, zy zyn ryp in October en November, en bloeyen in 't eynd van de regen-Mousson. De vruchten zyn vyfhoekig, als *Catti Marus*, en als uyt vyf vlerken ofte buydekens gemaakt, rookverwig, en ligt.

Het hout is 't weekste, lichtste, en ondeugenste onder alle houten, hoewel 't grofdradig en dik is; by wast aan de randen van 't Wout, over al, zo in de vlakke als op 't gebergte, doch meest op zandige magere plaatzen.

Het grootbladige is 't voorgaande aan gedaante meest gelyk, doch de stam wert boger; de bladeren zyn doorgaans een span lang, 5. en 6. duymen breed, op dezelfde manier zynze gezaagt en geaderd, maar veel ruyger, niet alleen zandig, maar ook met stekelige bayrtjes bezet, inzonderheid aan de steelen en takken, zo dat ze moeyelyk in 't aantasten zyn, en eenig jeuken veroorzaken. De vruchten zyn van het zelfde fatzoen, als de vorige, dog langwerpiger, een lid van een vinger lang, 't hout is nog witter, weker, en broffer als aan 't vorige, gansch niet durabel.

Beyde bomen hebben een effene witte bast, waar door ze onder andere bomen kennelyk zyn, die taay is gelyk aan den *Londt-boom*.

Naam. In 't Latyn *Perticaria tertia*, of *sparre-boom*, de derde in order en deugt; de gemene man noemt 't in 't Maleys *Caju Totarra*, gelyk de vorige, maar de eygentlyke naam is in 't Amboinsch *Hunut*.

Gebruik. Het kleinbladige geeft gemene sparren, maar aan werken die lang duren zullen, word het zelden of niet gebruykt, het grootbladige deugt gansch niet tot eenig timmerwerk, behalven tot brandhout.

De Hondert en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Stange-Boom*.

CAPUT TRIGESIMUM XXXVII. HOOFDSTUK.
SEPTIMUM.*Tanarius minor. Samæ.**De kleyne Taan-Boom.*

TAnarius nobis dicitur talis arbor, cujus cortex adhibetur ad quævis retia tingenda, unde in aqua marina durabiliora sunt, nomenque suum obtinuit, uti *Jul. Scaliger exercit. 325. Sect. 12.* id docet, a verbo *Tan*, quod Belgice denotat exteriorem viridem glutinam Nucis Juglandis, atque contritum Quercus corticem, quo corium præparatur. Aliquot similes cortices supra descripsimus ad arborem rubram & Mangium, quum vero ab incolis binæ arbores ad hoc proprie opus in usum vocentur, quarum prima ad minora, altera ad majora adhibetur retia, hinc utrasque singulari describemus capite.

Tanarius minor vilis est arbuscula, haud multo altior frutice, ac simplicem tantum gerit truncum, haud multo crure crassior, totaque planta quam maxime cum *Ricino* convenit, ac subdividitur in albam & rubram speciem.

Alba seu vulgaris species simplicem gerit, tenuem, & rectum truncum ad Sambuci altitudinem, paucos emittentem ramos, qui glabro ac viridi cortice obduti sunt, qui cana quasi farina conspersus est, quæ abradi quoque potest, uti in *Ricino*.

Folia ejus sunt majora, cordiformia, sed nullum habent sinum, excepto quod interne parva sit flexura, suntque binas spithamas lata, ultra binos digitos longa, in brevem flaccidumque apicem desinentia. Juniora folia parum sunt ferrata, vetusta vero non, sed angulus quasi prominet ad majorum venarum extremum, quodvis autem peculiari insidet petiolo, ulnam circiter longo, circa ramos, suntque herbacea, interne concava, externe simili conspersa farina, rami vero ac truncus interne medullam gerunt instar Sambuci. Petioli hi subtus folio inplantantur ad trium circiter digitorum distantiam a parte postica folii, ibique extenduntur in septem vel novem majores costas, quæ totum percurrunt folium uti in *Aro Ægyptiaco*, folia in plures minores dividuntur venas. Foliolorum color est glaucus, qualis & tota arbuscula est. Petioli vero prope suum ortum ad truncum ab utraque parte foliolum gerunt squamosum & dentatum.

Ex alis alii longi & dependentes excrescunt petioli, qui similia gerunt squamosa foliola, quæ certa tegunt glauca capitula superius acuminata, Lini capitulis similia, in summo gerunt tria extensa filamenta instar *Ricini*, quæ ipsius sunt flores. Post foliolorum istorum lapsum, capitula hæc bina, terna, & quaterna sæpe conjuncta dependent tenui ex petiolo, in maximo autem solitaria, quæ ad magnitudinem feminum *Ricini* excrescunt, & externe brevibus & mollibus apicibus obsessa sunt, albaque conspersa farina. Matura rubescunt, inque tres cellulas dehiscunt, in quibus totidem locata sunt semina, quæ tali vi non exploduntur quam in *Ricino*. Sauciati petioli ac rami lentum ac rufum exstillant mucum instar *Papedæ*, qui ferrum tangens nigrescit: Ad oras silvarum crescit, inque planis campis circa litus.

Rubra species præcedenti albæ similis est, sed paulo minora gerit folia, subtus rubentibus venulis per-texta, quales etiam petioli sunt, ubique glauca obducta farina, foliorum quoque color ex viridi ad fuscum addedit colorem, uti *Ricini rubri*. Ejus rami interne albam quoque gerunt medullam instar Sambuci. Hujus bacca minores sunt illis *Ricini*, ex rotundo oblique compressæ, uti & capitulum oblique itidem positum est, ac binas quasi barbulas gerit. Ejus spinulæ sunt molles, breves, & vagi, ac quævis bacca externe unum alterumve obscurum gerit sulcum, matura in tres dehiscit cellulas, quarum quævis nigrum continet granulum instar feminis *Coriandri*, sed rugosum est & pellicula obductum, restans vero baccarum caro mucosa est. Granula hæc ex petiolis dependent & remanent, licet capsulæ decendant.

TAnarius of Taan-boom noemen wy zodanige, welkers schorsse gebruykt werd om alderhande netten te tanen, of een tanyte verwe te geven, waar door ze in 't zee water durabel werden, en heeft zyn naam gelyk Julius Scaliger Exercit. 325. Sect. 12. leerd van 't woord *Tan*, in 't Nederduitsch betekenende de groene bolster van een Walnoot, en gemalen eyken schorsse, waar mede men het leer bereyd. Ettelyke zodanige schorsen hebben wy boven beschreven, onder de Arbor rubra en Mangium, maar dewyl by de Inlanders eygentlyk twee bomen bekend zyn, die ze tot dit werk gebruyken, de eerste tot kleene, de tweede tot groote netten, zo zullen wy die ieder in zyn Kapittel beschryven.

Tanarius minor of kleene Taan-boom, is een gering boompje, niet veel hoger dan een beester, heeft ook maar een enkelde stam, die niet veel dikker dan een been werd, en de geheele plante heeft groote gelykenisse met de *Ricinus*, onderdeeld in witte en roode zoorte.

De witte zoorte of gemene, heeft een enkelde, dunne, en regte stam, in de hoogte van een *Vlier-boom*, weinige takken, en dezelve bekleed met een groene effene schorsse, die men bestrooyt ziet met een gryns meel, dat men ook afvegen kan, gelyk aan de *Ricinus*.

De bladeren zyn groter, hertvormig, doch zodanig, dat ze agter geen inham hebben, behalven een kleen bogtje inwaarts, twee spannen breed, en een paar vingers en meer lang, met een korte flappe spitze voor aan. De jonge bladeren zyn een weinig gezaagt, maar aan de oude ziet men niets, behalven een boekje aan 't eynde der groote aderen, yder staat op een byzondere steel, omtrent een elle lang, rondom de takken, en zyn kruyd-achtig, van binnen bol, van buyten met diergelyk meel bestrooyt, maar de takken en stam hebben van binnen een hert, gelyk 't *Vlier*. Deze stelen werden van onderen in haar blad gelaten, omtrent drie vingers van de agterkant, en verdeelen bun van daar in 7. of 9. groote ribben, die zig door 't geheele blad verspreyden, gelyk het *Arum Ægyptiacum*, bun in veele mindere aderen verdeelende. De coleur der bladeren is boven zee-groen, beneden blaauw-groen, gelyk het geheele gewasch ziet: De stelen hebben by haren oorspronk aan den stam te wederzyden een ander kleen blaadje, als een groote schubbe, aan de kanten getand.

Uyt den schoot komen andere lange en afhangende stelen voort, daar aan men diergelyke schub-agtige blaadjes ziet, dewelke bedekken zekere blaauw-groene knopjes, boven spits, en de vlas-dodden gelyk, doch hebben boven op 3. uytgebreide draadjes, gelyk de *Ricinus*, 't welk haar bloeyzel is. Na 't afvallen der voornoemde blaadjes, ziet men derzelver knopjes, 2. 3. en 4. digt by malkander hangen aan een dun steeltje, doch aan de principaalste steel ydel, dewelke zo groot werden als de besien van *Ricinus*, of wel zo kleen, van buyten bezet met weinige korte en weeke spitzen, en met witachtig meel bestrooyd. De rype worden roodverwig, splyten open in drie Celletjes, daar in zo veel korts leggen, die met zulken geweld niet uitspringen, als in de *Ricinus*. De gequetste stelen en takken geven een taayen en rossen slym, gelyk *Papeda*, die 't yzer rakende, swart wert. 't Wast aan de randen van de bosschen, en op vlakke Velden omtrent het strand.

De roode zoorte is de voorgaande witte gelyk, of wel zo kleen van bladeren, van onderen roodachtige aderen hebbende, gelyk ook de stelen zyn, overal met een blaauw-groen meel bedekt, en de verwe der bladeren trekt ook uyt den groene naar 't bruyn, gelyk aan de *Ricinus Ruber*. De takken hebben van binnen ook wit merg, als *Vlier*. De besien blyven kleender als die van *Ricinus*, uyt den ronden wat scheef, en gedrukt, gelyk 't hoeft ook scheef staat, en twee baardekens heeft; de doornjes zyn week, kort, en ydel, ieder besien heeft van buyten een d twee donkere voorns, de rype splyten in 3. Celletjes, ieder in hebbende een swart kortje, als *Coriander*, dog rimpelig, en met een vliesken omgeven, zynde 't resterende vleesch van de besien wat slymerig. Deze korts blyven aan de steelkens hangen, al vallen de buykens af.

In saxosis crescit collibus circa castellum Victoriam, ubi deserti sunt horti, qui soli bene sunt expositi, per aves ejus granula sapius in hortis projiciuntur, quæ ibi progerminant.

Nomen. Latine *Tanarius minor alba & rubra*, quod nomen derivatum est a vocabulo *Tan*, de quo *Jul. Scaliger*, l. c. *colorem tanatum* componit. Belgice *Taanboom de kleyne*. Malaice & Ternatice *Samæ*, a quo cunctæ retium tincturæ *Samæ* vocantur. Nomen vero Amboinense usitatissimum est *Hanoa*, in Lariqua *Hinan*, in Lochoea *Lama*.

Locus. In Amboina raro sponte crescit, potissimum vero in desertis hortis, rubra hæc circa castellum Victoriam obcurrit ad partem Orientalem.

Ufus. Plurimum usum præbent cortices harum arbuscularum ad retia tingenda, præsertim ad verricula, pro majoribus enim sufficiens quantitas conquiri nequit. Cortex hic deglubitur, aquæ incoquitur, inque illa retia bis terve macerantur, seu fila, e quibus retia nectuntur. Hinc ruffum contrahunt colorem *Tanyt* dictum, inque aqua marina durabilia sunt. Inter tingendum pauxillum radicis *Curcumæ* additur, ac raspat *Calappus*, ut tinctura melius adhæreat: Folia ob amplitudinem ab Amboinensibus loco mantilium adhibentur, quem in finem cunctis majoribus utuntur foliis, atque has arbusculas circa ædes colunt, medius hujus arboris cortex cum rasura cornuum istorum bifidorum, quæ ex radice *Mangii Caseolaris* excrefcunt, ac cortice *Limonis Swangi* aquæ incoctus, & propinatus illis prodest, qui *Dysenteria* & *tenesmo* laborant, hujus decocti residuum supra pannum extensum, & prolapsio intestino recto adplicatum, illud in locum suum restituit & confortat, est autem hoc malum *tenesmo* proprium & familiare. Ejus loco etiam adhibetur *Siri Boppar* tenerum folium cum *Calappi* lymphæ oblitum, & calefactum isti inponitur parti. Hunc in finem rubra potissimum eligitur species, alii istum medium trunci sumunt corticem, solumque in olla bene obturata coquunt, ejusque decoctum contra *Dysenteriam* bibunt, quod comprobatum sæpe fuit remedium.

Libro primo cap. 27. de *Socco lanoso* diximus, incolarum puerperas post partum duplicem bibere potum, quorum primus isto capite descriptus est, alter autem sequenti præparatur modo. Recipe corticem hujus *Samæ* fruticis cum cortice *Caprifici asperæ* supra cap. 9. descriptæ, illos simul coque & puerperis propina die circiter quarto decimo vel vigesimo post partum, primumque decoctum adhibe ad corpus ficcandum & coarctandum, saporis gratia frustulum *Coelilawan* incoqui potest.

Het wast op steenige beuvels, omtrent 't Kasteel Victoria, daar verlatene thuynen zyn, en die wel ter Sonne staan, door de Vogels werden de korls dikwils in de thuynen gesmeten, die aldaar opkomen.

Naam. In 't Latyn *Tanarius minor alba & rubra*, geleend van 't woord *Tan*, waar van *Scaliger* loc. cit. zyn colorem *tanatum* maakt. In 't Duitfch *Taanboom*, de kleyne. *Maleys* en *Ternataans* *Samæ*, waar van al bet tanen van netten *Samæ* genaamt werd. Doch de bekendste naam by de *Amboinezen* is *Hanoa*, op *Larique* *Hinan*, op *Loboe* *Lama*.

Plaats. Het wast in *Amboina* weinig in 't wild, maar meest in verlatene thuynen, 't roode vind men omtrent 't Kasteel *Victoria*, aan de Oostkant.

Gebruik. Het meeste gebruik is in de schorffe dezzer boompjes, tot bet tanen van veele netten, gelyk werpnetten zyn, want tot groote netten kan men de nodige quantiteyt niet hebben. Men schildt de bast af, kookt die in water, en doopt de netten twee a driemaal daar in, of bet garen, waar uyt men de netten maken wil. Hier door krygenze de roffe couleur, die men *tanyt* noemt, en werden in zeewater durabel. Onder 't tanen doenze een weinig van de wortel *Curcuma* daar by, en wat gesapte *Calappus*, op dat de verwe te beter boude. De bladeren werden wegens bare grootte, by de *Amboinezen* mede tot servetten gebruykt, gelykze met alle diergelyke groote bladeren doen, en tot dien eynde deze boompjes omtrent baare buyzen leyden; de middelste schorffe dezzer booms, met schrapzel van splits-boorns, uyt de wortel van *Mangium Caseolare* wassende, en de schelle van een *Lemon Swangi* in 't water gekookt en gedronken, doet goed den genen, die de *Rode-loop* en *persfing* hebben. Het overblyfzel van deze Decoctie op een doek uytgespreyd en op de uytgaande agter-darm gebonden, dryft denzelven wederom te rug, en maakt hem vast, welk toeval in de *persfing* gemeen is. Anders neemt men ook 't jonge blad van *Siri Boppar*, met *Calappus*-melk gesmeerd, warm gemaakt en opgeleyd; tot dit werk verkieft men meest de roode zoorte, andere nemen de voorfz. middel-schorffe des stams, koken die alleen in een pot met water, wel toegebonden, en drinken 't zelve tegens den *rode-loop*, zynde dikwils goed bevonden.

In 't eerste Boek, Kapittel 27. van *Soccus Lanosus*, hebben wy gezegt, dat de *Inlandze Kraamvrouwen* na bet baren tweederley drank gebruyken, waar van de eerste in 't zelve Kapittel beschreven is. De tweede werd aldus toebereyd: neemt de schorffe van de *Sama-struyk*, met de schorffe van *Caprificus aspera*, hier boven Kapittel 9. beschreven, kookt die te zamen, en geeftze de *Kraamvrouwen* te drinken, omtrent 14. of 20. dagen na 't baren, en gebruykt dan de eerste drank om bet lyf wederom te drogen, en te sluyten; om beter smaaks wil, mag men een stukje *Coelilawan* daar by doen.

Tabula Centesima Vigesima Prima

Ramum exhibet *Tanarii minoris*.

Ubi Litt. A. ejus fructum maturum, atque in tres partes divisionentem denotat.

De hondert een-en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleyne *Taan-Boom*.

Alwaar Lett. A. deszelfs rype en opengebarste vrucht aanwyft.

CAPUT TRIGESIMUM XXXVIII. HOOFDSTUK.
OCTAVUM.*Tanarius major. Okir.**De groote Taan-Boom.*

Hæc arbor formam & altitudinem habet. Arboris rubra seu Aycou, quæ cortice obducitur fusco, nigricante, & rugoso, qui interne est lentus, & viscosus, ac vix semi-digitum crassus, totusque decorticari potest.

Rami in multos dividuntur breves ramulos, quibus folia insident, per bina & tria paria cruciata, horum vero extremum tribus plerumque simul conjunctis clauditur. Pyri foliis sunt similia, quatuor & quinque pollices longa, binos lata, vetustarum vero arborum sunt minora & angustiora, suntque porro glabra, crassa, ac vix notabilibus venulis pertexta, ad oras leviter ferrata, seu plerumque obtuse dentata.

Fructus quaterni & quini simul dependent forma semi perfectarum Uvarum parvo ex racemo, qui sunt duri, rugosi, & fusci, quasi arena conspersi, intus duri quoque sunt instar veteris Pinangæ, inque centro parvus reconditur nucleus instar seminis Catjang, sed oblongior.

Arboris lignum satis solidum est, ac tignis utile; Fructus Januario in conspectum veniunt, inque levibus crescit silvis circa *Cajoe Poeti*.

Nomen. Latine *Tanarius major*. Malaice *Oebat rede*, h. e. *Pharmacum retium*. Belgice *groote Taan-boom*. Amboinice in *Leytimora Okir*.

Ufus. Arboris cortex potissimum in usu est ad majora retia tingenda, uti supra in *Aycou* fuit dictum, de quo modum vide in *Arbore rubra*. cap. 41. quumque truncus tam sæpe a cortice spoliatur, hinc raro fructus profert.

Alia mihi demonstrabatur arbor pro *Oebat rede* seu *Tanario*, quæ longas gerebat rachides, quibus rara infidebant folia bina sibi obposita, ac plerumque cruciata. Cum illis *Nani* conveniebant, atque ab utraque parte erant acuminata, sed potissimum inferne, atque in ramis fere sessilia erant, intense viridia, cinereis maculis conspersa, cæterum glabra & fragilia, subtus venulis pertexta subtilibus, quæ plurimos formant sinus. Quinque, sex, & octo pollices longa sunt, tres quatuorque digitos lata, saporis quodammodo ad *Aycou* adcedentis: Trunci cortex externe fordide viridis est & fissus, interne albus, succosus, mollis, ac succus, rufescens, saporis primo dulcis, dein amari & inter manducandum viscosus; qui magnis in frustis ex arbore facile divelli potest, ramorum vero cortex rufus est. Truncus binarum ulnarum crassitiem habet, atque ligni medullium rubet, estque durum vel arduum cadenti, non tamen durabile in ædificiis, quum nimis cito coscos generet.

Fructus Augusto & Septembri bini tresve simul dependent magnitudine globuli sclopeti, non sphaerici, sed parum angulosi, ac superius parum umbilicati, ex cinereo virides & rugosi, instar in maturorum *Mespilorum*: Intus continent officulum ingens & durum atque angulosum, multisque foveis excavatum, tenui obductum carne, quæ digitis cedit, & friabilis est, ac si arena esset composita, saporis austri: Invenitur autem in via, quæ ad *Sojam* tendit in densis silvis: *Kilangensis Ebe* vocatur, *Sojenses* vero dicebant neutiquam esse *Oebat rede*, sed latifolium *Nani*, quod verosimile videtur.

Sic quoque cortex *Arboris Clypeorum* ad retia tingenda adhibetur, potissimum vero a *Sinensibus* & *pergrinis*, quod meo judicio fit, quum veram *Tanarium* sufficienti quantitate conquirere vel invenire nequeant, atque hic cortex hunc in finem multo præstantior est illo *Mangii*, qui satis fortiter tingit, sed illo laborat vitio, quod retia consumat & perdat, si diu ficca fuerint suspensa, ita ut supra memorata *Tanarius* ulterius investiganda sit, quum forte compertum erit, *Leytimorensis Okir* haud multum differre ab *Hitoensi Ubel*.

Tabula Centesima Vigesima Secunda

Ramum exhibet *Tanarii majoris Okir* dictæ.

CAPUT

Deze boom is in de gedaante en hoogte van Arbor rubra of Aycou, met een bruyne, swartachtige, en ruyge schorsse, van binnen ros, taay, en slymerig, schaars een halve vinger dik, en laat zig geheel afschillen.

De takken verdeelen bun in veele korte ryskens, daar aan de bladeren staan, 2. en 3. paren in 't kruys, doch aan 't voorste of uytterste der ryskens gemeenlyk 3. by malkanderen. Zy zyn de Peere-bladeren gelyk, 4. en 5. duymen lang, twee dito breed, doch aan de oude bomen zyn ze kleender, en smalder; voorts zynze glad, dik, met pas kennelyke ribbetjes, en aan de kanten syn getand, doch aan de meeste zyn de tanden stomp.

De vruchten hangen 4. a 5. by malkander, in de gedaante van half volwasse druiven, aan een kleene tros, hard, ruyg, bruynachtig, en als met zand bestrooyt, binnen zynze doorgaans hard, als een oude *Pienang*, en in de midden een kleene korf, als een *Catjang*, doch langwerpiger.

Het hout is redelyk massief, en tot timmeren bequaam, de vruchten ziet men in *January*, en hy wagt in deligte bosschen, omtrent de *Cajoe Poeti*.

Naam. In 't Latyn *Tanarius major*. Op *Maleyts* *Oebat rede*, dat is *Pharmacum retium*. In 't Duitfch *groote Taan-boom*. Amboinsch op *Leytimor Okir*.

Gebruik. Den bast van deze boom is meest in gebruyk om groote netten te tanen, gelyk boven in *Aycou* gezegt is, waar van ziet de manier in *Arbor rubra*, cap. 41. en dewyl den stam zo dikwils van zyn bast berooft werd, zo komt het, dat hy zelden vruchten draagt.

Nog een anderen boom wierd my getoond voor een *Oebat rede* of *Taan-boom*, dewelke hadde lange ryskens, daar aan weinige bladeren stonden, 2. en 2. tegen malkander, en moest in 't kruys, zy geloken die van *Nani*. waren agter en voor toegespitst, doch meest na agterentoe, schier tegen de takken aan, hoog-groen, met graauwe plekken, anders glad en bros, van onderen met fyne adertjes doorregen, die veele bogten maken. Zy zyn lang 5. 6. en 8. duymen, drie en vier vingers breed, van smaak een weinig na den *Aycou* trekkende. De schorsse des stams is van buyten wyl-groen, en gescheurt, van binnen wit, zappig, week, maar ros bestervende, van smaak eerst zoet, daar na raauw, en in 't knouwen lymig, met groote stukken gemakkelyk van den boom af te trekken; aan de takken is ze ros, de stam is wel twee vademen dik, en 't hout omtrent het hert, trekt na den roden, bart om te kappen, egter niet durabel in 't bouwven, om dat het te baast wormstekig word.

De vruchten vind men in *Augustus* en *September*, hangende twee of drie by malkander, in de grootte van een *Musquets-kogel*, dog niet rond, maar wat boekig, en voor met een kuyltje, grauw-groen, en wat ruyg, als onrype *Mispelen*. Binnen leyd een groote en harde steen, ook boekig, en vol kuyltjes, omgeven met een dun vleesch, en onder de vingers bryselig, als zand, zeer wrang van smaak, staat op de weg van *Soja* in 't digte bosch, die van *Kilang* noemen het *Ehe*, dog die van *Soja* zeiden, dat dit geen *Oebat rede* was, maar een grootbladige *Nani*, het welk ook waarschynelyk is.

Zo werd ook den bast van den *Arbor Clypeorum* tot het tanen gebruykt, dog meest van de *Chinezen* en vreemdelingen, 't welk myns oordeels geschiet, om dat zy den regten *Taanboom* in overvloed niet kunnen vinden, endeze schorsse in alle maniere nog beter is, dan die *Mangi*, dewelke wel treffelyk taand, maar die fowwt heeft, datze de netten opvreet, en bros maakt, alsze lang droog hangen, en de boven genoemde *Taan-bomen* moeten nog nader onderzocht werden, wanneer men misschien bevinden zal, dat 't *Leytimoorse Okir* niet veel verschild van den *Hitoëezen Ubel*.

De Hondert twee en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de groote *Taan-Boom*, *Okir* genaamt. XXXIX.

CAPUT TRIGESIM. NONUM.

XXXIX. HOOFDSTUK.

*Arbor Ovigera. Aybosso.**De Eydragende-Boom.*

Arbor *Ovigera* silvestris penitus est, formam & magnitudinem gerens *Jambosæ* silvestris, & *Jambosæ* nigrae, atque dividitur in feminam & marem.

Femina seu vulgatissima magna gerit folia, oblonge cordata, superius sensim acuminata, novem & undecim pollices longa, sex septemve lata, inferius autem latissima sunt, nec multum sinuosa, ubi petiolus ipsis inplantatur, prope oras scabra sunt, coloris intense viridis, ac glabra. Foliorum petioli longi sunt & inordinati circa ramos, ex quorum alis alii longiores excrescunt, qui in summo in alios minores iterum dividuntur, quibus flores insident pusilli, albicantes, ex octo petalis constantes, ac semi-aperti, intus flava continentes stamina, pistillum vero fructus rudimentum externe obscure viret, interne purpureascent, ac demum nigrescit.

Vetustæ arboris folia sex pollices longa sunt, quatuor cum dimidio lata, junioris vero arboris quatuordecim pollices longa, ac undecim lata, inferius autem quinque costæ concurrunt. Quivis pedunculus in summo pomulum quasi sustinet, forma & magnitudine vulgaris *Jambosæ*, sed paulo rotundius ac magis compressum, externe pallide albicans, ad pomi colorem viridem adcedens, intus concavum penitus, ac superius fovea apertum, ita ut herbacea sit pellicula, qua fructus obtegatur, in ejus autem centro brevi in petiolo verus adparet fructus, magnitudine globuli sclopeti, qui ex rotundo parum compressus est, angulosus, & niger, subexteriore autem cortice alius reconditur niger nucleus, obscura seu murina obductus lanugine, atque disfracto lignoso putamine duriuscula in conspectum venit medulla, substantiam habens instar veteris *Pinangæ* seu *Nucis moschatæ*, qua compressa oleum exstillat instar seminum *Ricini*. Totius fructus odor ad illum pomi adcedit vel *Jambosæ*, quum incipiant putrescere, tantaque copia ex arbore dependent fructus, ut ovis quasi onusta videatur; Arboris lignum est album, molle, ac facile aquam inbibens, si ad naves adhibeatur.

Mas præcedenti similis est, sed plerumque sterilis, nec ullos producit fructus, ejus folia longis insident petiolis instar prioris, irregularia in ramorum summo, ipsorumque petioli inferiori insiguntur parti, ita ut folium ipsis inpositum videatur, quod quinque magnis venis distinguitur, nec auriculatum est, sed cordiforme, spithamam longum, septem, octo, & novem pollices latum, firmum, & glabrum, cujus apex ad latus semper inclinatur, si vero arbor senescat, folia multo majora excrescunt, hujus arboris medulla prope radices indurescit, ac parum nigrescit.

Nomen. Latine *Arbor Ovifera*, h. e. arbor ova gerens a fructuum forma, Amboinice *Aybosso*, in Hitoea *Ay Lanu Hossô*, & *Holo Holo*.

Locus. Ambæ in planis crescunt silvis haud longe a litore sitis, in vallibus juxta fluminum ripas occurrunt, ubi fructus in aquam procidentibus in mare rapiuntur, & in litus projiciuntur, nullum vero animal illos edit, indicio noxiæ esse qualitatis: Femina in Hitoe ora crescit in districtu *Senalo*, Mas in litore *Ajjabædi*.

Ufus. Hæc arbor non peculiarem præbet usum, excepto quod ex ligno asseres formentur ad superiorem *Corre Corre* partem, præsertim ad puppim, quæ variis exciditur figuris, quum lignum sit molle & leve, in aqua autem non valet. Oblongos ex illo etiam formant clypeos *Salowakkos* dictos: atque folia ob amplitudinem ab Amboinensibus loco ferculi adhibentur: Nigrum maris cor circa radices excrescens a Javanis ad *Hæmoptoen* usurpatur, si cum aqua *Rosarum* vel ejus defectu, cum florum aqua conteratur ac propinetur, dimidia *Terræ Catechu* addita quantitate, ac pauxillo *Nucis Moschatæ*: Arboris radix externe & interne albicat & sicca est, hanc *Rhizothomi* Amboinenses servant, quam exhibent cum *Pinanga* masticatam, si aliquis noxios comederit *Cancros*, similesque cibos.

Tabula

Arbor *Ovigera* is een wilde boom, in de gedaante en grootte van de wilde *Jamboes-boom*, *Jambosa* nigra, verdeeld in wyfken en manneken.

't Wyfken of meest bekende heeft groote bladeren, als een langwerpige bart, na voren toe allenkskens toegespitst, negen en elf duymen lang, ses en seven breed, en agter lopenze meest breed toe, zonder merkelyke kloven, alwaar den steel van onderen ingelaten werd, dog digt by de kant styf, van verwe hoog-groen, en glad. De stelen zyn lang, en staan zonder order rondom de takken, uit welkers schoot al wederom andere en langere ontspringen, en die verdelen haar in 't uitterste alweer in andere, waar aan het bloeizel staat, zynde kleene witagtige bloempjes, van agt blaadtjes gemaakt, die half geopent staan, binnen met geele veseltjes, de korf in de vrucht is van buiten donker-groen, binnen purper, 't welk zwart word.

De bladeren van een oude boom zyn ses duimen lang, vier en een half breed, van een jonge boom veertien duimen lang, en elf breed, agter stooten vyf ribben te zamen, yder van dezelve draagt aan 't eynde een enkeld apeltje, in de grootte en gedaante, als een middelbare *Jamboes*, dog wat ronder, en gezetter, van buiten bleek-wit, en wat na den appel-groene trekkende, binnen gantsch hol, en boven met een gat of opening, zo dat het maar een kruidagtige schelle is, die de vrucht bergt, want in de midden op een kort steeltje ziet men de regte vrucht, in de grootte van een roer-kogel, dog uit den ronde wat gedrukt, boekig, en zwart, onder 't buitenste velletje leyd een andere zwarte korf, omgeven met duistere of muis-grauwe wolligbeyd, en deze boutagtige schale gebroken zynde, ziet men een bartagtige beest, van substantie als oude *Pinang* of *Note-muschbaten*, dewelke gedrukt zynde, geeft olie uit, gelyk de korls van *Ricinus*. De reuk van de gebeele vrucht is, als die van een appel of *Jamboes*, die begint te rotten, en hangen met zulken menigte aan den boom, dat hy van verre schynt met eyeren beladen te zyn; 't Hout is wit, week, en 't water ligt inzwelgende, als men 't aan den scheepsbouw gebruikt.

Het manneken is het voorgaande gelyk, dog meest zonder vruchten, de bladeren staan op lange steelen, als 't voorige, zonder ordre, aan 't voorste der takken, en de steelen zyn aan de onderste zyde van 't blad vast, zo dat 't blad schynt daar opgezet te zyn, en 't blad is met vyf groote aderen doorregen, agter zonder ooren, andersints regt als een bert, een span lang, zeven, agt, en negen duymen breed, styf en glad, en de spitze altyd een weinig ter zyde gebogen, maar als den boom oud word, werden de bladeren veel grooter, 't bert wyt dezen boom digt by de wortel word hard, en weinig swart.

Naam. In 't Latyn *Arbor Ovigera*, dat is *Eydragende boom*, van gedaante der vruchten. Op Amboinsch *Ay Hossô*. Op Hitoe *Ay Lanu Hossô*, en *Holo Holo*.

Plaats. Beyde wassenze in de vlakke bossen, die niet verre van de zeekant staan, in de *Valeyen* waft hy langs de rivier-kanten, daar dan de vruchten in 't water vallende, voorts in zee gevoerd, en langs de strand versmeten werden, en geen gedierte wilze eeten, tot een bewys, datze geen goede boedanigheid moeten hebben. 't Wyfken waft op de Kust van Hitoe, in 't district van *Senalo*, 't Manneken is op den strand van *Ajjahoe* gemeen.

Gebruik. Men heeft geen zonderlyk gebruyk van dezen boom, behalven dat men uyt het hout zomtyds planken maakt, tot het bovenwerk van de *Corre Corren*, inzonderheid aan de agtersteven, die men met verscheide figuren uytstuyd, om dat het voos en ligt is, maar in 't water deugt het niet. Men kander ook de langwerpige schilden, *Salowakkos* van maken, en de bladeren wegens haare grootte dienen de Amboinezen tot *Tafelborden*; het swarte bart omtrent den onderste stam van het *Manneken* vallende, werd by de Javanen gebruykt tegen 't bloedspouwen, het zelve met rooze-water (of by desselfs gebrek) met bloemwater gewreven innemende, daar bydoende half zo veel *Catsjo*, en een weinig *Noote Muschbaten*. Zyn wortel is buyten en binnen witachtig en droog, dezelve bewaren de Amboineze *Wortel-mannen*, om in te geven, of met *Pinang* te knouwen, wanneer iemand schadelijke *Crabben*, of diergelyke kost gegeten heeft.

De

Tabula Centesima Vigesima Tertia

De hondert drie- en twintigste Plaat

Ramum exhibet arboris *Oviferae*, floribus fructibusque onustum.

Ubi Litt. A. totum denotat fructum

B. Eundem dissectum, ut verus fructus in situ naturali conspiciatur.

C. Eundem exhibet exemptum.

Vertoont een Tak van de Ey-dragende Boom, met zyn bloemen en vruchten.

Alwaar Lett. A. een vrucht in 't geheel verbeeld.

B. Dezelve geopent, op dat de waare vrucht van binnen gezien wert.

C. Is dezelve daar uytgenomen zynde.

CAPUT QUADRAGESIMUM.

XL. HOOFDSTUK.

Lanius. Lani.

De Lanie-Boom.

HÆc species habetur illius arboris, quæ *Rex Amaroris*, seu *Soulamou*, supra libr. 2. descripta invenitur, cujus femina habetur, quum vero nimium inter sese differant, hic peculiari capite eam describere volui. Diu arbuscula est humilis, ac flagellis suis sæpius juxta alias adscendit arbores, tandem vero ad Pinangæ crassitiem excrescit, cujus truncus angulosus & irregularis est, ejus cortex ex cinereo rufescit, in ramis vero nigricat, ficcus est, ac succo fere destitutus. Ex infimo cortice radices quædam deorsum sese extendunt, quæ in fibrillas sese dividunt, uti in *Varingæ* trunco id conspicitur.

Folia ad illa *Canarii* quodammodo adcedunt, suntque sicca, firma, a novem ad duodecim pollices longa, superius obtusa, seu subrotunda, quatuor & quinque pollices lata, atque solitaria circa ramulos brevibus insident petiolis, nervus medius utrimque protuberat, paucasque gerunt costas transversales, quæ circa oras divaricant, quarum interstitia tenuissimis venulis repleta sunt.

Flores progerminant ex longo, tenui, & recto petiolo, vix culmum crasso ac superius trifido, hujus summo tres insident flores ex quatuor petalis compositi, ad unguem fissi, ac parum extrorsum inflexi, coloris purpurascens, qui intus repleti sunt staminulis quibusdam luteis, antheras parvas gerentibus, in quorum centro pistillum erigitur rotundum, quod in fructum excrescit similem minori *Nannam* seu reni, vel instar semi-plenæ lunæ, qui inferius tenui sulco divisus est, ac planus, sed in medio protuberans, binos cum dimidio digitos transversales longus, binos latus, externe glaber, gilvus, tenuique pellicula tectus, mollis, & lanuginosus, sub qua putamen reconditur tenuibus ex fibris compositum, sed crassum, in cujus centro nucleus planus locatus est, qui in vetustis fructibus conquassatus sonitum edit, ejusdem cæterum formæ, albus, & ficcus: totus autem fructus amarissimus est, eundemque fere gerit saporem, quem *Rex amaroris* seu *Soulamoe Pobon*, unde & ejus species quoque habetur. Amarities diu manibus adhæret, si recentes tractentur fructus. Ex trunci vertice multi breves & intricati sursum & deorsum incurvi excrescunt rami, radices mentientes. Inferiores radices frequentissimæ sunt & intricatæ, quarum quædam juxta & supra solum proserpunt, instar *Mangiorum*.

Trunci & ramorum cortex primo salsus est, ac dein amarus. Lignum est pallidum, leve, & molle instar illius, quod *Rex amaroris* gerit, cum quo sapore convenit, quum observaverim similem amaritatem esse in radicibus, omnibusque trunci partibus, maximam vero in fructibus. Recens cæsum lignum amarum quoque spirat odorem, ad illum *Anticholericæ* adcedentem.

Nomen. Latine *Lanius*, juxta *Hitoensæ Lani*, Manipensibus generali nomine *Upas* dicitur, Ternatensibus *Onne Onne*.

Locus. In *Hitoes* regione occurrit circa *Wackalam* & *Lienam*, item in *Manipa* in litore veteris *Taniwaro*, uti & in parvis *Massavoy* insulis, semper in arenoso solo circa litora. In *Ternata* quoque reperitur, sed rarissime, in litore etiam, ejusque fructus ibi adhibentur contra *Choleram* seu *Upas*.

Ufus. Arbuscula est raro obvia, unde & paucis nota, ac primum mihi demonstrata ab *Æthiopibus Hitoensibus*. Ejus lignum ad tigna inutile est, fructus autem ejus excellenti pollet virtute Medica, cum vero

Soula-

MEn reekent dit voor een zoorte van *Rex Amaroris*, of *Soulamou*, boven lib. 2. beschreven, en houden hem voor het wyfken, dewyl hy te veel daar van verschild, heb ik hem hier in 't byzonder willen beschryven. Hy blyft lang een laag boompje, en kruypt dikwils met zyne takken langs andere boomen, eyndelyk werd hy zo dik als een *Pinang-boom*, boekig en ongeſchikt van ſtam, met een ſchorſſe uyt den graavven na 't roſſe trekkende, doch aan de takken ſwartachtig, droog, en zonder merkelyk ſap. Uyt de onderſte ſchorſſe ſchieten eenige wortelen na beneden, die zig in vezelingen verdeelen, gelyk men aan de *Varinga-ſtam* ziet.

De bladeren zyn die van de *Canary* eenigzints gelyk, droog, ſtyf, van 9. tot 12. duymen lang, doch voren ſtomp of rond, 4. en 5. duymen breed, en ſtaan enkelt rondom de takjes op korte voetjes, de middelſenue puyt ter wederzyde uyt, en heeft weinige dwers-ribben, dewelke zig omtrent de kanten zeer verdeelen, en de tuffen-plaatzen zyn met fyne adertjes dicht uytgeweven.

Het bloeyzel komt voort aan een lange, dunne, regte ſteel, ſchaars een ſtroo-balm dik, die zig boven in drien verdeelt, dragende ieder deel een bloem uyt vier blaadjes gemaakt, die tot beneden toe van malkander ſplyten, en een weinig na buyten omgebogen zyn, van couleur na den paarze trekkende, van binnen uytgevult met eenige geele vezeltjes, met kleene nopjes boven op, ſtaande op een rond kegeltje, waar uyt de vruchten worden, gelykende een kleene *Nannam*, of nier, of als een volwaffene nieuwe *Maan*, met een kleene vooren aan den buyk, plat, doch in de midden uytbuylende, 2½ dwers-vinger lang, 2. dito breed, van buyten effen, vaal, en met een dun velleken bedekt, ſagt en wolachtig in 't gevoelen, daar onder legt een dundradige, doch dikke bolster, en in de midden een platten korf, dewelke in de oude vruchten ſchuyld, meest van dezelfde gedaante, wit, en droog; de gantſche vrugt is zeer bitter van ſmaak naar *Rex amaroris* of *Soulamoe Pohon* trekkende, daarom men het ook voor een zoorte daar van houd. De bitterheid blyft lang aan de handen kleven, als men de verſche vruchten handelt. Uyt den bovenſten ſtam, ziet men veele korte en verwerde takken op en neerwaarts gekromt, als of het wortelen waren. De onderſte wortelen zyn zeer veel en door malkander ververt, waar van zommige langs, en boven den grond kruypen, gelyk aan *Mangi Mangi*.

De ſchorſſe van ſtam en takken is in 't eerſt brak, daar na bitter. Het hout is bleek, ligt, week, als dat van *Rex amaroris*, met wien het in ſmaak overeenkomt, hoewel ik bevonden heb, dat eenderley bitterheid in de wortelen, en in alle de deelen des ſtams, doch de grootſte in de vruchten is. Het verſch gekapte hout heeft mede een bitteren reuk, na *Anticholerica* trekkende.

Naam. In 't Latyn *Lanius* na 't *Hitoëſſe Lani*, *Manipes*, met een gemeene naam *Upas*. *Ternataanſch Onne Onne*.

Plaats. Men vind hem op het Landt van *Hitoes*, omtrent *Wackal* en *Lier*: Als mede op *Manipa*, op den ſtrand van oud *Taniwaro*: Als mede op de kleene *Eylandkens* van *Massavoy*, altyd op een zandige gront omtrent de ſtranden. In *Ternaten* vind men hem ook, doch zeer zelden, mede op ſtrand, en zyne vruchten gebruykenze tegens het bord of *Upas*.

Gebruik. Het is een boompje zelden te vinden, dierhalven ook nog weinig bekend, en 't is my 't eerſt van de *Hitoëſſen Mooren* getoont. Het hout deugt niet tot timmeren, maar de vrucht heeft een groote Medicinale kragt, 't op-

Soulamoe conveniente ad curandos illos, qui noxium quendam adsumserunt cibum, quod exploratum fuit in talibus hominibus, qui imprudenter venenatos ingesserant *Boletos*, hisce primum nuclei ab alio cum *Siri Pinang* masticati exhibebantur, ipsorumque succus propinabatur, unde adsumptum venenum per vomitum rejiciebatur, atque tres hinc reconvalescebant, binæ vero feminæ peribant, vel quod nimiam comederant quantitatem, vel quod nimis sero medicamentum hoc ipsis subministrabatur; meo autem judicio melius fuisset, si fructus hi cum aqua essent contriti & propinati, suffocatio enim & adstrictio per *Boletos* exorta per *Pinangam* exacerbatur. Idem quoque *Æthiopes* testantur, præstans esse remedium contra omnes venenatos pisces. *Manipæ* incolæ radicibus ejus ac fructibus utuntur in re Medica potissimum contra *Upas* seu *Choleram*, puto autem cunctas trunci partes in usum advocari posse, quum eundem gerant saporem atque odorem. Internus nucleus solus adsumptus secesum atque vomitum caussat.

Tabula Centesima Vigesima Quarta

Ramum exhibet *Lanii*.

Ubi Litt. A. Inferiorem trunci arboris hujus partem denotat.

't opregte *Soulamoe* gelyk in 't genezen van die geene, die eenige schadelijke kost ingenomen hebben, 't welk by mynen tyd geprobeert is aan *Perfoonen*, die onvoorzichtig schadelijke *Campernoelien* gegeten hadden; denzelven wierden de korts eerst door een ander met *Siri Pinang* voorgeknocht, en het zap daar van ingegeven, dewelke het ingenomen fenyn door braking dede uytwerpen, zo datter drie van opkwamen, maar twee *Vrouwen* stierwen, om datze te veel gegeten hadden, of om datze te laat de *Medicyn* innamen; myns oordeels haddenze beter gedaan, dezelve vruchten met water te wryven en in te geven, want het worgen, dat de *Campernoelien* maken, ligtelyk door *Pinang* vermeerderd wert. Dezelfde *Mooren* zeggen, dat het ook kräftig zy tegens het nuttigen van alderhande schadelijke *Visschen*. De *Inlanders* van *Manipæ* gebruyken de vruchten en wortelen tot de *Medicyn*e, meest tegens het *Upas* of *bord*, doch ik betrouw, dat men alle de deelen des stams gebruyken kan, als zynde van eenderley reuk en smaak. De binnenste korts alleen genuttigt, maakt purgeren en braaken.

De hondert vier- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Lanie-Boom*.

Alwaar Lett. A. het onderste gedeelte van de stam dezes booms aanwyft.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Palacca. Caju Palacca.

Palacca altissima & vastissima est inter arbores filvestres, quæ in montibus coma sua supra alias sese elevat, ac si ipsarum princeps esset.

Incomptum & irregularem gerit truncum, non tantum crassum, sed angulis aliisque herbis obfessum, & cortice crasso ac fisso obductum: Ejus folia sunt magna & ampla, cum junioribus *Pangii* foliis convenientia, plerumque triangularia, & inferius rotundis auriculis donata, ubi & profunde sinuata sunt, ac petiolus inplantatur, qui in quinque sexve magnas explicatur costas, quarum binæ maximæ nervo medio proximæ, prope ortum angulum formant, qui in vetustis foliis quam maxime evanescit. Interstitia plurimis venulis transversalibus completa sunt, atque in inferiore insuper parte foraminula adparent punctata quasi. Folia vero ipsa novem & decem pollices longa sunt; immo quædam pedem, ac fere tam lata, læte viridia, glabra, & flaccida: Quodvis autem petiolo insidet longo, herbaceo, pentagono, sique dorsum non bina exhiberet latera, quadrangulus is esset. Ramuli, ex quibus hi petioli inordinati excrescunt, sed arcte sibi juncti, tali quoque modo angulosi sunt, virides, molles, atque intus rubra repleti medulla: Folia ac petioli ingrati spirant odorem instar *Ricini*, atque recentes petioli viscosi quodammodo sunt, vetustarum vero arborum folia multo sunt minora, a septem nempe ad novem pollices longa, integra, nec angulosa, ac prope petiolum plana, nec sinuosa, ubi tres majores, ac bini minores concurrunt nervi: plurima vero simul irregulari modo ad ramorum extremum excrescunt parum sinuosa.

Ex foliorum alis simplices dependent pedunculi, plurimis referti flosculis, quorum concavi calices post flosculorum lapsum diu supersunt emarcidi.

Flosculi hi ex longis & extensis excrescunt racemis, qui flavescunt, & flosculis *Lingo* quodammodo similes sunt, sed magis aperti & inodori, hosce longi insequuntur fructus, siliquas *Cannæ fistulæ* fere referentes.

Arboris lignum ex crassissimis constat fibris, & per longitudinem striatum est, atque molle & fragile, circa terram non durabile, verum quodammodo, si siccum sit & elevatum; *Silvas* amat altas in remotis montibus, ac citissime in ineultam hanc excrescit arborem, sed non senescit ex communi regula, quod cito fit.

Tom. III.

cito

XLI. HOOFDSTUK.

Palacca-Boom.

Palacca is een van de hoogste en grootste *Woutbomen*, die op de bergen gemeenlyk met zyn kruyn boven de andere uytsteekt, als of by de beerfchappy daar over wilde hebben.

Hy heeft een woeste ongeschikte stam, niet alleen dik, maar vol boeken en ruygte, beneden met een grove gescheurde schorsse: De bladeren zyn groot en breed, met de jonge bladeren van *Pangi* over een komende, meest driekantig, agter met ronde billen, en aldaar een diepe kloof makende, daar den steel uytgelaten word, en zig aldaar in 5. a 7. groote ribben verdeeld, waar van de 2 grootste, die de middel-zenuwe 't naast zyn, by haren uytgang een boek maken, die zig in de oude bladeren hoe langer hoe meer verliest. De tusschen-plaatzen zyn met veele dwersadertjes uytgevuld, en daar en boven aan de onderste zyde ziet men kleene gaatjes, als of ze met spelden gesprikeld waren. Zy zyn lang 9. en 10. duymen, sommige ook wel een voet, en schier zo breed, jeugdig-groen, glad, en slap. Ieder staat op een lange kruydachtige steel, dewelke vyfkantig is, doch zo de rug niet 2. kanten uytmaakte; zoude by vierkant zyn; de takkens, daar aan deze stelen zonder order, en dicht agter malkanderen staan, zyn ook also geboekt, groen, week, en van binnen met een rood merg uytgevuld. De bladeren en stelen hebben een onlieffelyken reuk, gelyk *Ricinus*, ook zyn de versche stelen wat klevig in 't aantasten. Aan de oude bomen zyn de bladeren veel kleender, te weten van 7. tot 9. duymen lang, effene kanten, en zonder eenige boeken, agter by den steel vlak, zonder bogt of inwyk, alwaar 3. groote, en 2. kleene zenuwen te zamen stoten: Zy staan zonder order, en veel op malkander aan 't uytterste der takken, die nog maar een weinig boekig zyn.

Uyt den schoot der bladeren hangen enkele stelen, bezet met bet bovenstaande bloeyzel, welkers holle kelkjes, na 't afvallen van de bloempjes, nog langer aan den steel droog blyven staan.

De bloemen komen voort aan lange en uytgebreyde trosfen, zynde ligt-geel, en 't bloeyzel van *Lingo* eenigfints gelyk, doch meer uytgebreyd, en zonder reuk, daar op volgen eenige lange vruchten, de bouwten van *Canna fistula* eenigfints gelyk.

Het hout is zeer grofdradig, in de lengte gestreept, week en bros, omtrent de aarde gansch niet durabel, maar eenigfints als het droog en hoog staat. Zyn eygentlyke plaats is in 't hoge *Wout*, in 't afgelegene gebergte, by schiet haastig op tot zulk een woesten boom, maar komt tot geen grooten ouderdom, na den gemenen regel, quod

Bb

cito

cito perit, omnes enim ejus partes substantia constant molli & fragili.

Aliquando etiam in hortis & vallibus progerminat, ubi ejus semen per aves, vel fluminum raptum delatum fuit, si arbor transversaliter dissecetur, ejus lignum ex multis sibi inpositis volvulis videtur compositum.

Nomen. Latine *Palacca*, juxta Malaicenses *Caju Palacca*, nomen hoc gerens ab *Aroe Palacca*, qui celebris fuit rex in regione Boegenfi, acsi hæc arbor rex esset cæterarum arborum, unde & vocari posset *Rex silvarum*. Ternatice *Affu*. Amboinice in *Leytimora Ayloun Hoffs*.

Locus. In Amboinæ montibus occurrit, uti & in Moluccis, atque in Celebe. In Hitoënsibus montibus majori reperitur copia, ubi sæpe magnum præbet incommodum, si per ventos disjecta in vallibus decumbat, quod facile ipsi addidit, atque ingenti suo truncum fluminum cursum prohibet, unde in isto tractu inundationem sæpe causat.

Usus. Ex ejus truncum satis lati asseres & trabes formari possunt, quæ politæ elegantes quodammodo sunt ob pectinum decursum, sed non nisi ad superiores ædium partes adhibendæ sunt, non vero ad strata vel fulcra, uti id Amboinensium quidam cives suo periculo & damno experti fuere, qui per commodam elaborationem ferræ & dolabræ adlecti fuere: Vegetativum quoque lignum est, inveni enim in vallibus prolapsas arbores, quarum inferior computruerat truncus, non autem vertex, atque ubi is terram tangebatur, vigeat, atque florebat is adeo luxuriose, acsi terræ infixus & erectus esset, ita ut sine dubio in novam excrevisset arborem: Cæterum nullus alius hujus arboris usus innotuit, excepta Ternatenfi superstitione, nemini scilicet licitum esse præter Orang kayen, illisque, qui supra alios sese elevare tentant, hos capiti vel post aures inponere flores, quum sint decerpti ex arbore, quæ est rex silvarum.

Tabula Centesima Vigesima Quinta

Ramum exhibet *Palacca* floribus onustum. Ubi Litt. A. folium junioris arboris denotat.

CAPUT QUADRAGESIMUM SECUNDUM.

Halecus litorea. Haleky Laut.

Halecus est arbor humilis litorea, sæpe tantum frutescens, quum vero aliquando unicum modo emittat truncum, crus crassum, qui humilis est, incurvus, & inclinans, hinc inter arbores quoque locari potest. Magnam habet adfinitatem cum *Novella* seu *Daun Baroe*, ita ut quidam ejus putent esse speciem, atque hinc eam denominent. In binas dividitur species in *terrestrem* & *litoream*.

Litorea Halecus ad arbores proxime accedit, quum unum ac sæpe geminum producat truncum ad viri altitudinem, sed incurvum & sinuosum, atque ex ejus radicibus multi laterales excrescunt furculi, unde irregularis sæpe frutex est, corticem gerens glabrum & cinereum.

Folia cum illis *Daun Baroe* conveniunt, suntque cordiformia, & integra, quorum maxima sex septemve pollices longa sunt, quinque ac sex lata, plurima vero minora sunt, costas gerentia laterales parallelas, suntque firma, ac subtus cinerea & rugosa, acsi farina & arena conspersa essent, quod etiam in superiore parte juniorum foliorum conspicitur juxta ipsorum costas. Bina sibi sunt obposita, longis insidentia petiolis, odoris gravis & ingrati, qui ad urinam nempe vaccarum accedit, ita ut in transitu hic percipiat, & caput adgraveret, præsertim si per solem folia fuerint calefacta & exaltata. Petioli porro, ramuli, & cuncti hujus arboris furculi rugosi sunt, & arena quasi conspersi: Ex foliorum alis longi, tenues, & simplices excrescunt petioli, quibus verticillatim adcrescunt capitula, quæ sese aperiunt in flosculos muscosos.

Fructus

cito fit, cito perit, want alle zyne deelen zyn van een weeke en brooze substantie.

Hy komt ook zomtyds in de thuynen en Valeyen op, werwaarts 't zaad door de Vogels of afloop der rivieren gebragt is; als men den boom divers doorkapt, zo schynt het hout als van veele boven malkander leggende rollen gemaakt te zyn.

Naam. In 't Latyn *Palacca*, na 't Maleytze *Caju Palacca*, dragende den naam van *Aroe Palacca*, een vermaarde Koning op 't Boegische land, als of dezen boom Koning wilde wezen over andere bomen, daarom men hem mogte beten *Rex silvarum*. Op Ternaats *Affu*. Amboinsch op *Leytimor Ayloun Hoffs*.

Plaats. Hy is bekend in 't Amboinsche gebergte, als mede in de Moluccos en op Celebes. Op 't Hitoëze gebergte vind men hem meer, daar hy zomtyds veel spoox maakt, als by van de winden omgeworpen, in de Valeyen valt, 't welk hem ligt gebeurd, en aldaar met zyn onbeschoften stromk, den loop van de rivieren stopt, en een groot woelen in 't omleggende land veroorzaakt.

Gebruik. Van den stam kan men wel brede planken en balken hebben, die opgeschaaft eenige frayigheid vertonen, wegens 't lopen der kammen, maar men moet ze niet als tot bovenwerk van de buyzen gebruiken, en niet tot onderleggers of platen nemen, gelyk zommige Amboinsche Burgers met schade aan baare buyzen ondervonden hebben, die door de gemakkelijckheid van 't zagen en kappen tot dit hout aangelokt wierden; 't is mede een levend hout, want ik heb omgevalle bomen in de Valeyen gevonden, waar van den ondersten stam al vergaan was, maar met de kruyn, daar hy de aarde raakte, groeyde en bloeyde hy nog zo weeldrig, als of hy over eynd stond. En na alle waarfchynelijckheid stond by een nieuwen boom te werden, anders is geen gebruik van dezen boom tot nog toe bekend, bebalven een Ternataanse superstitie, dat niemant, dan Orang kayen, en die boven andere willen wyfstecken, deze bloemen op 't hooft, of agter de ooren mogen dragen, als zynde genomen van den Koning des wouds.

De hondert vyf- en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Palacca Boom*, met zyn bloem. Alwaar Lett. A. een blad van een jonge boom aanwyft.

XLII. HOOFDSTUK.

De Strandt Haleck-Boom.

Haleky is een lage strand-boom, en meerendeels maar een struyk, doch om dat het zomtyds met een stam opschiet, in de dikte van een dye, niet hoog, krom, en overbellende, zo wil hy mede onder de bomen plaats hebben. Hy heeft ook groote gemeenschap met de *Novella* of *Daun Baroe*, zo dat hem zommige voor een geslagt daar van houden, en ook daar naar benoemen. Hy werd verdeeld in twee zoorten, 1. landelyke, 2. strandelyke.

De strandelyke zoorte, *Haleky Laut*, komt de bomen naaft, hebbende een of twee stammen van een man hoog, dog krom en bogtig, en uyt de wortelen nog veele zydescheuten voortbrengende, en derhalven een onfatsoenelyken struyk wytmakende, met een evene en graauwe schorsse.

De bladeren gelyken die van *Daun Baroe*, hertvormig, met effene kanten, de grootste zes en zeven duymen lang, vyf en zes breed, dog de meeste zyn kleender, met parallelle zyde-ribben, styf, van onderen graauwachtig en ruyg, als of ze met meel en zand bestrooyd waren, 't welk men ook ziet aan de bovenste zyde van de jonge bladeren, langs de ribben. Zy staan twee en twee tegens malkanderen, en op lange steelen, sterk, en onliefslyk van reuk, te weten na koe-pis riekende, zo dat men die in 't voorbygaan gewaar werd, en 't hooft bewaren, inzonderheid als zy door de Son verwarmt worden. De steelen, rykens, en alle de uytpruytels zyn mede ruyg, en als met zand bestrooyt, uyt den schoot der bladeren komen lange dunne, en enkelde steelen voort, rontom welke wervels-gewys staan kleene knopjes, waar uyt kleene en moschagtige bloempjes werden.

De

Fructus baccæ sunt bini ac terni simul dependentes uno ex petiolo, quævis autem bacca *Ricini* fructum refert, sed multo minor est, glauca, ac brevibus mollibusque apicibus, spinulas mentientibus donata, suntque arena quasi conspersi hi fructus, & in tres partes divisi, ut in *Ricino*, quarum quævis per longitudinem iterum sulcata est. In tres quoque cellulas divisi sunt, atque in quavis nigrum, durum, & glabrum continetur ossiculum, magnitudine *Piperis albi*. Arboris lignum est album, solidum, ac subtilis substantiæ instar *Eboris*, atque poliri potest, est autem leve & molle, fere instar *Tiliæ nostratis*.

Florêt Junio & Julio, quum & fructus excrescunt, in media etiam crescit regione, sed ab hominibus ibi per stipites potissimum propagatur, lignum enim ejus quam maxime est vegetativum.

Nomen. Latine *Halecus Litorea*. Malaice quidam hanc vocant *Daun Capur Laut*, h. e. folium calceum litoreum, & *Daun Baru Laut*, quod nomen proprie *Novellæ litoreæ*, supra libro tertio descriptæ, competit: vulgari autem nomine Amboinensi *Haleky Laut* & *Haleky Laun Ulu* nota est hæc arbor.

Locus. Contempta est arbor, ubivis in litoribus hisce Orientalibus obvia, raro autem ad arbusculæ crafitiam excrescit, quum tam sæpe amputetur.

Usus. Lignum ejus aptum est ad opera seriniaria subtilia & pusilla, ut & ad asseres excisos & elaboratos instar topiarii operis, quod apud nos ex *Tiliæ* ligno perficitur, *Haleci* vero lignum durius est & magis albicat.

Ejus rami quotidie ad hortorum palos & sepes adhibentur, quum facillime progerminant, æque ac *Daun Baroe*, molestum vero est iis adstare vel adfedere ob gravem & urinosum foliorum odorem, qui incolis non obstat. Torniones cancellos ex hoc ligno fabricare quoque norunt, raro autem ejus frusta inveniuntur satis magna, nisi in desertis locis, quum a fervis aliquin quotidie cædatur, & a ramis defraudetur.

Tabula Centesima Vigesima Sexta

Ramum exhibet *Haleci litoreæ*, quæ *Ricnocarpi* seu *Mercurialis* species videtur.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Halecus terrestris. Haleky.

H*Alecus terrestris* nequiquam inter arbores numeranda est, quum arbuscula sit humilis, simplicem brevemque gerens stipitem, qui sese mox in raros rectosque dividit ramos, pedem circiter crassos, instar *Coryli*, tres autem ejus inveniuntur species *vulgaris*, *alba*, & *rugosa*.

Primo *Halecus vulgaris* simplicem & rectum gerit truncum, octo & duodecim pedes altum, ultra pedem crassum, cortice obductum glabro, ex cinereo-fusco, succoso, & lento, qui facile decorticari potest. Ejus folia solitaria longissimis insident pedunculis, illis *Coryli* similia, cordiformia nempe, in longum angustumque apicem desinentia, tenuiora & flacidiora precedentibus, subtus non cinerea, sed glauca, parvis rarisque dentibus ad oras notata, qui in vetustioribus evanescent, quinque & sex pollices longa, excepto apice, mollia, & lanuginosa, quales etiam sunt petioli ac furculi.

Tenera folia fusca sunt, & quam maxime lanuginosa ac dentata, dein ab utraque parte angulosa sunt ac trigona, quod in vetustis iterum disparet, quæ rotundiora sunt, multis porro costis pertexta sunt, sicca, & rugosa, nullum peculiarem exhibitia saporem vel odorem instar *Malvæ*.

Ex foliorum alis tenuis ac longus progerminat petiolus, capitula sustinens plurima racemosa quasi, *Tritici* grano minora, quæ in flosculos explicantur multo.

De vruchten zyn besien, met 2. en 3. by malkander hangende, op eenen steel, en ieder besien gelykt de vrucht van *Ricinus*, dog veel kleender, grys-groen, met korte weeke spitsjes, als doornjes bezet, en daar en boven zandig, ook in 3. verdeeld, gelyk aan *Ricinus*, en ieder deel heeft weder een voore in de lengte. Binnen zyn 3. buyskens, en in ieder buysje een swarte, harde, en gladde korf, in de grootte van witte peper; het bout is wit, van digte en fyne substantie, als yvoor, en laat zig glad werken, dog ligt en week, schier als ons *Linden-bout*.

Het bloeyd in Juny en July, wanneer men ook de vruchten heeft, maar 't groeyd ook landwaard in, doch meest door menschen aldaar met stokken geplant, want het is een ligt groeyend hout.

Naam. In 't Latyn *Halecus Litorea*. Op Maleys noemen 't zommige *Daun Capur Laut*, dat is kalk-blad op strand, en *Daun Baru Laut*, welken naam eygentlyk aan de boven in het derde boek beschrevene *Novella Litorea* toekomt; maar 't is meest bekend met den Amboinschen naam *Haleky Laut*, en *Haleky Laun Ulu*.

Plaats. Het is een veragte boom, en op alle stranden van deze Oosterfche Eylanden gemeen, dog zelden opschietende tot de dikte van een boompje, om dat men hem zo dikwils afskaft.

Gebruik. Het hout is bequaam tot fyn of kleyn scbrynwark, of uytgehouwene plankjes en loofwerk daar van te maken, gelyk men met ons *Linden-bout* doet, dog *Haleky* is witter en harder.

De takken werden dagelyks gebruykt tot thuynstaken, en andere dunne stylen; daar ze dan weder uytscieten, zo wel als de *Daun Baroe*, doch 't is moeyelyk daar omtrent te staan of te zitten, wegens den sterken pis-reuk der bladeren, 't welk de Inlanders niet eens gevoelen. De *Drayers* konnen daar ook alderhande tralien van maken, doch vinden zelden zulke groote stukken, of moeten ze op afgelegene plaatzen zoeken, om datze van de Slaven dagelyks gekapt, en van haar takken berooft werden.

De hondert zes- en twintigste Plaat

VERTOONT een Tak van de strandt *Haleck-Boom*, welke een soort schynt te zyn van de *Ricnocarpus* ofte de *Mercurialis*.

XLIII. HOOFDSTUK.

De Landt Haleky-Boom.

H*Alecus terrestris* mag geenzints onder de bomen gerekend werden, want het is een laag boompje, beneden met een enkelde stam, maar die zig straks in weinige takken verdeeld, omtrent een been dik, gelyk onze *Hazelaars*; het werd verdeelt in drie soorten, als 1. 't gemeene, 2. 't witte, 3. 't ruige.

1. *Haleky*, 't gemeene heeft een enkelde regte stam, acht en twaalf voeten hoog, en ruim een been dik, bekleed met een effene, uit den grauwwen bruinachtige, zappige, en taye schorffe, die zig ligt laat afschillen. De bladeren staan enkeld, op zeer lange steelen, die van *Haselaren* gelyk, te weten, bertvoormig, met een lange smalle spitse, dunder en slapper, dan de vorige, van onderen niet grauw, maar blauw-groen, met kleine en wyde tandkens aan de randen, derwelke egter aan de oude meest vergaan, vyf en ses duimen lank, behalven de spitse, zagt en wolagtig in 't aantasten, gelyk ook de steeltjes en scheutjes zyn.

De jonge bladeren zyn bruin, en zeer wolagtig, merkelyk getand, daar na gewinnenze aan weer zyden een uittrekkende boek, en worden dryzydig, dog deze boeken verliezen hun wederom aan de oude, die ook onder werden, voorts zynze met vele ribben doortogen, droog, en rimpelig, van geen zonderlyken reuk of smaak, veel na de *Maluwe* trekkende.

Uit den schoot der bladeren komt mede een dunne en lange steel voort, daar aan kleine knopjes hangen, tros gewys agter malkander, kleender, dan gerst, waar uit

scos, qui nihil aliud exhibent nisi brevia stamina cum antheris flavis, Vitis floribus simillimos & inodoros.

Fructus raro in conspectum veniunt, iisdem insidentes pedunculis hinc inde ex foliorum alis, qui vero multo breviores sunt, quam quum flores sustinerent, atque in ipsorum extremitate bina foliola excrescunt, valvulas mentientia, inter quæ bini tresve fructus brevibus in pedunculis continentur, hi vero rotundi sunt instar minorum Piperis granorum, externe rugosi, & parvis quasi punctulis notati, interne granum continentem parvum, rotundum, instar feminis Coriandri, sub cuius duriusculo putamine medulla locatur dulcescens: Bini aliquando fructus concreverunt petiolis insidentes quinque pollices longis: Huius arbusculæ lignum ex crassis constat fibris, estque leve & siccum, nec durabile, nisi positum sit in locis fumo sæpe repletis: Huius sepes non progerminant, uti aliarum vegetabilium arborum, ob ejus siccitatem, per femina autem sese propagat.

Secundo *Halecus alba*, majora gerit folia quam præcedens, quorum multa sunt trigona, subtus alba & lanuginosa, quales & juniorum ramulorum petioli sunt. Tenerum folium non fuscum est uti in priore, sed leviter flavescit: Antequam ejus flores progerminant, longum primo in conspectum venit & acuminatum caput, ex quatuor angustis petalis seu barbulis compositum, uti in *Daun Baroe*, hoc sese aperiens florem exhibet muscosum, quem fructus insequitur, uti in præcedente.

Tertio *Halecus rugosa* maxima gerit folia & altissimum truncum, ejus folia multo majora sunt illis binarum antecedentium specierum, ultra pedem nempe longa & lata, vetusta cordiformia & rugosa, juniora trigona, inferne & superne quam maxime rugosa & pilosa, hi vero pili hirti & spinulosi sunt, sed facile decidui, & cutis pruritus excitant: Flores sunt uti priorum, sed majores, fructus instar Bardanæ adhærent, binis apicibus notati, & interne binis duris officulis repleti, suntque viscosi, & Tsjampaccæ odorem fundunt. Ejus lignum magis durabile est ad Totarren seu testam quam præcedentium, estque album, leve, & crassis ex fibris compositum. Pluviosis mensibus Junio & Julio flores ac fructus profert.

Nomen. Latine *Halecus terrestris*: nomen Malaicense ignotum est: Amboinice *Haleky Lau muri* vel tantum *Haleky*, in Loehoea *Halery* & *Hulire*, in Leytimora a quibusdam *Appya* vocatur. Ternatice *Bauraka*, prima species cognominatur rubra seu *Haleky Mera*: Secunda *Haleky Poeti* seu alba, tertia *Haleky Daun Bezaar* seu latifolia.

Locus. Ubique in Amboinæ insulis crescit, tam in litore quam in ipsa regione, in locis ventosis inter alias humiles arbores, & ad oras majorum silvarum, non autem, vel raro saltem, in frigidis vallibus & humidis locis, quo vero magis soli exponatur, & quo locus sit siccior, eo minora gerit folia, immo ejus species invenitur parva rotunda & lanuginosa gerens folia, quæ *Abutilon* putaretur esse, a quo tamen differt, in acutis etiam & saxosis crescit rupibus, ubi ejus radices potissimum denudatæ sunt, facile quoque in hortis desertis progerminat, Amboinensibus *Haun* dictis.

Ufus. Prima ac tertia species ad levia ædium testæ adhibentur, non vero ad opera, quæ per longum durare oportet tempus, ac tertia potissimum species aptissima est, quum longissima exhibeat tigna, quæ primo in totum a cortice depuranda est, ac soli exponenda, inque locis fumo sæpe repletis deponenda & adhibenda, ad sepes vero hortorum, ut progerminant, non valent; quum pereant facile hujus arboris stipites. Tenera primæ speciei folia levem habent adstrictionem exsiccantem, unde hæc conteruntur cum pauxillo Zingiberis contusæ, quæ exhibent in Dysenteria, quod vulgare est medicamentum apud Amboinenses, sed tarde operatur. Eadem hæc folia cum succo Limonis silvestris contrita, orique puerorum instillata aphthas depurant, si inter conterendum *Arboris pinguis* folia addantur, per facilem fessum alvum simul laxant & depurant.

Ejus cortex coctus cum *Limone Swangi*, ac propinquatus efficeat & depurat mulieres fluxu albo laborantes, si circa menstrui tempus tale decoctum bibant, atque post illud masticent tenera *Nute* (quæ *Phyllitis* est) folia cum *Pinanga*.

Idem

werden kleine Moschbachtige bloempjes, daar men niets anders aan ziet, dan korte draadjes met geele nopjes, zeer gelyk 't bloeizel van Wyngaard, zonder reuk.

De vruchten ziet men zelden, voortkomende op dezelfde steeltjes, hier en daar uit den schoot der bladeren, op dewelke van te voren 't bloeizel gestaan heeft, dog als dan zyn de stelen veel korter, en op 't eynd van deze steeltjes staan twee kleine blaadjes, als Valvulæ of deurtjes, tusschen dewelke twee a drie vruchten op korte steeltjes staan, deze vruchten zyn rond, als kleine Peperkorls, van buiten wat ruig, als met kleine puntjes bezet, van binnen met een rond kleen korreltje, als Coriander, en onder een bard-agtige schaal een zoetagtig merg, men ziet 'er zomtyds twee aan malkanderen wasschen, en haer steelen zyn zomtyds vyf duimen lank: Het hout is grofdradig, ligt, en droog, niet durabel, of 't mogt aan rookagtige plaatzen staan. De stylen of staken daar van gemaakt, schieten niet uit, gelyk ander groen hout, wegens zyne droogte, dog door zyn zaad zaayd het zig licht voort.

2. *Haleky* 't witte, heeft grooter bladeren, dan 't voorgaande, en daar onder veele met drie boeken, van onderen wit en wolagtig, gelyk ook bare stelen aan de jonge takken. Het jonge blad word niet bruin, gelyk aan 't voorige, maar ligt-geel. Eer het bloeizel voortkomt, ziet men eerst een lange spitze knop van vier finale blaadjes of baarden gemaakt, gelyk aan de *Daun Baroe*, deze zig openende, vertoont 't Moschbachtige bloeizel, waar op de vruchten volgen, als aan 't voorgaande.

3. *Haleky* 't ruige heeft de grootste bladeren, en de hoogste stammen, de bladeren zyn veel grooter, dan aan beide de voorgaande, te weten, over een voet lank, en breed, de oude hertwormig en rimpelig, de jonge dryboekig, van onderen en boven zeer ruig en hairig, welke haartjes stekelig zyn, ligt afvallen, en op de huid een jeuken verwekken; 't Bloeizel is, als aan de voorige, dog grooter; de vruchten als kliffen, met twee spitzten bezet, binnen met twee harde korls, kleverig, en rieken na de Tsjampacca. Het hout is durabelder tot Totarren, als andere *Haleky*, mede wit, licht, en grofdradig. In de regen-maanden Juny en July heeft men de bloemen en vruchten.

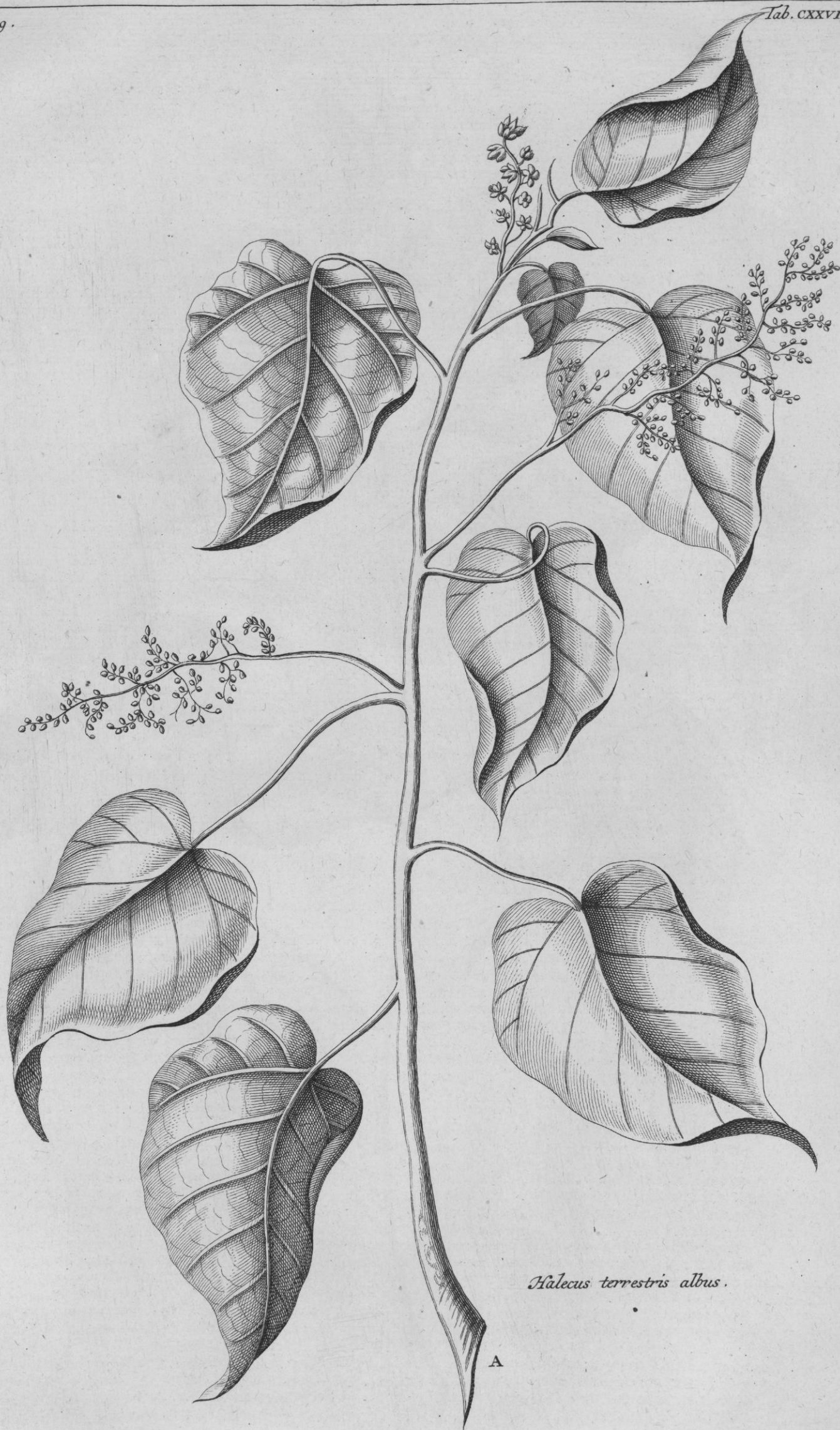
Naam. In 't Latyn *Halecus terrestris*: De Maleysche naam is onbekend: In 't Amboins *Haleky Lau Muri*, of slegts *Haleky*, op Loehoe *Halery* en *Hulire*, op Leytimor by zommige *Appya*, op Ternataans *Bauraka*, de eerste zoorte werd bygenaamt rode of *Haleky Mera*. De tweede *Haleky Poeti* of witte, de derde *Haleky Daun Bezaar* of grootbladige.

Plaats. Het waft over al in de Amboinsche Eylanden, zo wel op strand, als landwaard in, op lugtige plaatzen, onder ander kreupel-bosch, en aan de randen van groote bosschen niet of zelden, in koude valeyen, en vogtige plaatzen, hoe meer het ter Zonne staat, en hoe droger de plaats is, hoe kleender bladeren 't gewind, ja men heeft een zoorte met kleine, ronde, en wolagtige bladeren, die men voor een *Abutilon* zoude aanzien, 't welk het nogtans niet is, het groeyd ook op scherpe koraal-klippen, daar de wortelen meest bloot staan, en komt ligt voort in verlatene thuynen, by de Amboinezen *Haun* genaamt.

Gebruik. De eerste en derde zoorte werden tot ligte Totarren of dak-Sparren gebruikt, dog tot gene werken, die durabel moeten zyn, zynde de derde zoorte wel de bequaamste daar toe, om datze de langste sparren geeft, men moetze eerst beet en al van de schorsse beroven, in de Zon drogen, en dan nog aan rookagtige plaatzen gebruiken, tot thuyen-staken, die men hebben wil, dat uitschieten zullen, deugenze niet, wantze vergaan ligt. In de jonge bladeren van de eerste zoorte is een sagte zamen-trekking, en opdroginge, dierhalven wryvenze die met een weinig kleine Gember, en gevenze te drinken in de Bloedloop, een gemeen medicyn by de Amboinsche, die dog langzaam toegaat. Dezelve bladeren met zap van wilde Lemoenen gewreven, en in de mond van de kinderen gedroopen, zuiverd dezelve van de Sprouw, als men in 't wryven de bladeren van *Arbor pinguis* daar by doet, zo zuiverenze met een bet lyf door een zagte kamergank.

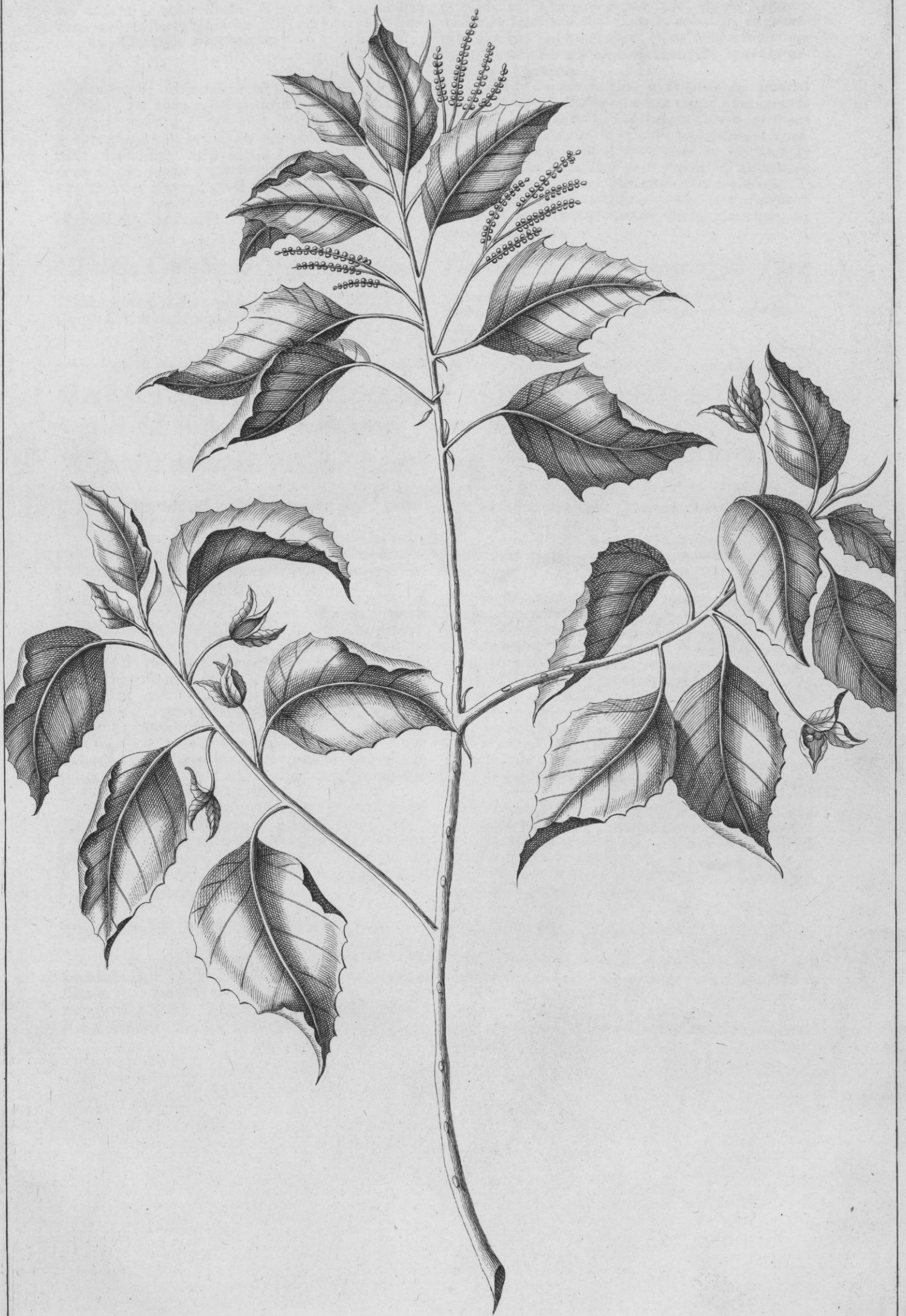
De schorsse gekookt met *Lemon Swangi*, en die gedronken, droogt en zuivert de vrouwen, die met de witte vloed gequelt zyn, als zy het drinken tegens den tyd haarer reyniginge, en na dezelve eeten de jonge bladeren van *Nute* te zamen met *Pinang* geknouwt.

Het

Halecus terrestris albus.

A

Idem quoque decoctum virorum Gonorrhæam curat, si bis de die ejus cyathus bibatur, uti & illos, qui Nephritide laborant, perinæum vero inliniendum est eodem Limonis succo, & contritis carbonibus *funis mufarii*, seu fungi *Biobio* dicti, qui *Lycoperdi* species est, Chirurgis Bovista dicta:

Ejus cortex exficari potest, inque cistis fervari ad usum, hic enim aquæ incoctus cum patuxillo Cinnamon, Liqueritiæ, Cubebarum, & Cumini, optimum præbet gargarisma in tonsillis tumentibus & uvula prolapsa, immo licet os & fauces exulceratæ essent, si enim tepide hocce gargarisetur, optime depurat & cito exficat ulcera, quod sæpius exploratum est.

Ad omnes hos usus medicos prima seu fusca species eligenda est, quæ rarior est binis aliis speciebus.

Tabula Centesima Vigesima Septima

Ramum exhibet *Haleci terrestris*,
Ubi per Litt. A ramulus albæ speciei denotatur.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Clypearia maritima. Kellor Laut.

HÆc arbor mixtam gerit formam ex ligno murenæ, libro quarto descripto, *Clypearia*, & *Turio*, potissimum vero ex *Morunga* compositam, quod ejus nomen denotat. Arbor crassitiem & altitudinem habet *Clypearia* vulgaris, ejus autem coma non ita ample extenditur. Huius lignum est album, molle, & inutile. Ramorum cortex ex cinereo & fusco variegatus est, rachidum vero viridis, in ramis ramuli alternati sunt & inordinati, mollibus ex geniculis provenientes: Hisce pinnae foliosæ per quatuor vel quinque paria obposita insident, quæ in inferioribus pinnis quinque gerunt foliorum paria, in superioribus octo, quæ vix digiti articulum longa sunt, minora digitum transversalem, superne obtusa, & subrotunda, quædam vero superius latiora sunt, melius illa *Turii* quam *Moringæ* referentia, nullis plerumque costis donata, glabra, & firma. Fructus sunt siliquæ longæ & tenues. In planis crescit litoribus in sinu Amboinensi, sed vix nota est.

Nomen. Latine *Clypearia maritima*. Malaice *Kellor Laut*, Amboinice *Siaelaut*, & *Aysielo*.

Ufus. Nulli infervit usui, nisi quod ejus cortex loco saponis adhibeatur ad depurandas & eluendas vestes. Plura de hac arbore vide supra libro quarto in capite *Ligni Mureni* seu *Murini*.

Rumphius in *Adpendice* hæc adnotavit.

Adtendendum est, ne error committatur, quod Amboinenses hanc confundere soleant arborem cum ligno *Murino* seu *Aymalaha* supra libr. 4. descripto, ob foliorum similitudinem, sic quoque distinguenda hæc est a *Kellor Goenong*, seu *Clypearia rubra* supra descripta.

Het voornoemde decoctum van de schorffe en Lemon Swangigeneest ook de Gonorrhea in de mannen, dagelyks tweemaal een kopje vol daar van gedronken, als mede die gene, die met 't Graveel gequeld zyn, dog het perinæum moet men smeeren met het zelve Lemoen-zap, en gewreven kolen van funis mufarius, of een fungus Biobio genaamt, zynde een zoorte van Boebenvist, by de Chirur-gyns Bovist genaamt.

De schorffe kan men drogen, en in bondeltjes bewaren tot gebruik, want dezelve in water gekookt, met een weinig Caneel, en Zoetbout, Cubeben, en Comyn, geeft een kostelyk gorgel-water in de geswolle amandelen, en 't vallen van den buyg, ja al ware mond en keel daar by verseerd, want lauww daar mede gegorgelt, zuivert en droogt baastig op, zynde meermaals goed bevonden.

Tot alle deze medicinale gebruiken moet men de eerste of bruyne zoorte verkiezen, dewelke weiniger te vinden is, dan de twee andere.

De hondert seven en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Landt Haleky-Boom*.

Alwaar door Lett. A een Takje van de witte zoort aange-wezen werd.

XLIV. HOOFDSTUK.

De Strandt Kellor-Boom.

DEzen boom draagt een gemengde fatsoen van het lignum murenæ, in het vierde boek beschreven, *Clypearia* en *Turi*, maar meest van *Kellor*, gelyk de gemeene naam mede brengt. De boom is in de dikte, en hoogte van de gewone *Clypearia*, dog breed de kruin haar zo verre niet uit. Het hout is wit, zacht, en ondeugend. De schorffe der takken is uit den grauwen en bruinen gemengt, aan de ryskens groen, aan de takken staan de telgen, of diunder takkens over dwers, en zonder order, op weke knien: Aan dezelve staan de blad-dragende ryskens, met vier of vyf paren, regt tegens malkander; aan de agterste steeltjes vyf, aan de voorste acht paren, deze zyn schaars een lid van een vinger lank, een pink breed, voor stomp en rond, dog sommige zyn voor breeder, dan agter, beter na die van *Turi*, dan *Kellor* gelykende, meest zonder ribben, glad, en styf. De vruchten zyn lange, dunne bouwen. Hy waft op vlakke stranden, in den Amboinschen Inham, dog is weiniger bekend.

Naam. In 't Latyn *Clypearia maritima*. Op Maleys *Kellor Laut*, op Amboins *Siaelaut*, en *Aysielo*.

Gebruik. Hy dient tot niets, als dat men de schorffe gebruikt, in plaats van zeep, tot 't wasschen der klederen. Ziet hier van meer boven lib. 4. in 't Capittel van *Lignum Murenæ* of *Murinum*.

Rumphius heeft in het *Aanhangzel* dit 'er neergestelt.

Hier staat op te letten om geen abuys te begaan, dat de Amboinezen dezen boom vermengen met *Lignum Murinum* of *Aymalaha* boven lib. 4. beschreven, wegens de gelykheid der bladeren, zo moet men hem ook onderscheyden van *Kellor Goenong* of *Clypearia rubra*, hier boven beschreven.

CAPUT QUADRAGESIMUM
QUINTUM.*Solulus arbor. Roraco.*

HÆc arbor commune gerit nomen cum frutice quodam flagelloso litoreo, *Solulo* dicto; est autem hæc perfecta arbor, licet non crassior sit crure, ejusque truncus obductus est cortice fusco & succoso. Hujus coma angusta est & inordinata, in breves ramos divisa, qui in plures iterum breves dividuntur rachides, quæ binæ ternæve simul excresecunt, & in minores laterales iterum dividuntur. Folia cum illis Turii conveniunt, sed sunt minora, & angustiora, digitum articulum nempe longa, minorem digitum lata, superius obtusa, brevique & acuto apice donata, oris deorsum flexis ac sine costis, nervus autem medius inferne maxime protuberat, alternata vero locantur, septem & octo paria ab utraque rachidis parte cum impari extremo, quod & maximum est, sunt autem superne glabra & læte viridia, inferne glauca, saporis fatui & herbacei, si rami abrumpantur, odorem fundunt quasi fabaceum.

Flores illis Fabarum vel Catjang similes sunt, pusilli, & albi. Fructus plerumque gemini simul dependent peculiari ex petiolo, digitum longi, immo breviores, semi digitum lati, instar corniculi incurvati, plani, & per longitudinem parum sulcati seu rugosi, quorum quidam simplices, alii duplices videntur, angusto collo sibi juncti, quævis autem pars hujus unum alterumque continet officulum, oblongum, & planum, fere instar fabarum Sinenfium, sed minus, primo album, dein fuscum. Hæc arbor per stipites propagari potest.

Nomen. Latine *Solulus arbor*. Malaice *Solulo Pohon*, ac tantummodo *Solulo*, Ternataans *Roraco*, quo nomine maxime nota est.

Locus. In Amboina exotica est, una tamen alterave circa ædes occurrit plantata, & uti dicitur, ex Ternata primum translata, in boreali Ceramæ plaga itidem invenitur.

Ufus. Licet ejus folia herbacea sint & ita sapiant, ad cibum tamen raro vel non adhibentur, ex hisce vero decoctum præparatur, vel in aqua tantum conteruntur & propinantur ad Amboinensium variolas expellendas, quibus contrita folia externe etiam imponuntur. Expertum quoque est puerum ex arboris lapsu brachium fregisse, cui hæc folia arte adligata illud curarunt, unde ipsis virtus tribuitur luxatos & fractos artus curandi. Alii corticis decoctum præparant, quod propinant contra Beriberi seu Paralyfin Indicam.

Tabula Centesima Vigesima Octava

Ramum exhibet *Soluli*, quæ *Parkinsoniæ* species videtur.

XLV. HOOFDSTUK.

De Solulus-Boom.

DEzen boom heeft een gemeenen naam met een kruypende strand-beester *Solulo* genaamt; het werd een formeele boom, hoewel niet dikker dan een dye, en den stam is bekleet met een bruinagtige zappige schorsse. De kruin is smal, onordentlyk, in korte takken verdeelt, en dezelve wederom in veele korte ryskens, dewelke met twee en drie by malkander staan, en al wederom in zyde takjes verdeelt. De bladeren gelyken die van Turii, dog zyn kleender, en smalder, te weten een lid van een vinger lank, en een pink breed, van voren stomp toelopende met een kort, styf spitsje, met de randen neerwaarts gebogen, en zonder kennelyke ribben, dog de middel-zenuwe buylt beneden ver uit, verwisselt tegens malkander staande, met zeven en acht paaren aan een rysken, en een voor uit alleen, 't welk ook het grootste is, boven glad, en regt groen, van onderen blauwagtig, smets en moeskruidagtig, en smeurig van smaak, in 't afbreken van de takken werd men ook een boonen reuk gewaar.

Het bloeizel is als dat van boonen of Catjang, kleen, en wit. De vruchten hangen gemeenlyk twee by malkander, dog ieder op een byzondere steel, een vinger lank en minder, een halve vinger breed, wat krom als een boortje, plat, en in de lengte wat gevooert of rimpeelig, zommige zyn enkeld, andere als dubbeld, met een smalle bals aan malkander hangende, en ieder deel verbergt een of twee boonen. Dezelve zyn lankwerpig, en plat, schier als Sineeze boonen, dog kleender, eerst wit, daar na bruin. Dezen boom laat zig met takken verplanten.

Naam. In 't Latyn *Solulus arbor*. Op Maleys *Solulo Pohon*, en slegts *Solulo*, op Ternataans *Roraco*, met welken naam by meest bekend is.

Plaats. In Amboina exotica est, en in de oost-vind men hem by de huizen geplant, zo men zegt eerst uit Ternaten aangebragt, dog op de Noord-zyde van Ceram werd by ook gevonden.

Gebruik. Hoewel de bladeren moeskruidagtig smaken, zo werd het egter tot de kost niet of weinig gebruikt, maar van de bladeren makenze een decoctie, of wryvenze slegts in water, en gevenze te drinken, om de Amboinsche pokken ter degen te doen uitslaan, waar op men dan de gewreene bladeren van buiten legt. Nog heeft men een experiment, dat een jonge door 't vallen van een boom zyn arm gebroken hebbende, door 't styf opbinden van de gewreene bladeren genezen is, daarom hem de kragten toegeschreven werden, om de verstuytte en gebrokene leden te genezen. Andere maken een decoctie van de schorsse, en geven die te drinken tegens de Beriberi, of Oost-Indische lammigheid.

De Hondert acht en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Solulus-Boom*, welke tot het geslacht van de *Parkinsonia* schynt te behooren.

CAPUT QUADRAGESIMUM
S E X T U M.*Arbor Radulifera. Caju Baroedan.*

Hæc alta est arbor, truncum gerens rectum, glabro cortice obductum, ejus folia bina sibi sunt obposita, brevissimis petiolis insidentia, tres, quatuorque pollices longa, binos lata, glabra, & integra, nec nervus magnus directe per medium transit.

Flores longis & amplis dependent ex racemis uti Mangæ, odorati itidem. Fructus semi-perfectum refert Cucumerem, quinque & sex pollices longus, in quinque cellulas divisus, unde & pentagonus est, externe autem punctulis notatus est instar Durionis, multo autem brevioribus nec pungentibus, interne rubet, ac pauca medulla repletus est, sique dehiscat, quævis ex quinque partibus quatuor septis seu pelliculis per longitudinem distincta est, quorum bina exteriora fortissima sunt septa, uti in vetustis Durionibus, quæ putamini extremo adnectuntur, bina vero interiora molles sunt pelliculæ, quarum quævis composita est ex tribus magnis & planis squamis laxè sibi adcumbentibus, quæ semina videntur esse. Quævis enim squama intus continet molle & viscosum officulum instar seminis Melonis, quod in bina foliola divisibile est, quæ in medio umbilico sibi adhærent, Durionis fetorem spirant hi fructus.

In medio autem binorum mollium septorum alius nucleus locatus est, digitum longus & latus, formam gerens semi-perfectæ lunæ, vel instar quorundam incurvorum pectinum, in interna parte acutus & tenuis, juxta dorsum crassus & rotundus. Sub externo tenui cortice friabilis reconditur substantia instar Suberis humidi, seu uti his in regionibus instar Gabbe Gabbe, quæ nullum Durionis odorem habet, & pallide fusca est externe.

Totus fructus facile in quinque dehiscit partes diu sibi invicem adhærentes, interna autem substantia facile prolabitur, restantibus quinque quasi cymbis.

Decembri floret, sique fructus maturescant, in arbore ingentes conspiciuntur Erucae, seu pilosi vermes, digitum circiter crassi, coloris flavi, qui folia & fructus depascuntur, ita ut arbor sit nuda, & hisce vermibus quasi tecta; Ejus lignum ad tigna adhibetur, nec facile coscos generat.

Nomen. Latine *Arbor Radulifera*. Malaice *Caju Baroedan*, juxta Hitoense, & Amboinense, quod radulæ arborem denotat, quum quævis quinque partium fructus radulam referat, ejusque loco aliquando usurpetur. In Loehoea *Safacke Seby*, quod Malaice *Baroedan Alea*, seu Zingiberis radulam denotat. Ejus eruca specialiter vocatur *Ulit Alut*, h. e. facci vermis ab ejus forma rotunda.

Locus. Hæc est arbor raro obvia, potissimum vero in Hitoes ora invenitur, ipsique obposita parva Cerama.

Ufus. Vetustorum truncorum lignum palis inservit & tignis: Ex spinosis fructus partibus radulæ formantur, quibus cunctæ molles radices, uti Zingiberis, Curcumæ, similiumque conminuantur, natura enim hisce stupidis hominibus quam maxime favet, subpeditando plurima instrumenta, quæ quotidianum ad usum ipsis sunt necessaria, nec tamen fabricare norunt: Quum vero hæc arbor adeo rara sit, hinc natura illis aliam quoque concessit rapsulam, quæ dendritis est in mari ubique obvia, quæ alio in loco inter marina a nobis descripta est sub nomine *Fungi Saxei*.

Pinguis porro vermis seu Eruca Amboinensibus in deliciis est, quem deglubunt, ejusque intestina abjiciunt, ac verruculo perforant, atque tali modo tostum edunt, instar butyri enim pinguis est, hic vero cibus adeo nauseosus est, ut nemo ipsum desideraret, nisi qui ipsi sit adsuetus: Hoc autem malum quoque patitur quotannis *Cananga frugifera*, ejus vero Erucae horrendæ sunt, ac pilis hirtæ, ex nigro & luteo maculatæ, nec edules; ita ut licet *Radulifera* nullum alium præberet usum, hic tamen locum mereretur, quum singulare subpetat exemplum Erucae edulis.

Tabula Centesima Vigesima Nona

Ramum exhibet *Radulifera* fructibus onustæ.

CAPUT

XLVI. HOOFDSTUK.

De Rasp-Boom.

Dit is een boogen boom, met een regten stam, en effene schorsse, de bladeren staan twee en twee tegens malkander, op zeer korte steelen, drie en vier duimen lank, twee dito breed, effen, en glad, de groote ribben gaan niet regt door de midden.

Het bloeizel bangt aan lange en wyde troffen, gelyk aan de Mangas, ook wat riekende. De vrucht is als een half volwassse Comommer, vyf en zes duymen lank, in vyf ladekens verdeelt, en dierbalven ook vyfhoekig, vanbuiten isze met punctjes bezet, gelyk een Doerieon, dog veel korter, en niet stekende, van binnen rood, met eenig merg gevult, en alsze open bersten, zo ziet men ieder van de vyf deelen met vier scheyds muieren of velletjes, in de lengte afgedeelt, waar van de twee buitenste styve wanden zyn, gelyk aan de oude Doerioenen, en aan de buitenste schaal vast, de twee binnenste zyn weeke velletjes, ieder gemaakt van drie groote en platte schubben los tegens malkander aanleggende, waarin schynt dat de zaad-kragt steekt, want ieder schubbe heeft van binnen een weeke kleverige korrel, als Meloen-zaad, die zig in twee blaadjes laat verdeelen, in de midden met een naveltje aan malkander hangende, en hebben den reuk van Doerioens.

In de midden tusschen de twee weeke scheyd-vellekens legt nog een korrel, een vinger lank, en een breed, in de gedaante van een staande halve Maan, of van zommige kromme Cammetjes, aan de binnen zyde scherp, en dun, langs de rugge dik, en rond. Onder de buytenste dunne schorsse of korst, legt een brokkelige substantie, als natte kork, of bier te land Gabbe Gabbe, niets na Doerioens riekende, van buiten ligt-bruin.

De gebeele vrucht berst ligt open in vyf deelen, die lang aan malkander hangen blyven, maar 't binnenste valt ligt uit, en dan blyven vyf schuytjes over.

Zy bloeyen in December, als de vruchten ryp zyn, zo komen aan die boom groote Rupzen, of hairige Wormen, omtrent een vinger dik, geel van couleur, die de bladeren en vruchten afeeten, zo dat den boom als dan kaal staat, en met deze Wormen bedekt is; Zyn bout is mede tot timmerengebruikelyk, en redelyk vry van den Worm.

Naam. In 't Latyn *Arbor Radulifera*. Op Maleys *Caju Baroedan*, na 't Hitoes, Amboinees, dat is Raspe-boom, om dat ieder van de vyf deelen des vruchts een Raspe gelykt, en daar toe ook eenigzints gebruykelyk is. Op Loehoe *Safacke Sehy*, dat is in 't Maleys *Baroedan Aleu*, of Gember-raspe. De Rupze biet in 't byzonder *Ulit Alut*, dat is *sak-Worm*, van zyn ronde gedaante.

Plaats. Dit is een boom, die weynig gevonden werd, meest op de kust van Hietoe, en tegen over op kleen Ceram.

Gebruik. Het hout van de oude stammen dient tot stylen en timmer-bout: Uyt de steekelige deelen des vruchts maakt men Raspen, om alderhande weeke wortelen, als Gember, Curcuma, &c. kleen te maken, want de natuur is deze botte Inlanders zeer dienstig, in 't verschaffen van veelderhande gereetschappen, die zy in de dagelykze buysbouding van noden hebben, en echter niet maken konnen. Dog om dat deze boom zo raar is, heeft bun de natuur nog een andere Raspe gemaakt, zynde een steen overal in Zee te vinden, en by ons elders beschreven onder de zee-gewassen, met den naam van *Fungus Saxeus*.

Voorts zyn de vette Rupzen aan den boom zittende by de Amboinezen een lekkernye, die dezelve overstropen, 't ingewand wegwerpen, aan een spit steken, braden, en zo eeten, want zy zyn zo vet als boter, dog deze kest is zo afzienlyk, datze niemant eeten zal, die daar niet aangewend is; Diergelyke plage komt jaarlyks den Cananga-boom mede over, als by vruchten draagt, dog diens Rupzen zyn leelyk, bairig, met swart en geel bespikkelt, en niet eetbaar; En al bad men geen ander gebruik van deze *Radulifera*, zo verdiendt zy al evenwel bier plaats, om datze een byzonder voorbeeldt is van eetbare Rupzen.

De Hondert negen en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de Rasp-Boom met zyn vruchten.

XLVII.

CAPUT QUADRAGESIMUM
SEPTIMUM.

XLVII. HOOFDSTUK.

*Folium intinctus. Daun Salam.**Het Indoop-bladt.*

HÆc arbor potissimum frutescit, aliquando autem arbuscula est crus crassa, quumque præterea ad arboris rubræ seu Aycou genus pertinere videatur, inter arbores eam locare volumus.

Plerumque itaque frutescit instar Guajavi silvestris, cujus truncus pedem crassus est, qui rachides emittit rectas & graciles, cortice glabro & fusco obductas. Harum folia ample sunt extensa, bina sibi obposita, brevibus petiolis insidentia, undè & sibi quasi adcumbunt, suntque minora & angustiora, quam in ulla alia Aycou specie, très quatuorve pollices longa, binos lata, superius acuminata, & integra, multæ autem costæ transversales ad oras in sinus excurrunt, uti in reliquis Aycou speciebus, folia autem superne intense sunt viridia, inferne pallide virentia, saporis aciduli, odoris gravis, qui incolis aromaticus habetur.

Flos oblongo infidet capitulo, flores referens Jambosæ albæ vel Guajavi, minor vero est, plurimisque staminibus gaudet, huic fructus subcrefcit more Jambosarum vel Caryophyllorum, magnitudine ovi Columbini, qui albus est, & ab uno latere compressus ac planus, superne coronula umbilicatus, instar Jambosæ, saporis aciduli, intusque ingens continet officulum rugosum. Optime hic fructus illam Jambosæ silvestris speciem refert, quæ Jambu Sakkelät dicitur, sed non edulis est. Ejus lignum illi Aycou simillimum est, sed durius, & tenuioris substantiæ, attamen tignis non inservit.

In campis crefcit planis & in levibus silvis copiose circa castellum *Victoriam*, ejus fructus Junio observantur.

Nomen. Latine *Folium intinctus*, juxta Malaiense *Daun Salam*, h. e. intinctus folium a subsequenti ejus usu, Amboinice in Leytimora *Kepa*. Quidam illam vocant *Aycou tuba*, quum ejus folia subtus glauca sint uti in *Tuba sterili*, re vera autem nil aliud est quam *Aycou frutescens*.

Ufus. Quum ejus folia acidulum Indis gratum saporem gerant, hinc carni & piscibus incoquantur, ut juri gratum concilient acorem cum levi adstrictione, unde & nautæ in fasciculos hæc collecta secum ducunt, immo ex Java in Amboinam illa deducunt, quum ipsis ignotum sit hic quoque obcurrere, talia acidula condimenta & intinctus ipsis salutare habentur in mari, atque hinc nomen obtinuit arbor. Stupidis vero Amboinensibus nullo sunt in usu, atque Malaienses quidam mihi indicarunt in Java quoque crescere, ibique jucundioris esse saporis Amboinensibus: Lignum vero ipsis aliquando inservit pro manubiis instrumentorum, quum durum & solidum sit instar Caryophylli silvestris. Arboris cortex ab Amboinensibus adhibetur ad Papadam coquendam, unde & inter *Oebat Papeda* numeratur.

Hitoenses hanc habent *Aycou Boppo* speciem, cujus vulgaris seu latifolia supra libr. 4. cap. 40. describitur, ejusque altera seu angustifolia hæc *Daun Salam* habetur.

Rumphii Appendix hisce aucta est.

Vera Daun Salam Bataviâ Ao. 1693. adlata, inque horto meo adulta, foliis cum superiore conveniebat Amboinensi, ejus enim folia late distabant in ordines sibi obposita & fere sessilia, formæ supra descriptæ; junioris vero arbusculæ sex. septemve pollices longa erant, ipsorumque venulæ juxta oras in sinus concurrebant, saporis parum aciduli, haud tamen adeo gratum exhibebant saporem, licet in Java tenera folia instar *Ulang Ulang* cruda edantur, ac forte inde etiam Baleyensibus dicitur *Jangang Ulang*.

Fructus illos *Jambolanæ* seu *Djuet* referunt, sunt vero minores & rotundiores, saporis aciduli & adstringentis.

Hujus

Dit is meestendeel een beester, doch werd zomtyds een boompje van een dye dik, en om dat 't daar en boven onder de geslagten van Arbor rubra of Aycou schynt te beboren, zo hebben wy hem plaatze onder de bomen gegeven.

Het blyft dan meest een beester, gelyk de wilde Gujavos, met een stam van een been dik, regte en ranke ryskens, een effene en bruyn-rosse schorffe. De bladeren staan wyd, en altyd 2. en 2. tegen malkander, op korte steeltjes, die dezelve na malkander buigen, kleender en smalder, als aan een ander geslagt van Aycou, 3. en 4. duymen lang, 2. dito breed, na voren toegespitst, met effene kanten, veele dwers-ribben lopen met bogen aan de kanten te zamen, gelyk aan alle Aycous te zien is, boven loot-groen, onder bleek-groen, van smaak zuuragtig, en wat sterk van reuk, het welk de Inlanders voor Aromaticq houden.

De bloem staat op een langwerpig knopje, en gelykt de witte Jamboezen of Gujavos, doch is kleender en digter van draden, daar onder groeyt de vrucht, op de manier als de Jamboezen of Nagelen groeyen, in de grootte van een duiven-ey, wit, en aan de eene zyde een weinigt plat, boven met een kroontje of navel, gelyk de Jamboezen, van smaak zuurachtig, van binnen met een groote gerimpelde steen. Zy gelyken zeer na die soort van wilde Jamboezen, die men Jambu Sakkelät noemd, doch zyn niet eetbaar. Zyn hout is de Aycou gelyk, doch wat harder en fynder van stof, echter tot 't timmeren niet gebruykelyk.

Het wast op vlakke velden, en in kreupel-boschen, veel omtrent 't Kasteel *Victoria*, de vruchten ziet men in Juny.

Naam. In 't Latyn *Folium intinctus*, na 't Maleysche *Daun Salam*, dat is blad des indoops, van zyn volgende gebruyk. Amboins op Leytimora *Kepa*. Zommige noemen 't Aycou tuba, om dat de bladeren van onderen groen-blaauw zyn, gelyk aan de *Tuba sterilis*, en 't is in der daat anders niet, dan een beesteragtige Aycou.

Gebruik. Dewyl deze bladeren van een rynsche, en by de Indianen aangename smaak zyn, zo werdenze gebruykt by vleesch en visch te koken, om het zap een aangename zuurte te geeven, met een kleene zamentrekking, daarom voerenze de Zeevarende met bosjes by bun, ja brengenze zelfs van Java in Amboina, dewylze niet weten, datze hier ook vallen; diergelyke zuure zauce en dopinge boudenze gezont op zee, en daar van hebben de bladeren haren naam. By de botte Amboinezen zynze in geen gebruyk, ook verklaarden my eenige Maleyers, dat die op Java wassen aangenamer van smaak zyn dan de Amboinezen, alleenlyk dient bun 't hout, zomtyds tot stelen aan gereetschapen, om dat het hard en styf is, gelyk 't wilde Nagel-hout. De schorffe werd by de Amboinezen gebruykt in 't koken van de *Papeda*, en daarom ook onder de *Oebat Papeda* geteld.

De Hitoëzen houden 't voor een Aycou Boppo, waar van 't gemeene of breedbladige boven in 't 4. Boek, Kapittel 40. beschreven is, en voor 't tweede of smalbladige boudenze dit *Daun Salam*.

Het Aanhangel van Rumphius is hier mede vermeerderd.

Het opregte Daun Salam van Batavia Ao. 1693. gebragt, en in myn thuyn opgeschoten, quam in bladeren meest overeen met het bovenstaande Amboineze; want de bladeren stonden in wyde tusschen-plaatzen, en in ryen regt tegens malkander, schier zonder voetje, van gedaante als boven staat, doch aan 't jonge boompje waarenze wel 6. a 7. duymen lang, en haer adertjes liepen langs de kanten met bogten t'zamen, van smaak een weinigt zuuragtig, doch van geen zonderlinge aangenaamheid, boevenel men op Java de jonge bladeren als *Ulang Ulang* raauw eet, en misschien ook daarom by de Baleyers genaamt *Jangang Ulang*.

De vruchten zullen zyn als Jamboelaens of *Djuet*, doch kleender en ronder, mede zuurachtig en zamentrekende van smaak.

De

Hujus arboris folia a Javanis piscibus adcoquuntur, ut ipsorum cœnosum odorem & saporem tollant. Hunc in finem primo supra ignem leviter torrenda sunt, unde gratum spirant odorem, tumque piscium condimento adduntur: In Java in perfectam excrefcit arborem.

Huic maxime adfinis est alia arbor, *Daun Parawas* dicta, quam quidam cum præcedenti confundunt, *Parawas* autem non in altam excrefcit arborem, sed tantum frutescit, qui longis suis flagellis aliis sese immiscet herbis, ac potissimum obcurrit juxta fluminum ripas circa Bataviam: Ejus folium brevius ac rotundius est illis præcedentis, atque costæ magis per longitudinem decurrunt, magisque protuberant, nec istas gerit transversales venulas, quæ in præcedentis observantur folio, hoc vero longioribus insidet petiolis, qui cum nervo medio inferius nigerrimi sunt. Hujus arboris odor & sapor aromaticus quoque magis est, ipsiusque fructus ignoti sunt, immo ipsis Javanis: Ejus folia in fasciculos conliguntur, atque in Javanorum cistis aromaticis venduntur ad usum Medicum, hæc enim folia cum *Mussi* & *Coriandro* contrita, abdomini puerorum inponuntur contra ipsius tormina.

De bladeren dezès booms werden by de Javanen meest gebruykt by vissen te koken, om dezelve de modderachtige reuk en smaak te benemen; tot dien einde moet men ze eerst over 't vuur houden, en half braden, waar doorze een aangename reuk krygen, en dan in de visch-zop doen; op Java wert het een volkomen boom.

Hier mede heeft groote gelykenisse een andere boom, *Daun Parawas* genaamt, het welk zommige met het voorgaande vermengen; doch *Parawas* wert geen boogen boom, maar blyft een struyk, die met zyn lange ranken over andere ruygtens slingert, en meest te vinden is langs de rivier-kanten omtrent Batavia. Het blad is korter en ronder dan het voorgaande, zyne ribben lopen meer in de lengte, en steeken meer uyt, zonder de veele dwers-ribbeken, die men aan 't voorgaande ziet, ook met merkelyker voetjes of steelen, zynde den steel en de middel-zenuwe pik-swart van onderen, reuk en smaak is ook speceryachtiger. De vruchten daar van zyn onbekend, zelfs by de Javanen. De bladeren werden in bondeltjes gebonden, en in de Javaanse kruid-doozen verkogt tot eenig Medecyn, want de bladeren met *Mussi* en *Coriander* gewreven, werden gespreid op den buyk der kinderen tegens buypyn.

CAPUT QUADRAGESIMUM OCTAVUM.

Lignum Mucosum. Caju Lapia.

Hæc est arbor silvestris, longa angustaque gerens folia instar *Bintangor Oetan*, verum non ita hæc scabra sunt, quinque, sex, & novem pollices longa, binos & tres digitos lata, vetustarum vero arborum tantum quinque & sex digitos longa sunt & binos lata, superne glabra, inferne paucis ac subtilibus venis transversalibus donata, ad oras arcte & subtiliter serrata, ita ut vix dignosci possit, facillime autem decidunt folia, quæ irregularia ramulis insident, atque inferiora semper breviora sunt superioribus.

Flos primo rotundum refert capitulum, magnitudine *Myrtilli*, qui calici insidet pentapetalo, firmo, & retrorsum flexo, atque dein sese aperit in quinque concava & fordide albicantia petala, intus repleta brevibus staminibus, crassas & flavas antheras gerentibus, instar feminis cujusvis duras, in illorum centro pistillum locatur, quod in fructum excrefcit, qui oblongus est, pentagonus instar illius *Udani*, atque in quinque dehiscit partes, inter quas quinque plana & oblonga locantur semina, stilo intermedio conjuncta, Majo autem observatur.

Arboris lignum longis ex fibris constat, estque album, solidum, ac quodammodo ruffum, fere instar illius *Bintangoræ silvestris*, atque satis durabile, & ædificiis aptum, si sicco casum fuerit tempore.

Ejus cortex crassior est illo *Bintangoræ*, glaber quoque, atque si decorticetur, facile dirumpitur instar illius *Bintangoræ*, facillime autem a truncò separari potest. Si truncus incidatur, per aliquod tempus lymphamucosa exstillat instar *Papedæ*, quæ mox condensatur, unde & nomen suum fortita est hæc arbor.

Nomen. Latine *Lignum mucosum*. Amboinice & Malice *Caju Lapia* & *Ay-Lapia*.

Locus. In Amboinæ montibus crescit, ac potissimum in *Leytimora*.

Ufus. Lignum oportet sicco anni tempore cadere, sique penitus sit siccum, ædium tectis inservire potest, quum sit leve ac satis durabile, si vero nimis recens adhibeatur, costas facile generat, atque circa solum cito putrescit. In *Leytimora* multum expetitur ad tectorum opera, quum longa exhibeat tigna, recens vero grave est, ac proin difficile est illud ex silvis petere, tarde etiam exsiccat; ejus cortex contritus, atque sub aqua rupibus intrusus, anguillas enecat, ita ut mortuæ per aquas fluctuent.

Caju Lapia, quæ hujus parvifolia species a Sorianibus habetur, multo minor gerit folia, quatuor & quinque pollices longa, binos lata digitos, ab utraque parte acuminata fere usque ad ipsum ramum, sessi-

XLVIII. HOOFDSTUK.

De slymerige Hout-Boom.

It is een wilde boom met lange en smalle bladeren, gelyk die van *Bintangor Oetan*, doch zo styf niet, 5. 6. en 9. duymen lang, 2. en 3. vingers breed, doch aan de oude boomen zyn ze maar 5. a 6. duymen lang, 2. dito breed, boven glad, beneden met weinige en subtile dwers-ribbeken, aan de kanten digt en donker gezaagt, zo dat men 't qualyk merken kan, en ligt afvallen. Zy staan zonder ordre aan de steelen, en de agterste zyn altyd korter dan de voorste.

De bloem is eerst een ronde knop, in de grootte van *Myrtilli*, staande op een voetje van 5. styve en agterwaarts gebogene blaadjes gemaakt, zig openende in 5. bolle en vuyl-witte blaadjes, binnen uitgevult met korte draatjes, dragende dikke en geele noppen, zo hard als eenig zaad, in de midden verbergende een heuveltje, uyt het welk de vrucht wert. Zy is langwerpige, vyfhoekig, gelyk die van *Udani*, en opent baar in 5. stukken, tusschen dewelke leggen 5. platte en langwerpige zaaden, en in de midden een pilaartje, men vindze in May.

Het hout is langdradig, wit, digt, en een weinige na 't rosse trekkende, bykans als bosch-*Bintangor*, redelyk durabel als 't in de drooge tyd gekapt werd, en tot den huysbouw bequaam.

De schorsse is dikker als die van *Bintangor*, ook effen, en 't breekt in 't schillen ligt af, gelyk aan 't *Bintangor*, zy laat baar insgelyks zeer ligt van den stam afschillen. Als men in den stam kapt, loopt 'er voor een poos een slymerig water uyt als *Papeda*, waar van by den naam heeft, 't welk straks opdroogt.

Naam. In 't Latyn *Lignum Mucosum*. In 't Amboinsch Maleyts *Caju Lapia* en *Ay-Lapia*.

Plaats. Hy wast in 't Amboinsche gebergte, meest op *Leytimor*.

Gebruik. Het hout moet in de drooge Moesson gekapt werden, en als 't dan ter degen droog is, kan men het in den huysbouw aan 't dakwerk gebruyken, daar 't ligt en redelyk durabel is, maar te versche gebruykt, word 't ligt wormstekig, en omtrent den grond kan 't t'eenemaal niet duuren. 't Word echter op *Leytimor* veel gezocht tot dakwerken, om dat het lange sparren geeft, boewel het versche zynde, swaar valt uyt het bosch te draagen, en langzaam opdroogt; zyne schorsse gewreven, en onder water in de klippen gestoken, doet de Aalen sterven, en dood voor den dag komen.

Caju Lapia het kleenbladige, of daar voor van de Sorianen gehouden, heeft veel kleender bladeren, 4. en 5. duymen lang, 2. vingers breed, agter en voren toege-spijst schier tot aan de tak, met evene kanten, en fyne parale-

sessilia, & integra, costas gerunt subtiles & parallelas, qua in re cum Arupa conveniunt, solitaria vero & inordinata ramis insident rotundis, suntque crassiuscula, & scabra, atque quorundam oræ subtiliter ac vix ferratæ sunt.

Tabula Centesima Trigesima

Ramum exhibet arboris, quæ *Caju Lapia* seu *lignum mucosum* vocatur.

parallele ribben doortogen, waar in zy met Arupa overeen komen, en staan enkelt zonder ordre om haare ronde takken, dikagtig, styf, en aan zommige kan men aan de kanten effen bemerken, datze fyn gezaagt zyn.

De hondert en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van een Boom, welke *Caju Lapia*, ofte de *slymerige hout*. Boom genaamt wert.

CAPUT QUADRAGESIMUM NONUM.

Bunius. Bune.

VEra Bunius arbor est fructus ferens edules, atque in Amboina exotica, quum vero ejus silvestris hisce in insulis inveniatur species, hinc utrasque illas hoc in capite describemus.

Primo *Bunius Sativa*, seu vera Bune, mediocris est arbor instar Pruni, comam gerens angustam, rarosque majores ramos, quorum rachides folia emittunt. Arboris cortex est crassus, succosus, & fragilis, tenuior vero illo subsequenti silvestris speciei. Folia magnitudine & forma conveniunt cum illis Guajavi, sunt autem multo glabriora & succosiora, nec per paria sibi opposita sunt instar illorum Guajavi, sed inordinata, & arcte sibi juncta in rachidum summo brevibus in petiolis, antrorsum inflexa, ac gravitate rachides deorsum deprimentia. Vetus quinque, juniora septem pollices longa sunt, tres, quatuorque digitos transversales lata, in brevem crassumque densitatem apicem, integra, crassa, scabra, & succosa, grate acida instar Acetosæ debilioris, sed parum viscosa & mucosa. Superne glaberrima & æqualia sunt, inferne venulæ vix dignosci possunt.

Flores ex racemis excresecunt digitum longis, undique parvis viridibus capitulis donatis, oblongo-acutis. In horum summo aliquid sese instar floris obfert, ex paucis brevibus, albisque staminibus compositum, quod mox decedit, ac fructus statim ad ordinariam excresecit magnitudinem instar minorum Uvarum. Fructus ex racemis dependet, uti in Europa Ribesia, vel in India Piper, qui rotundæ sunt baccæ, instar Pisorum, sed paulo majores, primo rubræ & acidissimæ, per maturitatem nigricantes, succosæ, & acidulæ dulces, esui aptæ, parvos continentes acinos in succosa ipsorum carne. Arboris lignum vile est & inutile.

Nomen. Latine *Bunius Sativa* sive *Domestica*. Malaice *Bune*. Macassarice *Bune Carbou*. Javanice *Bune Carambau*. Bataviae *Catti Cutti* seu *Cutti Catta*, quod Malaicum videtur nomen.

Locus. In Amboina, uti dictum, est exotica, vulgaris vero in Macassara & Java, ubi circa ædes, & in hortis ipsis vicinis plantatur, ejus enim fructus in foro venales prostant, hoc autem laborat vitio, quod ejus folia ab Erucis plerumque depascantur, ut & a vermibus, qui amant sese in hisce abscondere foliis. In Amboina per Macassarense semen hanc serui, ubi satis cito excresecbat, sed tarde fructus producebat, ejusque flores frustra decidebant, licet adessent plurimæ arbores crus crassæ, quæque sextum & septimum jam implebant annum.

Ufus. Hujus arboris fructus maturi & nigricantes cum racemis decerpuntur, instar Ribesiorum, inque foro venduntur, atque crudi eduntur, qui grate acidi sunt, sitimque sedant. Tenera ejus folia ad olus adhiberi possunt cum alio Sajor seu olere, cruda quoque instar Lactucæ eduntur, quæ piscibus item adcoquantur, ut grate acidum ipsis concilient condimentum. Utræque Bunii per stipites propagari possunt, ipsarumque folia a vaccis depascuntur, unde & nomen obtinuit. Si arbores fructus non bene producant, foramen per ipsarum truncos perforatur, ita tamen ne per cor penetret, trajice tum funiculum *Gomuti*, qui dependeat, copiosiores fructus producent, quum superflua liquidi pars effluat.

Secundo

XLIX. HOOFDSTUK.

De Tamme Bunie-Boom.

Het regte Bunie is een boom, eetbare vruchten dragende, en in Amboina uytlands, maar dewyl by een wilde soorte beeft, in deze Eylanden gemeen, zo moetenze beyde in dit Kapittel beschreven werden.

1. *Bunius Sativa*, of eygentlyke Bunie, is een middelbare boom, als een Pruyme-boom, met een smalle kruyn, in weinige hoofd-takken verdeeld, maar de ryskens zyn met bladeren beladen. De schorsse is dik, zappig, en bros, doch dunder dan de volgende wilde. De bladeren komen in grootte en fatsoen met de Gujavus over een, dog zyn veel gladder en zappiger, staande geenzints in rygen tegen malkander, gelyk aan de Gujavus, maar zonder order, en dicht agter malkander, aan het voorste der ryskens op korte stelen voorwaarts gebogen, en met haare sjaarte de taksens neerwaarts buygende. De oude zyn 5. de jonge 7. duymen lang, drie en vier dwersvingers breed, eyndigende in een korte dikke spitze, met effene kanten, dik, glad, en zappig, met een aangename rynsheid, als slappe zuring, doch wat smeerig en slymerig. Boven zynze gansch even en glad, van onderen kan men pas de adertjes bekennen.

Het bloeyzel komt voort aan trosjes, een vinger lang, daar rondom kleene groene knopjes staan, langwerpige spits. Op dezelve vertoond zig iets als bloeyzel, zynde weinige korte en witte draadjes, 't welk straks afvalt, en de vrucht groeyt dan voorts tot haar ordinaris grootte, als kleene druyven. De vruchten hangen aan trossen, gelyk in Europa de Aalbesjes, of in India de Peper, zynde ronde besien, gelyk erweten, doch wat grooter, eerst rood en zeer zuur, in de rypheid swartachtig, zappig, en ryns-zoet, bequaam om raauw te eeten, met eenige kleene zaden, in 't zappige vleesch. Het hout is slegt en ondeugend.

Naam. In 't Latyn *Bunius Sativa*, sive *Domestica*. Op Maleys Bune. Macassars Bune Carbou. Javaans Bune Carambou. Op Batavia *Catti Cutti* of *Cutti Catta*, 't welk mede Maleys wil zyn.

Plaats. In Amboina, als gezegt, is by uytlands, maar gemeen op Macassar en Java, alwaar by omtrent de buyzen, en in de naaste thuynen wert geplant, want de vruchten werden op de markt verkogt, doch de bomen hebben die fouten, dat de bladeren meest afgegeten zyn van de Rupzen en Wormen, die zig geerne in zyne bladeren verbergen. Ik heb ze op Amboina door Macassars zaad gezaayt, daar ze wel haastig opschooten, maar droegen langzaam, en wierpen 't bloeyzel vergeefs af, hoewel 'er bomen onder waren een dye dik, zes en zeven jaren oud.

Gebruik. De vruchten ryp en swart geworden, werden met de trosjes afgeplukt, gelyk Aalbesien, en op de markt verkogt, men eetze rauw uit de band, om datze aangenaam ryns zyn, en den dorst verslaan. De jonge bladeren kan men tot moeskruyd gebruyken onder ander Sajor, als mede raauw onder salade eeten. De besien werden ook by visch gekookt, om een zuure souce te hebben. Beyde de Bunees kan men met stokken verplanten, en de Koebeesten weyden de bladeren graag af, waar van het de naam beeft. Als de bomen niet wel dragen willen, zo boort men een gat door den stam, doch dat het niet juyft door 't bert gaat, steekt daar door een touwtje van Gomuto, en laat het zo hangen, zo zal by beter dragen, dewyl een deel van de overvloedige vogtigheid hier door uytloopt.

2. Bunius

Secundo *Bunius agrestis* seu *silvestris* *Bune*, aliquando tantum frutescit, tempore autem adeo crassescit, ut vir eam vix complecti possit, ejus cortex tum binos digitos crassus est; succosus admodum & mollis, rami vero sunt recti & firmi uti in *silvestri* *Guajavo*, cum qua foliatura quoque convenit, hujus vero multo breviora sunt, tres pollices longa, atque in ramulorum summo plura sibi subposita, quæ subtus plures gerunt protuberantes costas, & integra sunt. Tenera horum folia acidulum habent saporem cum levi adstrictione & austeritate.

Flores ex racemis excrescunt, uti in domestica specie, secundum ramulos ex foliorum alis, hi vero breviores sunt, pluribusque capitulis ornati, quorum flores distingui ac dignosci vix possunt, ex viridibus enim hisce capitulis, quantum videtur, mox fructus excrescunt, qui multo minores sunt illis domesticæ speciei, qui parva & rotunda sunt granula instar *Piperis*, rubra & acida, quum sint immatura, nigricantia, & dulciora, si matura, vetusta autem corrugantur. Ramorum cortex vix acidus est, sed magis adstringens, arboris lignum satis durum est.

Nomen. Latine *Bunius agrestis*, & *Arbor Salamandra*, quum ignis flammæ resistere possit. Malaice & Macassarice *Bunerea*. Javanice *Buni* & *Wuni*. Amboinice in *Leytimora* *Ayune*, seu proprie *Aywune*, quum *Ayune* sit *arbor nuda*.

Locus. In Amboinæ locis ventosis occurrit in levis filvis, ubi solum est acutum & saxosum.

Usus ejus huc usque nondum innotuit, nec ejus fructus edules sunt, sed tenera ejus folia cruda eduntur instar *Ulang Ulang* ad *Bocassan*. Vaccæ amant ejus folia depasci. Peculiarem & miram habet proprietatem, quod ignis flammæ tolerare possit, sæpe enim fit, campos & frutices deflagrari, in quibus crefcit, unde & tota ejus consumitur coma, per corticem autem crassum & succosum conservatur, ita ut dein de novo progerminet, unde & mihi *Salamandra arbor* dicitur. In Macassara varietas ejus silvestres inveniuntur species seu *Bunerea*, crassissimos sæpe gerentes truncos concavos ac foveis excavatos, in quibus sese serpentes aliaque animalia abscondunt, quum ipsarum trunci sint muscoli & refrigerio inserviant. Fructus ejus aceto infusi, elegantem ipsi rubrum conciliant colorem.

Tabula Centesima Trigesima Prima

Ramum exhibet *Bunii sativæ*.

Ubi Litt. A ramulum denotat fructibus onustum alterius, seu *agrestis speciei*.

CAPUT QUINQUAGESIMUM.

Arbor Coeli. *Caju Langit*.

Caju Langit tam alte suam adtollit comam, ut coelum læscere videatur, hæc saltem supra reliquas sese exferit arbores silvestres, altissima enim omnium est, quæ mihi hisce in terris unquam obvenere.

Ejus truncus recte sese erigit ad viginti quinque vel triginta ulnarum altitudinem, adeoque crassescit, ut bini tresve viri eam vix complecti possint, prope radicem non alatus est, & usque ad verticem ramis orbatus.

Ejus cortex est cinereus, glaber, digitum crassus, & corneæ substantiæ, contra ejus lignum est leve, fungosum, album, & longitudinalibus ex fibris compositum, odoris gravis & saporis amaricantis. In vertice tantum suos emittit ramos plerumque erectos, qui in summo undique densis & rectis ramulis obfessi sunt irregularibus, binos & binos cum dimidio pedes longis, & erectis, horum quisque quinque & sex gerit foliorum paria, in binos ordines directe sibi obposita, peculiaris formæ, quodammodo cum illis *Caju Bessi* feminæ convenientia, sex septemve pollices longa, ultra palmam lata, in obtusum apicem desinentia & integra.

Tom. III.

Horum

2. *Bunius agrestis* of *wild Bune*; dezen boom blyft zomtyds een struyk, doch met 'er tyd word by zo groot, dat hem een man pas omvaden kan. Zyn schorsse is als dan wel 2. vingers dik, zeer sappig en week, de takken zyn regt en styf, gelyk aan de wilde *Guajavos*, die by anders aan bladeren ook wel gelykt, doch deze zyn veel korter, drie duymen lang, en wat smalder, met een ronde spits, op korte steelen, enkeld, en boven malkander aan de ryskens staande, van onderen met uitstekende ribben, en evene kanten. De jonge bladeren hebben een zuren smaak, met een kleene adstrictie en wildigheid.

Het bloeyzel komt voort aan trosjes, gelyk aan 't tamme, langs de takjens, uyt den oorspronk der bladeren, doch deze zyn korter en knoppiger, daar aan men geen bescheyden bloeyzel bekenen kan; want uyt de groene knopjes, zo 't schynt, groeyen straks de vruchten, dewelke zyn veel kleender dan de tamme, zynde kleene ronde korls, als peper, rood als ze nog onryp zyn, en zuur, swartachtig, als ze ryp zyn, en zoeter, doch oud werdende, rimpelenze gebeel in. De bast van de takken heeft weinigt zuurte, maar is meerder zamentrekkende, bet hout van den boom is redelyk bart.

Naam. In 't Latyn *Bunius agrestis*, & *arbor Salamandra*, om dat by de vlammen des vuurs verdragen kan. Op Maleys en Macassaars *Bunerea*. Javaans *Buni* en *Wuni*. Amboinsch op *Leytimor* *Ayune*, of eygentlyk *Aywune*, dewyl *Ayune* is de *Arbor nuda*.

Plaats. Men vind hem in Amboina op lugtige bergen, onder 't kreupelbosch, daar het wat scherp en kraalstee-nig is.

Gebruik. Zyn gebruyk is nog niet ter degen bekend; en de vruchten werden niet gegeten, behalven dat de jonge bladeren werden raauw gegeten, als *Ulang Ulang* *Bocassan*. De Koebeesten weyden zyn loof gaarn af. Hy heeft een wonderlyke eygenschap, dat by de vlamme des vuurs verdragen kan, want het gebeurt dikwils, dat men de velden en ruyten afbrand, daar by staat, waar door by mede van al zyn loof berooft werd, echter bewaart hem zyn dikke en sappige schorsse, zo dat by daar na weder uytlaat, daarom ik hem *Salamander-boom* genoemd hebbe. Op Macasser heeft men verscheide wilde soorten of *Bunerea*, gewinnende zomtyds zeer dikke stammen, bol, en vol kuylen, daar in zig dan Serpentes en andere gedieren ophouden, om dat zyn stam moschagtig en koel is. Deze vruchten in azyn gedaan, verwen den zelven schoon boog-rood.

De Hondert een-en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de tamme *Bunie-Boom*.

Alwaar Litt. A. een takje aanwyft met de vruchten van de ander ofte de wilde soort.

L. HOOFDSTUK.

De Lugt-Boom.

Caju Langit verheft zyn kruyn zo hoog, dat by den bemel schynt te tergen, of immer's boven alle andere Wout-bomen te verheffen, want by is de hoogste, die my in deze Landen ooit voortgekomen is.

Zyn stam schiet regt op, tot de hoogte van 25. en 30. vadem, zo dik, dat hem 2. a 3. man omvaden moeten, by de wortel zonder vlerken, en als mede zonder takken tot aan den top.

De schorsse is graauw, even, een vinger dik, en van een boornachtige substantie, daar en tegen 't hout is ligt, voos, wit, en langdradig, van een bitteren reuk en smaak. Boven spreyd by eerst zyn takken uyt, doch meest over eynd, die aan haar voorste digt met dunne en regte ryskens bezet zyn, zonder order, 2. en 2½ voet lang, alle over eynd staande, yder heeft 5. a 6. paren bladeren, in 2. rygen, regt tegen malkander, van een byzonder fatzoen, eenigzints als die van *Caju Bessi* 't wyfken, 6. en 7. duymen lang, een hand breed of meer, met een stompe spits en effene kanten.

Cc 2

De

Horum nervus medius ab utraque protuberat parte, incurvus est, nec per folii medium decurrit, superiori enim parti proxime adjacet, quæ sinuosa quoque est, acsi abrupta foret, paucis porro constat folium costis, estque glabrum ac triangulare, instar illius *Metrosideri*.

Arbor hæc perfecta fructus incipit producere, qui mihi mense Novembri anni 1688. ex Nussalaut transmissi sunt, ejusque rachides breviores erant quam supra indicatum fuit, vix culmum crassæ, rectæ, firmæ, ac tribus & quinque foliorum paribus obfita, parumque striatæ, juxta has alii excrescunt petioli, pedem circiter longi, transversaliter vel deorsum positi, in minores quosdam laterales divisi, instar majoris racemi, ipsorum extremitati insident bina & bina oblonga angustaque folia, a precedentibus multum diversa, quæ adcurate examinata non folia sunt vera, sed tenuissimæ & oblongæ filiquæ, quinque pollices longæ, unum latæ, superne rotundæ, seu obtuse desinentes, per longitudinem striatæ, foliisque *Caju Poeti* majoris adeo similes, ut ejus folia quis putaret esse, non autem veras filiquas, si non in medio rotundum ac planum exhiberent tuberculum, folii latitudinem habens, quod plerumque ad externum protuberat latus, ad internum vero concavum est. Bina hæc folia longitudine, latitudine, & sinibus adeo inter sese conveniunt, acsi in prima origine sibi incubuissent, hoc autem per protuberantiam impeditur, horum color in recentibus ex flavo viridis est instar floris *Canangæ*, in vetustis vero fumeus est, suntque veri hujus arboris fructus, an vero post flores aut sine illis progerminant, huc usque ignotum est ob arborum altitudinem, quodvis hujus fructus folium videtur compositum esse ex binis tenuibus lamellis, non semper, sed ordinarie circa medium, ubi intumesceat & duriusculum est, cavitatem format, in qua officulum seminale reconditur, quod ad unum latus venula membranæ adhæret, est vero hoc planum, ex rotundo oblongum, instar fabæ *Alomode*, sæpe etiam cordiforme est, atque ab una parte protuberat, ab altera excavatum est, duriusculum, & siccæ substantiæ, saporis amaricantis, coloris flavi.

Officula ista seminalia horto meo commissa, omnia fere progerminarunt, ipsorumque nucleos diu in furculi summo gerunt, antequam foliola emittant; citroque excrescunt; rachidesque sex foliorum paria gerunt, octo & novem pollices longa, subtus lanuginosa & gilva, atque supra memoratus character excavati anguli in teneris foliis non ita notabilis est quam vetustorum, nihilominus tamen inferior folii pars semper angustior est superiori.

Nomen. Latine *Arbor Coeli*, juxta Malaienfe *Caju Langit*, & Amboinense *Aylanto*, h. e. Coeli arbor, acsi dicere vellent, altitudine sua coelum hanc lacessere.

Locus. In *Ceramæ* parte australi reperitur post pagum *Sepa* in anterioribus montibus, ubi e longinquo dignosci potest, coma sua supra reliquas sese adtollens arbores silvestres, atque etiam haud longe a litore crescit inter *Silam* & *Nalahiam*, in Nussalaut in loco dicto *Tihilanito* septem tales obcurrunt arbores, unde magno labore ramum accepi ad ejus descriptionem formandam.

Ufus ejus ulterior huc usque nondum innotuit, licet ex amaro ligni odore concludi posset, virtutibus medicis esse prægnans: Post Hualoy, prope ortum fluvii *Ama*, quoque reperitur, nec *Alphorenses* eam volunt detruncare, quum adeo rara sit. Dicunt porro in senectute, seu quum perfectam adeptæ sit staturam, ramos suos extendere, nec altiore crescere, aliquando autem sua dimittit folia, ita ut nuda sit, ac de novo regerminet. Nussalautenses, qui summum hujus arboris conscenderunt verticem, narrant sese homines tum vidisse tam pusillos, acsi feles vel canes essent.

Appendix hisce aucta est.

Tandem flores produxit arbor, quam plantavi, ex descriptis nempe majoribus racemis, qui multis onusti fuere flosculis, illis *Capsici* seu *Tsili* similibus, qui nempe ex quinque sexve stellæ-formibus & erectis constant petalis retrorsum flexis, acsi contracti essent, ipsorum color ex viridi flavescit, intusque repleti sunt decem brevibus staminibus, quorum quod-

vis

De middel-zenurwe puylt te wederzyden uyt, loopt wat krom, en niet midden door 't blad, maar de voorste belft nader, welke belft agter ook een boezem heeft, als of 'er een stuk afgebroken was, voorts met weinige ribben, en 't blad is glad en dikagtig, als dat van *Tzer-bout*.

De boom nu tot zynen volkomen wasdom gekomen zynde, begint zyne vruchten te geven, dewelke my in November 1688. van Nussalaut gezonden zyn, en waren de ryskens aan den boom korter dan boven staat, schaars een stroobalm dik, regt, styf, en met 3. a 5. paar bladeren bezet, een weinige gestreept. Bezyden dezelve komen andere steelen voort, omtrent een voet lang, of dwers, of agterwaarts gekeert, en in eenige zyde-takskens verdeeld, als een groote tros, aan der zelven eynde hangen 2. en 2. langwerpige smalle bladeren by malkander, van de voorgaande veel verschillende, en nauw bekeken zynde, bevind men dat het geene eygentlyke bladeren, maar dunne en langwerpige bouwten zyn, 5. duymen lang, een dito breed, van vooren rond, of stomp toelopende, in de lengte gestreept, en de bladeren van groot *Caju Poeti* zo gelyk, dat men ze eer voor bladeren, dan bouwten zoude aanzien, zo ze niet in de midden een ronden en vlakken bult hadden, zo breed als 't gebeele blad, gemeenelyk aan de buitenzyde uitpuyende, en aan de andere wat bol. Deze 2. bladeren gelyken in lengte, breedte, en hogten, malkander zo net, als of zy in haer jonkheid, tegens malkanderen gestaan hadden, doch de bulten beletten zulks; aan de versche is de couleur geel-groen, gelyk den bloem *Cananga*, doch aan de oude rookverwig, en zyn voor de regte vruchten dezès booms te houden, doch of zy na, of zonder bloeyzel voortkomen, is nog onbekent, wegens de hoogte der bomen. Ieder blad van deze vrucht schynt gemaakt te zyn van 2. dunne blikken, niet doorgaans, maar omtrent den midden by den bult, daarze wat dik en hartachtig zyn, makenze van binnen een holligheid, daar in de zaadkorl los leyd, alleenlyk by den eenen boek met een adertje aan de schaal vast, dezelve is plat, uyt den ronden langwerpig, als de boone *Alomode*, en zomtyds ook bertzvormig, hebbende aan de eene zyde een kusltje, hardachtig, en droog van substantie. bitter van smaak, en geel van couleur.

De voorz. zaadkorls in myn thuyne geplant, zyn schier alle opgekomen, dragende de korls langen tyd boven op haer stammetjes, eerze haare blaadjes vertonen. De boontjes schieten haastig op, en de ryskens dragen 6. paren bladeren, 8. en 9. duymen lang, van onderen wolagtig en vaal-groen, en 't bovenstaande merktyken van een uitgesneden boek, is aan de jonge bladeren zo kennelyk niet als aan de oude bladeren, niet te min is de agterste belft des blads altyd smalder dan 't voorste.

Naam. In 't Latyn *Arbor Coeli*, na 't Maleys *Caju Langit*, en 't Amboinsch *Aylanto*, dat is bemel-boom, als of ze hem beschuldigen wilden, dat hy met zyn hoogte den bemel terge.

Plaats. Men vindt hem op *Ceramæ* wysdyde, agter de *Negory Sepa*, op 't voorste gebergte, alwaar men hem van verre bekenmen kan, met zyn kruyn boven andere *Wout-bomen* uytstekende, als mede niet verre van strand, tusschen *Sila* en *Nalahia*, op Nussalaut; op de plaats genaamt *Tihilanito* zyn 7. zodanige boomen, van waar ik met groote moeyte een tak ontfangen heb, om hier te beschryven.

Gebruik. Van zyn verder gebruik is ook niets bekend, hoewel men aan den bitteren reuk des houts afnemen kan, dat 't eenige kragten moet hebben. Achter Hualoy, by den oorspronk van 't riviertje *Ama*, word by ook gevonden, en de *Alphorezen* willen hem niet afschappen, om zyn zeldzaamheid. Zy zeggen, dat hy eerst in zyn ouderdom, of als hy zyn volkomen statuur heeft, zyne takken uitspreyd, en dan niet hoger werd, doch zomtyds zyne bladeren afwerpt, zo dat hy kaal staat, en dan weder nieuwe gewind. Die van Nussalaut, die in de kruyn dezès booms geweest zyn, verhalen dat zy de menschen beneden zo kleen zien, als bonden en katten.

Het Aanhangel is hier mede vermeerderd.

Eindelyk is het bloeyzel voortgekomen aan een boom, welke ik geplant hebbe, namentlyk aan de voornoemde groote troffen, dewelke veele bloempjes dragen, die van *Capsicum* of *Tsili* gelyk, te weten van vyf en zes stersgewys staande blaadjes agterwaards gebogen, als opgekrompen, de couleur is groen-geel, van binnen uitgevult met 10. korte draadjes, ieder dragende een kort nopje als

Cumin-

vis antheram gerit brevem Cumini semen referentem, odoris gravis & molesti, nec grati, qui proxime adcedit illis Coculi Indici. Rami vero hisce racemis ex petiolis foliosis ortis onusti sunt.

Cumin-zaad, van reuk sterk-geyl, en niet zeer aangenaam, naastkomende met die van Coculi Indi. De takken staan met deze troffen uit den bladdragenden steel spruytende, beladen.

Tabula Centesima Trigesima Secunda

Ramum exhibet arboris Coeli seu Caju Langit.

De hondert twee- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de Lugt-Boom, ofte de Caju Langit-Boom.

CAPUT QUINQUAGESIMUM PRIMUM.

LI. HOOFDSTUK.

Aalius.

De Aal-Boom.

A Alius duplex est, prima vulgaris seu parvifolia, altera latifolia est.

Parvifolia Aalius raro in arborem excrescit, plerumque enim frutescit, in multos sese dividens breves ramos, unde & densam format comam. Ejus cortex est glaber & fuscus, ad furculorum ortum quodammodo hirtus, non per spinas, sed obtusos apices, ramulis vero folia alternatim insident, illaque Blimbingi teretis referunt, sunt autem rotundiora & glabriora, ac plerumque Ellipticae figurae, unum cum dimidio & binos pollices longa, glabra, & ad tactum mollia, intense viridia, paucisque albis venulis per-texta, subtus glauca, saporis ingrati, plurimi autem ramuli simul excrescunt uno ex ortu.

Ex quavis fere foliorum ala capitula quaedam viridia progerminant, quorum tamen unum tantum excrescit in patinam quasi parvam, primo instar pomi viridem, dein rubentem, in cujus centro granulum locatur instar pisi, sed parum compressum & umbilicatum, & eleganter quoque rubens instar patinae minus, intus in orbem planius nigra locantur semina, trigona, seu frustula referentia conscissi globuli, Acetosa semina emulancia. Patinae hae eleganter rubentes, seu calices ac fructus elegantem praebent aspectum inter late viridem comam, diuque persistunt, folia vero potissimum exesa sunt a nigris formicis, quae copiose hanc perambulant arborem, siccaque nigerrima sunt: Cortex satis crassus est, succosus, interne ex purpureo rubens colore. Lignum album est, circa cor purpureum, satis solidum, non vero durabile.

Secundo Aalius latifolia humilis est arbor, plerumque crus & aliquando virum crassa, ejus cortex crassior est illo praecedentis, interne pallide rubens & succosus, folia ejus quoque alternata sunt, duplo & triplo longiora prioribus, haec vero istas patinas seu caliculos non gerunt, fructusque plerumque rotundos referunt nucleos: Lignum externe albicat, interne rubet, prima species litora amat inter alios frutices crescens, altera magis remote in ipsa terra in levibus silvis provenit.

Nomen. Nota est haec arbor Hitoënsi nomine Aäl & Mabumäa, h. e. Pharmacum Sagueri. In Leytimora Eyhetu Eër, h. e. Malaice Tomboan Autan, seu furculus, qui transmittitur.

Ufus utriusque arboris huc usque mihi nondum innotuit, apud Amboinenses enim spretus est frutex, corticem vero latifoliae speciei vidi adhibitum ad Oebat Papeda defectu melioris. Idem quoque cortex Sagueri infunditur potui, si alius deficiat. Prima seu angustifolia species, si in arbusculam excreverit, truncum format durum, qui postibus minorum aedium inservire potest.

N. B. Huic capiti nullam inveni subjectam figuram.

A Al is tweederley, de eerste gemeene of kleenbladige, de tweede de grootbladige.

De kleenbladige Aal word zelden een boom, maar blyft meest een beester, die zig in veele korte takken verdeeld, en een digte struyk maakt. De schorsse is effen en bruyn, doch omtrent den oorspronk der telgen wat steeklig, 't welk egter geene doornen, maar stompe spitzen zyn, aan de telgen staan de bladeren verwisselt tegen malkander te weerzyden, en gelyken de bladeren van Blinbingum teres, dog ronder en gladder, meest ovaals-gewys, 1½ en 2. duymen lang, glad, en zagt in 't aantasten, hoog-groen, met weinige witte aderjes, van onderen blaauw-groen, onliefslyk van smaak, en zulke telgjes staan ettebyke by malkander, uit eenen oorspronk.

Bykans uit ieder schoot der bladeren komen eenige groene knopjes voort, waar van echter maar een tot perfectie komt, en verandert in een kleen schotelken, 't welk eerst appel-groen, daar na rood werd, in de midden staat een korn, als een erwte, dog wat gedrukt, en met een kuyltje heen op, mede coraal-rood, gelyk 't schotelken, binnen staan in een kring veele swarte zaden, driehoekig, of als stukjes van een doorsneden kogel, gelykende 't zaad van Zuuring. Deze roode schoteltes en vruchten staan zeer mooy onder het blyde groene loof, en blyven daar lange aan zitten, doch de bladeren zyn meest doorwreten van swarte mieren, die overvloedig aan dezen boom woonen, en de afgevallene en drooge bladeren worden pikswart. De schorsse is redelyk dik, sappig, en van binnen purper-rood; het hout wit, en omtrent 't bert ligt-purper, redelyk digt, doch niet durabel.

2. De breedbladige Aal werd een lagen boom, in 't gemeen een dye, en zomtyds een man dik: De schorsse is dikker dan aan de voorige, van binnen ligt-rood en sappig; de bladeren staan ook in verwisselde ordre aan haare ryskens, wel twee en driemaal langer dan de vorige, behalven dat men hier aan zo merkelyke schoteltes niet ziet, en meest ronde korns werden; 't hout is van buiten wit, maar hoe meerder na binnen toe, hoe roder; 't eerste geslagt wast geern omtrent den strand, onder andere ruygte, 't ander wast verder landwaard in, in 't kreupel bosch.

Naam. Hy is bekend met de Hitoëze naam Aäl, en Mahumäa, dat is Pharmacum Sagueri. Op Leytimor Hyhetu Eër, dat is in 't Maleys Tamboan autan, of een uitspruytsel, dat verzonden word.

Gebruik. Tot nog toe is my geen gebruik bekend van beyde deze bomen, zynde by de Amboinezen een ongeagten struyk, doch de schorsse van 't breedbladige heb ik zien gebruyken tot Oebat Papeda, en dat al mede by gebrek van beter. Dezelfde schorsse word ook in de Saguer gedaen, als men geen ander beeft. De eerste of kleenbladige zoorte tot een boompje geworden, gewind een hard hout, 't welk men tot stylen aan kleene buyzen gebruyken kan.

N. B. Ik heb by dit Hoofdstuk geen figuur gevonden.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
SECUNDUM.

LII. HOOFDSTUK.

*Folium Hircinum. Gumira.**Het Bokke-bladt, of de Gumira-Boom.*

Nostra natio hanc arborem Sambucum Indicam esse putat, quam sententiam non penitus rejicimus, licet magnam differentiam inter binas hasce observemus arbores, præsertim quoad vires. Duplex est, domestica & silvestris, cuique autem singulare tribuimus caput.

Goemira domestica mediocris est arbor, haud major Limonio, rotundos gerens ramulos, firmos, & ficos, nulla vel rara medulla repletos, vetusti vero rami aquosum gerunt cor.

Folia ejus cruciatim sibi sunt obposita, quod cæterum in rotundis ramis raro conspicitur, quædam vero paria cruciformia in junioribus arboribus oblique posita sunt: Inæqualis sunt magnitudinis, & formæ, juxta binas species, marem nempe & feminam.

Illæ maris oblongum referunt cor, inferius binis rotundis auriculis donata, superius in obtusum apicem definita, sex septemve pollices longa, quatuor & quinque lata, obscure viridia, integra, excepto quod tenera parum & ample ferrata sint; illæ feminæ breviora sunt, rotundiora, ex flavo viridia seu flavescencia, utraque firma sunt, & ab utraque parte quatuor obliquis gerunt costas fere instar *Siri* folii: Vetustæ arbores rara gerunt folia, integra, & glabra, sed vesiculis obfessa & inelegantia, ac plerumque exesa. Ipsorum odor est gravis & hircinus, a quo nomen obtinuit, nostra vero natio illum dicit adcedere ad Sambuci odorem, quique in teneris foliis multo penetrantior est, præsertim si a Solis radiis fuerit exaltatus, quum & hujus arbusculæ odor late sese diffundit, qui in vetustis foliis & nebuloso ^{tempore} non multum percipitur.

Flores suilibus crescunt umbellis, quibus Sambuci flores, sunt autem paulo minores & magis vagi, atque hæc umbellæ ex simplicibus formantur crucibus. Quisque vero flosculus pusillus est & fordide albicans, uti in Sambuco, hosce insequuntur in femina similes quoque fructus, nigræ nempe & rotundæ bacæ, duplo autem majores, & umbella frugifera laxior est magisque vaga, quam in Sambuco, bacæ succo repletæ sunt purpureo, saporis fatui, granulumque continent durum & angulosum, quo a Sambuco differunt.

Arboris lignum siccum est, flavescens instar Cerae, longitudinalibus & tenuibus ex fibris constans, & juniorum arborum pauca aquosa medulla repletum, in vetustis vero virum crassis simile non reperitur, sed hi trunci intus concavi sunt & carioli, licet autem hoc lignum siccum videatur, immo quum recens sit cæsum, est tamen vegetativum, quod facile progerminat, si ejus stipites terræ committantur, unde & ubique in sepibus reperitur & circa hominum ædes, ubi luxuriose crescit in omni solo, præsertim in molli & sabuloso ac maritimo.

Radix solidius gerit lignum, durum, eleganter venosum & flavescens, vetustæ vero arbores sæpe ab una parte apertæ & concavæ sunt instar Salicum vetustarum, atque truncus plerumque irregularis & incomptus est, qui nulla fere recta exhibet segmenta: Maturi fructus Novembri & Decembri conspiciuntur.

Nomen. Latine *Folium Hircinum*. Malaice *Daun Cambing*, & *Sajor Cambing*, mas *Sajor Cambing Daun Bezaar*, & femina *Daun Kitsjil*. Belgice *Bocke-Sajor*, ob fortem foliorum odorem. Ternatice *Goemira*, quo nomine in Amboina potissimum nota est hæc arbor. Amboinice *Oloulo* vel *Olulu*. Bandice *Balabi*. Macassarice *Injarro*, *Anrore*, & *Inrore*. Balaiice *Babon*.

Locus. Nota est hæc arbor plerumque per totam Indiam aquosam, nullibi vero in silvis desertis, sed semper circa pagos, vel in hortis silvestribus.

Usus. Licet cruda folia ingratus præbeant saporem & odorem, multum tamen coquantur, illa nempe feminæ seu frugiferæ speciei, ista vero maris defectu tantum prioris, præsertim ad cibum *Boboto*, cujus hæc folia

VAn onze Natie werd dit voor een Indiaansch *Vlier* gebouden, welk gevoelen wy niet t'eenemaal willen verwerpen, maar bevinden echter nog veel onderscheyd tusschen beyde; inzonderheid in kragten. Hy is tweederley, tamme en wilde, die wy ieder een bezonder Kapittel geeven.

Goemira, de tamme, werd een middelbaare boom, niet grooter dan een *Limoen-boom*, by heeft ronde takkens, styf en droog, hebben geen of weinig merg, maar de oude een waterachtig bert.

De bladeren staan tegen malkander over in 't kruys, 't welk anderzints aan ronde takken weinig te zien is, dog staan zommige kruysen aan de jonge boomen wat scheef. Zy zyn van ongelyke grootte en gedaante, na de twee geslagten, manneken en wyfken.

Die van 't manneken gelyken een langwerpig bert, agter met twee ronder billen, voor met een stompe spits, 6. en 7. duymen lang, 4. en 5. breed, donker-groen, ongeschaard, behalven de jonge, die weinig en wyd gezaagt zyn: Die van 't wyfken zyn korter, ronder, na 't geel-groen trekkende, beyde zyn ze styf, en hebben aan yder helft 4. schuynze ribben, bykans als een *Siri*-blad, aan de oude bomen zyn weinig bladeren, geheel en effen, maar met bobbelen bezet, en afzienelyk, ook meest doorvreten. Den reuk is wat swaar, en ook bok-achtig, waar van het den naam heeft, of gelyk onze Natie wil, na die van *Vlier* trekkende, aan de jonge bladeren wel zo sterk, inzonderheid als 'er de Son op schynt, wanneer dit boompje zyn reuk ver om zig spreyd, maar aan de oude bladeren, en by donker weer, ruikt men 't weinig.

't *Blouzel Kumi* doet aan de gelyke doelen, als aan de *Vlier*, doch zyn wat kleender, en ydelder, van enkele kruysen gemaakt. Ieder bloempje is klein en vuyl-wit, gelyk aan de *Vlier*, daar op volgen aan 't wyfken ook diergelyke vruchten, te weten, swarte en ronder besien, doch eens zo groot, en de vruchtdragende dol staat ydelder, en meer uit malkanderen gespreyd dan aan de *Vlier*, van binnen hebben de besien een purper zap, las van smaak, een harde en geboekte korf, en daar in mede van de *Vlier* verschildende.

Het hout is droog, geelachtig, of wasch-verwig, langdradig en fyn, aan de jonge bomen met een klein waterachtig bert, maar aan de oude, die een man dik zyn, diergelyke men weinig vind, zyn van binnen hol en vermolft; hoewel dit hout nu droog schynd, zelfs als 't verscb gekapt werd, zo is 't echter een groey-bout, 't welk ligt uitlaat, waar men maar een stok daar van plant, daarom vind men het over al in de Paggers of beyningen, en omtrent woningen der menschen, daar 't weeldrig groeyd in allerley grond, doch liefst in een vuile zandgrond, en niet verre van zee.

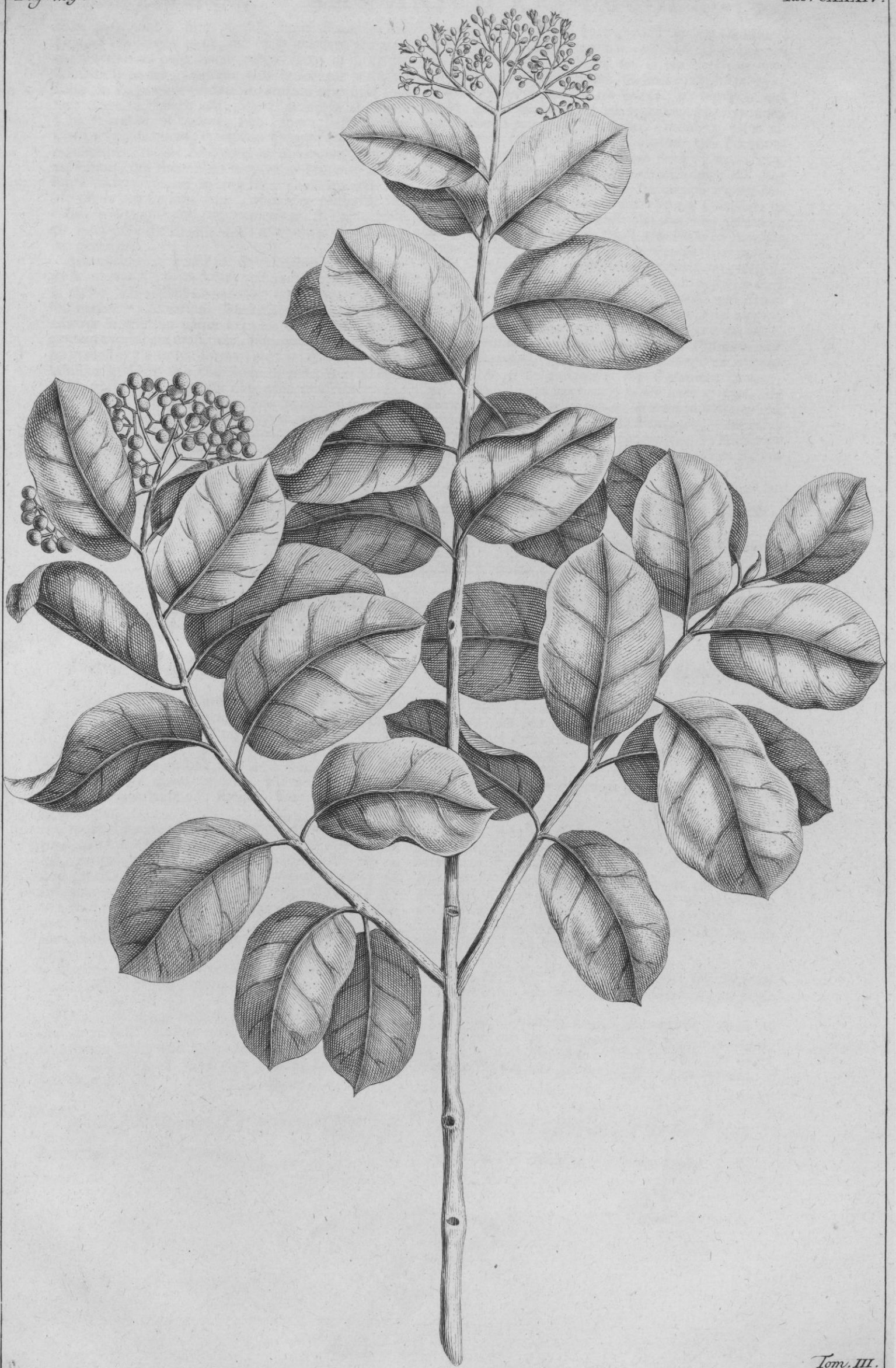
De wortel heeft nog digter hout, hard, mooy geaderd, en wasch-verwig, dikwils ziet men deze oude bomen ook aan de eene zyde open en hol, gelyk de oude *Wilge*-bomen, en doorgaans is den stam ongeschikt, daar van men weinig regts kan krygen. De rype vruchten ziet men in November en December.

Naam. In 't Latyn *Folium Hircinum*. Op Maleys *Daun Cambing* en *Sajor Cambing*, 't manneken *Sajor Cambing Daun Bezaar*, en 't wyfken *Daun Kitsjil*. Op Duitsch *Bocke-Sajor*, na den sterken reuk der bladeren. Ternatice *Goemira*, welken naam ook meest gebruikt werd in Amboina. Amboinsch *Oloulo* of *Olulu*. Bandanees *Balabi*. Macassers *Injarro*, *Anrore*, en *Inrore*. Baleyts *Babon*.

Plaats. Hy is bekend meest doorgaans in water-Indiën, nergens in 't wilde bosch, maar altyd omtrent de *Negorren*, of in de *Bosch-thuynen*.

Gebruik. Hoewel deze bladeren raauw, onlieffelyk van reuk en smaak zyn, zo werdenze nochtans veel gekookt, te weten die van 't wyfken, of vruchtdragende zoorte, die van 't manneken alleen, by gebrek van 't wyfken, in-

folia basis sunt, unde & hic semel Boboto describemus: est itaque cibus, qui ex quibusdam præparatur piscibus ad putredinem vergentibus, hi in crassas scinduntur partes, cumque aliis miscentur viridibus foliis, in fragmenta contractis, quorum præcipua sunt hæc *Goemira*, *Oleris albi*, *Arboris glutinosa*, & tenera folia *Peponum*, & *Cacara*, quæ *Pipere*, *Sale*, *Allio*, *Coriandro*, *Cumino*, & rapato *Calappi* nucleo bene condiuntur, atque hæc pasta in oblongum formatur volvulum, qui recentibus involvitur Musæ foliis, & supra aquam fricatur in machina Cucullian dicta: Si hic cibus mensæ inponatur, exteriora tolluntur ista folia, reliquaque cibi pars comeditur: Si hujus arboris folia quotidie in aliis cibus usurpentur, lactantium lac generant.

Arboris cortex lentus est & viminibus inservit, unde & ex hoc fila formantur, quibus *Oryzam* conligant in messe: Ex radicibus manubria fabricantur *Parrings* seu majorum cultorum. *Macassaren* dicunt hæc arbores in ipsorum patria antiquis temporibus in ingentem excrescere crassitiem, intusque concavas esse, ita ut monoxyla ex his formari possint, natura vero hominibus invidens tam commode hinc monoxyla conquiri, postea non permittit illas adeo crassescere. *Capræ*, *hirci*, & *oves* maxime hæc expetunt folia, ex ligno *Pangayen*, similiaque navium instrumenta formari possunt, folia cœnosis adcocta piscibus fluviatilibus, ipsorum ingratum tollunt saporem & odorem.

Tabula Centesima Trigesima Tertia

Ramum exhibet *Folii hircini* seu *Gumira*.

CAPUT QUINQUAGESIMUM TERTIUM

Gumira Litorea. Gumira Laut.

Gumira silvestris est arbor litorea, quæ crassiores gerit truncum præcedenti, nunquam rectum, sed incurvum, & ad mare inclinantem.

Ejus folia sunt breviora & rotundiora, scabra, & crassa, tuberculis obsessa, nec adeo penetrantem spirantia odorem quam prioris. Flores, fructusque domesticæ quodammodo similes, sunt vero rariores & minores.

Arboris lignum non adeo longitudinales gerit fibras, quod albicat, & parva aquosa medulla repletum est, per totum fere annum hæc arbor fructus floresque producit, atque ubique in litoribus crescit, potissimum vero in saxosis, ibique circa radicem, si fovea formetur, aqua dulcescit, quod multum in Hitoea compertum fuit, antequam ingens ille terræ motus anno 1674. fuerat obortus, per hunc enim omnis dulcis aqua disparuit.

Nomen. Latine *Gumira Litorea*. Malaice *Gumira Laut*. Amboinice in Hitoea *Ola-Ola*, & tantum *Ola*.

Ufus. Hæc arbor nullam exhibet partem edulem, ejus enim folia in olus cocta vertiginem causant. In re Medica etiam nullum præbet usum, nec fere ulli alii inservit rei, nisi quod ejus lignum siccum foco conducatur.

Tabula Centesima Trigesima Quarta

Ramum exhibet *Gumira Litorea*.

inzonderheid tot de Boboto, waar in deze bladeren 't hoest zyn; dierhalven wy hier eens voor al de Boboto zullen beschryven. 't Zelve dan is een soort van kost, als men eenige visschen neemt, die wat aangestoken zyn, dezelve groffelyk aan stukken breekt, en vermengt met andere groene bladeren, die ook in stukken gebroken zyn, waar van de principaalse zyn deze *Goemira*, *Olus album*, *arbor Glutinosa*, de jonge bladeren van *Pompoe*nen, en *Cacara*, wel gekruyd met *Peper*, zout, *ajuyn*, *Coriander*, *Comyn*, en geraspte *Calappus-pit*; dit deeg rolt men langwerpig, wind hem in versche *Pisang*-bladeren, en stooft hem boven 't water in een *Cucullan*; op tafel gezet, werden de buitenste bladeren weg gesmeten, en de rest gegeten; in andere kost deze bladeren dagelyks genuttigt, vermeerderen de zogende vrouwen haar melk.

De *schorsse* is taay, en bequaam tot bindwerk, wesbalven zy uit dezelve touwtjes maken, om de ryst in de oegst daar mede te binden. Uit de wortelen maakt men steelen tot *Parrings* en bouw-messen: De *Macassaren* zeggen, dat deze bomen op haar land in oude tyden zeer dik wierden, en binnen hol, zo dat men gemakkelyk *Prauwen* daar van konde maken, doch de nature de menschen misgunnende, dat zy zo gemakkelyk aan *Prauwen* quamen, heeft namaals dezen boom nooyt zo dik laten groeyen. De *Geyten*, *Bokken*, en *Schapen*, eeten deze bladeren ook geern. Uit het hout kan men ook *Pangayen*, en diergelyk *scheepe*s gereedschap maken: De bladeren by modderige rivier-visschen gekookt, benemen dezelve baren sterken reuk.

De Hondert drie- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van het Bokke-blad, ofte de *Gumira-Boom*.

LIII. HOOFDSTUK.

De Strandt Gumire-Boom.

De wilde *Gumira* is een strandboom, werd dikker van stam dan de vorige, nooit regt, maar krom, en voor over bellende na de zee.

De bladeren zyn korter en ronder, styf en dik, met bobelen bezet, zo sterk niet van reuk als de vorige. Bloemen en vruchten zyn de tamme meest gelyk, doch ydelder en kleender.

Het hout is zo langdradig niet, witagtig, en met een kleen wateragtig bert; men ziet bykans 't gebeele jaar door bloemen en vruchten daar aan, 't waist over al op de stranden, doch liefst daar het steenig is, en dan vind men gemeenlyk omtrent de wortel zoet water, als men aldaar een kuyl maakt, 't welk men veel zag op Hitoe, voor de groote Aardbeving Anno 1674. want door deszelfs schudding is 't zoet water verdwenen.

Naam. In 't Latyn *Gumira Litorea*. Op *Maleyts* *Gumira Laut*. Amboinisch op Hitoe *Ola-Ola*, en slegts *Ola*.

Gebruik. Van dezen boom is 'niets eetbaar, want de bladeren zomtyds tot moes gekookt, brengen eenige duyzeeling aan. In de Medicyne is 't ook onbekent, en deugt bykans tot anders niet dan het drooge hout tot branden.

De hondert vier- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de Strandt Gumire-Boom.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
QUARTUM.*Cicadaria. Ay Lapy.*

Cicadaria Amboinensis est arbor silvestris, prope radices parum alata, corticem gerens lactescentem, folium ejus quodammodo illud *Siccii* refert, superius autem magis acuminatum est, quatuor, quinque, & sex pollices longum, vix binos digitos latum, ab utraque acuminatum parte, plurimis constans venis transversalibus luteis, ex cinereo viride instar illorum *Guajavi*, inordinatum, plurimaeque arcte sibi juncta in ramorum extremo locata sunt. Ejus lignum pallide rubet, duriusque est illo *Siccii*: Ex ejus cortice cicadæ generantur, quæ per noctem in cunctis Amboinæ silvis cantant & clamitant, atque Amboinensibus dicuntur *Laipy*, unde & nomen suum fortita est hæc arbor, quæ & hinc a nobis Latine *Cicadaria* vocatur.

Alia singularis *Cicadaria* in Zeylana invenitur, præfertim circa *Battecaloam* ad fluminum ripas, quæ humilem gerit truncum, & irregulares ramos, ejus folium simile est folio *Salicis latifoliae*, atque hæc folia veras generant locustas, quæ primum incipiunt vivere prope folii pedunculum, ubi & ipsarum caput est, ac sic porro usque ad folii finem corpus extenditur & generatur, folii costæ in pedes excresecunt, cuncta vero hujus arboris folia in cicadas per metamorphosin non transeunt, sed tantum quædam & pauca, quæ maxime vegetativo, nempe hujus arboris, succo turgent; quum *Cicadæ* caput sit generatum, atque tale folium in cista deponatur, ulterius tamen excresecet, ita ut decerpta hæc folia *Bataviam* transferri possint, ibique etiam notari possit, quo modo *Cicadæ* hæc sensim ex folio isto transformetur: Alii contra, qui res naturales accuratius investigant, hanc foliorum metamorphosin in cicadas negant, dicentes locustas ova sua prope folii petiolum ipsi infigere folio, quæ inter binas folii duplicaturas foventur & extenduntur, unde tale insectum generatur, quod indagandum relinquo illis, qui istam inhabitant regionem.

Si folia in textu supra juxta modo fuerint descripta, angustifoliae speciei fuerunt, altera enim ejus latifolia species inventa fuit in vicinis montibus fluvii *Elephantis*, cujus folia a quinque ad septem pollices longa erant, tres quatuorque transversales digitos lata, formam gerentia illorum *Siccii latifoliae*, scabra, & protuberantibus costis inferne donata, unde & folium rugosum quodammodo est instar illorum *Guajavi*.

Inregularia sunt & arcte sibi juncta in ramulorum extremo, brevibus petiolis infidentia, quæ in ramulorum inferiore parte, ubi decidua, tubercula plura, quæ ipsorum vestigia sunt, relinquunt, atque hæc spinulas obtusas mentiuntur, foliorum color superne est læte viridis & glaber, venulae vero inferne flavescunt.

Post folia flores progerminant in ramulis, qui mihi huc usque ignoti sunt, hos vero insequuntur fructus tam solitarii, quam in parvis racemis conlecti, forma parvarum *Olivarum*, seu semi perfectarum nucum avellanarum, in brevem apicem desinentes, primo virides, dein purpurascens, ac tandem nigerrimi, sub exteriore, tenui, & mucoso cortice oblonga reconditur nux, fatis crasso putamine obducta, in quo nucleus continetur albus uti in nucibus avellanis, saporis amaricantis, quique in bina segmenta dividi potest, granulum condens album, capitulo insitens, quod feminalem continet virtutem.

Fructus Martio & Aprili observantur: incolæ hujus arboris binas notant species, angustifoliam & latifoliam. Ejus lignum est fatis durum, atque cortex pauco constat lacte: Hic supra ignem tostus, & cum *Siri Pinanga* masticatus conducit aphthis, est enim dulcis & adstringens.

Omnes *Cicadæ* Malaicæ *Rian Rian*, & Amboinice *Lapy* vocantur: Altera *Caju Lape Lape* species supra descripta est libro quarto cap. 43. sub finem arboris facum majoris.

*Tabula Centesima Trigesima Quinta*Ramum. exhibet *Cicadariae*.

Ubi Litt. A. ejus fructum naturali repræsentat magnitudine.

B. Vero *Cicadæ* ipsam.

CAPUT

LIV. HOOFDSTUK.

De Krekel-Boom.

Cicadaria in Amboina, is een Wout-boom, by de wortel wat gevleugeld, en melkagtig van schorsse, 't blad gelykt eenigzints dat van *Sikki*, doch navoren toe spitzer, 4. 5. en 6. duymen lang, schaars 2. vingers breed, agter en voren toegespitst, met veele geele dwersaderen, graauw-groen, gelyk als die van *Gujavos*, zonder ordre, en digt op malkander staande. 't Hout is licht-rood, en harder dan dat van *Sikki*, by genereerd uyt zyne schorsse de bosch-grillen of krekels, die men 's nagts in alle Amboinsche bosschen hoort zingen en schreeuwen, dewelke de Amboinezen *Laipy* beten, waar van den boom zynen naam heeft, en wy noemen hem in 't Latyn *Cicadaria*.

Een andere zeldsamen *Cicadaria* of *Sprinkbanen-boom*, vind men op Ceylon, voornamentlyk omtrent de *Battecaloa*, aan de rivier-kanten, by is laag van stam, en ongeschikt van takken, 't blad is een breed Willige-blad gelyk, deze bladeren genereren regte *Sprinkbanen*, namentlyk, het leven komt eerst by 't steeltje, daar het booft is, en loopt zo voort, tot dat 't ligchaam tot het eynde des blads volschapen is, de ribben van 't blad werden de pootjes, alle de bladeren van dezen boom werden geen *Sprinkbanen*, maar allenelyk eenige weinige, daar de meeste geest van den boom in zit, wanneer 't booft geschapen, en 't blad in een doosje gelegd is, zal egter volschapen werden, zo dat men de afgeplukte bladeren tot *Batavia* kan vervoeren, daar men nog al zien kan, hoe 't beest allengskens uit 't blad werd; doch andere, die de zaken wat nauwkeurmer in te zien, ontkennen deze transformatie der bladeren in beesten, maar zeggen, dat de *Sprinkbanen* bare eysers by den stam in de bladeren leggen, dewelke dan zig uitbreiden tusschen de beyde vellekens van het blad, en 't beest formeren, welk onderzoek ik bevolen laat aan die geene, die daar woonen.

Indien de bladeren in den text wel beschreven zyn, zo moest het een smalbladige zoorte geweest zyn, want een andere bredere zoorte is gevonden aan het naaste gebergte, aan den *Olipbant*, waar van de bladeren lang waren, van 5. tot 7. duymen, 3. en 4. dwers-vingers breed, gefatzoeneert als die van 't breedbladige *Sikki*, styf, met uitstekende ribben van onderen, die het blad eenigzints gekronkeld maken, gelyk de *Gujavos*-bladeren zyn.

Zy staan zonder ordre, en digt op malkander gedrongen, aan 't voorste der ryskens op korte voetjes, dewelke agter aan de ryskens, daar zy afgevalen zyn, veele knopjes nalaten, als of het stompe doornen waren, de couleur der bladeren van boven is regt-groen en glad, de ribbekens van onderen zyn geelachtig.

Agter de bladeren komt het bloeyzel voort, aan de ryskens, zynde nog onbekend. Daar op volgen de vruchten, zo enkeld als by kleene trosjes hangende, ingedaante van kleene *Olyven*, of halfwassene *Hazel-noten*, met een kort spitsje boven op, eerst gras-groen, daar na purper-bruyn, ten laatste pik-swart. Onder de buytenste dunne, en slymerige scbelle, legt een langwerpig nootje, met een redelyke harde scbaal omgeven, en daar binnen een witte beest, gelyk in de *Hazel-noten*, bitter van smaak, die zig in tweeën laat deelen, verbergende een wit kolkken, op een knopje staande, daar in de zaadkracht steekt.

De vruchten ziet men in Maart en April. De Inlanders maken 'er ook 2. zoorten van, smalbladig en breedbladig, 't beest een redelyk hard hout, en de schorsse een weinig melk. Dezelve over 't vuur een weinig gebraden, en met *Siri Pinang* geknouwt, is goed voor de spruw, want zy is zoet, en zamentrekkende.

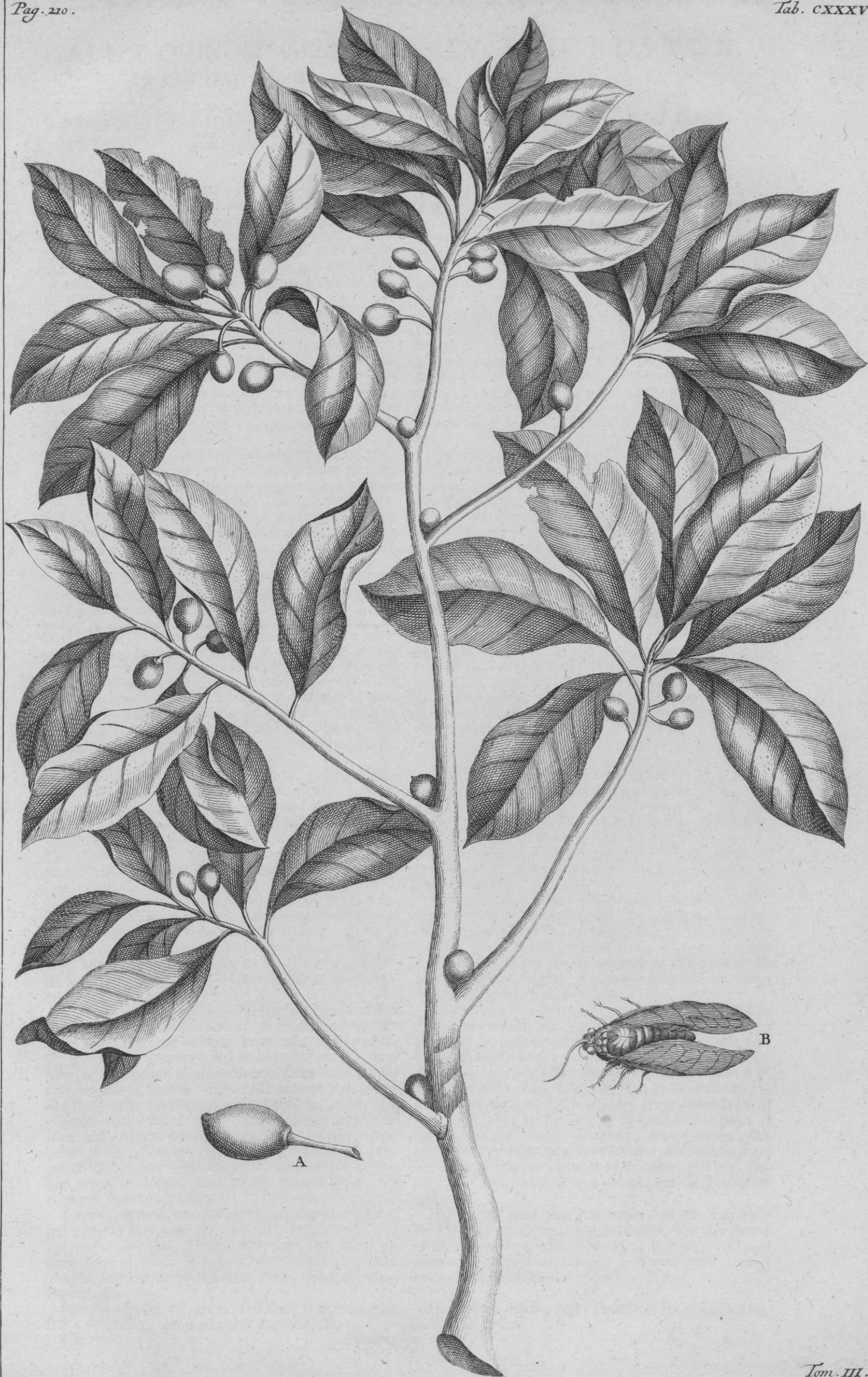
Alle *Krekels* bieten in 't Maleys *Rian Rian*, in 't Amboinsch als boven *Lapy*. Een ander *Caju Lape Lape*, ziet beschreven lib. 4. cap. 43. aan 't eynde van arbor facum major.

*De hondert vyf- en dertigste Plaat*Vertoont een Tak van de *Krekel*, ofte *Sprinkhaan-boom*.

Alwaar Litt. A. deszelfs vrugt in natuurlyke grootte verbeeldt.

B. De *Krekel* of *Sprinkhaan* zelfs.

LV.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
QUINTUM.

LV. HOOFDSTUK.

*Caryophyllaster. Tsjenke Utan. Daun
Kitsjil.**De roode wilde Nagel-Boom.*

HÆc arbuscula species videtur silvestris Caryophylli supra libr. 2. cap. 4. descriptæ, uti & a vulgo vocatur, oportunum tamen putavimus hanc ab illa separare, atque hic eam locare, quum maxime differant, hæc enim humilis est arbuscula instar fruticis, simplici surgens trunco, qui plerumque sinuosus & incurvus est, dividiturque in binas species, in albam & rubram.

Albæ speciei rachides sunt firmæ, rotundæ, & tenues, in quibus folia per bina paria cruciata sibi obposita sunt, & quinque sexve paria uni insident rachidi, quæ tres & quatuor pollices longa sunt, ultra unum lata, sicca, Caryophylli foliis simillima, sed breviora, inferius rotundiora & flaccidiora, eodemque modo sinuosa, parallelis quoque venis pertexta, quæ ad oras in sinus concurrunt, saporis adstringentis. Tenera folia instar albi ferici splendent.

Fructus rari sunt, inque ramulorum extremo excrefcunt, qui baccæ sunt nunc solitariae, nunc geminae & ternæ simul longo insidentes pedunculo, parvæ, rotundæ, instar baccarum Myrti, sicca, duriusculæ, & parum rugosæ, atque supra coronatæ foliolis quatuor introrsum flexis, suntque repletæ semine parvo & anguloso arcte compresso. Virides hæ baccæ mense Octobri observantur.

Arboris cortex est tenuis, fragilis, adstringens, ramorum fuscus, inferius ex viridi & cinereo variegatus. Lignum ex tenuibus constat fibris, externe albicans, interne pallide rubens, satis grave & durum, illi Caryophylli silvestris simile; in levibus hæc arbor crefcit filvis, & in planis campis in sterili & faxoso solo, quæque in sterilibus crefcit campis, breviter & firma gerit folia, ab uno cum dimidio ad tres pollices longa, inferne rotunda, superne in longum apicem desinentia. Tenera ejus folia in ore masticata, adstringentem & siccum præbent saporem instar Aycau: Dentes autem confirmant, & catharos extrahunt & ficiant.

Nomen. Latine *Caryophyllaster alter*, distinguendus enim est ab alio *Caryophyllastro* frutescente, qui in subsequente describetur libro. Malaice *Tsjenke Oetan*, *Daun Kitsjil*, h. e. parvifolia silvestris *Caryophyllus*. Amboinice *Aycau Laun Maun* & *Cappul*, h. e. parvifolia & splendens *Aycau*, melius enim ad *Aycaus* pertinet quam ad *Caryophyllastros*.

Ufus. Trunci ad palos adhibentur, sed qui raro inveniuntur recti, manubria instrumentorum ex his quoque formantur, foco etiam inserviunt, quem in finem æque conducunt ac illi fruticis igniarii seu *Salay*, hoc enim lignum humidius est, solidius, ac tarde exficcat, atque ad *Oryzæ tudiculam* adhibetur.

Secundo rubra *Caryophyllastri* species haud multum differt magnitudine & forma a præcedenti, excepto quod ejus ramuli ex fusco rubente cortice sint obducti, intermixto purpureo colore. Rachides hæ breves sunt, ac dividuntur in plures laterales ramulos rotundos, tenues, & firmos. Ejus folia quoque parva sunt & acuminata, brevibus petiolis insidentia, bina sibi obposita & cruciata, binos tresve pollices longa, unum lata, horum nervus medius ab utraque protuberat parte, suntque porro sicca, crassiuscula, superne viridia, ac venis fere destituta, inferne paululum protuberantibus, quæ prope oras in sinus concurrunt, saporis adstringentis, ad *Jambos* adcedentis.

Flores racemosi excrefcunt in ramulorum summo, qui copiosa sunt capitula, pusilla, in plurimos sese aperientia flosculos, sordide albicantes, qui intus repleti sunt brevibus & rubentibus staminibus, quos fructus seu baccæ insequuntur raræ, minores granis *Piperis*.

Arboris lignum est grave, solidum, & siccum, rufescit seu rubet, quod ad palos durabile est.

Tom. III.

Nomen.

DIt. boompje schynt een zoorte te zyn van de wilde Nagel-bomen, lib. 2. cap. 4. beschreven, gelyk het ook by de gemeene man genaamt werd; wy hebben echter gevoeglyker geagt, hem daar van af te zonderen, en alhier te plaatzen, om dat by veel daar van verschild, want 't is een laag boompje, als een struyk, met een enkelde stam opschietende, meest bogtig en krom, verdeeld in 2. soorten, witte en roode.

De ryskens van het witte zyn styf, rond, en dun, de bladeren staan 2. en 2. tegen malkander, bykans in 't kruys, 5. a 6. paren aan een rysken, 3. en 4. duymen lang, ruym een dito breed, droog, en de Nagel-bladeren gelyk, doch korter, agter ronder en slapper, maar mede zo bogtig, en met zyne parallele aderen doorregen, digt aan de kanten met bogen te samen sluytende, van smaak zamentrekkent. De jonge bladeren glimmen als wit satyn.

De vruchten zyn weinig, en komen voort aan 't uiterste der ryskens, zynde besien, zomtyds een, zomtyds 2. en 3. by malkander, op een lang steeltje, klein, rond, als Myrte-besien, droog, hardagtig, en wat ruyg, boven met een kroontje van 4. inwards gebogene blaadjes, binnen met kleenboekig zaad, digt in malkander gedrongen. Men ziet ze groen in October.

De schorsse is dun, bros, zamentrekkende, aan de takken bruynaartig, beneden uit den graauwen en groenen gemengd, het hout is spandadig, buiten wit, binnen lichtrood, redelyk swaar en hard, dat van de wilde Nagelen gelyk, 't wast in ligte bosschen en op vlakke velden, op een magere en steenige grond, dat op magere velden wast, heeft korte styve bladeren, van 1½ tot 3. duymen lang, agter rond, voor met een lange spits, de jonge blaadjes in de mond geknauwt, zyn zamentrekkend, en droog, smakende als Aycau. Zy bevestigen de tanden, en trekken de Catharren uit.

Naam. In 't Latyn *Caryophyllaster alter*, zynde te onderscheiden van een ander *Caryophyllaster*, 't welk een beester, en in 't volgende Boek beschreven is. Op Maleys *Tsjenke Oetan*, *Daun Kitsjil*, dat is, kleenbladige wilde Nagelen. Amboinisch *Aycau Laun Maun* en *Cappul*, dat is kleenbladig en glimmend Aycau, want het beter onder de Aycaus gerekend werd, dan onder de wilde Nagelen.

Gebruik. De stammen zyn gebruikelijk tot pagger-stylen, die men ook al lang zoeken moet, eer men ze zo regt vind. Men maakt 'er ook steelen van tot allerhande gereedschappen, 't geeft ook brandhout, waar toe 't echter zo wel diend als den frutex igniarius of *Salay*, want dit hout is vogtiger, digter, en droogt langzaam op. Zyn hout werd gebruikt tot rys-stampers.

2. De roode zoorte van *Caryophyllaster*, verschild in grootte en gedaante niet veel van de voorgaande, behalven dat de ryskens een bruyn-roode schorsse hebben, met wat peers gemengd. Deze ryskens zyn niet lang, maar verdeelen hun in veele zyde-takken, alle rond, dun en styf. De bladeren zyn mede klein en spits, op korte steeltjes 2. en 2. tegen malkander, en een regt kruys makende, 2. en 3. duymen lang, een breed, de middel-zenuwe puyt te wederzyden uit; voorts dikachtig, droog, boven grasgroen, schier zonder merkelyke adertjes, die beneden slechts een weinig uitpuylen, en digt by de kanten met bogen sluyten, zeer zamentrekkend van smaak, na de *Jamboezen* trekkende.

Het bloeyzel komt voort aan trosjes, en aan 't uiterste der ryskens, zynde veele kleene knopjes, die hun openen in veele kleene wyl-witte bloempjes, binnen gevuld met korte roodachtige draadjes, daar op volgen besien, weinig in 't getal, kleender dan *Peper*.

Het hout is swaar, digt, en besterft ros of roodachtig, durabel tot stylen.

Dd

Naam

Nomen. Latine *Caryophyllaster ruber*. Malaice *Tsjenke Oetan Kitsjil*, Amboinenfes, uti dictum, hanc parvifoliam *Aycan* putant esse, atque confundunt cum *Caju Lacca* ob rubrum ramorum corticem: In ventosis crefcit collibus, ubi solum est durum, quale est in *Leytimoræ* monte rubro.

Folia ejus in ore masticata, copiosos ex gingivis adtrahunt humores, ipsarumque tumores curant.

Tabula Centesima Trigesima Sexta

Ramum exhibet *Caryophyllastri rubri*.

CAPUT QUINQUAGESIMUM S E X T U M.

Cortex Papetarius. Coelit Papeda.

Coelit Papeda diu frutex est, sensim tamen in altam excrefcit arborem, unam alteramve ulnam crassam in diametro, ejus ramuli in breves copiosas rachides dividuntur cruciatis, quibus unum alterumve foliorum par insidet, nunc impari extremum claudente, nunc nullo. Folia cum illis *Dabani* conveniunt, sunt autem multo minora, tres quatuorve pollices longa, digitum lata, firma, glabra, & intense viridia, paucis pertexta costis, ad oras rarentata. Quævis rachis ad ortum ex ramo bina gerit foliola rotunda, equorum soleas referentia, sed non dentata, ac potissimum eo in loco, ubi floriferi pedunculi excrefcunt. Coma tenera eleganter fusca est, ac saepe adeo copiosa, ut totus aliquando frutex fuscus videatur.

Flores hinc inde progerminant ad rachidum ortum, ut & ad ramorum extremum, ex julis oblongis, binis ternisve simul progerminantibus, palmam circiter longis, ac bifidis. Ipsi autem flores primo sunt solitaria parva capitula, pallide rubentia, & in flosculos vix notabiles sese aperientia, ex meris enim staminibus fere compositi sunt, *Caju Poeti* flores referentes.

Fructus minimi sunt, vix magnitudinem grani tritici habentes, suntque bifidi, atque quævis horum pars Cumini semen refert, in summo gerentes apicem acutum, in quavis autem parte officulum feminale continetur, vix grani sabuli magnitudinem adæquans, flava lanugine obductum, quodque facile prolabitur.

Trunci cortex est crassus, externe rugosus & fissus, interne rubens, succosus, & mucosus: Vetustarum arborum lignum ex albo flavescit instar Syderoxyli seu *Metrofideri* feminæ vel albæ, poliri etiam potest, estque satis durabile, unde & ædificiis etiam inservit.

Floret Januario, inque levibus crefcit silvis *Leytimoræ*, circa *Caju Poeti* arbores.

Nomen. Latine *Cortex Papetarius*. Malaice *Coelit Papeda*, & *Oebat Papeda* generali nomine, peculiariter autem ab Amboinenfibus in *Leytimora* vocatur *Taeru* & *Aëru*.

Usus. Crassus arboris cortex quotidiano in usu est apud Amboinenfes, tam recens quam fuscus ad *Papedam* coquendam: Incolæ hunc corticem fumo exsiccant, inque fasciculis collectum servant, cujus frustum depuratum aquæ injiciunt, in qua *Papedam* incoquant, quæ aqua inde rubet, licet quoque *Sagumanta* sit quam inveteratissima, hoc cortice corrigi & renovari quasi potest. Lignum, uti dictum est, alterius defectu ad tigna adhibetur, si vetustarum sit arborum: Siccus autem cortex ob memoratum usum trans mare in alias etiam transfertur regiones, ubi deficit.

Tabula Centesima Trigesima Septima

Ramum exhibet arboris *Taeru* vulgo dictæ. Ubi Litt. A. ejus *corymbum floriferum* denotat.

Naam. In 't Latyn *Caryophyllaster ruber*. Op Maleys *Tsjenke Oetan Kitsjil*, de Amboinezen, als gezegt, maken een kleenbladig *Aycan* daar van, en vermengen het met *Caju Lacca*, wegens de rode schorsse aan de takken. Het wast op luchtige heuvelen, daar een harde grond is, gelyk op *Leytimor* op den roden berg.

De bladeren in de mond geknouwt, trekken een vochtigheid uit het tandvleesch, en genezen 't zelve, geswollen zynde.

De Hondert zes- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de roode wilde Nagel-Boom.

LVI. HOOFDSTUK.

De Taleru-Boom.

Coelit Papeda blyft lang een struyk, word echter metter tyd een bogen boom, van een en twee vadem in de rondte, de takkens zyn in veele korte ryskens verdeeld, die in 't kruys staan, en daar aan staan een of twee paren bladeren, met een alleen voor uit, en aan zommige niet. De bladeren zyn als die van *Dawan*, doch veel kleender, 3. en 4. duymen lang, een vinger breed, styf, glad, en boog-groen, met weinige ribben, aan de kanten wyd getand: Ieder rysken heeft by zyn oorspronk aan de takken twee ronde blaadjes, als paardevoetjes, doch niet getand, meest daar de bloeyende steelen uitkomen, het jong loof is schoon-bruyn, en dat zo menigvuldig, dat zomtyds den gebeelen struyk bruyn schynt.

Het bloeyzel komt voort hier en daar by den oorspronk der ryskens, ook aan 't eynde der takken, en zyn lange steerten, 2. en 3. by malkander, omtrent een hand lang, en in tweeën verdeeld. Het bloeyzel bestaat uit enkele kleene knopjes, ligt-rood, die zig openen in kleene paskenbare bloempjes, meest van draadjes gemaakt, gelykende het bloeyzel van *Caju Poeti*.

De vruchten zyn zeer kleen, qualyk zo groot als een ryst-korrel, en deelen zig in tweeën, waar van ieder deel een *Cumin*-zaad gelykt, boven op dragende een scherpe spits, in ieder deel schuyld een zaadkorreltje, qualyk zo groot als zand, met een geele wolachtigheid bekleed, het welk daar ligt uytvalt.

De schorsse des stams is dik, ruyg van buyten, en gescheurt, binnen rood, zappig, en slymerig: 't Hout uit de oude bomen, trekt uit den witte wat na 't gele, gelyk *Yzer-hout* 't *Wysken* of 't witte, laat zig glad werken, en is redelyk durabel, dierbaoven bequaam tot den huysbouw.

Het bloeyd in January, en wast geern in ligte bosschen, op *Leytimor*, omtrent de *Caju Poeti*-bomen.

Naam. In 't Latyn *Cortex Papetarius*. Op Maleys *Coelit Papeda*, en *Oebat Papeda*, met een generalen naam, maar in 't byzonder beten 't de Amboinezen op *Leytimor* *Taeru* en *Aëru*.

Gebruik. De dikke schorsse dexes booms, is een dagelyks gebruyk by de Amboinezen, zo verscb, als gedroogt, om de *Papeda* te koken. De Inwoonders drogen de schorsse in den rook, en bewaren die in bondelkens, waar van ze een stukje schoon gemaakt in 't water smyten, daar ze *Papeda* mede koken, welk water daar van rood werd, en als de *Sagumanta* heel oud, zo kan men ze met deze schorsse weder goed maken. 't Hout, als gezegt, werd by noot tot het timmeren gebruykt, als 't van het oude is, de gedroogde schorsse werd om voorschrevede reden ook over zee, en in andere Landen vervoert, daar ze niet is.

De hondert zeven- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Taleru*-Boom. Alwaar Litt. A. een *Bloem-trosje* verbeeldt.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
SEPTIMUM.*Ichthyostonos Litorea. Aytuy.*

Binas has subsequentes arbores *Ichthyostonos*, seu piscium necatrices voco, quum ab incolis in illum finem adhibeantur, quarum prima hoc in capite descripta litorea, altera subsequens montes amat.

Ichthyostonos litorea, mediocris est arbor, arbori *Excacanti* similis, vel paulo humilior, truncum gerens gracilem, qui nunc solitarius, nunc geminus excrefcit, comam gerens densam, quum rami ex plurimis longis flagellis content, quibus folia per longos ordines insident alternata, quæ longiuscula sunt & angusta, ad oras subtiliter, sed non profunde, ferrata, quatuor & quinque pollices longa, unum cum dimidio lata, tenuibus ac vix notabilibus venulis pertexta, crassiuscula, glabra, glauca, ac plerumque antrorsum inflexa seu sinuosa.

Ex horum alis longi progerminant juli, uti in arbore *Excacante*, sed qui longiores sunt. Hisce flosculi insident pusilli, muscoli, ex viridi flavescentes, quorum quivis ex tribus brevibus constat staminulis: Hosce insequuntur fructus rari, qui parvi sunt globuli, paulo majores globulo sclopeti minoris, ex cinereo & viridi variegati, ac tandem terrestri coloris seu nigricantes, duri, lignosi, acsi fructus ejusdam officula essent. Externe fex fulcis notati sunt, qui in durum apicem concurrunt, tres vero horum fulci profundiores sunt, ita ut totus fructus in tria segmenta dividi possit, quæ sicca sibi adcumbunt sine ulla medulla, ac nihilominus tamen sibi adhærent, in quovis autem segmento nucleus reconditur Pistachia similis in cellula quadam, qui interne ex cinereo & fusco colore variegatus est.

Arboris cortex ex viridi nigricat, paucumque spissum exsudat lac, si vulneretur, vel si folia abrumpanitur. Lignum penitus albicat, leve est, molle, & inutile tigno. Mayo & Junio floret. Ex quavis pilula seu fructu binæ progerminant arbusculæ, tertius enim nucleus plerumque emarcidus ac nullus est.

Nomen. Latine *Ichthyostonos Litorea*, h. e. litorea piscium necatrix. Amboinice in Hitoea *Aytobi*, *Aytuy*, & *Aypue*. Jure inter arboris *Excacantis* species numerari possit, quæ supra libro tertio descripta est.

Locus. Raro occurrit in Hitoe regione, ac potissimum in litore, vel locis ipsi vicinis in planis silvis; crudi ejus fructus hinc inde in litus projecti inveniuntur, a nullo enim expetuntur animali.

Hæc arbor ad noxias quoque pertinet arbores lactescentes, quæ perniciosas possident qualitates, unde & nullius est usus, excepto quod ejus fructus ad pisces enecandos adhibeantur, separant enim in flumine quodam locum parvum, ubi corbiculos quosdam recentibus hisce fructibus inpletos & grosso modo confusos deponunt, aliis cineribus mixtos, quos in oclusos projiciunt locos, atque hos porro fustibus turbant & conmovent, donec aqua horum nucleorum spuma sit obducta, tum omnes pisces in illo loco oclusi semi-mortui supernant, qui innoxie tamen comeduntur.

Lignum, licet sit leve & molle, durabile tamen est; nec cossos umquam generat, si modo siccum bene conservetur, forte aptius erit ad calceos ligneos seu *Tsjerippos*, illo arboris *excacantis*, qua de re supralatius fuit actum, nuclei in fructibus oclusi instar Canarium dulcescunt, nec noxiæ videntur esse qualitatis, pueri enim maturos hosce aperiant fructus, ipsorumque nucleos innoxie edunt.

Tabula Centesima Trigesima Octava

Ramum exhibet *Ichthyostonos litorea*, seu *Aytuy*.

LVII. HOOFDSTUK.

De Strandt Visch-dooder Boom.

DEze twee volgende bomen noem ik *Ichthyostonos*, of *Visch-dooders*, om dat ze de Inlanders daar toe gebruyken, waar van de eerste in dit Kapittel beschreven, de stranden, en de volgende de bergen bemind.

De strand-*Ichthyostonos* is een middelbaare boom, den Arbor *Excacans* gelyk, of wel zo laag, en rank van stam, die zomtyds enkeld, zomtyds dubbeld is, en met een digte kruyn, want de takken zyn bekleed met veele lange gerten, waar aan de bladeren in lange ryen verwisseld tegen malkander staan, derwelke zyn langagtig en smal, aan de kanten fyn, doch niet diep gezaagt, 4. en 5. duymen lang, 1½ breed, met fyne en pas kennelyke adertjes doortogen, dikagtig, glad, zee-groen, en meest alle wat voorwaarts gekromt.

Uyt den schoot der zelven komen lange kattekens voort, gelyk aan den Arbor *Excacans*, doch langer. Aan dezelve staat zeer kleen bloeyzel, zynde moscbagtige bloempjes, geel-groen, en yder van 3. korte draadjes gemaakt; na dezelve wassen eenige weinige vruchten, zynde ronde bollekens, wat grooter dan de Musquets-kogels, uit den grauwven en groenen gemengt, ten laatsten aardverwig of swartachtig, hard, boutachtig, of het een korf van een vrucht was. Van buyten zyn ze met 6. vorens getekend, die in een kort spitsje zamen lopen, maar 3. derzelver gaan door, zo dat de geheele vrucht zig in drie laat deelen, welke stukken droog tegen malkander staan, zonder eenig merg daar tusschen, en niet te min aan malkanderen vasthouden, in ieder stuk leyd een korf, als een Pistacie, in een celletje, uyt den grauwven vaal, het binnenste vervullende.

De schorsse is uyt den groenen wyl en swartachtig, weinig dikke melk wygevende, als men ze quetst, of als men de bladeren afhroekt: 't hout is geheel wit, ligt, week, en ondeugent tot timmeren. Hy bloeyd in May en Juny. Uyt ieder vrucht of pille komen twee jonge boompjes voort, want de derde is gemeentlyk uitgedroogt en onnut.

Naam. In 't Latyn *Ichthyostonos litorea*, dat is, Strandt Visch-dooder. Amboinsch op Hitoe *Aytobi*, *Aytuy*, en *Aypue*. Men zoude hem met rede onder de zoorten van Arbor *Excacans* mogen rekenen, boven in 't 3. Boek beschreven.

Plaats. Hy word weinig gevonden op 't land Hitoe, en wast meest op strand, of niet verre daar af in vlakke bosschen; de raauwe vruchten ziet men hier en daar op strand verstrooyt, want zy werden van geen beest genuttigd.

Dezen boom behoord onder de sorgelyke melkbomen, die een schadelyke kragt hebben, en is dierhalven van geen gebruyk, behalven de vruchten tot het Visch-doden, want zy besluynen een kleene plaats in eenige rivier met Serien of Horten, nemen dan eenige korfjes vol van deze vruchten, die nog groen of melkagtig zyn, stoten dezelve grofselyk, vermengenze met asch, en stroyenze in de beslotene plaatsen, daar in zy dan verders met stokken stampen en vroeten, tot dat het water met het schuym van deze korls bedekt is, alle de Visschen die 'er in zyn, komen half dood boven dryven, en werden echter zonder schade genuttigt.

Het hout, hoewel ligt en week, is nogtans durabel, en word nooit wormstekig, als 't maar droog gebouwen word, misschien is het bequaamer tot boute trippen, of *Tsjerippos*, als dat van Arbor *Excacans*, waar van boven gezegt is. De korls, die binnen in de vruchten steken, zyn zoet als Canaris, en schynen gene schadelykheid in zig te hebben, want de kinders kloppen de ripe vruchten open, en eeten de korls daar uyt.

De hondert acht- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de Strandt Visch-dooder Boom, ofte de *Aytuy*-Boom.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
OCTAVUM.

LVIII. HOOFDSTUK.

*Ichthyoctonos montana. Walan.**De Berg Visch-dooder Boom.*

Ichthyoctonos montana multo major est arbor, rectum & altum gerens truncum, cum præcedenti nullo modo conveniens. Ejus folia majora sunt, & instar remi formata, vel instar foliorum Catappan, sed minora, superne nempe lata, ac subito in apicem definita, inferne vero angustata, octo & decem pollices longa, tres quatuorve lata, glabra, pinguis, ac vix venas notabiles gerentia, sed crasso constantia nervo medio, qui superne sulcum format, & inferne maxime protuberat, quinque, sex, & septem simul poveniunt ad ramulorum extremum, uti in Catappan, ac verrucis & tuberculis notata sunt, uti & rami nodosi ac rugosi sunt.

Fructus magnitudinem habent pomorum Aurantiorum, sunt autem oblongiores, ac superne in obtusum apicem desinentes, instar cordis vaccæ, quivis autem ex crasso curtoque dependet petiolo, qui prope fructum pentagonam format coronulam, cui fructus tamquam patellæ insidet, talesque fructus bini ternive simul dependent.

Poma hæc externe colorem habent pomorum Aurantiorum, ac tandem rubescunt, demumque nigrescunt. Intus gerunt medullam siccam & fungosam, atque in hac quatuor magna officula locantur, per quatuor venas sursum ad apicem adnexa: Quodvis vero officulum vix binos pollices longum est, unum latum, planum, & parum rugosum instar linguæ, ac superne bifidum, ubi vena ista implantatur, coloris eleganter fusci seu spadicei, nunc quina talia officula, nunc unicum tantum in quovis continetur fructu. Medulla ista fungosa, in qua officula locantur, quæque exteriori adhæret cortici, pallide flavescit, sicca est, & saporis fatui, cortex exterior fuscus satis durus est, ac fere ex meris compositus noris seu nilamentis, intusque continet aliud durum putamen, atque in hoc bini obcluduntur oblongi albique nuclei, septo medio separati.

Arboris cortex est crassus, siccus, & fragilis, ac pallide rufescens, prope radices instar ignis rubens, lignum externe est album & inutile, vetustorum truncum cor est fuscum, solidum, & compactum. Radices rubent & copiosæ sunt, instar illarum Mangiorum, quoque magis rubet ipsarum cortex, eo efficacior est. Fructus maturescunt Octobri, elegantemque præbent adspæctum per excellentem ipsorum rubedinem, inter viridem comam eminentem.

Hujus arboris binæ occurrunt species, rubra & alba, potissimum radicum colore differentes, atque in terno ligni colore distinguendæ, utraq; autem illa pollent vi, quod pisces enecent. Tertia insuper hujus occurrit species, quæ penitus silvestris est, atque latiora & glabriora gerit folia, pallidius virentia, hæc etiam ad radices nullam externe exhibet rubedinem, quæ inutilis quoque censetur, puto autem præcedentem albam veram esse speciem.

Nomen. Latine Ichthyoctonos montana. Amboinice in Hitoea Walan & Walen, in Leytimora Waran.

Locus. Hæc quoque arbor raro invenitur; inque altis crescit Hitoensium montibus, uti & in Soyæ densis silvis, ubi solum est pingue & rubens, quale Amboinenses montes plerumque habent, prope magnam viam, quæ per istos montes decurrit, itidem observatur.

Ufus. Hujus arboris radices tantum in usu sunt ad pisces enecandos, quem in finem harum cortex adhibetur, quum incolæ multas ridiculas ceremonias instituunt, totam enim primo sumunt radicem, quam cum cortice supra lapidem conminuunt, sique hoc opus fere sit peractum, unus in medio circuli alios imperat omnes simul decumbere tanquam dormientes vel moribundos, quique tam diu quieti decumbunt, donec alter ter instar galli gallinacei cicuriverit, tumque omnes simul profiliunt. Inter contusionem nec illos loqui licet, nec tussire, nec spumam emittere, vel crepitum ani.

De Berg-Ichthyoctonos is een veel grooter boom, met een bogen en regten stam, met de vorige geen gemeenschap bebbende. De bladeren zyn grooter, en gefatzoeneert als 't platte van een riem, of als dat van Catappan, doch kleender, te weten voor breed, en schie-lyk in een spits eyndigende, maar na agter smal toelopen-de, 8. en 10. duymen lang, 3. en 4. dito breed, glad, vet, en bykans zonder merkelyke aderen, doch met een dikke middel-zenuwe, die boven een voorn maakt, en van onderen verre uitpuylt, zy staan 5. 6. en 7. by malkan-der aan 't voorste der takken, gelyk aan de Catappan, en zyn met wratten en puysten bezet, gelyk ook de takken knoestig en ruyg zyn.

De vruchten zyn in de grootte van Oranje-appelen, dog langwerpig, voor met een stompe spits, gelyk een Koe-ber, hangende yder aan een korte dikke steel, die by de vrucht een vyfhoekig kroontje maakt, waar op de vrucht als op een bordeken staat, en zulke vruchten hangen 2. en 3. by malkander.

Deze appels hebben van buyten de couleur van de Oran-je-appels, ten laastten rood, en dan swart. Van binnen bebbenze een droog en voos merg, en daar binnen staan 4. groote boonen of steenen, met 4. aderen na de spitze toe aan malkander hangende. Ieder boon is schaars 2. duymen lang, een breed, plat, en wat ruyg, als een tonge, voor met een kloofje, daar de voornoemde ader in-gelaten werd, schoon bruyn van couleur, zomtyds vind men vyf, zomtyds ook maar een boon in een vrucht. Het vooze merg, daar ze in liggen, en waar mede zy aan de buitenste schale vast hangt, is bleek-geel, droog, en laf van smaak; de bruyne schaal is redelyk hard, en schier uit enkele dra-den gemaakt, en besluyt van binnen nog een andere bar-de schaal, en in dezelve vind men 2. langwerpige witte korts, met een middelschotje van malkander gescheiden.

De schorsse des booms is dik, droog, en bros, ook bleek-ros, aan de wortelen vuur-rood, 't hout van buyten wit en slegt, aan de oude stammen in de midden bruyn, digt, en vast. De wortelen zyn rood en veelvoudig, gelyk die van Mangi Mangi, en hoe rooder haare schorsse is, hoe krachtiger ze is. De vrucht ziet men ryp in October, en is plaasierig aan te zien, met zyne wjstekende rodigheid onder dat groene loof.

Men heeft 'er twee soorten van, roode en witte, meest in de couleur der wortelen, en 't binnen-hout te onderschei-den, beyde van eenderley kracht in 't doden der visschen: dan is 'er nog een derde zoorte, of gantsch wilde, met gladder en breeder bladeren, die ook licht-groen zyn, en aan de wortelen van buyten geen rodigheid bebben, de-welke men voor ondeugend houd, doch ik gelowe, dat dit anders niet is dan de voornoemde witte zoorte.

Naam. In 't Latyn Ichthyoctonos montana. Am-boinisch op Hitoe Walan, en Walen. Op Leytimor Waran.

Plaats. Dezen boom werd ook zelden gevonden. Hy wast op 't hooge Hitoeeze gebergte, en op Soja, in 't digte Wout, daar een vette roode aarde is, diergelyke meest 't Amboinsche gebergte heeft, men ziet hem by den grooten landweg, die over 't zelve gebergte gaat.

Gebruik. Van dezen boom zyn alleen de wortelen in gebruyk, om de visch te dooden, en daar van alleen de schorsse, waar by den Inlander veele beuzelachtige cere-monien gebruykt, want zy neemen eerst den gebeelen wortel, kloppen die met de schorsse en al op een steen in morselen, en als 't ten naaften by gedaan is, belast de een, die in de midden zit, datze alle te gelyk nedervallen, als slapende of dooden, en moeten zo lange leggen blyven, tot dat by drie reyzen kraayt als een haan, dan springen ze weder op. Onder 't kloppen, moeten zy ook niet spre-ken, hoesten, spouwen, of eenige wind geeven.

Hoc pulvere quosdam inplent corbiculos, ac summo mane circa galli cantum ad flumen tendunt, tumque manipulum aquæ simul admiscunt & conquant, unde mox vehementer spumescit, ita ut ad palmæ crassitiem spuma sese elevet, hoc opere peracto mox instar mortuorum decumbunt, ac sese erigunt, si quis cicuriverit; inter hujus pulveris commistionem nemini licet instrumento quodam secante ad fluminis conspectum accedere, cæteroquin opus nullum fortiterur effectum. Ad aliquam distantiam in inferiore fluminis parte illud obcludunt rete positorio, tum intra horæ spatium cuncti pisces in illo obclusi loco supra aquam semi-mortui quasi supernatant, quum acredinem hujus radices oculi ipsorum irritantem tollerare nequeant, qui in ipsis quoque rubent & inflammati sunt. Non omnino moriuntur, sed vitæ quædam pars quasi superest, quam mox quoque recuperant, si recenti injiciantur aquæ, unde & innoxie quoque comeduntur recenter capti, diu autem servari nequeunt.

Per diem semel in ipsorum præsentia per pueros meos hoc Oebat aquæ injici curavi, omisissis cunctis istis ceremoniis, & licet paucam istius Oebat copiam ad manus haberem, ac locus iste satis ingens esset, sufficientem tamen cunctorum piscium fluviatilium numerum cepi bonæ notæ & saporis, qui omnes femiviventes ex aqua tollebantur, ac per Oebat vim ipsorum oculi rubentes & inflammati erant, comperi autem postea, multo melius succedere, si hoc opus summo mane institueretur, quum pisces magis supernatant, ac vehementius ab Oebat isto afficiuntur; per diem enim fundum petunt profundum.

Homines infectæ huic aquæ immisi, nullum aliud sentiunt incommodum, nisi parvum cutis pruritus, ac licet hoc Oebat non credatur mortem adferre, non licet tamen mox hanc potare aquam, oris enim ardorem excitat, noxia autem qualitas in currentibus fluviis mox disparet, exceptis angulis istis, in quibus aqua stagnat, ubi & alba ista spuma diu superest, qua & infectæ hæ aquæ deteguntur & dignoscuntur.

Si huic radici admisceantur fructus *Borii* contriti, inque aquam projiciantur simul, multo efficaciorum fortiantur effectum, omnesque enecant pisces, immo ipsas anguillas, quæ ex latebris ac fossis educi possunt, si viridi *Borii* fuste commoveantur, hoc multum solebant instituere Sojenses, in quorum montibus *Borium* copiose crescit, ipsis vero interdictum est, quum cuncta ipsorum flumina Castellum Victoriam præterlabantur, quæ quotidianam subpetunt aquam potabilem.

Folia per unicum diem ficcata & accensa, claram emittunt flammam sine strepitu. Ex fusco truncorum corde operarii instrumentorum manubria formant.

Non cuivis Amboinensi licet has petere radices, illasque contundere, vel aquæ injicere, nobis enim persuadere conantur, quasdam tantum familias per successionem huic operi esse adfueras, sique aliquis alius has tractet radices, cutis malignam scabiem vel ulcerationem contrahet. Ex supra autem memoratis exemplis patet, has tantum esse quisquilias, quum Æthiopes ac Christiani ex pago Senalo cum pueris meis hoc opus peregerunt, atque, quantum novi, nullum inde incommodum ipsis supervenit.

Hier mede dan vullenze eenige korven, gaan daar mede 's morgens omtrent 't baane-gekraay na een rivier, nemen den eene band vol na den anderen, en vryvenze in 't water, zo begint het straks zo heftig te schuymen, dat 'er de schuym een band dik boven op dryft; dit gedaan zynde, vallen zy weer neer, als dood, en staan op, als weder iemand kraayd: onder 't wryven mag niemand met een snydend Instrument de rivier in haar gezigt passeeren, of 't werk zoude geen succes hebben. Een stuk weegs beneden de rivier, zetten ze denzelven toe met een zet-net, zo zullen binnen een uur tyd, alle de visschen, die in de plaats besloten zyn, haar half dood boven 't water begeven, om datze de scherphheid van deze wortel in de oogen niet verdragen kunnen, dewelke men aan hun ook rood ziet. Zy sterven niet t'eenemaal, maar bebouden altyd nog wat levens, dat zy ook straks weder bekomen, als men ze in verscb water smyt, werden dierbalven onschadelijk genuttigt, te weten, zo verscb weg, maar tot bewaren deugenze niet.

Ik hebbe eens by dag in haar tegenwoordigheid, door myne jongens dit Oebat op 't water laten stroyen, en alle die Ceremonien wytgelaten, en hoewel ik weinig Oebat badde, en de plaats te groot was, ving ik echter een redelyke korf vol alderbande rivier-visschen van goeden smaak, die men allegaar half levend uit 't water nam, en door de kragt des Oebats roode vogen hadden, doch ik bevond, dat 't veel beter lukte, als men dit werk by 't baane-kraayen doet, wanneer de visch boven sweemt, en dies te beter van de Oebat geraakt word, want by den dag houd by zig op de grond, en in de diepte.

De menschen, die in dit vergevene water staan, voelen geen ander letzel, als datze een kleen jeuken op de buyd voelen, en hoewel men dit Oebat niet doodelyk houd, zo mag men echter niet terstond uit dit water drinken, want men gevoeld eenige brand in de mond; doch de schadelijkheid gaat in de sterklopende rivieren, datelyk voorby, bebalven de hoeken, daar 't water stil staat, en daar men 't witte schuym nog lang ziet, en waar aan men deze vergevene wateren bekenen mag.

Als men by deze wortel doet de vruchten van *Borium*, die te zamen wryft, en op 't water strooyd, zo is 't veel krachtiger, en doet allerley visschen dood boven komen, ja zelfs de Aalen, dewelke men ook uit haare holen kan brengen, als men daar in peutert, met een groene stok van *Borium* gemaakt; dit plagten die van Soja veel te doen, op welkers berg 't Bori veel wast, maar 't is hun verboden, dewyl alle baare rivieren 't Kasteel Victoria voorby lopen, en tot dagelyks drinkwater verstreken.

De bladeren, die maar een dag gedroogt zyn, branden helder, en zonder gedruys. Uyt het bruyne hout maken de Arbeidslieden ook steelen tot haare gereetschappen.

Onder de Amboinezen durft zig niet een ieder verkloeken, deze wortelen te balen, te kloppen, en op het water te stroyen, want zy willen ons wys maken, dat zekere geslagten van Ouders tot Ouders daar aan gewend zyn, maar zo iemand anders daar mede ommegaat, die zal aan 't lyf een quade schurft en Ulceratie krygen. Doch wyt het boven verhaalde giffe ik, dat dit maar beuzelingen zyn, vermits Mooren en Christenen uit 't Dorp Senalo, met myne jongens vermengd, dit werk gedaan, en zo veel my bekend, geen letzel daar van bekomen hebben.

Tabula Centesima Trigesima Nona

Ramum exhibet *Ichthyocloni montanæ* seu *Walan*.

De Hondert negen- en dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de Berg Viscb-dooder Boom, ofte de *Walan-Boom*.

CAPUT QUINQUAGESIMUM
NONUM.*Timonius. Timon.*

Timonius est arbor campestris, quæ locum semper occupat inter caricem in apertis planisque campis, & collibus. Plerumque cruris crassitiem, & ad summum illam viri obtinet, nec copiosos gerit ramos vel folia, quæ sibi sunt obposita & quodammodo cruciata, in ramulorum extremo posita & quasi conlecta, quatuor & quinque pollices longa, binos digitos lata, paucis & obliquis admodum costis donata, ab utraque parte acuminata, in medio latissima, vulgaris formæ, seu Laurinis foliis quodammodo similia, sed angustiora & acutiora.

Flores plures simul in racemulo conliguntur, qui sunt flosculi oblongi fordide albicantes, terni simul juncti, horum medius brevissimo insidet pedunculo, & crassissimus est. Fructus rotundæ sunt baccæ, paulo minores illis Oxyacanthæ, ac simili coronula ornata, suntque porro duriusculæ, pallide virentes, dein ex flavo nigricantes, intus repletæ sunt tehuibus, oblongis, & fordide flavescensibus staminibus, quodammodo Papaveris odorem spirantibus.

Trunci cortex fungosus est, crassus, assus, & fuscus, multis in locis nigricans, acsi adustus esset, fuscus, & insipidus. Lignum est album, ac recens, satis grave, sique erigatur, copiosa ex illo exstillat lymphæ, quæ etiam exfluit, si incidatur, siccum vero satis durabile est, si sit vetustorum truncorum.

Nomen. Latine *Timonius*. Nullum gerit nomen Malacense, excepto quod quidam hanc arborem vocent *Poele Batoe* seu *Caju Belo*, nullo autem modo convenit cum *Poele*, & vera *Caju Belo* longe alia est arbor. Amboinice *Timon* & *Aytimon* vocatur ob nigrum corticis colorem, qualis in *Melopeponie* quodam etiam observatur. In *Loehoea Kenay* dicitur.

Locus. Crescit, uti dictum est, in apertis campis & in ventosis collibus, inter caricem ubique in Amboinensium insulis.

Ufus. Ejus longi & recti rami palis inserviunt, in aqua enim marina durabiliores sunt quam in terra, ad ædium tecta & trabes adhiberi quoque possunt, si crassi ipsius elegantur trunci, sed plebeis tantum in ædibus: Trunci cortex ab exterioribus sordibus depuratus, loco Pinangæ masticari potest cum Siri & calce, sed magis amaricat: Sturni alique aves ejus fructus expetunt: Quidam incolæ ejus effodiunt radices, secumque ducunt in itineribus marinis, in quibus multum frigoris alique incommoda patiuntur, sique non bene valeant, sentiantque febriles horripilationes, pedumque dolores, hanc masticant radicem cum pauxillo Caryophyllorum, Nucis Moschatæ, & Zingiberis, quæ pasta corpus simul inliniunt.

*Tabula Centesima & Quadragesima*Ramum exhibet *Timonii*.

LIX. HOOFDSTUK.

De Timon-Boom.

Timon is een veldboom, die plaats altyd onder 't sny-gras, op opene vlakke velden, en beuvels hebben wil. Hy is in 't gemeen een dye, en op 't hoogste een man dik, niet ryk van takken, nog loof. De bladeren staan tegen malkanderen, eenigzints in 't kruys, dog by malkanderen aan 't voorste der ryskens 4. en 5. duymen lang, 2. vingers breed, met weinige zeer schuynze ribben, agter en voren toegespitst, in 't midden breedst, van een gemeen fatzoen, of de Laurier-bladeren wat gelykende, doch smalder en spitzer.

Het bloeyzel komt voort veele by malkander aan een trosje, zynde vuyl-witte langhalzige bloempjes, of knoppen, staan altyt 3. by malkanderen, doch 't middelste heeft bet kortste voetje, en werd bet dikste. De vruchten zyn ronde besien, wat kleender dan die van Hagedoorn, met diergelyke kroontjes boven op, bardachtig, bleek-groen, daar na uyt den geelen rookverwig, binnen zynze uitgevuld met dunne, langwerpige, en vuylgeele zaden, eenigzints riekende na Papaver.

De schorffe des stams is voos, dik, gescheurt, en droog, op veele plaatzen swart, als ofze gebrand was, zappig, onsmakelyk. 't Hout is wit, verscb zynde redelyk swaar, en als men 't over eynd zet, veel water uytgevend, 't welk bet ook doet, als men daar in kapt, dog droog zynde, redelyk durabel, als bet van oude stammen is.

Naam. In 't Latyn *Timonius*, in 't Maleys is 't zonder naam, bebalven dat bet zommige *Poele Batoe*, of *Caju Belo* noemen, doch 't heeft geen gemeenschap met 't *Poele*, en 't eygentlyke *Caju Belo* is een andere boom, in 't Amboinsch *Timon* en *Aytimon*, in de swarte schorffe, als aan een water-Meloen. Op *Loehoe Kenay*.

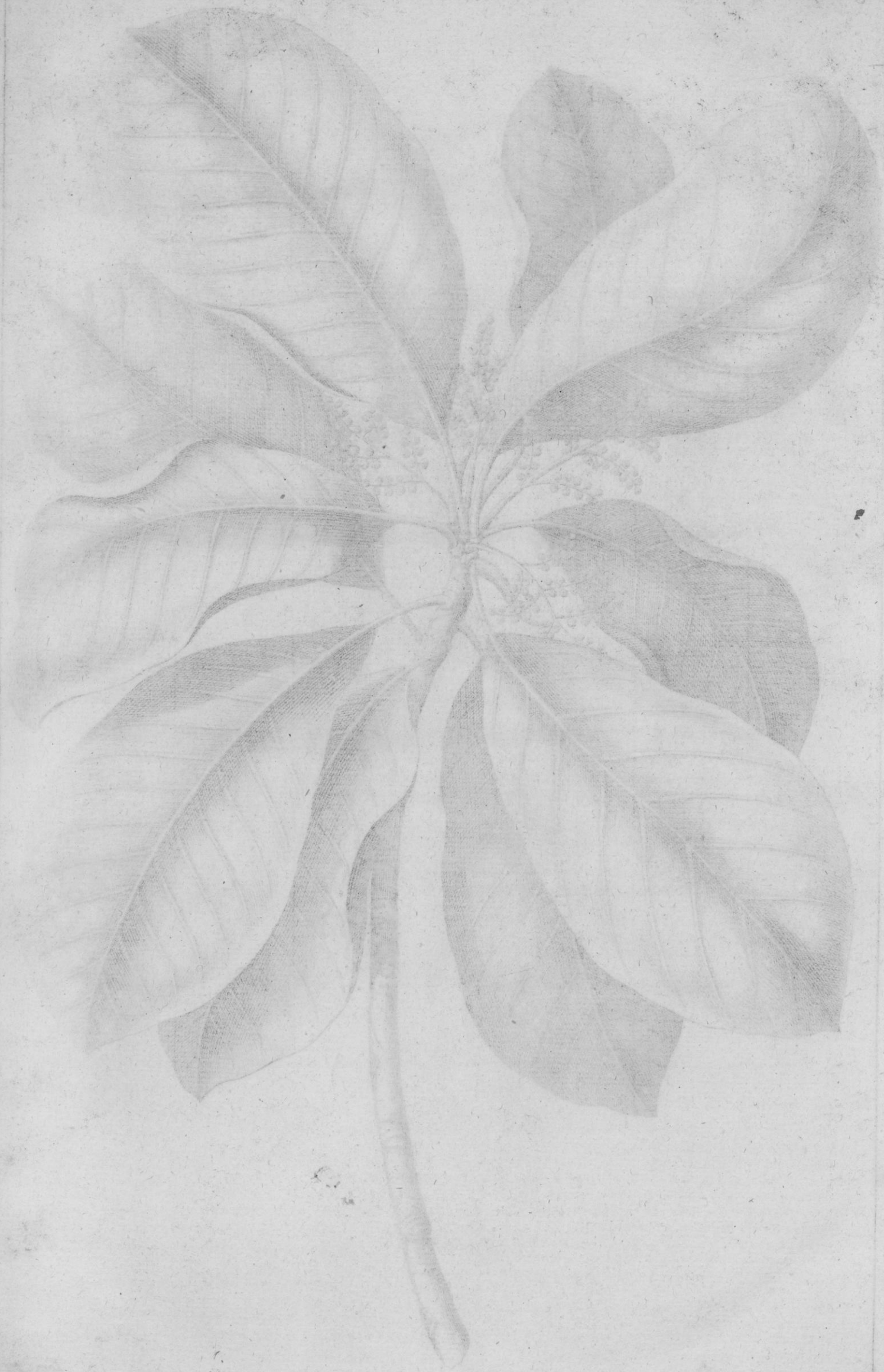
Plaats. Hy wast, als gezegt, in opene velden, en op luchtige beuvels, in 't Sny-gras overal, in de Amboinsche Eylanden.

Gebruik. Zyne lange en regte takken zyn gebruykelyk tot palen of Belos aan de Zerien, want zy in zout water durabelder zyn dan op 't land, men kan 't ook in den buyshouw tot balkjes in 't dakwerk gebruyken, als men dikke stammen aantrest, en dat alleen aan slegte buyzen. De schorffe des stams van de buytensje ruygte gezuyvert, kan men in plaats van Pinang eeten, tot Siri en kalk, hoewelze wat bitterachtig is. De Spreewen en andere Vogels eeten de vruchten geern; zommige Inlanders graven de wortelen uyt, en voeren die by bun op Zee-reyzen, daar men koude en ongemak moet uitstaen, wanneerze bun dan qualyk gevoelen, als Koortfige buyvering, en steekten in de beenen, zo knauwenze deze wortel met een weinigt Nagelen, Nooten, en Gember, en besmeeren bun daar mede.

*De hondert en veertigste Plaat*Vertoont een Tak van de *Timon-Boom*.

CAPUT SEXAGESIMUM.

LX. HOOFDSTUK.

*Folium urens. Polot.**Het Brandent blad, ofte de Polot-Boom.*

Hic arbori ultimum tribuimus locum, quum media sit inter arborem & fruticem, hujus autem tres observavimus species, quarum prima est latifolia, secunda angustifolia, & tertia rubra.

Polot latifolia mediocris est arbor, truncum gerens rectum, plerumque crus crassum, decem & duodecim pedes altum, in paucos incurvos ramos extensum, uti in *Socco*, sunt autem multo rariores & breviores: *Folium* vero ipsum fesquipedem, immo duos pedes longum est, binas & tres transversales palmas latum, ad oras non serratum, multis magnis & albis parallelis costis transversalibus pertextum, quæ inferius multum protuberant, tenerumque folium quodammodo rugosum & sinuosum formant. Nervus medius & petiolus quoque albicat & herbaceus est: Folia ipsa non sunt glabra vel splendentia instar illorum Musæ, sed pallide ex flavo virentia, superne quodammodo glabra & æqualia, inferne non notabiles observantur pili hirti & pungentes uti in *Urtica*, sunt tamen parum rugosa, præsertim ipsorum petioli & costæ, quæ cutim tangentes dolorificum excitant pruritus, quo cutis mox intumescit & rubet, quod per dies aliquot sentitur.

Truncus & rami rugosi quoque sunt, spinuloso quasi musco obducti, ramorumque cortex viridis est, ex una alterave foliorum ala racemus vagus progerminat, ex incurvis petiolis formatus, multas gerens verrucas quasi, seu potius capitula, quæ sese aperientia intricatam exhibent umbellam, ex albis muscosisque flosculis compositam, qui adeo pusilli sunt, ut melius arenæ granula quam flosculos referant, qui sunt inodori. Plerumque inutiles hi decidunt, aliquando autem quasdam albas & aquosas producant baccas angulosas & difformes, facite putrescentes.

Trunci lignum molle est, fungosum, & succosum, ex meris volvulis formatum sibi inpositis, quales in Musæ stipitibus conspiciuntur, illi vero Polot multo rariores sunt, magisque lignosi, qui radios etiam in peripheria sua exhibent, si truncus transversaliter secetur.

Quum folia superna tractentur seu glabra parte, nullum excitant cutis pruritus, ita ut ab inferiore ipsorum parte sibi quis caveat, in vola autem manus innoxie tractari possunt.

Secundo *Polot angustifolia* minora & angustiora gerit folia, octo, novemque pollices longa, tres & tres cum dimidio lata, in magnum apicem desinentia, intense viridia, ad oras ample dentata, non autem profunde, formæ cum præcedentibus ejusdem, ipsorum costæ non ita parallelæ sunt ac prioris, quæ virides sunt, nervus autem medius albus est, crassisque insident pedunculis inordinata in ramorum extremo, petiolus vero, nervusque medius ab inferiore folii parte multis hirtisque pilis obiti sunt, pruritus excitantibus; Hujus speciei petioli longiores sunt quam præcedentis, ac prope ortum ad ramos ab utraque parte foliolum gerunt, quod in initio corniculum refert.

Flores in brevioribus progerminant racemis quam prioris, vix binos pollices longis, ac potissimum ex intricatis simplicibus contorsionibus seu claviculis proveniunt, vitis racemis & floribus quodammodo similes, hisce insident undique breviter, rotunda, firma, & alba capitula acuminata, seu filamenta, quæ subito marcescunt, ac plerumque sine semine pereunt, hic quoque racemus florifer post folia in ramis provenit: Hæ binæ species alias quoque habent varietates, aliquando enim folia in duodecim ac quindecim pollicum longitudinem excrescunt, quinque & sex pollices lata, sic in una arbore folia magis sunt dentata quam in alia.

Flores Decembri proveniunt, atque arbores tam simplici erecto, quam pluribus simul excrescunt truncis, forma fruticis, qui non ultra pedem crassescunt: Hujus folia non tantum vehementius urunt quam præcedentis, sed cutim insuper excoriant atque exulcerant, ita ut dolor per quatuor quinqueve dies persentiat.

Wir zullen dezen boom agter aan zetten, dewyl by tusschen bomen en beesters twyffelt, waar van wy 3. soorten hebben ontdekt, 1. 't breedbladige, 2. 't smalbladige, 3. 't roode.

Het breedbladige Polot, werd een middelbare boom, met een regten stam, in 't gemeen een dye dik, 10. en 12. voeten hoog, in weinige kromme takken uitgebreid, gelyk aan den Soccum-boom, dog veel weiniger en korter. 't Blad is 1½ en 2. voeten lang, 2. en 3. dwers banden breed, aan de kanten ongezaagd, met veele groote en witte parallele ribben overdwars doorregen, die van onderen verre uitpuylen, en 't jonge blad eenigzints rimpeelig, of gevouwen maken. De middel-zenuwe en steel, is mede wit en kruidachtig; zy zyn niet glad nog glimmend, gelyk die van Pisang, maar doodverwig, ligt of geel-groen, boven eenigzints glad en effen, van onderen ziet men wel geen merkelyke bayrtjes of stekelen, gelyk aan de Bernnetel, echter zynze eenigzints ruig, inzonderheid den steel en ribben, dewelke op de buyd rakende, een pynelyke jeukte veroorzaken, waar van de buyd datelyk rood werd, en opsweld, dat men dagen lang voeld.

De takken en stam zyn ook ruig, en als met stekelig mosch bezet, zynde voorts de schorste der takken grasgroen, uit den schoot van 't een of 't ander blad, doch zelden komt een tros voort, van kromme steelen gemaakt, bezet met veele wratten of knoppen, dewelke bun openende, vertonen de verwerde dollen van witte moschagtige bloempjes, zo klein, datze beter na zandkorls, dan bloempjes gelyken, zonder reuk. Zy vallen meest voor niet met al af, doch zomtyds komen daar eenige witte en waterachtige besten aan, boekig en ongeschikt, die ligt verrotten.

Het hout van den stam is gantsch week, voos, en zappig, van enkele rollen gemaakt, die over malkander gewonden zyn, gelyk men aan den Pisang-sronk ziet, dog die van Polot zyn wel zo ydel, en houtachtig, ook verrotten.

Als men de bladeren aan de boven of gladde zyde aanraakt, zo verwekken zy geen jeukte, dies men zig maar voor de onderste zyde moet wagten, doch met 't vlakke van de hand kan men ze onbeschadelyk handelen.

2. Het smalbladige Polot, heeft kleender en smalter bladeren, 8. en 9. duymen lang, 3. en 3½ breed, met een merkelyke spitze, en hoog-groen, aan de kanten wyd getand, dog niet diep, ruiger van aanzien dan de vorige. De ribben lopen zo parallel niet, als van 't vorige, zyn groen, en de middel-zenuwe is wit, en staan mede op dikke stelen, zonder ordre aan 't voorste der takken, de steel en middel-zenuwe des blads van onderen zyn met veele en fyne bayrtjes bezet, die eygentlyk 't jeuken maken. De stelen in deze zoorte, vallen wat langer dan aan 't vorige, en hebben by haar oorspronk aan de tak te wederzyden een kleen blaadje, in 't eerst een spits of boornijte gelykende.

Het bloeizel zyn korter troffen dan aan 't vorige, schaars 2. duymen lang, en meest uit enkele verwerde drayingen of Claviertjes gemaakt, het druyven-bloeizel eenigzints gelyk, daar rondom staan korte, ronde, styve, en witte spitzzen of draadjes, die baast verwelken, en meest zonder zaad vergaan, en men ziet deze bloeyende troffen ook agter de bladeren aan takken. Zo heeft deze tweede zoorte nog eenige veranderingen, want zomtyds worden de bladeren 12. en 15. duymen lang, 5. en 6. breed, zo is ook 't eene meer getand als het andere.

Het bloeyzel ziet men in December: Het schiet zo wel met een enkele regte, als met meerdere stammen op; in gedaante van een struyk, werdende niet boven een been dik. Deze bladeren branden niet alleen vinniger dan de vorige, maar kwetzen daar en boven de buyd, zo dat men de pyn wel 4. a 5. dagen voeld.

Tertio *Polot rubra* folia gerit cum angustifolia convenientia vel paulo minora, ad oras quoque dentata: Ejus venæ, costæ, & petioli subtus fusci sunt, unde folium rubescit, cæterum prioribus similis est arbor ac plerumque frutescit, hæc species vehementissime urit, cujus dolor per octo persentitur dies.

Cunctæ tres species tam in montibus ac desertis crescunt hortis, quam in planitie, vallibus frigidis, & humidis minoribus silvis. In magnæ Ceramæ desertis prima species in satis altam excrescit arborem, instar junioris nempe Socci, in Hitoensi autem regione haud multo altior est maxima Musa, binæ aliæ species plerumque frutescunt.

Nomen. Latine *Folium urens*, quod dividitur in *latifolium*, *angustifolium*, & *rubrum*. Amboinice *Polot*, *Polat*, & *Aypolat*, ac prima species *Polot Poeti*, secunda *Polot Petu-Walan*, tertia *Polot Cau*; alii autem meliorem jure tertiam seu rubram speciem vocant *Polot Petuwani*, h. e. octo dierum *Polot*, quum ejus ardor per octo sentiatur dies, quibusdam etiam dicitur *Salattene*. Ternatice *Daulassi*. Bandice *Salattan*.

Locus. In cunctis nota est hæc arbor Moluccis, Amboina, & Banda, præsertim prima seu latifolia species, binæ enim aliæ raro occurrunt, angustifolia in horto meo sponte progerminavit sine dubio per semen, quod aves ibi projecerunt. Sponte etiam progerminat in pago *Hoekonalo* circa *Balehu* seu curiam, ac licet sæpitis usque ad solum excidatur, plures de novo emittit stipites, ad obprobrium istius pagi, vitia nempe ibi adeo prædominari, ut extirpari nequeant.

Ufus. Noxia hæc arbor peregrinos fallit, immo ipsos inscios incolas, qui hanc non bene norunt, latifoliam enim putant esse silvestris Musæ speciem, amplexus ejus decerpunt folia, ut subponant quibusdam rebus, vel suum detergent corpus, subito autem excandescunt, si ipsorum sentiant ardorem. Hæc tamen folia innoxie ab incolis sæpe adhibentur loco mantilium & mapparum, si in silvis prandium sumant, si modo, uti dictum fuit, inferiorem vitent tangere foliorum partem, hæc tamen multo magis innoxie tractari possunt, si arbusculæ hæc in locis crescunt umbrosis & humidis, quarum folia non ita vehementer urunt, tum & durities cutis Amboinensis multum huic rei favet, alioquin enim per ipsam cutem cutis durities incedamus. Pars adusta autem curatur frictione minorum Urticarum, per unius enim ardorem alter extrahitur, idem quoque præstat per calidos cineres, vitandum vero est quam maxime manus frigida lavare aqua, quum dolor inde exacerbetur.

Trunci lignum nulli inservit usui, excepto quod aliquando ficcetur & conservetur ad lentum fovendum ignem, qui alioquin per cespites alitur. Binarum reliquarum, ac maxime noxiarum specierum nullum mihi huc usque innotuit antidotum, quæ ab incolis etiam quam maxime vitantur, licet ipsorum cutis adeo dura sit, nec facile ab aliis urentibus addiciatur foliis. Per memorata tamen remedia quodammodo leniri potest ipsorum dolor: Sunt tamen quidam Amboinenses, qui sustinent secundæ speciei folia ore manducare, ac recentia inponere vulneri, a secante instrumento inflecto, ut curetur, dicunt enim in ore paucum admodum excitare ardorem, qui mox etiam exstinguitur masticatione *Siri Pinangæ*.

Intellexi homines invidiosos in Banda vicinorum Durionibus noxiam adferre, si ipsarum truncos circumvolvant ramulo *Polot*, unde cuncti Durionis fructus tam maturi quam immaturi decidunt & putrescunt.

Ex trunco latifoliæ *Polot* foetens excrescit *Fungus*, *Phallus Dæmonum* dictus; & vermis quidam inter *Scelopendria* species numerandus, *Laolin* vocatus, qui cutim gerit glabram & quasi corneam, ex multis lamellis seu annulis formatam instar furculorum *Cunæ*, qui retrorsum & antrorsum prorepat, cujus sanguis seu succus alicujus cutim rubro inficit colore, si illam tangat, quem inter insecta descripsimus.

3. Het roode *Polot*, heeft bladeren als 't smalbladige of wat kleender, mede aan de kanten getand. De aderen, ribben, en steelen, zyn bruyn van onderen, waar door 't blad rood schynd, anders de voorige gelyk, en blyft meest een struyk; dit brand het aldervinnigste, wiens pyn men 8. dagen voelen kan.

Alle drie geslagten wassen zo wel in 't gebergte, en verlatene thuynen, als wel meest in de leegte, koude Valen, en vochtig kreupel-bosch. In de wildernisse van groot Ceram, word de eerste zoorte tot een redelyken boom, namentlyk als jonge *Soccum-bomen*, maar op 't Hitueeze land valt by niet veel hooger dan de grootste *Pisang-boom*, de twee andere zoorten blyven meest struyken.

Naam. In 't Latyn *Folium urens*, verdeeld in breedbladige, smalbladige, en roode. Op Amboinsch *Polot*, *Polat*, en *Aypolat*, 't eerste *Polat Poeti*, 't tweede *Polot Petu-walan*, 't derde *Polot Cau*; andere met beter reden noemen de derde of roode zoorte *Polot Petuwani*, dat is, agtdagig *Polat*, om dat men zyn brand agt dagen voelen kan, en ook *Salattene*. Ternatice *Daulassi*. Bandanees *Salattan*.

Plaats. Het is bekend in alle de Moluccos, Amboina, en Banda, inzonderheid de eerste of grootbladige zoorte, want de twee andere vind men zelden, 't smalbladige is in myn thuyen opgekomen van zelfs, buyten twyffel door eenig zaad, het welk de Vogels daar heen geworpen hadden. Men ziet 't ook van zelfs opkomen in 't Dorp *Houkonalo*, omtrent haar *Balehu* of *Raadbuis*, en hoewel het dikwils tot de grond afgekapt werd, spruyt 't telkens met veele stammen wederom uyt, tot een verwyt van de *Negory*, dat de ondeugt by haarlieden zo vast geworteld zy, dat men ze niet uitroeyen kan.

Gebruik. Dit ondeugent gewas bedriegt de Vreemdelingen, en zelfs de onwetende Inlanders, die 't niet wel kennen, want zy 't grootbladige voor een slag van wilde *Pisang* aanzien, nemen de breede bladeren af, om onder te leggen, of om haarlieden te wegen, maar worden wel gaauw korzel daar van, als ze den brand gevoelen. Echter ziet men deze breede bladeren de Inlanders dikwils gebruiken, tot *Servetten* en *Tafellakens*, als ze in 't bosch eeten, en dat zonder schaden, als zy maar, gelyk gezegt, de onderste zyde niet aan de buyd laten komen, hoewel tot deze ongevoeligheid ook veel doet, als de boompjes staan aan schaduwtigge en vogtige plaatzen, die zo hard niet branden, als mede de hardigheid van de Amboinsche buyden: ook voor de kousen, en dunne kleederen, als men door 't bosch gaat. Zyne genezing is, dat men de gebrande plaatze wryve met kleene barnnetels, want de eene brand trekt den ander uyt; het zelve doet ook swarme assche, maar in kout water te wasschen, moet men myden, om dat de pyn daar door vermeerderd.

Het hout van den stam werd tot niets gebruykt, behalven dat men het zomtyds droogt, en bewaart om een smokkend vuur daar mede te houden, gelyk met turf. Van de twee andere en snoodste zoorten weet ik nog geen gebruyk, of middel tegen baaren brand, werdende zelfs van de Inlanders ten hoogsten geschuwt, die dog zo harde buyden, en van andere brandende bladeren geen gevoelen hebben: echter door de voornemde middelen kan men 't wat verzagten; ook zyn 'er zommige Amboinezen, die hun verstoffen de bladeren van de tweede zoorte in de mond te knouwen, en te binden op versche wonden, die van een snydend Instrument gemaakt zyn, om die te genezen, want zy zeggen, datze in de mond weinig branden, en den brand dadelyk overgaat, met het knouwen van een *Siri Pinang*.

In Banda heb ik verstaan, dat zommige nydige menschen baren naburen aan de Durioens-bomen schade konnen doen, als zy rondom den stam slaan een takje van *Polot*, waar door alle Duribenen, zo rype, als onrype, zullen afvallen en bederven.

Aan de stammen van 't groote *Polot*, waft een stinkende *Fungus*, *Phallus Dæmonum*, en nog een *Worm* uyt het geslacht van de *Scelopendria*, *Laolin* genaamt, met een gladde en boornagtige buyd, uyt veele ringen of deelen gemaakt, gelyk de schootjes van een *Cunas*, agterwaarts en voorwaards kruppande, wiens blad of sap de buyd rood maakt, als 't iemand raakt, die wy onder de Dieren beschryven.

Tabula Centesima Quadragesima Prima

Ramum exhibet *Folii urentis*, seu *Polot*.

Finis Libri Quinti.

De hondert een- en veertigste Plaat

Vertoont een Tak van het Brandent blad, ofte de *Polot-Boom*.

Einde van het Vyfde Boek.